De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort

Een havenstad en omgeving in Westelijk Vlaanderen tot 1386

R. Degryse

DE VROEGSTE GESCHIEDENIS VAN NIEUWPOORT

119838

Een havenstad en omgeving
in Westelijk Vlaanderen tot 1386

R. Degryse

D/1994/5665/1
De Rode Bles
Louisweg 43 - 8620 Nieuwpoort

Een woord vooraf

In 1987 gaf het stadsbestuur van Nieuwpoort met medewerking van de werkgroep geschiedenis van de culturele raad een eerste versie uit van 'Nieuwpoort tot omstreeks 1302' door R. Degryse.

Dit boek is een herwerking en aanvulling tot 1386 van de geschiedenis van deze havenstad door dezelfde auteur met de medewerking van de heren J. Termote en J. Van Acker, alsmede van het bestuur van het Visserijmuseum van Oostduinkerke (Koksijde).

Het kon niet tot stand komen zonder de ruime steun van het stadsbestuur van Nieuwpoort, waarvoor de uitgevers van harte danken. Dank ook voor de onmisbare hulp aan de heer E. Desaever en zijn medewerkers van de dienst voor toerisme en cultuur.

Inleiding

"Portus de Novoportu, qui vulgariter dicitur Yssera", zo wordt in een schrijven van gravin Margareta aan de Engelse koning Edward I van 6 september 1274, Nieuwpoort genoemd, wat duidelijk wijst op het innig verband tussen die stad en haar haven aan de monding van de IJzer. In Engeland sprak men in die tijd eenvoudig van "Iser", als men het had over de plaats van herkomst van de Nieuwpoortse vissers, die het land aandeden.

De riviernaam "Isara" of IJzer is etymologisch van Keltische oorsprong en betekent de frisse, d.i. dus de koele, de heldere. Deze term zou in de loop van de tijden steeds verder doorgegeven worden. Ze werd dus ook in het Belgo-Romeins tijdperk, gedurende de vier eerste eeuwen na Chr. gebezigd. Overigens was in deze periode op de maritieme transgressie Duinkerke I een regressie gevolgd. Eerst in de loop van de 9de eeuw, tijdens de vroege middeleeuwen, in het Karolingisch tijdperk, wordt het bestaan vermeld van een "pagus Iseretius" of IJzergouw, een "fluvium Ysere" of IJzerstroom en een "Iserae Portus" of havenplaats van die naam. Waar deze laatste juist gelegen was, weten we niet, gezien de geologische toestand van het IJzerbekken in die tijd. Na de nieuwe Duinkerke II-transgressie van de zee, die verschillende eeuwen geduurd had, was inderdaad andermaal een regressie ingetreden.

Wat er ook van zij, toen de Noormannen in 860 op een van hun rooftochten de IJzermonding, die toen een "sinus" of golf was, aandeden, ontscheepten ze er in de "Iserae Portus" om vandaar door te dringen tot Sint-Omaars. Dit gebeurde wellicht langs de waterweg of verbinding tussen de IJzer en de as, waaraan die stad lag.

Volgens de historici slaat de term "portus" op een nederzetting of handelsplaats goed bereikbaar te water. De IJzergouw werd, hoe dan ook, nog voor het einde van de 9de eeuw door de graaf van Vlaanderen, Boudewijn II, in het verdedigingsstelsel tegen de Noormannen opgenomen en wel door de oprichting van een burcht te Veurne. Aan de andere zijde van de IJzergolf werd toen blijkbaar ook de oude Romeinse vesting te Oudenburg in paraatheid gebracht. Op de Karolingische regressie van de zee in de 9de eeuw, volgde, na het jaar 1000, de Duinkerke III A-transgressie, die het ontstaan van de talrijke IJzerkreken tot gevolg had, maar nog voor het einde van de 11de eeuw trad de verlanding in.

Ondertussen was het IJzer-estuarium enkele malen het trefpunt geweest van een vlootconcentratie, zoals in 1052, toen van daar uit Angelsaksische opstandelingen onder de leiding van Godwin, graaf van Wessex, naar de zuidkust van Engeland overstaken. Dit vernemen we uit de Angelsaksische kronieken.

In het westen van de IJzergolf gaf de strijd tegen de overstroming aanleiding tot het plaatselijk opwerpen van dijken, die op de duur een grote afsluiting tegen het nog steeds opdringende water vormden en naderhand de Oude Zeedijk geheten werd. Deze lag ongeveer tussen Oostduinkerke en Lo. Ten oosten van de golf ontstond eveneens een zeewering, meer bepaald tussen Bredene en Oudenburg.

Gezien de tijden rustiger geworden waren, kon van de kolonisatie en de revalorisatie van de steeds nieuwe op zee gewonnen terreinen, bestaande uit schorren en polders, werk gemaakt worden. Vooral de abdijen van de kust en hun "hospites" of vrije pachters speelden in dit proces een voorname rol, daarin overigens geholpen door de graven van Vlaanderen. Deze begrepen best welk profijt ze ook voor zichzelf en voor hun vorstelijke macht uit deze evolutie konden halen. Vooral van Filips van de Elzas en diens raadgevers kan men zeggen, dat ze ter zake een economische politiek voerden, die erg modern aandoet. Deze bestond er inderdaad in zowel de kust te ontsluiten, als het hinterland nieuwe verbindingen met de zee te bezorgen. Dit is zeker duidelijk voor de door de genoemde vorst aan de kust gestichte nieuwe steden Grevelinge, Nieuwpoort en Damme. Een "novus portus" of nieuwe stad was een door de vorst in het leven geroepen gemeente, voorzien van een constitutie "ad hoc". Zulke nieuwe steden hadden dus geen preconstitutionele geschiedenis, wat niet wil zeggen dat ze volledig uit het niet zouden zijn geschapen. Vooraleer de stad Nieuwpoort constitutioneel en urbanistisch gesticht werd, wat in 1163 gebeurde, was er de site van Sandeshoved, waar de O.L.Vrouwabdij van Broekburg reeds sinds 1107 werkzaam was. Nadien ontstond de parochie Oostduinkerke, waar de bevolking van het latere Nieuwpoort aanvankelijk deel van uitmaakte. Ook was er nog steeds een "Ysera Portus" of aanlegplaats aan de linkeroever van de IJzerinham nabij de zee. Dit alles blijkt de genoemde graaf en zijn raadgevers aangezet te hebben te Zandeshoofd in de duinen en dus aan zee zelf de nieuwe stad te vestigen.

Indien Nieuwpoort bij zijn stichting op de hoogte van Zandeshoofd in 1163 nog zo goed als aan zee lag, dan was dat omstreeks 1300 niet meer zo.

De alleroudste geschiedenis van de nieuwe stad was inderdaad vooral die van haar site met omgeving geweest. De uitbreiding van de kustduinen, ten oosten van Oostduinkerke, met als

gevolg daarvan de landwinning door inpoldering van het schorregebied, ten westen en ten noordwesten van de Nieuwpoortse agglomeratie, gaf ontstaan aan de eigenlijke IJzerhaven en IJzermonding. Deze laatste was reeds omstreeks 1280 geen brede inham meer, maar alleen nog het "gat" van de Nieuwpoortse haven, die voortaan dieper landwaarts gelegen was. Dat had voor de scheepvaart meer voordelen dan vroeger de onmiddellijke nabijheid van de zee.

In 1284 of een van de volgende jaren werden aan de linkeroever van de havengeul, twee "vierboetes" of vuurbakens opgericht, waarvan het nachtelijk vuur bovenop dienen moest om de binnenvarende zeelui de juiste plaats aan de haveninkom en de aldaar te volgen richting aan te wijzen. Nieuwpoort had in de 13de eeuw ruimschoots de tijd gehad om tot ontwikkeling te komen. Zijn bevolking was geleidelijk aangegroeid in die mate zelfs, dat tegen het einde van de eeuw misschien van een zekere overbevolking kan gesproken worden.

Deze kwam inderdaad toen tot uiting in de wildgroei van de bewoning omheen de eigenlijke stedelijke agglomeratie. Dit is althans af te leiden uit de kadastrale gegevens van 1314. Het is in het licht van dit demografisch verschijnsel, dat de rol van de gemeente tijdens de drie eerste decennia van de 14de eeuw moet gezien worden.

De Nieuwpoortenaars namen inderdaad deel aan de strijd tegen de Fransen, van 1302 tot 1305 en van 1323 tot 1328 aan de opstand van de Kerels. In laatstgenoemd jaar sneuvelde een groot aantal onder hen in de slag bij Kassel. De stad moet onder de gevolgen van de Vlaamse nederlaag aldaar zwaar geleden hebben. Zo dienden met de financiële hulp van Ieper in 1336 werken ondernomen tot vernieuwing van de haven. Overigens maakte Nieuwpoort als domaniaal gebied toen deel uit van de "apanage", eertijds verleend aan Robrecht van Kassel. Deze werd in 1332 in het genot van die bijleving door zijn weduwe en zijn dochter opgevolgd. De stad was dan ook nauw betrokken in het geschil om deze opvolging tussen de eerste, respectievelijk de tweede "vrouwe" van Kassel en de graaf van Vlaanderen, Lodewijk II van Nevers, vóór het Parlement van Parijs en de Franse koning. Gezien hun meesteressen eerst Johanna van Bretagne, de weduwe van Robrecht van Kassel, en daarna vanaf 1340, de dochter Yolande van Bar, gehuwd met de graaf van dat vorstendom, zich als Fransen gedroegen, richtten de Nieuwpoortse schepen zich tot hen in het Frans. De "apanage" van het geslacht van Kassel bevond zich hoofdzakelijk in het westland van Vlaanderen. Zo had de stad toen meer betrekkingen dan vroeger met de steden in dat gebied.

Aan de Kasselse periode in de Nieuwpoortse geschiedenis, die in 1324 begonnen was, kwam een einde in 1350, toen graaf Lodewijk van Male de stad door een machtsgreep terug onder zijn rechtstreeks heerlijk gezag stelde.

Op het einde van de regering van deze Vlaamse vorst, die zich in de Honderdjarige Oorlog tussen Engeland en Frankrijk neutraal opstelde, werd Nieuwpoort in de opstand van de Gentenaars onder Filips van Artevelde betrokken. Er heerste dan ook in 1382, het jaar van de Gentse nederlaag bij Westrozebeke, in de stad een troebele toestand. Daarop volgde in augustus 1383 de verwoesting van de stad door het Engels leger, dat onder de leiding van de urbanistische bisschop van Norwich westelijk Vlaanderen was binnengevallen en vruchteloos Ieper had belegerd, alhoewel daarin gesteund door de oproerige Gentenaars. Nadat hij de orde in het land hersteld had en zijn gezag er overal erkend was, besloot de hertog van Bourgondië, Filips de Stoute, die in 1384 Lodewijk van Male als graaf van Vlaanderen opvolgde, de Vlaamse kust te beveiligen tegen nieuwe Engelse invallen vanuit Calais. In 1387 zou hij inderdaad tot de ommuring van de stad doen overgaan.

Eenmaal gesticht en tot een zekere ontwikkeling gekomen, behield Nieuwpoort in de 13de en 14de eeuw alleen nog maar sommige kenmerken van een "novus portus". Dat is vooral merkbaar op constitutioneel en urbanistisch gebied. Achtereenvolgens behandelen we in negen hoofdstukken de oorsprong van de stad, de stad met haar omgeving en de waterstaat, de maatschappelijke en kerkelijke organisatie, het economisch leven, de overheid, het rechtswezen, de juridische en andere betrekkingen met Lombardsijde en de politieke context.

Opvallend in de oudste geschiedenis van Nieuwpoort is de nauwe verbondenheid van de stad met Veurne-Ambacht op bijna al deze gebieden.

De bronnen die voor deze studie geraadpleegd werden, bestaan uit een beperkt aantal oorkonden, schepenbrieven, uitspraken van de grafelijke Audiencie en baljuwsrekeningen, berustend in verschillende archieffondsen, waaronder het Rijksarchief te Brugge en het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Sommige van deze stukken zijn uitgegeven in een of andere bronnenverzameling, waaronder het werk van L. Gilliodts-Van Severen, *Coutumes de la ville et du port de Nieuport*, gepubliceerd te Brugge in 1901. Overigens bleef er van het oude archief van de stad van vóór 1383 niets bewaard, afgezien van een kleine reeks charters, ongetwijfeld een gevolg van de verwoesting van de agglomeratie door de Engelsen en de Gentenaars in dat jaar.

Roger Degryse

1. De oorsprong

A. Sandeshoved en de IJzerinham in de 11de en 12de eeuw

De Vlaamse kust, die in het Romeins tijdperk en in de vroege middeleeuwen reeds de gevolgen van twee niveauveranderingen van de zee met het spel van transgressie en regressie ondergaan had, werd in de eerste helft van de 11de eeuw, tussen 1014 en 1042, opnieuw zwaar door overstromingen getroffen en wel meer bepaald in het bekken van de beneden IJzer. Deze zeeirruptie, die door de geologen de Duinkerke III A-transgressie geheten wordt, verbreedde de IJzermonding tot een golf of inham, die met haar vertakkingen en kreken, althans tijdelijk, het land west-, zuid- en oostwaarts diep binnendrong.

Zo is het te verklaren dat Diksmuide, waarvan de naam voor het eerst in 1089 vermeld wordt, de oudste IJzerhaven was, die tot ontwikkeling zou komen. Vanaf het midden van de 11de eeuw groeide evenwel de verlanding op veel plaatsen in het overstroomde gebied en ontstonden er schorren, die daarna geleidelijk ingepolderd werden. Dit liet de graaf als grondheer dan ook toe de door aanslibbing of verzanding ontstane en vrij gekomen nieuwe terreinen, die hem overigens rechtens toekwamen, aan sommige abdijen en leenmannen af te staan en ze aldus voor bedijking en ontginning open te stellen. De eerste vorm van uitbating op de nog te bedijken schorren met hun zoute grond, was de schapenteelt voor de produktie van wol. Daarna, na de inpoldering, kwamen de runderteelt en de akkerbouw. Daar bij schenking, overname of bezit van een schorre het meestal niet mogelijk was de juiste ligging en oppervlakte aan te duiden, werd in de desbetreffende oorkonden de grootte van het goed zelf, de "bercaria" of schapenweide, zeer dikwijls door middel van diens vermogen tot onderhoud van een bepaald aantal dieren omschreven. De oppervlakte van de ingedijkte en tot polder omgevormde schorre werd in gemeten, lijnen en roeden berekend.

De verlanding aan de linkeroever van de IJzerinham kwam reeds vroeg tot uiting in de vorming van een lange strook zandgrond, "Sandeshoved" of Zandeshoofd geheten. De term "hoved" of hoofd betekende strandrug en in de zeemanstaal ook havenhoofd en sloeg aanvankelijk op deze langgerekte zandreep, toen nog kust, waar de duinen aan het groeien waren en zich naderhand steeds verder oostwaarts zouden uitbreiden. Het toponiem "Sandeshoved" verschijnt voor het eerst in een bekrachtigingsoorkonde van paus Pascalis II van omstreeks 1107, ten voordele van de abdij van Sint-Winoksbergen, met de opsomming van de landerijen en ander grondbezit van dit klooster. Daaronder bevond zich inderdaad een "terra centum ovium" of terrein goed voor honderd schapen, gelegen op de genoemde plaats aan de IJzergolf. Volgens de pauselijke bulle zou de abdij vroeger deze schapenweide van graaf Robrecht I de Fries gekregen hebben in ruil voor een bepaalde "villa" of hoeve en wel ten tijde van abt Ingelbert, wat tussen de jaren 1083-1093 zou moeten gebeurd zijn. De vraag kan evenwel gesteld worden of de betrokken uitwisseling van gronden werkelijk plaatsvond en of we hier niet met een afspraak van de monniken te doen hebben. Wat er ook van zij, de zogenaamde ruil toont aan dat de graaf de oorspronkelijke eigenaar van het aanslibbingsgebied te Sandeshoved was en dat hij voor het einde van de 11de eeuw reeds begonnen was met het wegschenken van gedeelten ervan aan sommige abdijen. Indien het klooster van Sint-Winoksbergen toch in het bezit van de genoemde "bercaria" getreden zou zijn, dan stonden zijn monniken in de schorren van Zandeshoofd niet alleen.

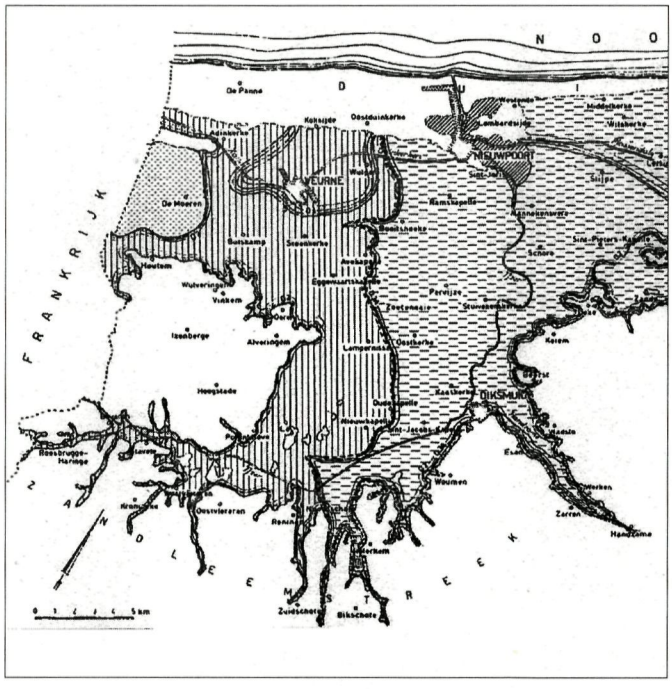

Fig. 1. Kaart van de landschappen in het overstromingsgebied van de IJzer in het kader van de op elkaar volgende transgressies van de Duinkerke I, II, IIIA en IIIB. (uit A.Verhulst, Historische geografie van de Vlaamse Kustvlakte omstreeks 1200 in: Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, deel IV, s'Gravenhage/ Antwerpen, 1959, p. 16)

Ook het Veurns kapittel van Sinte-Walburga verkreeg, ongeveer in dezelfde tijd als de abdij van Sint-Winoksbergen, aldaar grondbezit met de erbij horende rechten. Robrecht I de Fries was in 1093 gestorven en zijn weduwe, Geertrui, die zich "comitissa Furnensis" liet noemen, had als apanage of bijleving Veurne-Ambacht in leen ontvangen. Ze begiftigde er dan ook meermaals de kanunniken van het kapittel te Veurne. Zowel het kapittel in zijn geheel als sommige kanunniken afzonder-

lijk, ontvingen van haar prebenden, bestaande uit renten, schapenweiden of gronden. Uit latere teksten is af te leiden, dat sommige onder deze schenkingen te Sandeshoved gelegen waren. Paus Pascalis II in 1106, zowel als paus Callixtus II in 1120, bekrachtigden het kapittel in het bezit van deze eigendommen. Aldus vernemen we dat gravin Geertrui aan de Sinte-Walburgakerk twee "bercariae" geschonken had, waarvan de opbrengst dienen moest voor het herstel van het kerkgebouw en het onderhoud van de school van de kanunniken. De ene schapenweide was gelegen op een plaats, die we heden niet meer kunnen lokaliseren, de andere was een "berquaria in farina" en "apud Sandeshove", dus blijkbaar een in de duinen van Zandeshoofd gelegen uitbating, waar graan gemalen kon worden. Beide schapenweiden samen waren goed voor een opbrengst van 50 pond parisis jaarlijks, waarvan 15 pond "ad regendas scholas" of voor het beheer van de scholen van het kapittel te Veurne aangewend dienden te worden. Deze gemeenschap bezat te Sandeshoved nog twee andere schapenweiden, namelijk de "berquaria Bourez" en de "berquaria Hagaberni" met een oppervlakte van respectievelijk 40 en 36 gemeten. De opbrengst van de eerste van deze twee gronden diende als prebende voor een van de toenmalige nieuwe plaatsen van kanunnik en die van de tweede voor het onderhoud van de genoemde communiteit en van de lamp in de kerk. Uit een akte van graaf Boudewijn VII van 1114 vernemen we verder, dat van de opbrengst van de "berquaria Hagaberni" ook 9 pond parisis als prebende voor twee kanunniken aan te wenden was.

Dat het kapittel van de Sinte-Walburgakerk te Sandeshoved in de 12de eeuw drie schapenweiden bezat en uitbaatte is zeker niet zonder belang voor de geschiedenis van het latere Nieuwpoort, daar dit de aanspraak op zekere rechten aldaar, naderhand door de kanunniken ingeroepen, verklaart. Niet alleen gravin Geertrui, eenmaal weduwe, ook haar zoon, graaf Robrecht II van Jeruzalem, gaf stukken grond in de streek van de IJzerinham in leen of ten geschenke. Aldus schonken laatstgenoemde vorst en zijn gemalin Clementia in 1107 aan de nonnenabdij O.L.-Vrouw van Broekburg een of beter de "novam terram nomine Sandeshove". Deze was toen, volgens de desbetreffende oorkonde, door de afzettingswerking van de zee nog in grootte aan het toenemen.

Van deze "terra Broburgensis ecclesiae", die na 1107 door aanslibbing aangegroeid was, wordt, kort na 1138, opnieuw gewag gemaakt. Dit gebeurde in verband met de begrenzing van de alsdan door graaf Diederik van de Elzas en zijn gemalin Sybilla aan de toen nog jonge Duinenabdij overgedragen grond van de beruchte Bertulf, proost van Sint-Donaas te Brugge en kanselier van Vlaanderen. Deze was in 1127, wegens zijn aandeel in de moord op graaf Karel de Goede, ter dood gebracht. Het aldus door de Duinenabdij verkregen goed, waaruit zich naderhand de landbouwuitbating "de grote Hemme" zou ontwikkelen, lag stroomopwaarts aan de IJzer ten opzichte van de terreinen van de abdij van Broekburg, die in de bocht van die stroom aan het groeien waren. Op te merken daarbij is derhalve dat met de "terra Broburgensis ecclesiae" eigenlijk bedoeld werd het gebied van het nonnenklooster waaruit naderhand de Groot-Noord-Nieuwlandpolder zou ontstaan.

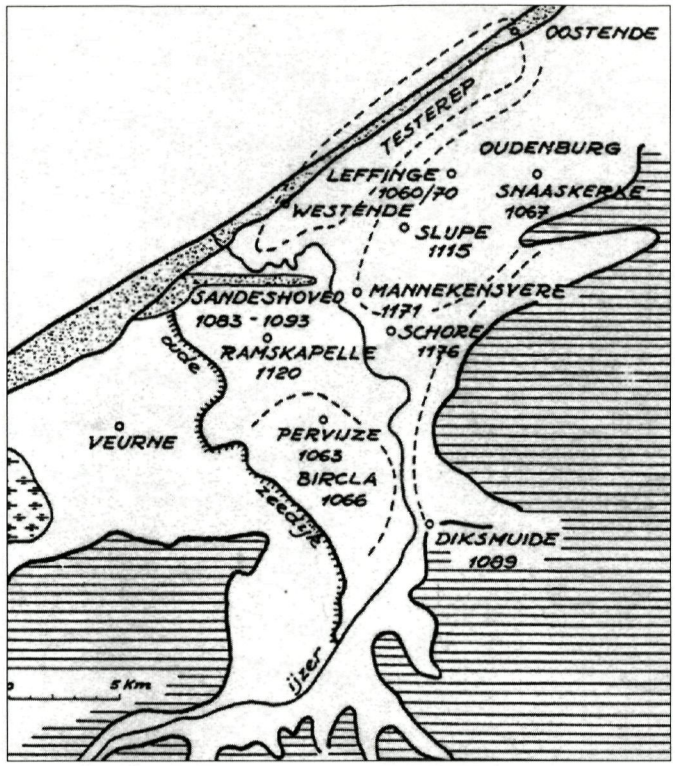

Fig. 2. De oudste nederzettingen tussen Veurne en Oudenburg in het overstromingsgebied van de IJzergolf met de datum van hun eerste vermelding. (uit: A.Verhulst, Het landschap van Vlaanderen in historisch perspectief, Antwerpen, 1964, p. 20)

De verschillende kloostergemeenschappen, die langs de kust en aan de boorden van de IJzer aan landwinning deden, volgden meestal hetzelfde stelsel van uitbating van hun nieuwe gronden, namelijk dit door middel van "hospites" of cijnspachters. Deze vrije boeren, die een stuk schorre in bezit gekregen hadden onder voorwaarde aan de inpoldering ervan te werken, waren voor het overige alleen nog verplicht tot de betaling aan de abdij van de door hen verschuldigde cijnzen en renten. Van domaniale en banale prestaties, zoals het verplicht malen in een banmolen en het verplicht bakken in een banoven, waren ze vrijgesteld geworden. Een abdij als het nonnenklooster van Broekburg, had zich bovendien inzake de behandeling van haar cijnspachters in het gebied van de latere Groot-Noord-Nieuwlandpolder, volledig naar het voorbeeld van de verhouding van de graaf tot diens "hospites" te gedragen. Dit gebeurde in het kader van een contract, dat de wederzijdse betrekkingen en verplichtingen, alsmede de betalingsmodaliteiten regelde. De aanwezigheid van cijnspachters in de streek van Sandeshoved is dan ook ongetwijfeld een van de elementen, die tot de stichting van de nieuwe stad Nieuwpoort heeft bijgedragen.

De aangroei van de bevolking kwam het eerst tot uiting in de oprichting van nieuwe dorpsgemeenschappen, tevens parochies, waarvan de plaatsnamen meestal op het suffix "-kapelle" of "-kerke" eindigden. Plattelandskerken, "altaria" of "ecclesia" genoemd, verrezen er weldra. De bediening van de nieuwe parochies werd meestal aan de kloosters, die in de streek werkzaam waren, toevertrouwd. Deze kwamen dan ook in de nieuwe dorpen in het genot van de opbrengst van de "altariae" bestaande uit tienden. Volgens de aard van de nieuwe nederzettingen werd er nochtans een onderscheid gemaakt tus-

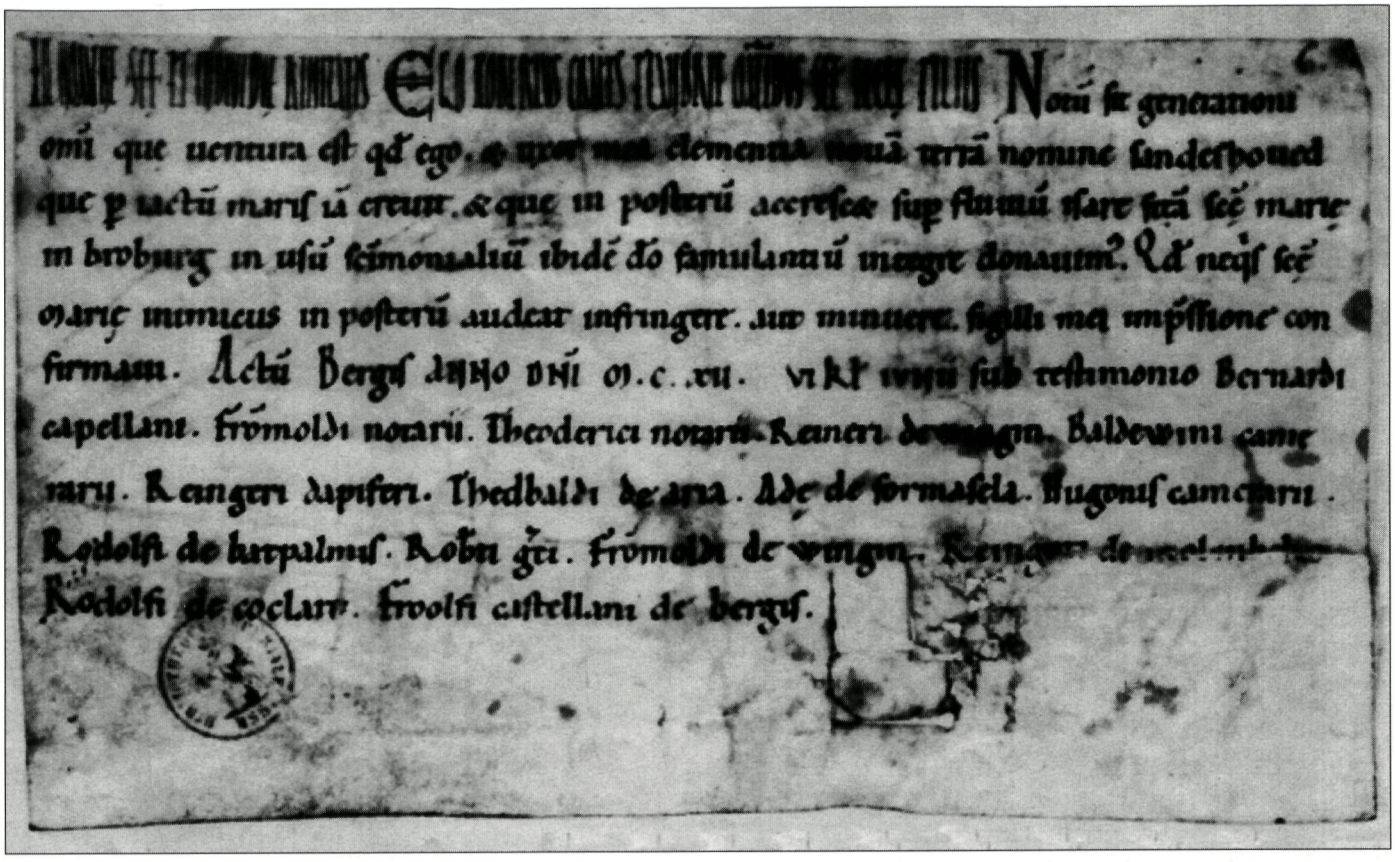

Fig. 3. Oorkonde waardoor Robrecht II, graaf van Vlaanderen, en zijn gemalin Clementia de op de zee gewonnen en nog steeds aangroeiende "nova terra" of het nieuw land, Sandeshoved genoemd, samen met de latere aanslibbingen aan het nonnenklooster O.L.Vrouw van Broekburg schenken. Origineel gedateerd 27 mei 1112 wat foutief is, gezien het overlijden van de graaf op 5 oktober 1111. De juiste datum blijkt 27 mei 1107 te zijn, dit is M.C.VII in plaats van M.C.XII (Parijs, Bibliothèque Nationale, Collection Colbert, Flandre volume 192, nr. 6)

sen de gewone tienden op de oogst en de dieren, namelijk de "decima", de tienden op de tuinbouw of "minuta decima" en de "novales", geheven op de pas ontgonnen gronden. Een derde van de geheven tienden kwam aan de rechthebbende abdij toe, een derde aan de bedienende priester en het overige derde aan de armendis van de betrokken parochie of dorpsgemeenschap. Zo zien we het kapittel van Sint-Walburga na 1100 het recht verkrijgen te Veurne-Binnenburg en -Buitenburg, alsmede in de dorpen Wulpen, Dunacapella of het latere Oostduinkerke, Ramskapelle, Ingerikkapelle en Pervijze, die toen nog geen zelfstandige parochiën vormden, op de oogst en de dieren tienden te heffen. In 1135 evenwel werden de drie eerstgenoemde dorpen als afzonderlijke parochiën ingericht en hun zielenzorg aan de abdij Sint-Niklaas van Veurne toevertrouwd. Deze mocht er voortaan de "minuta decima" innen. De toenmalige parochiale indeling is van belang voor de plaats te Sandeshoved, waarop later de stad Nieuwpoort gesticht zou worden. Die maakte inderdaad deel uit van het grondgebied van de parochie Oostduinkerke. Volgens een verklaring van de parochianen van Nieuwpoort, zogezegd in 1183 opgesteld en aan de paus gericht, zouden de vissers aldaar alsdan reeds sedert meer dan zestig jaar de gewoonte gehad hebben een haringtiend, verdeeld in drie delen, aan hun parochiale geestelijkheid uit te keren en wel volgens de traditionele modaliteiten, namelijk telkens een derde deel respectievelijk aan de kerkfabriek, de kerk of pastoor en de armendis. Daar deze getuigenis tot ons kwam onder de vorm van een vidimus, gemaakt in 1235, op een ogenblik dat er te Nieuwpoort nopens de heffing van een vistiend door de kanunniken van de Sinte-Walburgakerk moeilijkheden uitgebroken waren, is niet na te gaan of ze authentiek is. Zo de verklaring op zichzelf in twijfel kan getrokken worden, dan kan de bewering als zou de zee- en haringvisserij toen reeds, sedert 1120 of daaromtrent, door de voorgangers van de Nieuwpoortenaars te Sandeshoved beoefend geworden zijn, wel op de waarheid berusten. De parochie Oostduinkerke, waar tienden op de landbouw geheven werden en waar ook vissers bedrijvig waren, wordt inderdaad onder de naam Dunacapella voor het eerst in 1120 vermeld.

De vissers van Sandeshoved speelden, misschien toen reeds, een rol in de bevoorrading aan vis van de nabijgelegen steden Veurne, Diksmuide en Ieper. In 1127 wordt inderdaad voor de eerste maal van de Ieperse vismarkt gewag gemaakt en wel in verband met de terechtstelling van Bertulf na de moord op graaf Karel de Goede. Volgens een ander, gelijktijdig gegeven aangaande deze laatste gebeurtenis te Ieper, werd in die tijd in de nabijgelegen zeewateren veel vis gevangen. Met deze vangstplaatsen werd blijkbaar in de eerste plaats de zee nabij de inham van de IJzer en Sandeshoved bedoeld. Het kan bijna niet anders of er moet zich op laatstgenoemde site een strandhaven bevonden hebben. Zulk een aanlegplaats werd soms "zand" geheten en treffen we overigens ook te Witzand en Zandgat of Sangatte aan. Ze lag hetzij vóór de duinen of er tussen. De duinen van Sandeshoved strekten zich in de 12de eeuw reeds uit langs gans de linkeroever van de IJzermonding tussen Oostduinkerke in het westen en Ramskapelle in het oosten, ter-

wijl de inham zelf toen nog gans de ruimte tussen Sandeshoved en de duinen van Testerep op de rechteroever nabij de plaats, waar Westende zou ontstaan, besloeg. Als dan omstreeks 1150 van de "Ysera portus" nabij Ramskapelle sprake is, werd ongetwijfeld daarmee de brede monding van de stroom met de aanlegplaats te Sandeshoved bedoeld. Deze topografische bijzonderheden, betrekking hebbende op de historische geografie van de IJzermonding, zijn nog duidelijk merkbaar ter plaatse en op de geologische kaarten van de site. Dit alles is, volgens de taalkundigen evenwel, niet voldoende om de etymologische betekenis van de plaatsnaam "Sandeshoved" met zekerheid te verklaren en dit omdat het eerste lid van dat toponiem met het tweede door de genitief -s verbonden is, wat normaal alleen maar zou voorkomen in composita, beginnend met een persoons- of waternaam. Toch veronderstelt men dat "Sand" een plaats of duin was, waarvan het vooruitspringend gedeelte of hoofd "Sandeshoved" geheten werd, toponiem, dat op de duur de naam van de ganse zandrug zou geworden zijn (1). Indien zo, dan sloeg deze plaatsnaam in de tweede helft van de 11de eeuw eigenlijk op het havenhoofd van de toenmalige IJzerrede en eerst daarna, in de 12de eeuw, op de strandrug, die door verlanding uit dat hoofd tot stand gekomen was en nog verder aangroeide. Het toponiem "Sandeshoved" wijst aldus op de geologische evolutie, die aldaar had plaatsgevonden en nog plaats vond op het ogenblik dat de stad Nieuwpoort tot stand kwam omstreeks 1163.

(1) J. De Langhe, Toponymica uit de kuststreek, in Biekorf, 61ste jaar. Brugge, 1960, p. 146-148, met verwijzing naar M.Gysseling, in Mededelingen Naamkunde, dl. 35, jaar 1959, p. 67-68. - Voor de term "hoved" in de betekenis van havenhoofd op kaap, zie Bijdr. voor de Gesch. der Nederlanden, dl. XXI, 1966-1967, p. 86: "uppe de ze oest voor t hovet binnen Vivelo". Vlaamse klacht betreffende de moord op een stuurman uit Lombardsijde in 1311. Vivelo: heden Filey nabij Scarborough in Engeland.

B. De stichting van Nieuwpoort (1163)

Het is duidelijk dat de voortschrijdende landwinning, ontginning en kolonisatie in de IJzerstreek nabij de zee tenslotte ook de duinketen van Sandeshoved voor bewoning open zouden stellen. Aldaar lag immers de weg, die van Oostduinkerke over Mannekensvere en Gistel naar Brugge liep en te Mannekensvere bevond zich in de IJzer een veer of een doorwaadbare plaats. Deze weg was ongetwijfeld niet zonder belang voor het opkomende plaatselijk handelsverkeer. De streek was inderdaad rijk aan vee, waaronder vooral schapen, runderen, paarden en varkens, evenals aan overschotten van allerlei landbouwprodukten als wol, kaas, boter, graan en huiden, die door de "hospites" en de monniken voor de bevoorrading van de steden aangeboden werden. Op een bepaald ogenblik moet zich dan ook voor de bevolking in de omgeving van Sandeshoved de kwestie van de oprichting van een plaatselijke markt gesteld hebben. Dit gebeurde klaarblijkelijk ongeveer op hetzelfde ogenblik dat de graaf tot de instelling van een tol te Sandeshoved, waar een nieuwe haven in vorming was, meende te moeten en te kunnen overgaan.

Wegens de groeiende aanslibbing van de beide oevers van de IJzer, waar steeds nieuwe schorren ingepolderd werden, had Diksmuide zijn ligging nabij de zee verloren en diende een nieuwe zeehaven in het leven geroepen te worden. Overigens zou deze als voorhaven voor Diksmuide, alsmede Ieper en Veurne, kunnen dienen. Deze overwegingen moeten blijkbaar in 1163 Filips van de Elzas, die toen pas eenentwintig jaar oud was, maar door een zeer bekwame raadgever, namelijk de kanselier van Vlaanderen, tevens proost van Sint-Donaas te Brugge, Robrecht van Ariën, bijgestaan werd, overtuigd hebben om, in zijn hoedanigheid van mederegent in het graafschap Vlaanderen, tot de stichting te Sandeshoved van een nieuwe havenstad over te gaan. Dit was nadat hij kort voordien reeds te Grevelinge of Gravelines, in de delta van de Aa, soortgelijke "novum portum vel novam villam" in het leven geroepen had. Met deze twee stichtingen zette de jonge vorst, die in 1168 bij de dood van zijn vader Diederik, alleen graaf werd, een politiek tot economische valorisatie van de Vlaamse kust in, waarbij naderhand ook de door hem opgerichte nieuwe steden Mardijk of Mardyck, Duinkerke, Damme en Biervliet betrokken zouden worden.

Betreffende de stichting van Nieuwpoort als nieuwe stad bleef ons niet, zoals voor Grevelinge, de getuigenis uit een abdijkroniek, maar wel de bij die gelegenheid uitgereikte keure bewaard. In dit handvest, dat voor een "novus portus" in Vlaanderen enig in zijn aard is en als datum van uitreiking alleen het jaartal 1163 draagt, vinden we voldoende gegevens om ons een idee van de stichting zelf te kunnen vormen. Zulk een initiatief bestond ongetwijfeld in de eerste plaats in de regeling van de verschillende problemen, die daarbij onmiddellijk gesteld werden en van uiteenlopende aard waren, maar tevens ook in de noodzakelijkste maatregelen voor de toekomst. Het ging immers niet alleen om de oprichting van een nieuwe gemeente met eigen bestuur, rechtspraak en voorrechten, maar ook van een nieuw stuk grafelijk domein, dat fiscaal moest opbrengen. Voor de stichting van zijn "novum oppidum" had Filips van de Elzas dat gedeelte van Sandeshoved uitgekozen, waar zich de hoogste duinen bevonden en blijkbaar ook reeds een nederzetting van vissers met een strandhaven

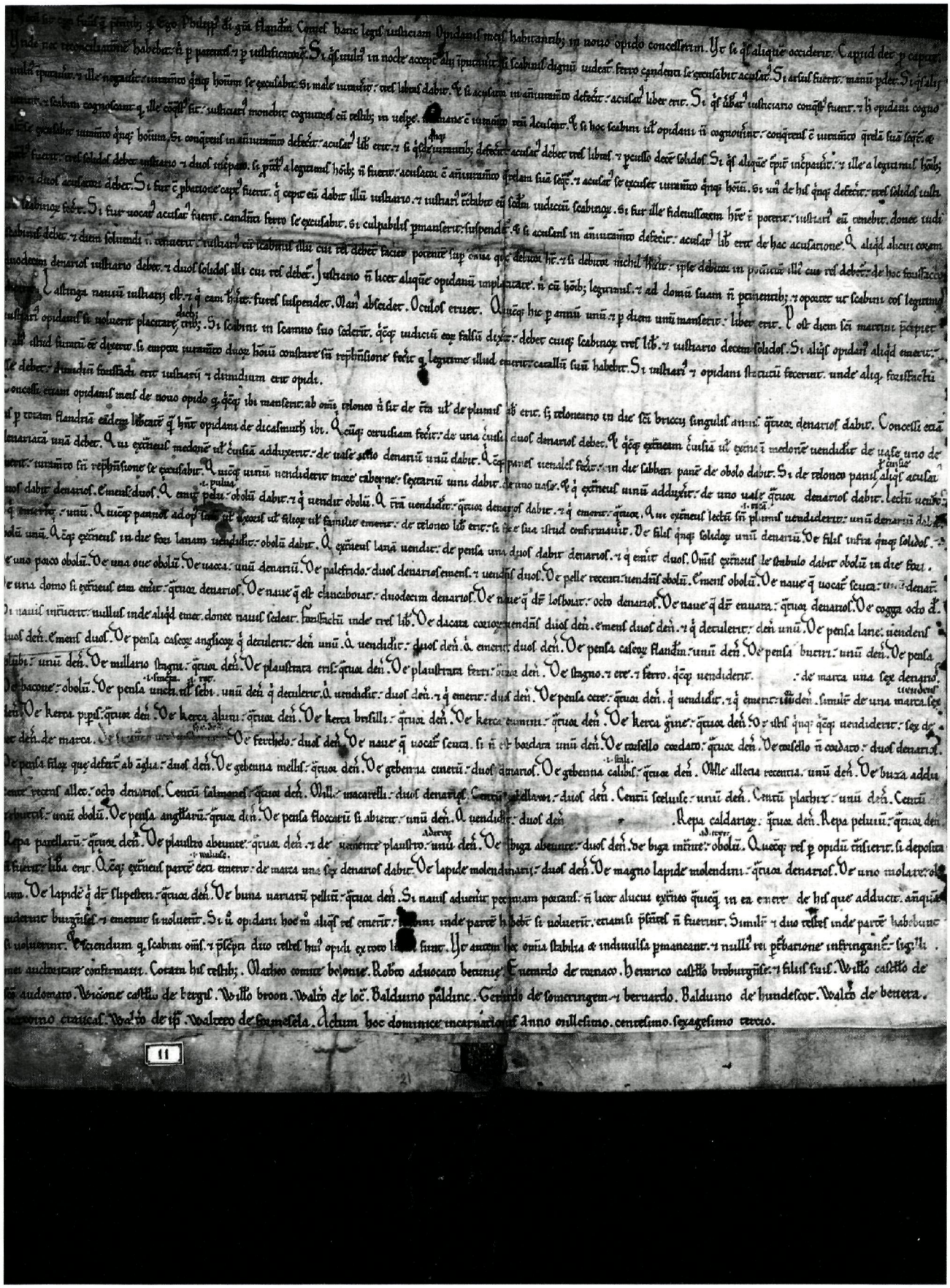

Fig. 4. Keure van Nieuwpoort van 1163. Het origineel stuk is voorzien van het ruiterzegel van graaf Filips van de Elzas in bruine was, gehecht aan een dubbele staart in leder.
(Brugge, Rijksarchief, Fonds Oud Archief Nieuwpoort, charter nr. 1. Een gelijktijdig afschrift of dubbel is bewaard in het Algemeen Rijksarchief van Brussel, Fonds Thesaurie van Vlaanderen, nr. 843)

Fig. 5. Het bouwen van houten woningen in een nederzetting nabij de ruïne van een burcht of kasteel.
De miniaturist toont er ons op een naïëve wijze in de trant van de Vlaamse primitieven de opeenvolgende fasen van het optrekken van een houten huisje. Hoewel de tekening dateert uit de 15de eeuw, geeft ze ons toch een idee van hoe de woningen te Nieuwpoort in de 12de-13de eeuw er kunnen uitgezien hebben, namelijk klein, brandbaar en weinig komfortabel.
(Brussel, Koninklijke Bibliotheek, manuscript nr. 9242, Kroniek van Henegouwen, tussen 1446-1449).

bestond. De graaf was inderdaad eigenaar van al de nieuwe duinen, ook indien die zich op de schorren, die reeds afgestaan of in leen gegeven waren, bevonden. In het geval van Sandeshoved was het de abdij van Broekburg, die de eigenlijke bezitster van het oostelijk gedeelte ervan was en dus moest toezien hoe de graaf aldaar, in feite in haar nadeel, tot onteigening overging. Het geschil daaromtrent werd pas meer dan een eeuw later geregeld. Op het hoogste gedeelte van de duinenrug werd de markt aangelegd. Haar vierkante vorm is tot op heden kenmerkend voor haar oorsprong. De haven integendeel bevond zich aan het laagste gedeelte, aan de oever van de IJzerinham, daar waar bij lage tij "zaten" voor schepen gedolven konden worden. Tussen de markt en de haven werden, in nagenoeg rechte lijn, een vijftal evenwijdige straten getrokken, waaronder de Hoogstraat en de Kokstraat die de "kok" of het hoge duin noordwaarts afdaalden. In het zuiden werden ze door een rechte lijn, steegjes of "duerstraetkins" doorsneden en in het noorden door een rechtlijnige straat, de "grote crusstrate". Daardoor kwam een stadsplan tot stand in de vorm tegelijk van rooster en dambord, toenmaals een zeer oud concept. De oude weg op de kam van Sandeshoved liep eveneens doorheen de vijf hoofdstraten, maar dan in zigzag, langs laterale straatjes, dienende tevens als kleine markten. Wanneer de rooilijnen van de straten en van de markten getrokken waren, werd tot de verkaveling van de bodem in percelen gronds voor de kolonisten overgegaan. Ook dit moet met meetkundige regelmaat gebeurd zijn. Uit latere bronnen vernemen we dat de basisoppervlakte van elk perceel 24 roeden of zowat 350 vierkante meter bedroeg. Naderhand zouden deze percelen, als gevolg van erfenis of verkoop, meestal verder verkaveld worden. Voor het bezit van zijn stukje grond met of zonder een "hofstede" of woning, was de kolonist aan de graaf jaarlijks een cijns van een penning de roede verschuldigd. Deze geldelijke verplichting droeg later de naam "lantscout" of 's gravenlandschuld.

Men mag de vraag stellen van waar de bevolking, die het verkaveld terrein te Sandeshoved kwam bewonen, herkomstig kan geweest zijn. Ongetwijfeld waren er onder de eerste inwoners vissers en boeren, die tot dan toe als "hospites", afhangend van de graaf of van een abdij in de streek een stukje grond bewerkt hadden. Na hun vestiging in de nieuwe stad bleven sommigen misschien zelf hun landerijen op de buiten verder bebouwen. Naast deze vrije inwijkelingen, blijken ook onvrije lieden, als horigen en lijfeigenen, er zich te hebben gevestigd.

De keure van 1163 voorzag dan ook niet alleen in de collectieve, maar ook in de individuele rechten en vrijheden van al deze

kolonisten. Aldus schonk ze door artikel tien de persoonlijke vrijheid aan elke onvrije immigrant na minstens één jaar en één dag verblijf in de stad, bepaling die ook in andere stedelijke privilegies of handvesten voorkomt. Door artikel vijftien verleende ze aan gelijk wie, die in de stad woonde, volledige vrijstelling van de betaling van grafelijke tollen, met uitzondering nochtans van de tollen op de aankoop of verkoop van een stuk grond en van pluimen of pluimen bedden. De voorwaarde daartoe was de betaling, elk jaar op Sint-Bricciusdag of 13 november, aan de tollenaar van een rente ten bedrage van vier penningen, later "stalpenning" geheten.

Volgens een latere tekst werd het genot van het poorterschap aan de regelmatige vereffening van deze rente afhankelijk gesteld. De "stalpenning" was inderdaad niet fiscaal, maar juridisch bedoeld. Het was een recognitiegeld, waarvan de heffing neerkwam op de bevestiging van 's graven allodiale rechten in de nieuwe stad, o.a. van het recht tot inrichting en uitbating van de markt, in de keure, in het Latijn, "forum" genoemd. Dit handvest formuleert evenwel nog andere restricties op de tolvrijdom van de ingezetenen. Aldus drukte op de fabricatie van brood en bier en op het tappen van drank telkens een tol, die in drie van de vier gevallen in natura diende vereffend te worden. De bakkers hadden inderdaad, als "teloneum panis", iedere zaterdag een brood ter waarde van een obool te geven. De brouwers integendeel waren voor elk brouwsel, dat ze maakten, als "teloneum cervisie" twee penningen verschuldigd. Wie vreemd bier of mede verkocht had per vat een hoeveelheid drank ter waarde van een penning af te staan. Tenslotte stond op het tappen van wijn "more taberne" of verkoop in het klein in de herberg een tol in natura, namelijk een "sextarium" of zester van die drank. De tollen in natura of in geld, geheven op de dranken en verschuldigd door de ingezetenen, behoorden inderdaad tot de heffing, die naderhand ook als "forage" bekend stond.

Krachtens hun keure genoten de inwoners van de nieuwe stad bij de aankoop van goederen in de haven voorrechten. Ze hadden er het recht het eerst, vóór de vreemde kopers, de ladingen in de aldaar aangekomen vaartuigen te bezichtigen en er te kopen, zo ze dit wilden. De schepenen verkregen bovendien het recht van hun medeburgers, die aldus in een schip een zaak gedaan hadden, daarvan een "pars" of aandeel te eisen en dus zoveel als vennoten in de transactie en de winst op te treden. Hun tegenwoordigheid in de haven was daarbij zelfs niet nodig, vermits ze er zich door twee "testes" of getuigen mochten laten vertegenwoordigen. Ook deze twee afgevaardigden mochten in de gedane transacties delen. Schepenen en "testes" genoten voor het overige, zelfs in alles, volledige tolvrijdom. Daarnaast ontvingen alle ingezetenen dezelfde "libertas" of handelsvrijheid doorheen gans Vlaanderen, als die welke de lieden van Diksmuide er reeds hadden, wat blijkbaar nogmaals op bepaalde vrijstellingen inzake tol neerkwam. Deze bepaling in de keure van 1163 is ongetwijfeld veelbetekenend voor de rol, die de graaf aan de nieuwe stad als IJzerhaven toedacht. In deze optiek dient ook de inlassing in dit handvest van het grafelijk toltarief met de opsomming van de meest uiteenlopende produkten, die toen in Vlaanderen in de handel waren, gezien te worden.

Met de overhandiging, in 1163 door de graaf, van de keure aan het eerste schepencollege van de nieuwe stad te Sandeshoved, werden de autonomie en de bevoorrechting van de jonge gemeente, maar ook de inrichting en uitbating van het nieuw grafelijk domein, voorgoed een werkelijkheid. Te Nieuwpoort is er dan ook van een preconstitutionele periode, zoals we die voor oudere gemeenten als Brugge, Ieper, Diksmuide en Veurne kennen, geen sprake. De stedelijke autonomie en bevoorrechting waren er niet door een "communio" of gezworen gemeente van de vorst afgedwongen geworden. Filips van de Elzas verleende de keure in 1163 aan zijn "opidanis habitantibus in novo opido" te Sandeshoved niet na, maar vóór de wording van de gemeenschap aldaar. Eigenlijk erkende hij door dit handvest impliciet de eerste, door hem aangestelde schepenen, als grafelijke rechters en tegelijk als vertegenwoordigers van de bevolking, belast met de nog rudimentaire administratie van de jonge gemeente. De keure formuleert ook de bevoegdheid en de prerogatieven van de "justiciarius" of grafelijke officier van justitie, die als voorzitter of maner van de schepenbank tijdens de rechtszittingen optrad. Deze agent van het vorstelijk gezag, die, als vergoeding voor zijn diensten, een gedeelte van de boeten van drie pond parisis mocht opstrijken, behoorde blijkbaar tot het toenmalig kader van feodale gerechtsofficieren van lagere rang, waaronder de ammans. Althans wordt naderhand te Nieuwpoort van de plaatselijke amman, maar dan als maner van de schepenbank in civielrechtelijke zaken, gewag gemaakt. Het waren de "justiciarius" of later de baljuw, die diens plaats zou innemen, en de schepenen, die samen de stedelijke verordeningen, waarop bij overtreding een boete stond, hadden te maken. Zij moesten de opbrengst van de uitgesproken boeten onder elkaar gelijkelijk verdelen, namelijk in twee helften, waarvan de ene helft aan de stad en de andere aan de "justiciarius" toekwam. Blijkbaar diende deze laatste officier dit gedeelte van de boeten, zoals later de baljuw, aan de graaf of de grondheer over te maken.

Wat er ook van zij, de uitvaardiging door de schepenen, als bestuurders en rechters, van stedelijke ordonnanties, later "keuren" genoemd, met of zonder bepaling van boeten, liet de gemeente toe de verschillende plaatselijke aangelegenheden in verband met het ambachtswezen, de zeevisserij, de handel en het gebruik van de markten en de haven te reglementeren. Dank zij de keure van 1163 was de nieuwe stad in de kasselrij van Veurne-Ambacht een enclave met eigen bestuur, rechtspraak en voorrechten geworden en daardoor een plaats met eigen vrede, de stadsvrede, wat verhoogde veiligheid, orde en een betere bestaanszekerheid dan op het platteland inhield en dit wou wat zeggen in een tijd en een streek, waarin de ruwe zeden en de vete hoogtij vierden. Het ligt voor de hand dat dit alles van aard was om te Sandeshoved inwijkelingen aan te zetten er zich blijvend te komen vestigen.

De keure, die Filips van de Elzas aan de nieuwe nederzetting gaf, was, alhoewel archaïserend, een van de belangrijkste handvesten, die de vorst aan de steden in het graafschap Vlaanderen zou verlenen. Zij kwamen neer op de gelijkschakeling van het stadsrecht en de modernisering ervan, maar dan met versterking van de grafelijke macht.

C. De eerste ontwikkeling van Nieuwpoort

De beginnende ontwikkeling van de nieuwe stad op Zandeshoofd stond ongetwijfeld in het teken van de zeevisserij, de scheepvaart, de handel en het marktwezen ter plaats. De keure van 1163 somt de verschillende soorten zeevis op waarop te Nieuwpoort bij de aanvoer, de aankoop of de verkoop door niet-ingezetenen aan de grafelijke tollenaar rechten te betalen waren. Haring en makreel werden belast per hoeveelheden van 1.000 stuks of theoretisch een duizendtal, zeebot, pladijs, schelvis, kabeljauw en zalm per hoeveelheden van 100 stuks of een honderdtal en paling per "pisa". Ook op de verkoop van walvisvlees en walvisspek, per stuk of per portie, drukte een tol, die uitsluitend door de vreemde koper te betalen was. De opsomming van vissoorten uit de zee en de rivieren bewijst dat er toen reeds een visserijcyclus bestond, die het grootste gedeelte van het jaar bestreek. Bij gelegenheid werd tevens ook nog op strandende walvissen jacht gemaakt.

De "vita" of het heiligenleven van Sint-Arnoldus, patroon van de abdij van Oudenburg, vermeldt overigens onder het jaar 1116 de vangst van een walvis door een groep vissers uit de streek en dit na aanroeping van die heilige.

Haring, pladijs en paling blijken alsdan tot de meest aangevoerde vissoorten behoord te hebben, vermits ze ook voorkomen onder de produkten, die te Veurne in het grafelijk "lardarium", de opslagplaats van allerlei landbouwprodukten, opgeleverd door het vorstelijk domein, opgeslagen werden. Overigens werd de meeste paling toen in de talrijke grachten, wateringen en andere binnenwateren van Veurne-Ambacht gevangen. Het toltarief, ingelast in de keure, leert ons voor het overige een en ander over het toenmalig handelsverkeer langs de IJzer en zijn bijrivieren. We zien in de IJzerhaven inderdaad zeeschepen als klinkboten, losboten, koggen en buizen aanleggen, naast binnenvaartuigen als invaren en schuiten. Het ligt voor de hand dat de meeste van deze vaartuigen aan lieden van Ieper, Diksmuide, Veurne, Brugge of andere zee- of rivierhavens behoorden. Dit leert ons de opsomming in de keure van de talrijke waren, waarop tollen drukten en die door hun aard duidelijk hun herkomst verraden, aldus de landbouwprodukten uit Veurne-Ambacht en de streek van Diksmuide, de Ieperse lakens, de Engelse wol en garen en ook kaas en de talrijke produkten uit allerlei vreemde landen, waaronder de wijn, de metalen, de bijtstof aluin en zelfs de specerijen, die wellicht via Brugge en het Zwin aangevoerd werden. De inwoners van de nieuwe stad aan de IJzermonding waren dus in de gelegenheid om aan deze handelstrafiek en vrachtvaart deel te nemen.

Krachtens de keure van 1163 genoten de lieden van Nieuwpoort doorheen gans Vlaanderen dezelfde tolvrijdom als die welke de burgers van Diksmuide toen reeds hadden. Dit privilegie kan in een nagenoeg volledige vrijheid van handelsverkeer en in een nagenoeg volledige vrijstelling van tol of althans in een reeks fiscale voorrechten bestaan hebben. Ook de Ieperlingen bezaten dergelijke "libertas", waarvan in 1166/1167 gewag gemaakt wordt, maar dan alleen van toepassing op de waterweg tussen Diksmuide en Schipstal bij Brugge. In 1168, kort voor of kort na het overlijden van zijn vader, graaf Diederik, verleende Filips van de Elzas aan de "burgenses de Sandeshovetha" vrijstelling van alle tol en "traversum" doorheen gans het graafschap, evenals vrijstelling van betaling van het hanzegeld geëist van de niet-leden door de Vlaamse hanzen of koopliedenverenigingen in het buitenland, waaronder in Engeland.

Het nieuwe voorrecht van tolvrijdom kwam voor de Nieuwpoortse handelaars en schippers, op doorreis in Vlaanderen met vis en andere koopwaar, neer op een belangrijke faciliteit, die hen onder meer moest toelaten, met een minimum van kosten en van tijdverlies, hun goederen overal aan de man te brengen. Te Diksmuide, waar de burggraaf de grafelijke tol geüsurpeerd had, gold dit privilegie evenwel niet, maar dit blijkt eerst uit latere bronnen. Wat de vrijstelling van de storting van hanzegeld betrof, is het duidelijk dat de graaf hierdoor de belemmeringen, die de hanzeverenigingen van de grote Vlaamse steden in het buitenland, o.a. in Engeland, aan nietleden alsdan in de weg konden leggen, wou tegengaan. De vorst had er inderdaad alle voordeel bij dat de nieuwe stad op Sandeshoved in haar opkomst en ontwikkeling niet gestremd zou worden. Typisch is verder dat de graaf het betrokken dubbele voorrecht verleende te Veurne "in conspectu scabinorum et juratorum Furnensium", d.i. in aanwezigheid van de schepenen en keurheren van Veurne-Ambacht, waarmede de nieuwe stad toen juridisch nog zeer nauwe banden had. Overigens was dit ook economisch zo. In 1176, vooraleer op kruistocht te gaan, schonk Filips van de Elzas aan de burgers van Veurne en de ingezetenen van diens voorgeborchten volledige tolvrijdom in de "novam villam Zandhovedam" zowel "in terra" of te land, als "in mari" of in de haven. Dit wijst ongetwijfeld op het in gebruik nemen van de nieuwe IJzerhaven door de lieden van Veurne en omgeving en wellicht ook door de monniken van sommige abdijen, waaronder de abdij van de Duinen en de Sint-Niklaasabdij in genoemde stad. Overigens zien we de graaf, in een akte van 1183, het hebben over een kanaal, of "aqueductum inter Furnes et Dixmuda, inicium habentem ab Ysara", dat hij zou hebben laten graven om beide genoemde steden via de IJzer met elkaar te verbinden. Indien, wat we aannemen, het nieuwe kanaal met de "waterganc" van Veurne-Ambacht, vermeld in 1314, te vereenzelvigen is, dan bevond de uitmonding ervan in de IJzer zich vlak ten oosten van de nieuwe stad, lopend dwars door het aldaar gelegen uiteinde van de duinenrug Sandeshoved, maar die identificatie is betwist.

Indien juist geïdentificeerd, dan bestond genoemd "aque ductum" in een verbinding tussen de Venepe, waterloop waaraan Veurne lag, en de IJzerhaven op de zoëven aangeduide plaats. Dientengevolge situeren we op dezelfde plaats ook de "magna

sclusa" of grote sluis, die, in 1184, door de graaf aan de zorgen van de Duinenabdij toevertrouwd werd, met de opdracht dit waterwerk, in geval van zware beschadiging door de vloed, op kosten en met medewerking van de "communus populus" of bevolking uit het ambacht te laten herstellen. In ruil voor deze zorg ontving het klooster voor zijn grondbezit in de streek volledige vrijstelling van bijdrage in de uitgaven van de watering van Veurne-Ambacht. Indien ook deze vereenzelviging de echt juiste is, dan was de "magna sclusa" de latere Oostsluis of sluis van de "waterganc", daar waar die ten oosten van de nieuwe stad in de IJzer uitmondde. Naderhand vernemen we inderdaad, dat zich aldaar de "houde sluus" van de "waterghanc", toebehorend aan "dien van Veurn Ambocht" en lopend doorheen de stad Nieuwpoort, bevond. Het is dan ook bijna zo goed als zeker dat, met de "magna sclusa", de oostsluis bedoeld werd. Overigens was er toen al in de IJzer zelf, stroomopwaarts van Sandeshoved en de schorren van de abdij van Broekburg, in de bocht van de stroom aldaar, op de plaats, naderhand genaamd Nieuwendamme, een andere zeer belangrijke sluis, de "novum dam", vernoemd in een oorkonde van Filips van de Elzas van 1167. Klaarblijkelijk was ze door diens toedoen en met de medewerking van de stad Ieper gebouwd. Dicht bij deze waterkering, aan de rechteroever van de stroom, bevond zich inderdaad, in een kreek, de ingang van het kanaal naar Schipstal bij Brugge. De sluis van Nieuwendamme vormde een voornaam knooppunt in het waterwegenstelsel tussen Diksmuide, de IJzerhaven en Brugge, wat verklaart waarom in hetzelfde jaar de graaf de oude "libertas" van de Ieperlingen inzake de scheepvaart op de "cursum aque inter locum illum qui vulgo dicitur Scipstal et Dixmutham", de latere Ieperleed, bekrachtigde. Dit alles is kenmerkend voor de geografische context en de economische conjunctuur, die, vóór en na de stichting van de nieuwe stad te Sandeshoved, mede de politiek van Filips van de Elzas bepaalden.

De eerste ontwikkeling van Nieuwpoort na 1163 is enigszins te volgen aan de hand van de kerkelijke initiatieven aldaar. In 1165 vertrouwde Milo, bisschop van Terwaan, de zorg over de "altare nove capelle de Sandeshove" of de pas opgerichte kapel in de nieuwe stad aan de abdij Sint-Niklaas van Veurne toe. Reeds enkele jaren later, in 1171, is er van de kerk of "ecclesia de Novoburgo" sprake en wel in een bevestigingsoorkonde van paus Alexander III, ten voordele van dit klooster. Uit de kapel was dus een kerk gegroeid. Deze laatste werd, als gebouw, aan de zuidrand van de markt opgericht en was, zoals de kapel, aan O.L.-Vrouw toegewijd. In 1183 ontving de abdij Sint-Niklaas, door tussenkomst van de graaf te Oostduinkerke en tegelijk in de "Novoburgo", het derde gedeelte van het haringtiend, dat aldaar jaarlijks door de vissers ten voordele van de parochie diende afgestaan te worden en waarvan de andere twee derden respectievelijk aan de kerkfabriek en de armendis toekwamen. Van de heffing van dat tiend en de verdeling ervan onder de drie genoemde parochiale instellingen - de derde zijnde de abdij, die het personaat had, d.i. het recht de pastoor aan te stellen - wordt gewag gemaakt in de brief, die de "parochiani de Novoportu" in 1183 zogezegd naar de paus zouden gestuurd hebben. Op te merken is dat de tekst ervan slechts in een vidimus van 1235 bewaard bleef. In dit schrijven is er wel sprake van de "personae parochialis ecclesiae", maar zonder te specificeren wie dit personaat uitoefende. Wat er ook van zij, het recht van de Veurnse Sint-Niklaasabdij op de "altare de Novoportu" met de erbij horende "minuta decima et decima allecium", evenals op de "altare de Duunkerca" of Oostduinkerke met dezelfde haring- en andere tienden, werd in 1187 of 1188 door paus Clemens III in een bekrachtigingsoorkonde erkend. Dit gebeurde nogmaals in 1190 in een soortgelijke oorkonde, waarin van de "altare de Sandeshoveth" sprake is. In 1202 bekrachtigde graaf Boudewijn IX hetzelfde voorrecht.

Kenmerkend voor de eigenaardige oorsprong van de grafelijke stichting op Sandeshoved is de typische naam Nieuwpoort, die op korte tijd ingang vond. Filips van de Elzas had het in de keure van 1163 reeds over zijn "opidanis habitantibus in novo opido" zonder verdere lokalisering. In 1165 integendeel is er sprake van de "nove capelle de Sandeshove" en in 1165 van de "burgenses de Sandeshovetha", terwijl in 1176 van de "nova villa Zandhoveda" gewag gemaakt wordt. Daarnaast vinden we in 1171 en 1183 de benaming "Novus Burgus" zonder bijvoeging van Sandeshoved. Daarna verschijnt het toponiem "Novusportus" achtereenvolgens in 1183, maar dan in een vidimus van latere datum, en in 1187 of 1188 in een gelijktijdige oorkonde. Het is duidelijk waarom, reeds na een twintigtal jaren, dit toponiem het definitief op de oude plaatsnaam Sandeshoved haalde, alhoewel in 1272 nog herinnerd wordt aan "le terre ke on apele Zandehoefth u ore en partie siet li vile de Nueport". De term of het lid "portus", in de uitdrukking "Novus Portus", betekende in de 12de eeuw nog steeds handels nederzetting of stad en niet, zoals men geneigd zou zijn te geloven, haven zonder meer, alhoewel we naderhand in 1274 wel de omschrijving "portus de Novoportu qui vulgariter dicitur Yssera" of haven van Nieuwpoort, gewoonlijk IJzer geheten, aantreffen. De uitdrukkingen "novum oppidum", "novus burgus" en "nova villa" zijn dan ook niets meer dan de Latijnse synoniemen van "novus portus", zodat men in geen geval er zoiets als een pas opgerichte versterkte plaats, burg of villa moet gaan in zoeken.

Een "novus portus" of in het Middelnederlands een "nieuwe poort" was dus een, door het vorstelijk ingrijpen, in het leven geroepen stad. Ook Grevelinge en Duinkerke werden aanvankelijk als zijnde zulke stichtingen "novum portum", "nova villa" of "novum oppidum" genoemd, maar, in tegenstelling tot Nieuwpoort, dat aanvankelijk nog Sandeshoved heette, behielden ze hun oorspronkelijke plaatsnaam. Dit gebeurde om de eenvoudige reden, dat ze, voor hun stichting, reeds in wezen bestonden en wel de eerste als Aahaven, waar een grafelijke tol gevestigd was, en de tweede als dorp. Het toponiem Nieuwpoort en het regelmatig stratenplan van de stad zijn dan ook de blijvende getuigenissen van het initiatief van Filips van de Elzas op Sandeshoved.

D. De beroerte van 1236

Het kapittel van de Sinte-Walburgakerk te Veurne had, na de stichting van Nieuwpoort, aldaar in het gebied van het vroegere Zandeshoofd en ook te Oostduinkerke zelf, zekere rechten inzake de heffing van tienden, waaronder die op de oogsten, behouden. In 1207 wisten de kanunniken van deze kerk, dank zij de scheidsrechterlijke uitspraak van een door paus Innocentius III erkende commissie, de erkenning te bekomen van het recht te Oostduinkerke en te Nieuwpoort een "decima Piscium" of vistiende te mogen heffen, dit waarschijnlijk als resultaat van zekere betwistingen. Deze schijnen daardoor niet te zijn bijgelegd. De verplichte betaling van een tiend was blijkbaar, althans te Nieuwpoort, iets nieuws, dat de genoemde geestelijken er poogden op te dringen om zich op die wijze een bijkomend inkomen in natura of in geld te verzekeren. De modaliteiten van de tiendheffing zelf kennen we evenwel niet. Zeker is dat de deken van de christenheid te Veurne op 23 november 1235 door middel van een vidimus van de brief van de Nieuwpoortse parochianen van 1183 nopens de heffing en de verdeling van het haringtiend, wees op de rechten van de Sint-Niklaasabdij ter zake. Dit had wellicht met de kwestie van het door de kanunniken geëiste vistiend te maken.

Wat nu ook de oorzaak van het aanslepende geschil betreffende de heffing van dit laatste soort tiend ook moge geweest zijn, het incident dat het gevolg ervan was, typeert de geest en de zeden van de toenmalige bevolking te Nieuwpoort. Op Sint-Paulusdag of 25 januari 1236, toen de geestelijken van de Sinte-Walburgakerk door een persoonlijk ingrijpen in de stad hun eis kracht poogden bij te zetten greep er een bloedig treffen plaats. De twee geestelijken en de klerk, die de Nieuwpoortenaars, wegens hun weigering het vistiend uit te keren, kwamen dagvaarden, werden door de woedende menigte aangevallen en neergeslagen. Hierbij verloren de twee priesters het leven en werd de klerk ernstig verwond. Dat het incident zwaar bestraft diende te worden, lag voor de hand. Vooreerst werden de parochianen gezamenlijk door de bisschop van Terwaan in de ban geslagen. Wanneer dit juist gebeurde vernemen we niet, maar het moet kort na de feiten geweest zijn. In de loop van juli 1236 kwam gravin Johanna in het geschil tussen ten einde een verzoening mogelijk te maken. Zij en de bisschop van Terwaan keurden gezamenlijk de aanstelling van een scheidsrechterlijke commissie goed. Deze bestond uit de abt van de Sint-Bertijnsabdij te Sint-Omaars en de proosten van Sint-Omaars en Brugge. Zowel de kwestie van de heffing van het vistiend, als de bestraffing van de moord op de twee geestelijken en de zware verwonding van de klerk zouden door de kerkelijke commissie onder het oog genomen worden. Het vonnis van deze scheidsrechters, tevens rechters, volgde op 13 september van genoemd jaar. Het was een uitspraak die inzake het toenmalig canoniek recht stellig typisch was, maar toch gans in de trant van de tijd lag. De bestraffing was werkelijk voorbeeldig. De Nieuwpoortse parochianen werden veroordeeld tot een reeks boeten, kerkelijke stichtingen, bedevaarten en zelfs tot de oprichting van een grafelijke dwangburcht, maar het vistiend in kwestie werd, weliswaar onder die zware voorwaarden, afgeschaft en de kerkban opgeheven.

Gaan we het vonnis in de bijzonderheden na, dan zien we dat de afstraffing op de volgende schikkingen neerkwam. Vijfentwintig onder de voornaamste aanstokers van het incident, waaronder eventueel ook schepenen, zo die erbij betrokken zouden geweest zijn, moesten met ingang van Sint-Jansdag of 24 juni 1237 een bedevaart van een jaar over zee ondernemen. Alvorens te vertrekken hadden ze een plechtige processie doorheen de bisdommen Terwaan, Doornik, Kamerijk en Atrecht te houden en er zowat vijfentwintig kerken te bezoeken. Onder de aldus te betreden bedehuizen stonden in de eerste plaats de Sinte-Walburga- en Sint-Niklaaskerken te Veurne. De boetelingen dienden hun pelgrimage zelf te bekostigen en "berrevoets ende alleenelick gekleet met hunlieder onderkleederen, dragende roeden ende opseggende den Miserere mei Deus" de slagen van de boetegesel te ondergaan. Op dezelfde wijze moesten nog een honderdtal andere voorname burgers, die door de scheidsrechterlijke commissie aangeduid zouden worden, op straf van confiscatie van hun bezittingen ten voordele van de gravin, dezelfde processie in de genoemde bisdommen volgen. De gemeente Nieuwpoort had een kapel op te richten op de plaats, die haar door de scheidsrechters aangewezen zou worden en een reeks missen voor de zielerust van de beide vermoorde geestelijken te bekostigen. Voor de oprichting en het onderhoud van de kapel had ze respectievelijk 100 pond en een rentebelegging van 15 pond te besteden.

Het gebouw moest voltooid en de rente belegd zijn vóór Sint-Jansdag of 24 juni 1237. De parochiale O.L.Vrouwkerk mocht evenwel daardoor in haar belangen niet geschaad worden, aangezien ze al haar rechten op kerkelijk gebied bleef behouden. Naast de genoemde rente, ten voordele van de te stichten kapelanie, had de gemeente Nieuwpoort nog een hele reeks andere renten te beleggen, meer bepaald een ten bedrage van 10 pond voor een in het klooster te Waasten te stichten kapelanie en een andere waarvoor ze ineens tot kapitalisatie ervan 50 pond te betalen had. Laatstgenoemde rente was inderdaad, als zijnde toegekend aan het nieuwe nonnenklooster te Roesbrugge, door de begunstigden zelf te beleggen. Afgezien van deze renten had de gemeente Nieuwpoort de verplichting vóór Sint-Jansdag 1237, na zich met de familieleden van de twee vermoorde priesters verzoend te hebben, aan de beide desbetreffende families een zoengeld uit te keren. Deze schadeloosstelling moest berekend worden op basis van de vergoeding, die men in die tijd aan de bloedverwanten van gedode edellieden placht te betalen. Vóór dezelfde datum diende de Nieuwpoortse gemeente eveneens de verwonde klerk schadeloos te stellen, niet alleen door de terugbetaling van de kosten, gedaan voor zijn verzorging en lichamelijk herstel, maar ook door de uitkering van een vergoeding van 10 pond en de toe-

kenning van 40 pond voor zijn levensonderhoud. Wat het kapittel van de Sinte-Walburgakerk zelf aanging, hield het vonnis maatregelen tot vergoeding van de opgelopen schade en tot regeling van de betwisting inzake de heffing van het vistiend in. De kanunniken ontvingen het recht voor het verlies van de twee vermoorde geestelijken een schadeloosstelling te eisen, indien ze bewijzen konden, als gevolg van dat feit, werkelijk schade geleden te hebben. De gemeente Nieuwpoort zou in dat geval verplicht zijn het kapittel binnen de vier maanden voldoening te geven. Het vistiend werd afgeschaft en in ruil daarvoor moest genoemde gemeente aan de kanunniken, onder de vorm van een rente, jaarlijks 30 pond betalen, te beleggen vóór Sint-Jansdag 1238.

Kon er voor deze rente geen belegging gevonden worden, dan had de gemeente elk jaar die zelf uit te keren tussen Allerheiligen of 1 november en O.L.Vrouw Lichtmis of 2 februari en dit tot aan de vereiste belegging. Het vistiend mocht ook volledig afgekocht worden, wat kon gebeuren door de kapitalisatie van genoemde rente. In dat geval had de gemeente Nieuwpoort ineens de som van 340 pond te betalen, op voorwaarde nochtans binnen de eerste maand na de bezegeling en aanvaarding van het vonnis te verklaren zich bij de aldus getroffen regeling neer te leggen. De opbrengst van de rente, gekapitaliseerd of niet, diende door de kanunniken voor een dagelijkse distributie in de Sinte-Walburgakerk te Veurne aangewend te worden.

Zoals te verwachten voorzag de uitspraak van de kerkelijke scheidsrechters in de middelen om de Nieuwpoortse bevolking tot volledige onderwerping en aanvaarding van de opgelegde straffen en boeten te dwingen. Aldus moesten al de inwoners van de stad, tussen 16 en 60 jaar, het uitgesproken vonnis erkennen en zweren geen kwaad, uit wraak, aan de geestelijken van het Veurnse kapittel te berokkenen. Als bewijs van onderwerping van gans hun gemeente hadden de schepenen binnen de veertien dagen na het vonnis aan de kanunniken van Sinte-Walburga, de bisschop van Terwaan en de gravin van Vlaanderen een door hen bezegelde verklaring van de aanvaarding van de opgelegde voorwaarden af te geven.

Verder moest de stad instemmen met de oprichting, aan de rand van de agglomeratie, van een grafelijke dwangburcht en de bouw ervan bekostigen. Hetzij dat de gravin zelf de sterkte liet oprichten, hetzij dat ze het op zich nam dit te doen, had ze daaraan een som van 1.000 pond te besteden; in het eerste geval had ze dit bedrag aan de vorstin uit te keren. Wat er ook van zij, de Nieuwpoortenaars waren verplicht de grachten van de op te richten burcht eigenhandig aan te leggen. Bovendien moesten ze nog, ten bate van de gravin, ieder jaar, onder de vorm van een rente, 40 pond opbrengen, waarvan de storting telkens op Sint-Paulusdag of 25 januari, de dag van de moord, diende uitgevoerd te worden. Ten einde aan deze jaarlijkse verplichting te kunnen voldoen, verkregen de Nieuwpoortse schepenen van de vorstin de toelating het daartoe vereiste geld door middel van een "ommestellinghe" op de burgers te verhalen.

Aan de authenticiteit van het harde vonnis van 1236 kan niet getwijfeld worden, wel aan de volledige uitvoering ervan. Indien men in het desbetreffende stuk al de opgesomde en in cijfers gespecifieerde boeten, renten en vergoedingen optelt, dan komt men tot meer dan 1.550 pond voor de te storten kapitalen en van 65 pond voor de renten, wat voor die tijd hoge bedragen genoemd kunnen worden. Over de door de gemeente Nieuwpoort ten voordele van de in het vonnis vernoemde kerkelijke stichtingen te bekostigen renten, vernemen we naderhand niets meer, wat niet wil zeggen dat de stad haar schuld tegenover het kapittel van Sinte-Walburga en andere geestelijke gemeenschappen niet zou vereffend hebben, vermits dit door kapitalisatie kan gebeurd zijn. Het kapittel van Sinte-Walburga eiste voortaan te Nieuwpoort niet meer het vistiend maar hief wel, aan de grens van de stad, soms nog gewone landbouwtienden. Meer weten we over de oprichting van de grafelijke dwangburcht of althans van de "mote", waarop die sterkte moest verrijzen. Deze hoogte, de "burchwal", werd inderdaad aangelegd en wel op het terrein geheten "Scipstal", maar veel meer dan dat blijkt er niet tot stand gekomen te zijn. In september 1241 inderdaad verzaakten graaf Thomas en gravin Johanna aan de hen door het vonnis van 1236 toegekende rechten en dus ook aan het gebruik van de opgeworpen "mote" als grafelijke dwangburcht. De hoogte zelf, naderhand toch nog "burg" genoemd, bleef tot het vorstelijk domein te Nieuwpoort behoren. Ook een paar bepalingen in de keure van Veurne-Ambacht van 1240 kunnen in verband met de hier besproken feiten te Nieuwpoort gebracht worden. Door dit handvest werd de "balfaard" of geldelijke verplichting, die de bevolking in de kasselrij voor de oprichting en het onderhoud van nieuwe versterkingen op te brengen had, afgeschaft. Wel mocht de graaf of de gravin daarvoor nog steeds beroep doen op degenen, die tot dan toe de "balfaard" verschuldigd geweest waren.

Voortaan dienden ook, volgens de genoemde keure, alle zware misdaden, waaronder in de eerste plaats de wandaden, gepleegd tegenover de kerk en de geestelijkheid, aan de rechtspraak van het grafelijk hof onderworpen te worden. Voor het overige herinnerde, na 1241 te Nieuwpoort, alleen nog het "burgland" met zijn "mote" aan de noodlottige opstand van 1236.

2. De stad en haar omgeving

A. De stad

De stedelijke agglomeratie had oorspronkelijk zowat de vorm van een dambord. De straten, waarvan de rooilijnen tot omstreeks 1163 moeten opklimmen, liepen van zuid naar noord, d.i. van de markt en de O.L.Vrouwkerk naar de zandige oever van de IJzermonding. Het waren van oost naar west respectievelijk de "burghstrate" met haar verlenging de "houtbrekersstrate", de "marctstrate" de "sinte Marienstrate", de "hoghestrate" en de "koxstrate", alle in dalende lijn, vermits ze vertrokken van de hoogte van "kok" op Zandeshoofd (2). In het zuiden waren ze door smalle dwarsstraatjes en in het noorden door de "grote crusstrate" doorsneden. De reeks "duersstraetkins" dienden klaarblijkelijk zowel voor de verbinding met de hoofdstraten, als voor de afvoer van de afvalwaters uit de woningen. Aan weerskanten van de stad bevonden zich inderdaad afvoerkanalen, namelijk langs het oosten de stadsgracht en langs het westen het "fossatum" of de gracht doorheen de duinen van Zandeshoofd, allebei lopend naar het noorden. Of ze aan de zuidkant van de agglomeratie met elkaar verbonden waren, is onduidelijk. Aan de zuidoostkant van de stad bevond zich eigenlijk de "burgwal", die oorspronkelijk met een gracht omgeven moet geweest zijn. In het noorden paalde de stad aan de haven en in het noordwesten aan het schorregebied, dat kort vóór 1300 ingepolderd geworden was.

Kort na dat jaar wordt aldaar melding gemaakt van de "dilf" of het afvoerkanaal van de polder van Jan van Namen, voorzien van een sluis. Deze gracht liep evenwijdig met de Kokstraat noordwaarts. Aldaar, blijkbaar in de duinen, bevond zich omstreeks 1314 ook reeds een "veste". Ten oosten van de stad met haar stadsgracht liep de "waterghanc" van Veurne-Ambacht tot aan de grote Oostsluis.

Of deze waterloop toen westwaarts met een ander Veurns kanaal in verbinding stond, weten we niet. In 1290 werd het grondgebied van de gemeente uitgebreid met een terrein van 12 gemeten, zijnde het "porteland" binnen de stadsgracht aan de oostrand van de agglomeratie, een gebied dat blijkbaar eertijds als reserve voor een latere mogelijke uitbreiding van de stad voorzien was. Aldaar groeide een nieuwe wijk, de tweede Nieuwpoortse parochie, rond de nieuwe Sint-Laurentiuskerk, maar dan niet volgens een bepaald plan. Overigens was er omstreeks 1300 aan de havenkant minder bewoning, omdat het terrein aldaar nog te laag lag, althans zolang een havendijk of kaai ontbrak. De ruimte tussen de watergang en de gracht ten oosten van de agglomeratie was integendeel wel bewoond. Overigens lagen over laatstgenoemde waterloop enkele bruggen, waaronder "sinte Laurensbrucghe". Ook nabij de "veste" was er al wat bewoning. Omstreeks 1300 ontstond daar de "clikerstrate", een zesde straat.

Opvallend is dat de kern van de stad in het zuiden van de agglomeratie lag. Aldaar bevond zich vóór de O.L.Vrouwkerk de grote markt, waar na 1275 de halle opgericht zou worden. Men onderscheidde toen ook nog in de nabijheid van deze markt langs de zigzaglijn van 's graven weg verschillende kleinere marktplaatsen, meer bepaald de "pottemarct", de "zwinemarct", de "vismarct" en aan de havenkant de "houtmarct". Aan de zuidoostelijke punt van de stad, nabij de gracht, stond de omstreeks 1237 opgerichte "burgwal" of "mote", die in de volksmond de "burgh" geheten werd, alhoewel er geen sterkte op stond. Het terrein met deze hoogte, omschreven als zijnde de "burghlande oup t oude Schipstal", was door de graaf voor verkaveling en bewoning nog niet ter beschikking gesteld geworden, alhoewel de gemeente Nieuwpoort er bezit wou van nemen en er reeds een begin van behuizing geweest was. De grafelijke ontvanger ging integendeel omstreeks 1293 over tot de verpachting van dit grafelijk domein, wat protest bij de Nieuwpoortenaars uitlokte. De "mote le conte à Noeport" werd inderdaad de volgende jaren verder in pacht gegeven, zodat van de verkaveling ervan niets terecht kwam. Oorspronkelijk bevond het gasthuis van Sint-Jan zich eveneens in de nabijheid van de grote markt en de O.L.Vrouwkerk. Toch was er ook in het noordelijk deel van de agglomeratie een trefpunt, namelijk het kruispunt van de "marctstrate" en de "grote crusstrate", met in de nabijheid daarvan het "gizelhuus", het schepenhuis. Voor het overige bevond zich in het oostelijk deel van de agglomeratie, aan het einde van de keten van de kleine dwarsstraatjes, de Sint-Laurentiuskerk, opgericht omstreeks 1290. Niet ver van dit gebouw, op het terrein van het "Porteland" lag de "weddinghe" of stedelijke weide. Er waren na 1300 in de stad ook twee "stoven" of badhuizen, namelijk die van Wouter Hategoed nabij het kruispunt van de "burghstrate" en het "duersstraetkine" en die van Griele Wapenemijs nabij de genoemde "weddinghe", blijkbaar de ene bestemd voor de mannen en de andere voor de vrouwen. Ten slotte was er nabij de grote markt ook nog de "scole", die blijkbaar van de Sint-Niklaasabdij afhing.

Buiten de agglomeratie aan de oost- en zuidkant van de stad bevonden zich enkele molens, waaronder een nabij het kerkhof van de Sint-Laurentiuskerk.

Aan de westkant nabij de oever van de IJzerhaven, maar binnen de "veste", lag de "werf" of hoogte geheten naar ridder Johannes van Nieuwpoort. Aan de noordoostkant aldaar was er een "dam" of primitieve losplaats voor de schepen, evenals een kraan, althans omstreeks 1380.

De woningen van de burgers te Nieuwpoort waren blijkbaar in de 13de eeuw nog meestal in hout. Zulk een huisje kon men dan ook gemakkelijk uiteen doen en verplaatsen om het terug

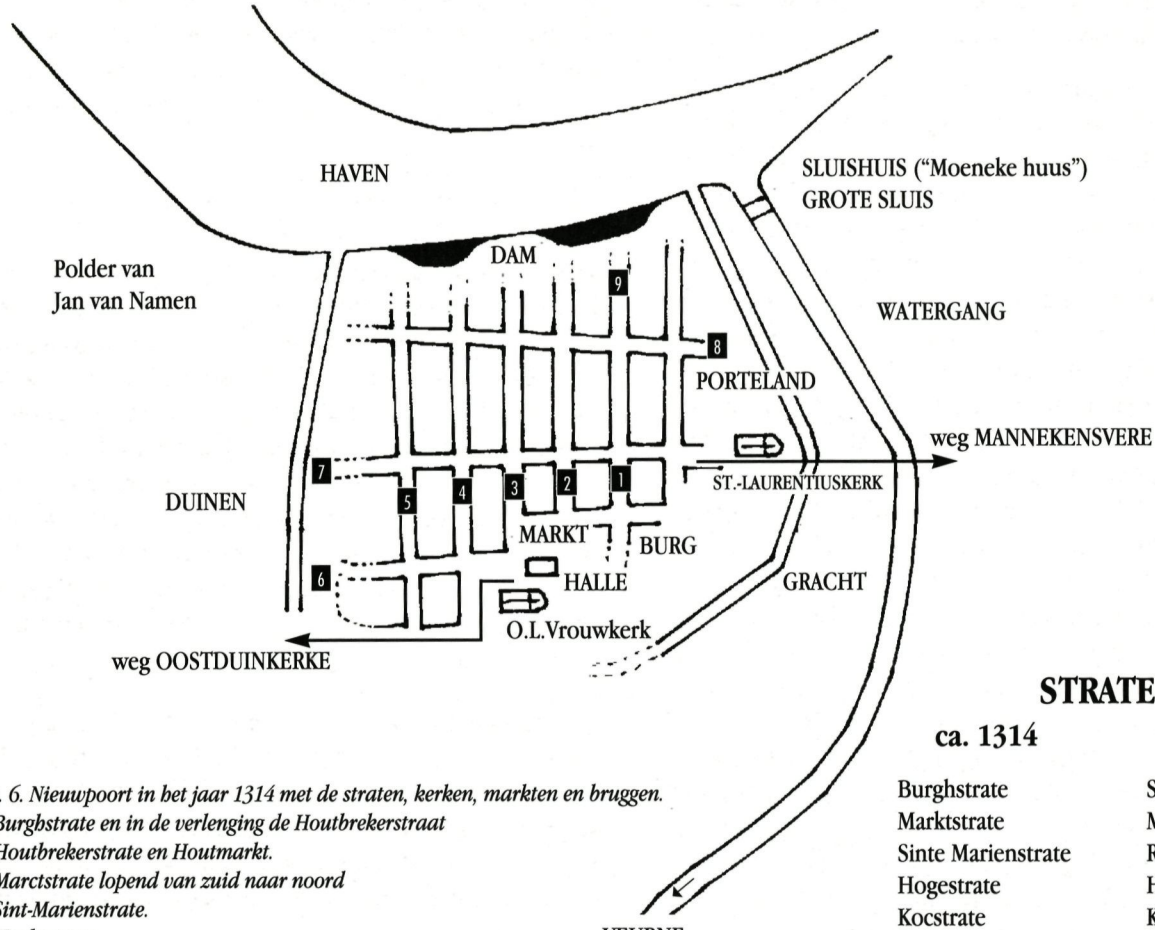

Fig. 6. Nieuwpoort in het jaar 1314 met de straten, kerken, markten en bruggen.
1. Burghstrate en in de verlenging de Houtbrekerstraat
2. Houtbrekerstrate en Houtmarkt.
3. Marctstrate lopend van zuid naar noord
4. Sint-Marienstrate.
5. Hogbestrate.
6. Kocstrate.
7. Clikerstrate in 1314 nog niet doorlopend boven de "Duersstraetkine".
8. Dwarsstraten, lopende van oost naar west.
9. Grote Crucestrate. Ten noorden ervan geen eigenlijk stratennet.

op te bouwen, wat verklaart waarom het in de gewone handel, d.i. op de markt, verkrijgbaar was. De bodem, waarop de woningen in de stad stonden, was evenwel niet allodiaal, vermits de eigenaars van de percelen aan de grafelijke tollenaar jaarlijks een cijns ten bedrage van een penning de roede te betalen hadden. Oorspronkelijk, bij de stichting van de stad in 1163 en tijdens de eerste daarop volgende jaren, was de oppervlakte van zulk een door de graaf ter beschikking gesteld perceel 24 roeden, waarvoor de cijns twee schellingen bedroeg. Met de tijd, als gevolg van verdere verkaveling door verkoop of erfdeling, vielen deze percelen meestal in kleinere eenheden uiteen, wat te zien is aan het bedrag van de gestorte cijnzen, variërend van één tot vierentwintig of meer penningen. In dat laatste geval was er dan natuurlijk samenvoeging geweest. Overigens waren sommige eigenaars in het bezit van meerdere percelen of soms van grote oppervlakten.

Ongetwijfeld mochten de Nieuwpoortenaars in de "banliewe" of banmijl van hun stad, mits grafelijke toelating en tegen betaling van de genoemde cijns, bepaalde gronden verwerven. In mei 1275, naar aanleiding van de afschaffing van de "stalpenning", erkenden gravin Margareta en haar zoon Gwijde het eigendomsrecht van de lieden van Nieuwpoort voor wat alle door laatstgenoemden door aankoop of op een andere wijze verworven grondbezit aanging. De grondcijns drukte overigens ook op de percelen grond, die eigen bezit waren van de gemeente Nieuwpoort zelf, de armendis, het hospitaal of de O.L.Vrouwkerk. Voor de stad waren het de "weddinghe in t portland" met 68 roeden, de "presbitie van Sinte Laurens" met 47 roeden, het "kerchof van Sinte Laurens met 502 roeden, d.i. een gemet, 2 lijnen en 2 roeden, de "houtmarct" met 516 roeden, het "gizelhuus" met 27 roeden en "der steide lant" of het "polderkin" met 948 roeden. Deze kleine polder, vroeger een "hem", had de stad zelf laten inpolderen.

De jaarlijkse heffing van de grafelijke "landscout" te Nieuwpoort en ook in de Nieuwe Yde nabij Oostduinkerke evenals te Lombardsijde behoorde tot de prerogatieven en inkomsten van het grafelijk domein. De inning ervan werd door de vorst toevertrouwd aan een tollenaar, die een pachter, ofwel een door de ontvanger van het domein aangestelde beambte was. Volgens de grafelijke rolrekening van 1296 was het dat jaar een vennootschap van twee pachters, namelijk Bauduin Reyfin en Henri de la Court, die toen de verschillende tollen en de grondcijns te Nieuwpoort geïnd had. In 1301 was de pachter van deze heffingen Jaquemon de Diepe of Jacob van Diepen. De tollenaar, hetzij pachter, hetzij ambtenaar, diende inzake de inning van de grondcijns voor het boekjaar, tijdens

hetwelk hij bevoegd was, de kadastrale meting van de percelen te vernieuwen of althans te verifiëren.

De onkosten, voortvloeiend uit het verrichten van nieuwe metingen, evenals het verlies als gevolg van niet-betaling van de verschuldigde rente door degenen, die hun perceel of eigendom ontruimd of verlaten hadden, werden door hem in zijn globale rekening van de tol in mindering gebracht. Dat hij dit laatste tekort mocht aftrekken, zou er kunnen op wijzen dat de totale opbrengst van de "lantscout" en dus de totale oppervlakte van de bodem te Nieuwpoort, waarop de cijns drukte, als zijnde eertijds vermoedelijk vast berekend, tot in het begin van de 14de eeuw, onveranderd bleef. Dit is althans af te leiden uit de rekeningen van de ontvanger van het grafelijk domein uit de periode 1305-1312, tijdens dewelke pachters als tollenaars optraden. Van 24 juni 1312 tot en met 23 juni 1316 zien we een ambtenaar als dusdanig in dienst. Het was Pietre van den Leene, die voor zijn ambt een wedde ontving van 20 pond parisis per jaar en van ambtswege verantwoordelijk was voor de correcte uitbating van de tol van Nieuwpoort met inbegrip van de inning van de "lantscout" in die stad en ook in de Nieuwe Yde en Lombardsijde. In de loop van de veertig dagen vóór pasen of 7 april van het jaar 1314 ging hij aldaar de kadastrale toestand na en stelde daarvan, aan de hand van zijn metingen en bevindingen, het bekende "boec van den hofstedenlande van der Nieuwerpoort" op. Dat is een in het Middelnederlands opgestelde inventaris van al de personen en instellingen die alsdan in de drie genoemde plaatsen een onroerend goed of onroerende goederen bezaten, waarop de "lantscout" drukte, met voor elk van die bezittingen, in kadastrale volgorde, de naam van de bezitter, zijnde een persoon of een instelling, zoals de stad zelf of de kerk, en het bedrag van de verschuldigde of betaalde cijns. De kadastrale volgorde was die van de opeenvolging van vijfenveertig door straten of hoeken afgebakende blokken van huizen en erven. Deze kadastrale eenheden waren in de agglomeratie en daarbuiten ongeveer vierkant en droegen daarom de naam "park" of "vierkante paerc". In de genoemde kadastrale lijst komen de verschillende parken het ene na het andere aan de beurt en wel systematisch in een volgorde, die doet denken aan de werkwijze van de boer bij het ploegen van zijn akker, d.i. de ene richting op en de andere af. Deze opeenvolging begon aan de noordoostkant van de agglomeratie. Wat daar eerst in aanmerking kwam als park waren de cijnsgronden gelegen ten oosten van de "waterghanc" nabij het "moenchehuus" of huis van de Duinenabdij, palend aan de Oostsluis. De daaropvolgende parken waren die gelegen ten westen van deze watergang nabij de gracht in de volgorde van noord naar zuid en daarna van zuid naar noord tot aan de houtmarkt.

Vervolgens ging het terug van noord naar zuid tot aan de "burgh". Dit vormde samen de inventarisatie van de eerste veertien parken die zich grotendeels buiten de eigenlijke stedelijke agglomeratie bevonden. Dit blijkt uit het gering aantal straten of straatjes aldaar, meestal zonder naam.

De volgende parken, met uitzondering van de laatste vijf, behoorden tot de dicht bebouwde stadskern en waren gelegen tussen de vijf of zes hoofdstraten, die door de "grote crusstrate" en de lijn van de "deursstraetkins" doorsneden werden. Ze waren dus zesentwintig in aantal en vormden blijkbaar de oorspronkelijke, in 1163 geplande agglomeratie gezien hun rangschikking in urbanistische regelmaat volgens het dambordsysteem.

Aldaar bevonden zich de meeste reeds besproken stedelijke en kerkelijke gebouwen en instellingen. De laatste vijf parken lagen aan de westrand van de stad en tegen de "veste" of in de duinen. Ze paalden evenwel nog gedeeltelijk aan de "clikerstrate" en het "deursstraetkine" aldaar. In het allerlaatste park was er minder bewoning, aangezien er zich zowat zesentwintig terreinen "ydel lant" bevonden, waarvan sommige, zoniet alle, door de eigenaars ontruimd en blijkbaar in de steek waren gelaten. Dat was dan ook de reden waarom op een zeker ogenblik de Nieuwpoortse schepenen, op verzoek van de genoemde tollenaar, een keure hadden uitgevaardigd luidende: "dat so wie die onthuzede iof blootte mijns heere arvachtigheide van Vlaenderen ende niet weider huzede, dat ware oup ene boete van 10 lb. parisis".

Op de inventarisatie van de vijfenveertig parken volgt in het kadastraal register de lijst van de "hofsteiden, die verwiessen ende die noit te brieve waren, als me mat mijns heren arvachtigheide". Het betrof in totaal 170 erven, gelegen aan de zuidoost-, zuid- en westkant van de agglomeratie, nabij het kerkhof van Sint-Laurentius, de O.L.Vrouwkerk, de "veste" en de polder van Jan van Namen.

Begrensd door deze laatste polder, de kleinere "steide polder" of "polderkin", de "veste" en de "dwersstrate", behoorde daartoe zelfs een "viercante parc", tellende niet minder dan 60 "hofsteden" of erven. De Nieuwpoortse schepenen zouden evenwel geweigerd hebben zich met deze 170 cijnsplichtige percelen, "alse mate liep", in te laten, want ze wilden niet "ane hem trekken".

De recapitulatie van al deze kadastrale gegevens, betreffende de "lantscout" te Nieuwpoort in 1314, ziet er als volgt uit:
- aantal percelen, eigendom van particulieren: ca. 1440
- aantal percelen, behorend aan instellingen: ca. 70
- niet geregistreerde percelen: ca. 170,

zijnde een totaal van ca. 1680 percelen.

De totale belasting van de zowat 1510 geregistreerde of opgenomen percelen bedroeg 130 parisis of iets meer, indien men al de bedragen van hun "lantscout" optelt. In het geheel sloeg dit op 103 à 104 gemeten, elk van 300 roeden of ca. 44 aren, hetzij 45 à 46 hectaren.

Daarbij dient nog een zekere oppervlakte aan "ydel lant" gevoegd, liggende in het 45ste park en de 170 niet-geregistreerde percelen, eveneens van beperkte grootte, te oordelen naar de schaarse gegevens over hun fiskale waarde. Ten slotte waren er ook drie percelen "onjeloot land" of nog niet door verloting toegewezen stukjes grond.

Rekening houdend met de oppervlakte grond of bodem, ingenomen door de grote markt met de halle, de twee parochiale

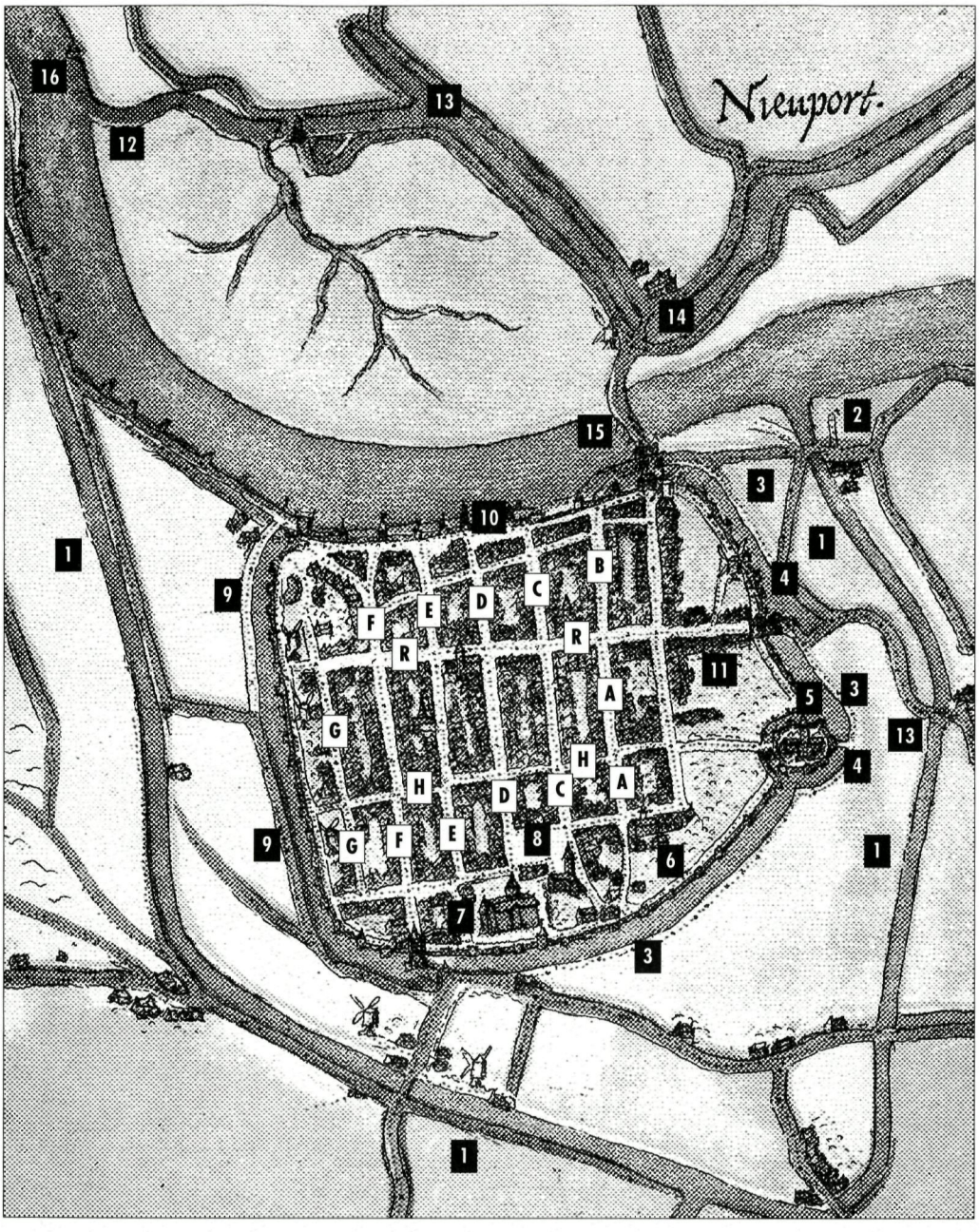

Fig. 7. Plattegrond van de omwalde stad Nieuwpoort rond het midden van de 16de eeuw door Jacob van Deventer met de aanduiding van de diverse 13de-14de eeuwse toponiemen. (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Handschriftenkabinet, nr. 22090).

A. Burghstrate en in de verlenging de Houtbrekerstraat
B. Houtbrekerstrate en Houtmarkt.
C. Marctstrate
D. Sint-Marienstrate.
E. Hoghestrate.
F. Kocstrate.
G. Clikerstrate
H. Dwarsstraten
R. Grote Crucestrate.

1. *Waterghanc van Veurne-Ambacht of "ryole", oostelijke vertakking.*
2. *Moencke hus en sluis van Veurne-Ambacht (Oostsluis).*
3. *Gracht na 1387 doorgetrokken ten zuiden van de stad.*
4. *Bruggen over de gracht en de watergang.*
5. *Kerk van Sint-Laurentius met kerkhof en Porteland*
6. *Plaats van de vroeger geplande burg (1236-1240) voordien het terrein Schipstal.*
7. *O.-L.-Vrouwkerk, Sint-Janshuus en school nabij de halle achteraan.*
8. *Markten: vismarkt, zwinemarct en in de Potterstraat de Pottemarct, op de grote Markt de halle.*
9. *Vest lopend langs de westkant van de stad, polders en aanslibbingen.*
10. *Dam of primitieve kaai met aanlegsteigers, aanlegbruggen en na 1360 een houten kraan.*
11. *Weddinghe of stadsweide op het door de stad verkregen terrein Porteland. Rondom stedelijke wildgroei zonder eigenlijke stratenplan.*
12. *Lekesluis*
13. *Lekeleed*
14. *Brug over het Lekeleed*
15. *Brug over de IJzer*
16. *Monding van de IJzer met bogerop de Westsluis aan de linkeroever aan de monding van de "ryole" of watergang van Veurne-Ambacht, westelijke vertakking.*

kerken, de twee kerkhoven, de burg, de straten en 's gravenweg, mogen we wellicht aanvaarden dat de stedelijke agglomeratie met haar nieuwe wijken nabij de gracht en de "veste", in 1314, nagenoeg even uitgestrekt was als in 1861, na de ontmanteling van haar muren en versterkingen. Het kadastraal "boec" van 1314 toont ons een voor die tijd goed geürbaniseerde stad Nieuwpoort, alhoewel met een zekere wildgroei aan haar randen.

De Nieuwpoortenaars konden vrij beschikken over hun "hofsteden" of percelen grond waarop de "lantscout" drukte. Ze konden ze naar believen verkopen, verhuren, als belegging voor een rente aanwenden of aan hun erfgenamen nalaten, allemaal handelingen waarvoor eventueel op de notariële bevoegdheden van de schepenen beroep werd gedaan, wat blijkbaar doorlopend plaatsgegrepen heeft.

Zo acteerden op 24 oktober 1350 vijf Nieuwpoortse wethouders de overdracht aan Jacop, zoon van schepen Jacop Hughe, door "miere vrauwe Marie, de weduwe mijns heren van Ghistele", van 30 schellingen parisis "eewelike rente", belegd "in de pottemaert noordwaert over van der strate up de husen ende t land daer onder, die wilen waren Clays Teregoets", maar toen in het bezit van "Clays Moenene, den Corenbiter, ende Pauwelse den Ketelboeter". Op het eerste bezit drukte een rente van 16 schellingen 10 penningen parisis 's jaars en op het tweede een van 13 schellingen 2 penningen parisis, telkens te betalen in twee schijven, namelijk "t allen paesschen d een helt ende t allen Sinte Bavenmesse d ander helt". Deze akte, die in het stadsarchief te Brugge bewaard wordt, is een voorbeeld van de notariële handelingen van de Nieuwpoortse schepenen, het enige stuk van die aard, dat van vóór 1383 bekend is.

Tot het grafelijk domein te Nieuwpoort behoorde ook het "burghland" met de "buerchwal" of "mote", die er in 1237 opgeworpen was, zonder dat er nadien een dwangburg zou opgericht worden. Dat terrein met zijn hoogte werd vanaf 1293 door de ontvanger van het domein in pacht gegeven, alhoewel de Nieuwpoortenaars ertegen gekant waren, daar ze het als woongebied beschouwden, deel uitmakend van hun stad. De oudste pachter van de burgwal was Henri de Dieppe of van Diepen tijdens de periode 1295-1301. De jaarlijkse pachtprijs bedroeg toen 3 pond parisis. Voor welke doeleinden het terrein zelf door de pachter werd benuttigd, vernemen we niet. Zeker is dat van 1302 tot 24 juni 1306 de burgwal geen pachtgeld opbracht, waarschijnlijk wegens de toenmalige oorlogsomstandigheden of misschien als gevolg van het overlijden of het onvermogen van de pachter. Henri de Dieppe, waarvan wij niet weten of hij toen nog pachter was, stierf inderdaad in de loop van 1304. Van 24 juni of Sint-Jansdag 1308 tot Sint-Jansdag 1317, of wellicht nog langer, zien we Watier of Wouter Hategoed het burgland pachten. Aanvankelijk betaalde hij als jaarlijkse pachtsom aan de ontvanger nog steeds 3 pond parisis, maar vanaf 1314 was hij 3 pond 10 schellingen parisis als pachtgeld verschuldigd. Zijn opvolger was Jehan de Ghoes, die als jaarlijkse pacht 7 pond parisis "grands tornois" te betalen had en in 1321 een deel van zijn schuld en ook dit van de vorige termijn verschuldigd bleef. Samen met het overige vorstelijke domein in de stad, maakte de burgwal, tijdens de periode 1322-1350, deel uit van de "apanage" van Robrecht van Kassel en na hem van diens dochter Yolande van Bar. Of het terrein toen nog werd verpacht weten we niet.

In 1350 trad graaf Lodewijk van Male terug in het bezit en het genot van het domein te Nieuwpoort, maar in de rolrekening van de grafelijke ontvanger van 1351 staat geen opbrengst ervan genoteerd, blijkbaar omdat dit toen nog te vroeg was. Het enige dat we naderhand te weten komen, is dat op de burgwal van een bepaald ogenblik af een molen stond, waarvan Reynaut van Score de eigenaar was en die na zijn dood behoorde aan zijn weduwe, dit tot daar aan de ommuring van de stad werd gewerkt. Volgens nog latere gegevens moet de oorspronkelijke oppervlakte van het burgland zowat anderhalf gemet of meer, d.i. 6600 à 7000 m2 hebben bedragen, waarvan, na de fortificatie, slechts de helft zou overblijven.

Zolang zijn agglomeratie niet afdoend omwald en versterkt was, bleef Nieuwpoort langs de duinenketen van Zandeshoofd open voor een onverhoedse overval. De stad werd inderdaad in augustus 1383 door de Engelsen en hun Gentse bondgenoten, na de mislukte belegering van Ieper, nogmaals overrompeld en ditmaal als represaille in brand gestoken en verwoest. Over de toen gepleegde wandaden vernemen we weinig, tenzij dat de stad "fuist destruite de feu" en dat de archieven van het beenhouwersambacht daarbij verloren gingen. Dat laatste moet ook zo geweest zijn voor de oudste stadsarchieven, waaronder de stadsrekeningen en keurboeken. Alleen een kleine verzameling charters blijkt te zijn gered. Onder de verwoeste gebouwen moeten zich het gijzelhuis en de kleine "vierboete", evenals veel woningen bevonden hebben. Blijkbaar werd er kort na de ramp en de terugtocht van de Engelsen en de Gentenaars tot de wederopbouw overgegaan, maar dit werk zou verschillende jaren duren, vermits het met de ommuring en de versterking van de stad gepaard ging.

In verband met deze wederopbouw kan de vraag gesteld worden in welk materiaal de huizen te Nieuwpoort in de 14de eeuw opgetrokken waren. Ongetwijfeld waren er, naast de houten woningen, toen reeds veel huizen in baksteen, vermits dit al in de Nieuwe IJde het geval was. In het begin van de 15de eeuw werden er in dat gehucht inderdaad heel wat bakstenen gerecupereerd uit afgedankte woningen, o.a. voor de werken aan de kleine "vierboete" en de ommuring van de stad. Overigens werd er in die tijd en nog later heel wat hout in de stenen gebouwen verwerkt en dit vooral in de daken. Wat de O.L.Vrouwkerk betreft, mogen we aanvaarden dat ze in romaanse stijl was opgetrokken, en omstreeks 1400, na een brand, door een gotisch gebouw werd vervangen.

Zoals duidelijk blijkt uit de archeologie en iconografie van haar toren, was de in 1385 afgeschafte Sint-Laurentiuskerk een "moustier" of kruiskerk, in vroeg-gotiek.

Van gans het veertiende eeuws patrimonium aan huizen en gebouwen allerhande bleef te Nieuwpoort reeds vóór 1914 weinig of niets meer over, tenzij dan genoemde kerktoren, en de gerestaureerde "groote vierboete".

(2) De term "kok" betekende "ronde hoogte" of "rond duin". In Noord-Frankrijk is er, nabij Montreuil, het stadje Cucq, waarvan het toponiem van dezelfde oorsprong is. Confer ook met het eerste lid van de plaatsnaam Koksijde.

B. Het duinen- en polderlandschap

Na de stichting van Nieuwpoort op de duinenrug Zandeshoofd ging de agonie van IJzerham steeds verder, wat de landwinning langs de stroommonding zowel stroomopwaarts, als stroomafwaarts van de stad in de hand werkte. Nog voor 1250 was de eigenlijke IJzermonding aan de oever van de zee begrensd door de nieuwe zeeduinen, die zich ten oosten van Oostduinkerke enerzijds en ten westen van Westende anderzijds, gevormd hadden en verder aangroeiden. Deze twee nieuwe duinketens liepen tot ver in de IJzermonding. Aan de linkeroever ontstond aldus tussen de oude duinen van Zandeshoofd en de nieuwe van Oostduinkerke een ruimte, die aanslibte en meestal slechts nog bij hoge tij onder water liep, maar met een open toegang tot de zee. Deze plaats, "Vloedgat" geheten, was dus geschikt voor het "ijdenen" of stranden van de platboomde de vissersvaartuigen van de vissers uit de streek, zodat er een haventje gesticht kon worden. Gravin Margareta gaf dan ook in augustus 1246 aan de baljuw van Veurne opdracht nabij het "Vloedgat" tot de stichting van een nederzetting over te gaan. Deze officier moest er de bodem verkavelen en percelen grond toekennen aan al degenen, die er zich blijvend wilden komen vestigen en dit tegen de betaling van een grondcijns, waarvan het bedrag door Boudewijn van Belle, de vertegenwoordiger van de gravin, vastgesteld zou worden. In afwachting dat de bevolking er talrijk genoeg zou zijn om een eigen gemeente of stadje te vormen, werd de nederzetting als gehucht bij het rechtsgebied van Nieuwpoort gevoegd en in het genot van het statuut van de ingezetenen aldaar gesteld. Het dorpje in de duinen kreeg dan ook de naam "de Nieuwe IJde", een "ijde" zijnde een aanlegplaats in de duinen. Dat de inwoners aldaar inderdaad dezelfde voorrechten en verplichtingen hadden als de lieden van Nieuwpoort, blijkt naderhand uit de heffing van "'s gravenlandschuld" ten bedrage van een penning de roede op het grondbezit, evenals uit de onderhorigheid aan de Nieuwpoortse schepenen en wet. Voor het overige bleef de Nieuwe IJde op parochiaal gebied van Oostduinkerke deel uitmaken, zoals blijkt uit de Nieuwpoortse schepenbrief van 7 januari 1277 betreffende de heffing en de verdeling van het haringtiend, gestort door de plaatselijke haringvissers na afloop van elk haringseizoen. Ook hier inden de parochiale geestelijkheid, de armendis en de Sint-Niklaasabdij ieder jaar elk een derde van de opbrengst van het tiend. In 1314 worden overigens de pastoor en de dis van de Nieuwe IJde kadastraal vernoemd.

De driehoekige ruimte tussen de oude en de nieuwe duinen van Oostduinkerke en de Nieuwe IJde bleken na 1250 voor inpoldering geschikt en met de indijking ervan werd dan ook op last van de toekomstige graaf, Gwijde van Dampierre, een aanvang gemaakt. Door een akte van 10 september 1280 schonk deze laatste het toen nog niet volledig ingepolderd gebied, liggend tussen Nieuwpoort en de Nieuwe IJde, aan zijn zoon Guion en dit tegen de betaling, waarschijnlijk per gemet, van een cijns van slechts vier penningen 's jaars. Op een of andere wijze - we weten niet hoe - ging dit polderland naderhand over aan het geslacht van Belle en voor een klein deel ook aan Jan van Namen, de broer van Guion.

Kort vóór 1300, na de inpoldering van de ruimte tussen de oude duinen van Zandeshoofd en de jongere duinen van de kust, grensde de Nieuwpoortse agglomeratie in het westen voortaan niet alleen aan een duinenlandschap, maar ook aan een recent poldergebied met dijken en sloten. Aldaar tussen de Kokstraat, de haven en de polder van Jan van Belle, strekte zich de polder uit van Jan van Namen, zoon van Gwijde van Dampierre, de graaf van Vlaanderen. Door een akte, verleden op 28 januari 1307, wist de gemeente Nieuwpoort door aankoop in het bezit te treden van dit polderland met een totale oppervlakte van 38 gemeten 209 roeden of zowat 17 hectaren. Aan de prijs van 25 pond parisis per gemet betaalde ze daarvoor aan Jan van Namen 977 pond 8 schellingen 4 penningen parisis. Tevens verbond ze zich ertoe aan deze prins en zijn erfgenamen jaarlijks een rente van 4 penningen per gemet of altesamen 12 schellingen 10 penningen parisis uit te keren. Volgens het toen gesloten akkoord verkreeg de stad tevens de toelating de aanslibbingen buiten de polder aan te wenden voor de versterking van de dijk, op voorwaarde geen schade aan te brengen aan de dijk van de polder van Jan van Belle. Uit de aankoopakte vernemen we ook dat de polder van Jan van Namen nabij de Kokstraat begrensd was door een "dilf" of gracht, waarvan het overtollige water door middel van een "escluse mouvante" of verlaat in de IJzerhaven kon worden geloosd.

Door de aankoop van de polder blijkt de gemeente tevens in het bezit te zijn gekomen van de "werf" of verhoogde grond, waarop zich eertijds de hoeve van ridder Johannes de Novo Portu bevond, namelijk Hannekinswerve, alsmede van enkele andere aldaar gelegen percelen grond.

Ten westen van de polder van Jan van Namen, die dus sinds 1307 aan de stad behoorde, lag de Bellepolder. Deze paalde noordwaarts aan de duinen, de Groenendijk en de haven.

De Groenendijk zelf grensde aan de kreek of watering, die na de inpoldering aldaar van het vroegere waterrijk Vloedgat overgebleven was. De Bellepolder had oorspronkelijk een oppervlakte van zowat 1434 gemeten, te oordelen naar de cijns, die men er eertijds voor aan de graaf verschuldigd was.

Omstreeks 1300 zien we Zeger van Belle in het bezit van de polder, die hij van zijn vader Boudewijn van Belle geërfd moet hebben. Deze was inderdaad in september 1282 tot de rang van maarschalk van Vlaanderen met zekere militaire verplichtingen en rechten verheven geworden. Aan deze feodale waardigheid was het genot van genoemde polder, vrij van cijns, evenals andere voorrechten verbonden. Tot laatstgenoemde rechten behoorden het jacht- en weiderecht in de duinen van

de polder en het recht door duinherders de inbreuken daarop te doen beboeten. De opvolger van Zeger van Belle was Jan van Belle, blijkbaar diens zoon. Naderhand zou de Bellepolder met inbegrip van haar duinen tot ongeveer 1500 gemeten of 660 hectaren aangroeien en "Polderduinen" genoemd worden.

In 1314, volgens het kadastraal register van dat jaar, was "mijn heere Jehanne van Bellen" er nog steeds de bezitter van. Onder zijn opvolgers aldaar, vinden we nadien Pieter van Belle, die in 1365 in het genot van de polder trad en in 1387 op zijn beurt door zijn zoon Jan als dusdanig zou worden opgevolgd. Het domein "Polderduinen" was een leen, waarvan 119 achterlenen afhingen en aan het bezit ervan bleef steeds verder de waardigheid van maarschalk van Vlaanderen verbonden.

Het was nabij de zuidwestelijke kant van deze uitgestrekte polder dat zich het galgeveld van Nieuwpoort en de weg naar Oostduinkerke bevonden.

De graaf behield, na de afstand en indijking van de beide polders van het oude Vloedgat, nog een groot gedeelte van de nieuwe duinen nabij de Nieuwe IJde. Deze werden door zijn ontvanger als weiden in pacht gegeven of soms ook direct uitgebaat door middel van een heffing op de veehouderij. De rechtstreekse uitbating van de "pasturage des biestes de le Nieue Hede es dunes" bracht in 1294 en 1295 tezamen 22 pond 2 schellingen 6 penningen op. Deze cijfers staan genoteerd in de grafelijke domaniale rekeningen. In 1300 bedroeg de pachtprijs acht pond. Dit was ook zo nog enkele jaren nadien, toen Jan Breidel, de bekende beenhouwer en zogenaamde volksheld, als pachter van de weide optrad.

Op te merken is dat volgens een hedendaagse geologische opvatting de aanlegplaats van de Nieuwe IJde zich ten noorden van Oostduinkerke in de duinen zou bevonden hebben en dus niet ergens in de kreek van het Vloedgat. De zee, oorspronkelijk althans, zou er doorheen de duinen nog een toegang tot het binnenland hebben gehad. De juiste ligging van het sinds vele eeuwen verdwenen vissersgehucht de Nieuwe IJde is inderdaad bekend dank zij het archeologisch onderzoek ter plaatse. De bewuste site te Oostduinkerke wordt heden Spelleplekke genoemd en dit naar de talrijke spellewerkersspelden, die men er gevonden heeft.

De afstand tot Nieuwpoort bedroeg ongeveer een mijl of 5 kilometer. Volgens de kadastrale lijst van 1314 telde de Nieuwe IJde dat jaar 140 percelen, waarop de "lantscout" drukte, waaronder 4 toebehorende aan instellingen. Dit vertegenwoordigde in het geheel 1837 roeden, d.i. ongeveer 2 3/4 hectare.

De woningen lagen er blijkbaar in kleine groepjes in de duinen verspreid en waren door zandweggetjes met elkaar verbonden. Naast woningen vond men er ook een molen, een "visschershuus" of huis van het plaatselijk vissersambacht, het huis van de Oostduinkerkse dis, het huis van de "kercke van der Hijde", dat zeker parochiaal was, en tot kort vóór 1314 ook het "huus van der steide" of wijkgebouw.

Gezien de geïsoleerde ligging van het gehucht, waren de wegen doorheen de duinen in de richting van de vier windstreken en vooral in de richting van de steden Nieuwpoort en Veurne voor de bewoners van groot belang, vooral omdat ze er economisch van afhingen.

Van oudsher beschikten de lieden van de Nieuwe IJde in hun streek over een viertal wegen, namelijk de "mene wech besuden an de galghe toter Nieuwerpoort" of "winterwech", een andere gemene weg "zuut te Veurne waert" of "kercwech", nog een soortgelijke weg die inwaarts liep en diende "om te oestene" en bevoorrading te halen en tenslotte een gewone "voetwech", eveneens doorheen het gehucht zelf en zijn onmiddellijke omgeving lopend. Krachtens een oorkonde van graaf Lodewijk van Male van 12 december 1357 verkregen ze ook de beschikking over een tot dan toe betwiste vijfde weg, namelijk een "voetwech" gaande in de richting van Nieuwpoort, maar dan "benoorden der galghen", zodat ze voortaan twee toegangswegen tot Nieuwpoort en zijn haven hadden.

De graaf was overigens in die tijd nog steeds in het bezit van de "pasturage des biestes de le Nieue Hede es dusnes" of een geheel van weiden en duinen, die door zijn ontvanger regelmatig in pacht gegeven waren, alhoewel de opeenvolgende verpachtingen soms verschillende jaren zonder eigenlijke opbrengst bleven. Het jaarlijks pachtgeld bedroeg voor de periode 24 juni 1300 - 24 juni 1301 acht pond parisis, maar in de desbetreffende domaniale rolrekening staat die som niet aangetekend als zijnde vereffend. De toenmalige pachter was Jaquemon de Diepe, die tegelijk ook de grafelijke tol te Nieuwpoort had gepacht.

Zeker is dat Jan Breidel, die tijdens de periode 1302-1306 als pachter van de weiden en tevens als duinherder of grafelijk opzichter van de duinen optrad, het door hem verschuldigde pachtgeld, toen nog steeds acht pond parisis per jaar, grotendeels achterstallig moet gebleven zijn, vermits hij nadien van de 32 pond over vier jaar pacht nog steeds 30 pond te vereffenen had. Ook de volgende pachters van de "pasturage" blijken op de gestelde vervaldagen hun pacht niet te hebben vereffend.

Het bedrag van het jaarlijks pachtgeld was in 1309 tot tien pond zwakke munt verhoogd en in 1317 op negen pond sterke munt gebracht, maar die aanpassing had met de insolventie van de opeenvolgende pachters zeker niets te maken. Tot 1321 zien we deze laatsten hun pachtgeld achterstallig blijven, zonder dat we vernemen waarom.

Zowat twintig jaar later blijkt er nochtans van enige verpachting van "pasturage" geen sprake meer te zijn, vermits de toenmalige uitbater van dat terrein, namelijk Ryquart le Reude, van de graaf het gebruik ervan kreeg voor het leven. Na zijn dood, kort vóór 1350, diende de weide als belegging, ten voordele van een zekere Jehan d'Engleterre, aan wie op de opbrengst een rente van 12 pond per jaar was toegekend. De "pasturage" zelf was toen ondertussen door de grafelijke duinherder beheerd.

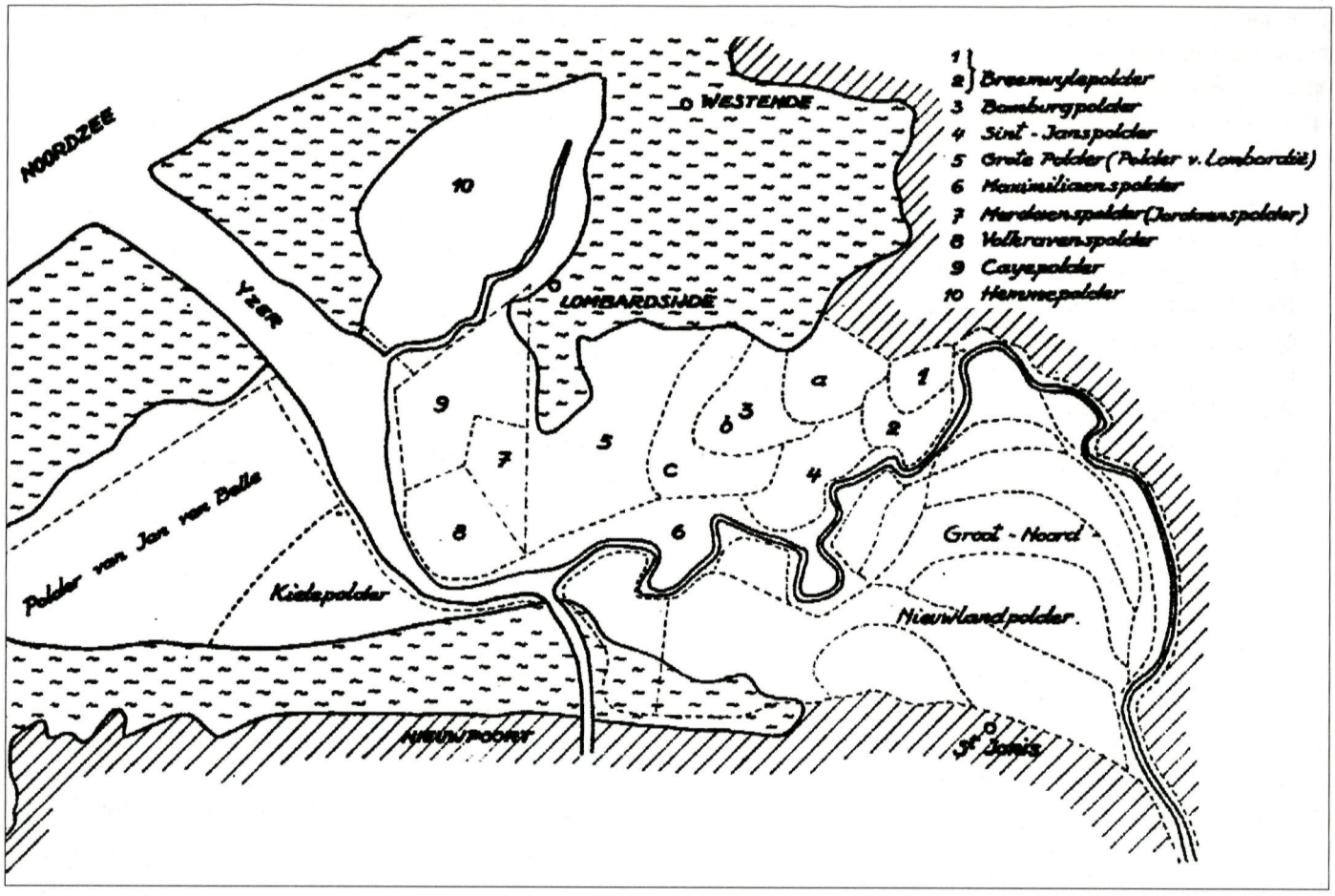

Fig. 8. Kaart van het polderlandschap nabij de stad Nieuwpoort met de aanduiding van de verschillende polders.
(uit: R. Boterberge, Historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, dl. XVI, 1962, p. 128)

Een ander grafelijk bezit, denkelijk ook nabij de Nieuwe IJde, was de "kete des dunes", die omstreeks 1296 opgericht of hersteld moet zijn, en dit op kosten van het domein. We mogen veronderstellen dat dit gebouw een zoutkeet of installatie was voor het winnen en zieden van zeezout, maar zekerheid daarover hebben we niet. Dit gebouw werd door de grafelijke ontvanger jaarlijks of toch regelmatig in pacht gegeven, wat o.m. in 1309 gebeurde. Dat de verpachting gegadigden had, wijst zeker op het economisch en fiscaal belang van de "keet" als uitbating in de duinen en bij de kust.

Op het einde van de 14de eeuw, althans na de Engelse inval van 1383, blijkt de Nieuwe IJde als gehucht van boeren en vissers in verval te zijn geraakt en geleidelijk door zijn bevolking te zijn verlaten. Naar de feitelijke oorzaken van dat gebeuren hebben we het voor het gissen. Was het de verwoesting door de Engelsen en hun Gentse bondgenoten, de zandverstuiving en de vorming van nieuwe duinen op de weiden en akkers, of de verzanding van de "ijde" of aanlegplaats aan zee die de bewoners tot uitwijking deed besluiten? Wat er ook van zij, het gehucht ontvolkte niet volledig en bleef juridisch verder van het Nieuwpoorts rechtsgebied deel uitmaken.

Aan de andere kant van Nieuwpoort, in de nabijheid van de stad, waren het de Duinenabdij en het nonnenklooster van Broekburg, die, stroomopwaarts langs de linkeroever van de IJzer, nieuw land wonnen en inpolderden, na daartoe de toelating van de vorst verkregen te hebben.

De monniken van het eerstgenoemde klooster waren vooral werkzaam nabij de door hen beheerde oostsluis en het aldaar gelegen "moenche huus" of monnikenhuis, meer bepaald in het gebied dat grensde aan het bezit van de abdij van Broekburg, de Nieuwlandpolder. Reeds in 1246 bedroeg de door hen gewonnen grond aldaar 24 gemeten. Daartoe behoorde ook de bodem waarop hun huis stond. Twee jaar voordien hadden de nonnen van Broekburg van gravin Johanna de toestemming verkregen om de schorren in de IJzermonding nabij de "Fresdick" of verse dijk, die hun polder aldaar begrensde, door hun "hospites" te laten indijken. Om de taak van deze cijnspachters te vergemakkelijken herleidden ze in 1254 de betalingsvoorwaarden van de grondcijns van vijf naar drie termijnen. In 1272 verkregen ze van gravin Johanna de bekrachtiging van hun rechten op de ondertussen op het water gewonnen "utdiic comitis" of "hem comitis". In ruil gaven ze bij deze gelegenheid hun aanspraken op het bezit van dat deel van het vroegere duin Zandeshoofd, waarop Nieuwpoort lag, voorgoed prijs. Hun oude schapenweide aldaar was inderdaad vroeger door de graaf in beslag genomen geworden. Naderhand, in 1275, zag de abdij van Broekburg zich ook verplicht met de Duinenabdij een overeenkomst aan te gaan betreffende de door dit klooster nabij de oostsluis

gewonnen grond, waarvan ze het bezit voor zich opeiste. Ze stond inderdaad dat jaar aan de monniken dit terrein, de zogenaamde "utdiic monachorum" of "hem monachorum", met een oppervlakte, gestegen van 24 tot 26 gemeten, tegen de ontvangst van een vergoeding van 30 pond parisis, af.

De beide abdijen kwamen nadien ertoe, inzake de landwinning en de inpoldering in dit gebied, samen te werken. In 1293 nochtans, toen ze gezamenlijk tot de oprichting aldaar van een nieuwe dijk tot bescherming van hun genoemde "hems" wilden overgaan, kantte zich hiertegen de stad Nieuwpoort door bij de graaf verzet aan te tekenen. Gwijde van Dampierre verbood als gevolg daarvan op 4 januari 1294, verdere bedijkingen in het betrokken gebied, dat toen nog volledig tot de haven of IJzermonding gerekend werd. Toch zou aldaar later nog verder land gewonnen worden, waardoor de bezittingen van de twee genoemde abdijen in deze streek verder aangroeiden. Uit het polderland van de abdij van Broekburg ontstond aldus de Grootnoordnieuwlandpolder, die grotendeels met het dorp Sint-Joris, dat sinds 1240 een eigen parochie vormde, samenviel. Aldaar, in de bocht van de IJzer, lag de sluis van Nieuwendamme, die de havengeul afsloot. Het nonnenklooster van Broekburg liet er langs de stroom door haar "hospites" of cijnspachters steeds verderop land winnen. Daardoor groeide op de duur het bezit van dit klooster uit tot een poldergebied met een oppervlakte van nagenoeg 320 hectare. Beide kloosters werkten verder meestal samen bij het aanleggen van de nieuwe dijken. Daar deze boogvormig op elkaar aanleunden, was de loop van de IJzer in diens bocht, meer en meer noordwaarts komen te liggen. Het ganse gebied in deze bocht maakte voortaan deel uit van de parochie Sint-Joris en niet meer van Ramskapelle. In 1350 traden de twee genoemde abdijen, elk voor de helft, in het bezit van een kleine polder, "le petit Waskin", die ze gezamenlijk gewonnen hadden. Ook blijkt de inpoldering nadien te zijn voortgezet.

Langs de benedenloop van de IJzer, stroomopwaarts van Nieuwendamme en Sint-Joris, lagen de grote uithoven of modelhoeven van de verschillende Vlaamse kustabdijen. Te Ramskapelle baatten de Duinenabdij en de Sint-Niklaasabdij respectievelijk de "Grote Hemme" en het "Noordhof" uit, die door de Venepe van elkaar gescheiden waren. De "Grote Hemme" grensde op haar beurt aan de bezittingen van het nonnenklooster van Broekburg, waarvan het door de Hemmeleed afgelijnd was. Wie de meeste gronden in het kustgebied van Veurne-Ambacht bezat, was de abdij van de Duinen. Ze had er naast de "Grote Hemme" nog de uithoven "Allaertshuizen" te Wulpen, de "Grote Bogaerde" te Koksijde, het "Moerhof" in de streek van de Voormoer of de Moeren, een tweede "Moerhof" te Adinkerke en "Ammanswalle" te Oostduinkerke. De Sint-Niklaasabdij en de overige kloosters waren in de streek van de IJzer eveneens in het bezit van nog andere landbouwuitbatingen. Aldus had eerstgenoemd klooster van 1176 af belangrijke "worpinga" of schorren weten te verwerven langs de rechteroever van de IJzer in de streek van Schore en er een uithof opgericht. Haar belangrijkste bezit was wel de modelhoeve "Fockewerve", die 350 gemeten oppervlakte had, te Alveringem. Ook het kapittel van de kanunniken van Sinte-Walburga te Veurne was in de nabijheid van Nieuwpoort in het bezit van meerdere landerijen. Deze stad lag dus zeer gunstig te midden van een landschap van duinen, schorren, polders en grote abdijhoeven.

Aan de andere oever van de IJzer, ten noorden van Nieuwpoort, lag niet alleen het stadje Lombardsijde, maar ook het poldergebied van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg. Tot dit laatste abdijbezit behoorden de Hemmepolder, gelegen tussen de kustduinen en de binnenduinen van Westende, de "polder van Lombardie", ten zuidoosten van dit plaatsje en de Bamburgpolder met de Bamburghoeve oostwaarts ervan.

Aan de rand van dit uitgestrekt polderland bevonden zich in de IJzer na 1300 nog talrijke schorren, die door de Sint-Pietersabdij geleidelijk ingedijkt werden. Ook de stad Nieuwpoort droeg bij tot deze inpolderingen, doordat ze tussen Nieuwendamme en Lombardsijde een havendijk liet aanleggen. In 1320 trad genoemde abdij, dank zij deze dijk, in het volle bezit van 40 gemeten, die als "polder des obits" door Isabella, de "vrouwe" van Gistel afgestaan waren. De "hems" en schorren, die ten zuidwesten van Lombardsijde in de IJzermonding lagen, bleven evenwel gedeeltelijk onbedijkt. De gemeente Nieuwpoort huurde ze van een bepaald ogenblik af van de Sint-Pietersabdij om ze op haar beurt in pacht te geven. Blijkbaar wou ze op deze wijze de bevaarbaarheid van de haven en van de Lekeleed, die daar uitmondde, beter in de hand houden. Pacht en verpachting van de "hems" leverden de stad inderdaad, te oordelen naar de oudste stadsrekeningen, jaarlijks een nadelig saldo op. Dit toont duidelijk aan dat de stad wel degelijk een haven- en waterstaatsbeleid voerde.

C. De waterstaat

Wat we heden de waterstaat of het geheel van de wateringen met hun bestuur noemen, was, voor wat de streek van Nieuwpoort betrof, aan de kasselrij van Veurne voorbehouden. De organisatie ervan kwam, gezien de recente wording van het grondgebied en de afwatering aldaar, eerst geleidelijk tot stand. Ze was het gevolg van de inpoldering van het vroeger verdronken land door middel van talrijke, meestal na elkaar gebouwde ringvormige dijken, voorzien van afwateringskanalen en van kleine of grote sluizen. Het bestaan van deze waterstaat blijkt reeds uit de akte van 1184, waardoor graaf Filips van de Elzas het beheer van de "magna sclusa" of grote sluis, sleutel van de afwatering van Veurne-Ambacht in de IJzer nabij Nieuwpoort, aan de monniken van de Duinenabdij toevertrouwde en hen daarom van de bijdrage in de algemene onkosten van de Veurnse wateringen vrijstelde. De abdij beheerde toen waarschijnlijk reeds nog andere sluizen, waaronder meer bepaald de grafelijke "Bevericdam". Ze verkreeg overigens genoemd jaar van de graaf toelating in het noordelijk land van haar Hemmeland een sluis te bouwen. Het oudste sluizenstelsel aan weerszijden van Nieuwpoort bestond uit de Oostsluis waarover de Duinenabdij de zorg had en die we met de "magna sclusa" vereenzelvigen, en de sluis, gelegen tussen de westrand van de stad en de polder van Namen. Deze laatste waterkering was een "escluse mouvante" of beweegbare sluis, die eerst tegen het einde van de 13de eeuw tot stand kan gekomen zijn, gezien slechts dan de indijking of inpoldering van de schorren aldaar voltooid was. Aldus was de stad Nieuwpoort zoveel als geflankeerd door de afwateringskanalen van Veurne-Ambacht, die hun water in de IJzermonding loosden. Het waren respectievelijk de zogenaamde "waterghanc", die langs de Oostsluis uitmondde, en de waterloop, die naderhand tot aan de Westsluis liep. Beide samen vormden omstreeks 1350 de "ryole", een ringvormige watering, waarin op hun beurt andere waters uitmondden, namelijk meer bepaald die van vaarten als de Langelis, de Koolhofvaart en de Noordvaart. De "westryole" liep dwars door de polder, vroeger behorend aan Jan van Namen.

De IJzermonding, waarin de "waterghanc" van Veurne-Ambacht uitmondde, blijkt aanvankelijk niet "haven" genoemd te zijn geworden. Deze term duikt eerst in 1269 op. In 1274 wordt de havenplaats omschreven als "portus de Novoportu, qui dicitur Yssera". De havengeul zelf reikte tot aan de sluis van Nieuwendamme, maar de aanlegplaats voor de vaartuigen bevond zich aan de oever voor Nieuwpoort. Daar konden de boten en schepen op de schorre stranden of in een "zate" plaats nemen. Van een kaaimuur was er in de 13de eeuw nog geen sprake. Ten hoogste bestond er van een bepaald ogenblik af aan de oever van de strandhaven een "dam", d.i. een stuk havendijk in de vorm van een verhoogde wal, waaraan gemeerd en wellicht ook geladen en gelost kon worden, maar dan niet door middel van een eigenlijke hijskraan, want zulk een toestel stond er vóór 1360 nog niet of kon er nog niet staan. Aan laden en lossen werd ook gedaan in of aan de Oostsluis. De voortdurende inpoldering, gevolg van de verzanding langs de linker IJzeroever, alsmede de uitbreiding van de binnenscheepvaart op de watergang naar Veurne blijken na 1250 de aanpassing van de Oostsluis noodzakelijk gemaakt te hebben. Kort vóór 1265, in het kader van de toenmalige kanalisatiewerken op de waterweg tussen Ieper en Nieuwpoort, deed gravin Margareta de oude "magna sclusa" door een nieuwe sassluis vervangen. Deze vernieuwing gaf evenwel aanleiding tot een conflict tussen de landschepenen en watergraven van Veurne-Ambacht aan de ene kant, en de Duinenabdij aan de andere, in verband met de bewaking van de "verse" deur, de nieuwe sluisdeur, die op het Veurnse kanaal uitgaf. In april 1269 beslisten de gravin en haar zoon Gwijde dat de abdij over de sleutel van de nieuwe deur zou beschikken. De door de abt aangestelde sluismeester zou nochtans staan onder het toezicht van de Veurnse watergraven, aan wie hij bij zijn in dienst treden een eed af te leggen had. Zo hij van onbekwaamheid blijk gaf, moest hij op verzoek van de watergraven door de abt afgezet en dus vervangen worden. De taak van de sluismeester bestond erin de "verse" deur van de sluis te openen, telkens hij hierom door de watergraven aangemaand werd. Aan deze laatsten had hij dan ook rekenschap af te leggen over de gelden, opgebracht door de heffing op de vaartuigen, die door de sluis gevaren hadden. De opbrengst van deze heffing kwam inderdaad de dienst van de watergraven ten goede. In 1324 verkreeg de abdij van graaf Lodewijk van Nevers de bekrachtiging van haar voorrecht "d'avoir la garde de l escluse de Nuefport du fres huis en de le clef".

Over de wateringen in de omtrek van Nieuwpoort lagen verschillende bruggen, die onder het beheer van de kasselrij van Veurne stonden en tot wier onderhoud ook de gemeente Nieuwpoort bij te dragen had. Dit gaf soms aanleiding tot geschillen, die dan scheidsrechterlijk geregeld dienden te worden. Aldus beslisten in 1269 twee door de gravin erkende scheidsrechters, dat Veurne-Ambacht de vernieuwing van drie bruggen, respectievelijk geworpen over de Venepe, de Beveric en de Dunval, diende te bekostigen, terwijl de stad Nieuwpoort voor het verder onderhoud ervan had in te staan. Deze arbitrale uitspraak stelde evenwel geen einde aan het betrokken conflict. In 1272 werd de zaak door Gwijde van Dampierre, toen mederegent, met de toestemming van de twee partijen in der minne geschikt. Aangezien de keurbroeders van Veurne-Ambacht de drie bruggen, zoals het behoorde, hadden laten herstellen, moesten ze voortaan alleen nog zorgen voor het onderhoud van de hoofden in steen, evenals voor de staken van elk van de drie bruggen. De stad Nieuwpoort daarentegen diende voortaan de zorg over de bedekking van de tussen de hoofden gelegen delen van de bruggen, op zich te nemen. Indien een van de beide partijen, door nalatigheid, haar deel van een van de haar toevertrouwde bruggen zou hebben laten vervallen, en aldus aan de andere partij schade zou hebben toe-

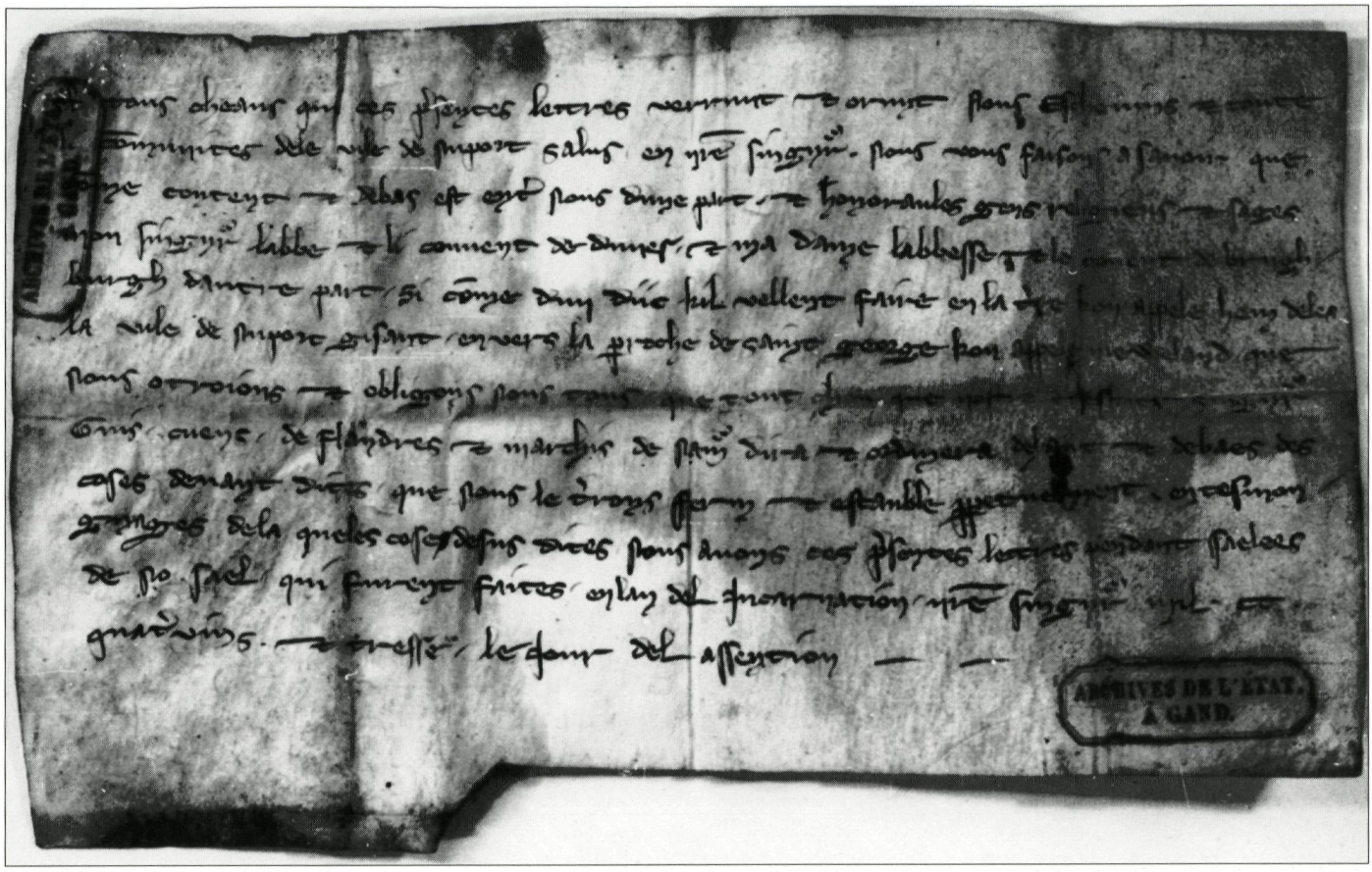

Fig. 9. Open brief van de schepenen en de ganse gemeenschap van Nieuwpoort, waarin ze bekend maken zich te willen houden aan de uitspraak van graaf Gwijde van Dampierre in het geschil dat ze hebben met de abt van de abdij ter Duinen en de abdis van het vrouwenklooster van Broekburg nopens de oprichting van een dijk ter bescherming van de "hem" of polder gebeten "Nieuwland" op het grondgebied van de parochie Sint-Joris.
De oudste Nieuwpoortse schepenbrieven zijn in het latijn opgesteld en vanaf de regering van Gwijde van Dampierre tot onder het Kassels bewind, dit is de periode 1278-1350, in het Frans.
(Gent, Rijksarchief, Fonds oorkonden van de graven van Vlaanderen, chronologisch supplement, nr. 171, oorkonde van 7 mei 1293, zegel verdwenen).

gebracht, zo mocht de benadeelde partij de geleden schade op de eerstgenoemde, na beroep op de graaf, verhalen.

Ook langs 's gravenweg lagen er bruggen. In 1287 is er sprake van een door de graaf nabij Mannekensvere over de IJzer geworpen brug, waarvan de oprichting gedeeltelijk of volledig door de gemeente Nieuwpoort bekostigd was, maar dit dan op verzoek van de vorst zelf. Dat deze brug te Mannekensvere lag, blijkt uit de benaming 's gravenbrug, naam, die ook door genoemde plaats gedragen werd. Ongetwijfeld verving ze het aldaar vroeger gelegen wad. De grafelijke brug werd voortaan onderhouden door middel van de opbrengst van de tol op de vaartuigen, die er onder doorvoeren.

In 1335 gingen de wateringen van Veurne-Ambacht over tot de vernieuwing van de Oostsluis, waarvan de deuren van windassen voorzien werden, zodat het versassen voortaan beter kon plaatsgrijpen, vermits dit voor het laden en lossen aldaar noodzakelijk bleek. Dit moet samen gegaan zijn met de aanpassing van de oude "waterghanc" door die gedeeltelijk te vervangen of te kanaliseren, waardoor de "niewe ryole" tot stand kwam. Van dit vernieuwd kanaal wordt in 1350 voor het eerst melding gedaan en wel in verband met de bouw van drie nieuwe bruggen erover en de afbraak van de oude bruggen over de oude "waterghanc". Daarover bestond toen tussen de stad Nieuwpoort enerzijds, en de watergraaf, de hoogbaljuw en de keurheren van Veurne-Ambacht anderzijds, al geruime tijd een geschil.

Tussen beide partijen werd in genoemd jaar daaromtrent eindelijk een akkoord bereikt. Dit kwam er op neer dat de oude bruggen over de "waterghanc" zouden worden afgebroken, met uitzondering van een ervan, meer bepaald die gelegen nabij de "oude sluus". Deze laatste brug diende voortaan op de gezamenlijke kosten van Veurne-Ambacht en Nieuwpoort onderhouden te worden waarbij elk voor de helft moest tussenkomen. De afbraak van alle andere bruggen en van de "verdammen" of veerdammen binnen het Nieuwpoorts rechtsgebied mocht evenwel slechts gebeuren "behoudens altoos die ervachtighede van die van Veurnambocht van alle oude waterghanghen" aldaar.

Na het geschil over het onderhoud van de nieuwe bruggen, brak in 1373 tussen de beide partijen een conflict uit betreffende het laden en lossen in de oude "waterghanc". Veurne-Ambacht gedoogde inderdaad dat jaar niet meer dat de Nieuwpoortenaars dit aldaar nog mochten doen. Zogezegd zouden de burgers van Nieuwpoort eertijds slechts "bi speciale graciën" de toelating verkregen hebben om in de "waterghanc" te mogen laden en lossen, zo we de bewering mogen geloven hierover vanwege Veurne-Ambacht, geuit vóór de raadsheren van de grafelijke Audiencie in de loop van 1374.

Ze zouden dienaangaande van jaar tot jaar hun vraag daartoe telkens vernieuwd hebben, tot dat hen deze faculteit niet meer

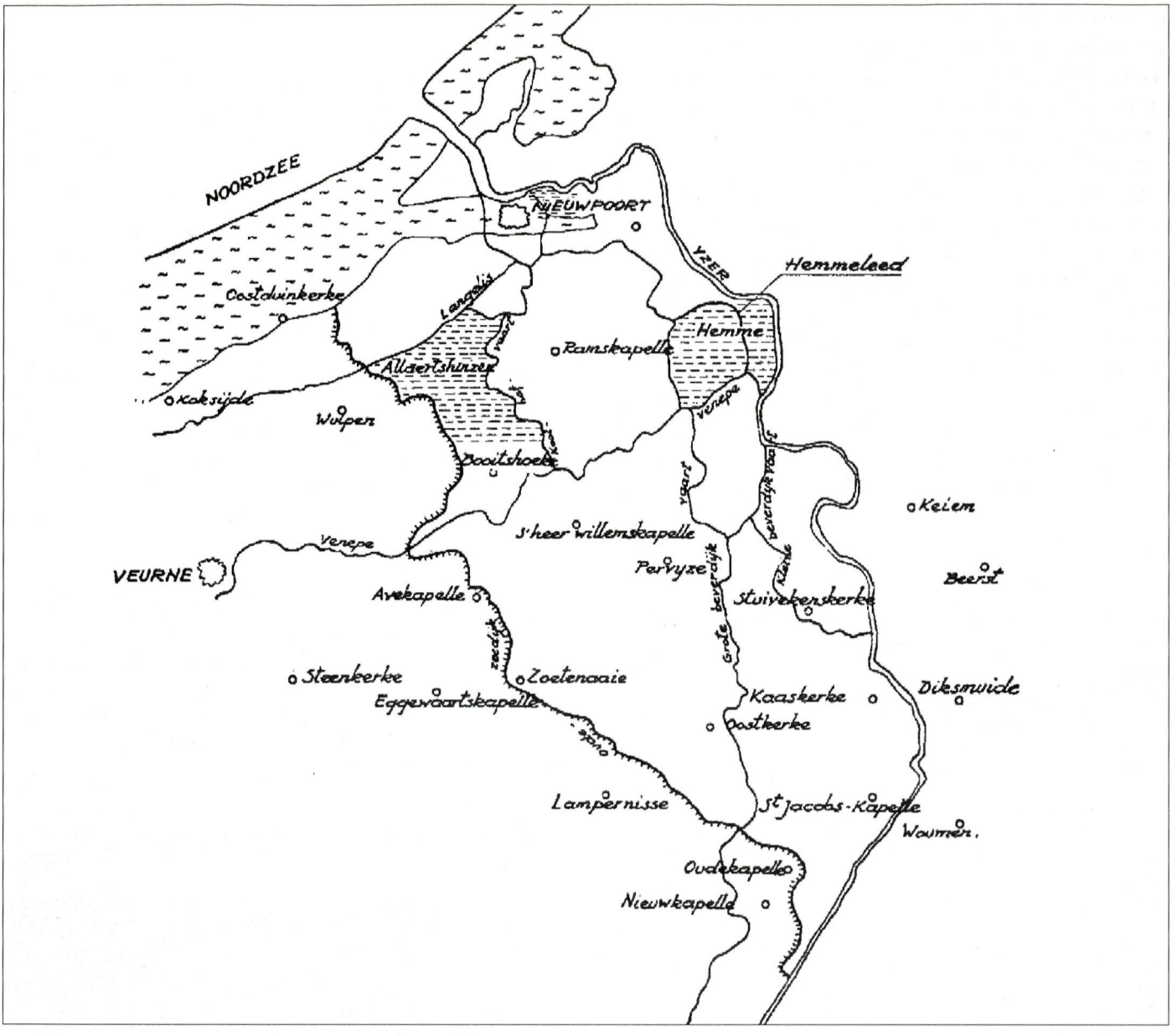

Fig. 10. Waterstaat tussen Veurne en Nieuwpoort met de loop van de verschillende wateringen en vaarten die in betrekking staan met de benedenloop van de IJzer, de stad Nieuwpoort en de bezittingen van de Duinenabdij in de regio (Allaertshuizen, de Grote Hemme en vlak ten oosten van Nieuwpoort en de sluis van Veurne-Ambacht het terrein van het "Moenckehuus") (uit: R. Boterberge, Historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen, Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, dl. XVI, 1962, p. 101)

gegeven werd. Op 10 december 1375 velde het genoemde hof zijn vonnis. De Nieuwpoortenaars verwierven opnieuw de toelating, om gebruikelijk "van oydts tiden", "in de ouden watergh hanc ende in den niewen van dien van Veurnambocht" te mogen laden en lossen, niettegenstaande laatst genoemden dit hen gedurende negentien jaar belet hadden.

Door haar uitspraak legde de Audiencie Veurne-Ambacht de verplichting op financieel voor het onderhoud van de watergang in te staan met uitzondering van het gedeelte "30 roeden lang upwaert te landewaert in streckende van der sluus", waarvoor de gemeente Nieuwpoort te zorgen had dat het "soffissantelike van wijdden, van diepten ende van dyken", zoniet beter, zou zijn dan het tot dan toe was, aangezien "alle nutscep derin hebbende".

Dit laatste sloot niet uit dat Veurne-Ambacht "al sulc recht ende vrihede" in de watergang bleef genieten, zoals het tot dan toe was geweest.

Stroomopwaarts van de Oostsluis bevond zich in de benedenloop van de IJzer de sluis van Nieuwendamme, die zowel de waterweg naar Ieper, als die naar Schipstal bij Brugge beheerste. Beide waterwegen vormden samen de "Ieperleed". Het gedeelte daarvan tussen Diksmuide en Schipstal blijkt tot de "propere erve" van de graven van Vlaanderen behoord te hebben. De landsheer had dan ook voor de bevaarbaarheid van de twee kanaalpanden in te staan. De verschillende waterwerken aldaar, waaronder vooral de sluizen, "overdrachs" of overtomen en kanaalgeulen, dienden op tijd en stond te worden hersteld, aangepast of vernieuwd. Bovendien was het nodig, om de bevaarbaarheid in stand te houden, de getijen, die tot Nieuwendamme het water opstuwden, te benutten. Deze kwestie bleek omstreeks het midden van de 13de eeuw zo dringend, dat de Ieperlingen zich gedwongen zagen met klem bij gravin Margareta aan te dringen, opdat tot de verdere kanalisatie van de waterweg zou worden overgegaan. In 1251 zien we de gravin de stad Ieper beloven in de IJzer stroomafwaarts van

Diksmuide het nodige te zullen doen voor de verhoging van het waterpeil en wel door de oprichting aldaar van "slusae" en "portae", d.i. van spuien en sassluizen. De Ieperlingen zelf gelastten zich met de overige werken aan de watergang, die hun stad met de IJzer verbond. Aldus deden ze te Knokke bij Ieper een "overdrach" oprichten. Deze verschillende werken blijken omstreeks 1270 te zijn voltooid. Tijdens de winter van 1296 op 1297 voeren gedurende een periode van 122 dagen niet minder dan 3250 schuiten en 87 marktschepen door de Ieperse overtomen en betaalden er het doorvoergeld, wat neerkwam op een dagelijkse doorvaart van 27 tolplichtige binnenvaartuigen. Toch blijkt hieruit dat de waterweg zelf hoofdzakelijk gedurende de wintermaanden bevaren werd, wellicht omdat dan wegens de winterregens en het opvangen van de getijen de bevaarbaarheid normaal was. In 1294 verkreeg de stad Nieuwpoort van de graaf de toelating tussen Nieuwendamme en de zee om "de traviers le havene" spuien te bouwen.

Pas in het begin van de 14de eeuw kwam, waarschijnlijk onder impuls van Ieper en Brugge, een tweede verbinding met de IJzer tot stand, stroomafwaarts van Nieuwpoort, tegenover de haveninkom. De werken tot aanpassing van het oude kanaal, dat niet meer volledig aan de vereisten inzake waterstand en bevaarbaarheid voor de binnenscheepvaart beantwoordde, schijnen in 1299 ingezet te zijn. Althans dat jaar stuurden de

Fig. 11. Schematisch plan voor de aanleg van een direkte verbinding van de Ieperleed met de IJzer ter vermijding van de doorvaart doorheen de sluis van Nieuwendamme. Tekening gevoegd bij een document van 1497. (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Kaarten en plannen, nr. 6059)

Legende:

1. *Kustduinen en duinen van Lombarsijde*
2. *De Ieperleed komende uit de richting van Brugge*
3. *De "Overdracht" genaamd "t' Sagbers" op de Ieperleed, voorgesteld als een hefsluis*
4. *De Lekesluis (in de vorm van een hefsluis) aan de monding van de Lekeleed met de opmerking: de doorvaart is er alleen mogelijk bij hoogwater*
5. *De stad Lombardsijde*
6. *Monding van de Lekeleed langs haar sluis in zee en de haven van Nieuwpoort*
7. *De zee*
8. *De Lekeleed*
9. *De brug bij Nieuwpoort over de Lekeleed op de weg naar Lombardsijde (Palingbrug)*
10. *Monding van de Ieperleed in de Lekeleed en vandaar in de haven van Nieuwpoort*
11. *De Lekeleed komende uit het westen en lopend naar de zee*
12. *Dijk op de weg van Nieuwpoort naar Nieuwendamme en elders in het land*
13. *Haven voor Nieuwpoort*
14. *Brug over de Haven op de weg van Nieuwpoort naar het noorden van Brugge*
15. *Haven van Nieuwpoort lopend tot Nieuwendamme*
16. *Sluis van Nieuwendamme (in de vorm van een hefsluis) met de opmerking, dat de doorvaart er alleen mogelijk is bij hoogwater*
17. *Plaats door de stad Ieper voorbestemd om er, zoals op de kaart afgebeeld, een nieuwe verbinding tussen de IJzer en de Ieperleed, voorzien van een nieuwe "overdrach" aan te leggen*
18. *De rivier genaamd IJzer, komend van Ieper, Sint-Omaars en het Westland van Vlaanderen, lopend doorheen de sluis van Nieuwendamme naar de zee*
19. *Kaai van Nieuwpoort gelegen tussen de stadsmuur en de haven*
20. *De ommuurde stad Nieuwpoort*
21. *"Vierboete", waarop 's nachts het vuur de zeelieden toelaat hun vaart naar de haven van Nieuwpoort te richten en als lichtbaken functioneert*

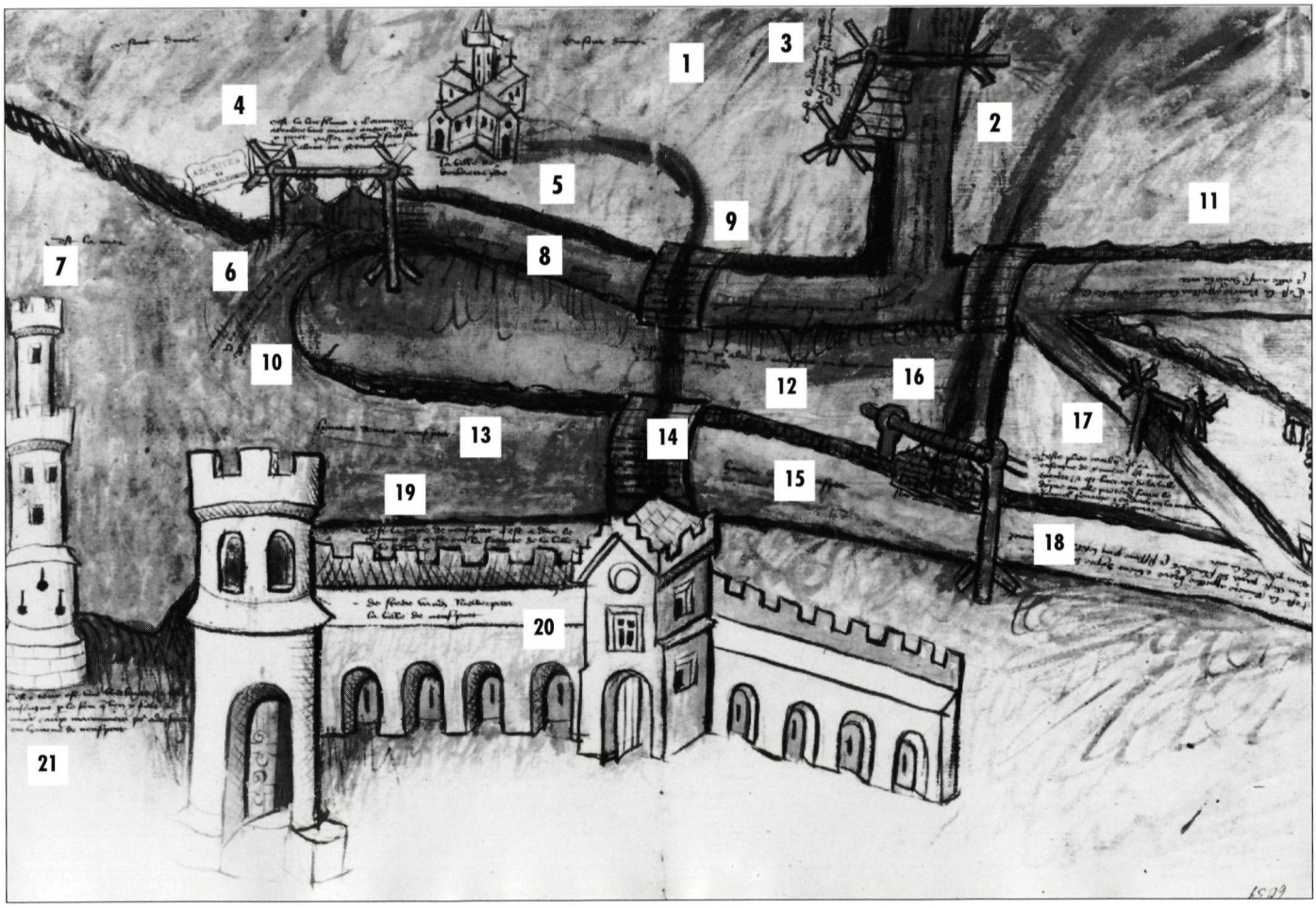

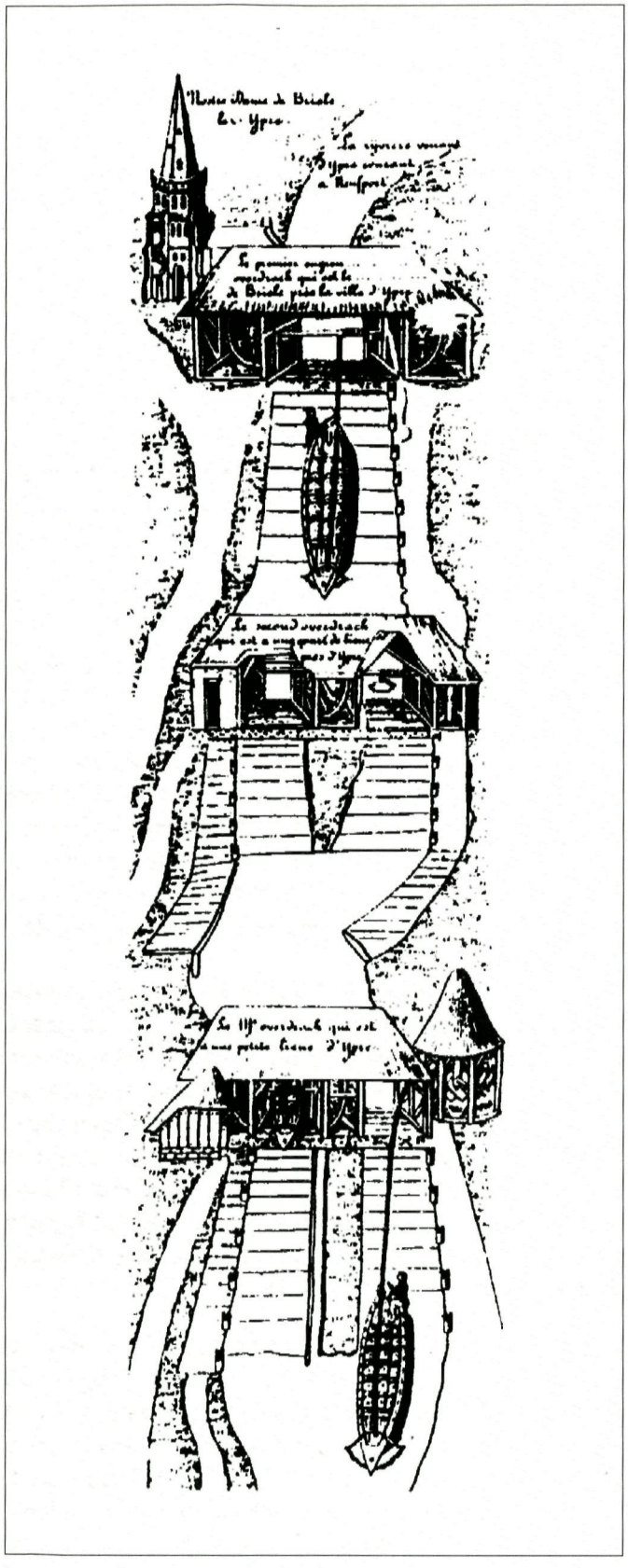

Fig. 12. Zicht in vogelvlucht op de drie eerste overtomen op de waterweg van Ieper naar Nieuwpoort. Een "overdracht" was als constructie een dam met langs weerszijden een hellend vlak met plankenvloeren, langswaar de vaartuigen door middel van mankracht of van kranen opgetrokken en neergelaten konden worden. Nabij Nieuwpoort bevond zich de "Zaghersoverdrag", zo genaamd naar de Nieuwpoortse timmerman Johan de Zagher, die de constructie ervan in 1315 voltooide. Deze overtoom, waaraan de tol van Slijpe verbonden was, maakte de verbinding tussen Nieuwendamme en de waterweg naar Brugge mogelijk.
(Detail van een tekening eertijds in het stadsarchief van Ieper. Gepubliceerd in: L. Deschamps de Pas, Ce que c'était qu'un overdracht, Annales du Comité Flamand de France, dl. VI, 1862, p.210-222)

Brugse schepenen een delegatie naar het "aqueductum ad Novum Portum" om dit kanaalpand te gaan inspecteren.

De oudste vermelding van "lste wateringhe entre Bruges et Noefport" of de directe verbinding tussen die twee steden dagtekent pas van 1304. In de Ieperse stadsrekening van dat jaar staat inderdaad een uitgave genoteerd voor "le coust, despens et service des vallès, qui mesurèrent le leet" in het kader van "le besoigne" of het werk aan genoemde waterloop. De nieuwe waterweg kwam tot stand door de verbinding van de bestaande waterloop met de Lekeleed, die uit de richting van Leke kwam, over Slijpe liep en langs de Lekesluis in de haveninkom uitmondde. De Lekeleed liep aldaar ten westen van Lombardsijde doorheen de "hems" of schorren en polders van de abdij van Oudenburg en bijna tot in zee, zodat hij telkens bij hoogtij goed bevaarbaar was.

In 1309 vroeg de gemeente Nieuwpoort aan de abt van dat klooster de toelating om over de Lekeleed een brug te bouwen "parmi lequel on ... porroet chivauchier et aller sans carin sour leur diic à Lombardie et de Lombardie à Nuefport", wat ze verkreeg. Daarvoor bedankte ze de kloosterlingen, na voltooiing van het werk, op 1 januari 1312.

Deze brug op de weg naar Lombardsijde heette later de Lekebrug. Op de waterweg zelf, die vanaf 1400 "Yperleedt" of "Lekewatre" genoemd werd, bevond er zich een overtoom, namelijk "l ouvredrach entre Oudembourch et Noefpord" of "Zesbroodtsoverdrag", die tot het grafelijk domein behoorde en door de ontvanger van dat domein in pacht werd gegeven.

Tijdens de periode 1305-1323 was de pachter, volgens de domaniale rekeningen, een zekere Henri Sispains of Hendrik Zesbroodt, die ook voor het onderhoud van het hellend vlak zorgde en de daarvoor gedane kosten mocht aftrekken van het verschuldigde pachtgeld. De overtoom, waaraan hij zijn naam gaf, lag tussen Slijpe en Oudenburg. Hij bestond reeds vóór de verlegging van de verbinding met de IJzerhaven van Nieuwendamme naar de Lekesluis en wordt dan ook in de domaniale rolrekeningen van vóór 1300 als dusdanig vermeld. In het begin van de 14de eeuw was hij gedurende enkele jaren, hetzij wegens de oorlogstoestand, hetzij wegens de toenmalige werken aan de waterweg, niet verpacht, maar onder het toezicht van een "warde" of bewaker gesteld.

Dichter bij Nieuwpoort, omstreeks 1313, deed de graaf nabij Nieuwendamme, waar de oude verbinding met de waterweg naar Scheepsdale nog bruikbaar was, door de Nieuwpoortenaar Jehan de Zagher een nieuwe overtoom bouwen. Eenmaal voltooid, van 1315 af, trad genoemde bouwmeester, naar wie de "novel ouvredrach del Nouvel Dam dales Noefpord" later "Zaghersoverdrag" genoemd zou worden, als pachter van het toestel op. Van het door hem verschuldigde pachtgeld zou hij de gedane onkosten voor de uitrusting van de overtoom met koorden, houtwerk en andere benodigdheden aftrekken, wat blijkt uit de domaniale rekening van 1316.

In 1318 werd Jehan de Zagher of de Saghere door een driemanschap van gewone pachters en uitbaters van de "over-

drach" opgevolgd. Aan de desbetreffende verpachting was ook die van de tol van Slijpe verbonden, geheven zowel "par tiere", als "en l'aiwe", d.i. te land en te water, wat zeker duidelijk wijst op het bestaan en gebruik van een handelsroute die de waterweg volgde.

Na al de aanpassingen van de verbindingen te water met de IJzerhaven, was het voornaamste waterwerk, sinds het ontstaan van Nieuwpoort, nog steeds de sluis van Nieuwendamme, waar de binnenscheepvaart in en uit de richting van Diksmuide en Ieper plaatsvond. Alhoewel de laatstgenoemde stad zich van oudsher met het onderhoud en de goede werking van de sluis inliet, bleef die onder het heerlijk gezag van de graaf zelf staan. Uit haar rekeningen blijkt dat de stad Ieper regelmatig boden en commissies naar de sluis te Nieuwendamme stuurde, om er haar belangen te behartigen en toezicht uit te oefenen. In 1335 of kort ervoor, werd, op de last van de stad Ieper, de sluis voorzien van sasdeuren. In verband met de zorg over deze deuren ontstond in genoemd jaar een conflict tussen Ieper en de belanghebbende wateringen uit de streek. Door scheidsrechterlijke uitspraak werd toen overeengekomen dat de "varsche duere" door de Ieperlingen en de andere deur, de "zoute", door de wateringen bediend en bewaakt zou worden. Verder werd overeengekomen dat in tijd van lage waterstand de Ieperlingen het zeewater in het bekken mochten binnenlaten, dit ten einde het peil, vereist voor de bevaarbaarheid, te handhaven. Hierbij mochten echter de belangen van de oeverbewoners niet over het hoofd gezien worden.

De haven zelf met haar "zaten" blijkt nog lang na 1300 aan de vereisten van de toenmalige scheepvaart te hebben beantwoord. In 1336 vernemen we nochtans uit de overeenkomst, die Nieuwpoort op 24 juni met Ieper sloot voor het verkrijgen van financiële en andere hulp, dat de gemeente toen voor het probleem stond van "à faire ung nouvel port... par deffaulte de celz... usé jusques a orre" daar die erg achteruit was gegaan en zienderogen dagelijks nog achteruitging. De Nieuwpoortenaars ontvingen inderdaad van de stad Ieper een toelage van 100 pond tours oude groten, tegen de toekenning van fiscale voordelen in de haven. Ze verkregen ook haar tussenkomst bij de graaf tot het verkrijgen van de toelating voor de heffing van een "delfgeld", drukkend op al de te Nieuwpoort aangevoerde goederen, indien die nodig mocht blijken.

Welke werken in het kader van dit akkoord aan of in de haven uitgevoerd werden, weten we niet, althans niet met zekerheid. Een goede eeuw later beweerde een Nieuwpoortenaar dat de gemeente vroeger van de kleine stadspolder aan de westrand van de agglomeratie, door uitgraving, een "paradis" of binnenhaven had willen maken, maar dat de werken daartoe werden stopgezet. Op te merken is dat Nieuwpoort omstreeks 1336 van de bijleving van de "vrouwe" van Kassel deel uitmaakte en niet rechtstreeks afhing van de toenmalige graaf van Vlaanderen, Lodewijk II van Nevers of van Crécy.

In 1338 ontvingen de Ieperlingen van de graaf de toelating een tol te heffen op de vaartuigen en goederen, die langs de waterweg hun stad bereikten of verlieten, als vergoeding voor al de door hen gedane kosten voor de uitbaggering van de IJzer en de Ieperleed.

Met de opbrengst van deze heffing, waarvan het tarief door de grafelijke raadgevers werd vastgesteld, mochten ook de uitgaven voor de aanpassing van de sluis te Nieuwendamme bestreden worden. Aan deze "noviele speye au Noviel Dam" blijkt nog in 1343 te zijn gewerkt. Na 1350 kwam de bevaarbaarheid van de waterweg meer en meer in het gedrang. In 1351 gaf graaf Lodewijk van Male opdracht aan de sluismeesters te Nieuwendamme het peil van de stroom op voldoende hoogte te houden door desnoods zeewater op te vangen en verleende hij aan de Ieperlingen de toelating in de IJzer vóór Diksmuide een waterkering op te richten. Enkele jaren later vernemen we van dezelfde lieden van Ieper dat het verkeer te water tussen Brugge en hun stad in steeds moeilijker wordende omstandigheden plaats greep en in verval raakte.

Op 6 april 1355 maakten de burgemeesters en schepenen van Nieuwpoort inderdaad bekend dat, ten einde te beletten dat de haven "al up falgieren ende te nieten gaan" zou, de graaf hen bevel en "commissie" had gegeven om daaraan te verhelpen door het maken van "spoyen" tussen Nieuwendamme en de zee. Daartoe kregen ze de toelating om aarde te nemen "tusschen den tween diken uppe de hems bute de vorseide diken" om een "weert" te maken, zoals gebruikelijk "van ouden tiden". Eenmaal aangelegd, vormde de "weert" met zijn spui een soort spuikom, vol lopend bij vloed, maar met kracht leegstromend bij eb. Aldus kon de vaargeul geschuurd en uitgediept worden.

Een incident, dat zich in 1357 voordeed, illustreert op treffende wijze de netelige toestand. Enkele onbezonnen of kwaadwillige personen zouden toen op zekere dag te Nieuwendamme de verse deur van de sluis opzettelijk omhoog getrokken hebben, ten einde het peil van het water te doen zakken en alzo de binnenscheepvaart te beletten. Op verzoek van de stad Ieper greep de graaf onmiddellijk in door aan de baljuw van Veurne opdracht te geven, alleen of bijgestaan door zijn ambtgenoot uit Nieuwpoort, te Nieuwendamme een nauwkeurig onderzoek in te stellen naar de gepleegde feiten.

Tegelijk gaf hij aan de sluismeester het bevel door het opvangen van de hoge tij, de waterstand in te stroom terug te doen stijgen. Het daaropvolgend jaar ontvingen de Ieperlingen van de vorst de toelating opnieuw tot uitbaggering van de waterweg over te gaan. Toch duurde het nog tot 1374 vooraleer de graaf een ordonnantie uitvaardigde betreffende het verkeer doorheen de sluis van Nieuwendamme, waardoor dit in alle bijzonderheden gereglementeerd werd. Zo kwam dit waterwerk met gans zijn personeel onder het bijzonder toezicht van een daartoe aangestelde grafelijke ambtenaar te staan. Deze moest de hand houden aan de stipte naleving van het opgelegde reglement. De vaartuigen mochten voortaan alleen van begin oktober tot midden maart met een volle lading doorheen de sluis varen en slechts met de helft van een lading van midden maart tot begin oktober. Vooraleer door de sluis te komen, moesten ze per twee aan de meerpalen vastgelegd worden.

Stuurloze schuiten, die op drift waren geslagen, of de sluis schade konden toebrengen of beschadigd hadden, werden, ten bate van de grafelijke schatkist aangeslagen en verbeurd verklaard. Schade, die onvrijwillig door een vaartuig bij zijn doorvaart aan de sluis werd berokkend, diende, na schatting ervan, door de schipper vergoed te worden. Dit gold ook voor de boten die wegens te zware lading in de sluis aan de grond liepen. Genoemde ambtenaar diende naast het houden van toezicht, de door hem opgelegde boeten in ontvangst te nemen. Tenslotte voorzag de grafelijke verordening de uitbaggering van de sluis door de bouw en ingebruikneming van een speciaal daarvoor uitgeruste boot. Tot beter begrip van wat in dat uitvoerig reglement staat, moet worden opgemerkt dat de vaartuigen, waarvan hier sprake, zeilboten waren, die niet doorheen de sluis mochten varen met ontplooide zeilen. Dit wijst erop dat sommige binnenlanders de stroom en de IJzerhaven, tot in zee, konden afzakken. Blijkbaar beantwoordde gans deze regeling aan de voorwaarden, waarin toen de waterweg door de binnenscheepvaart gebruikt kon worden, wat evenwel, zoals in 1378, door steeds nieuwe herstellingen aan de sluis gevolgd werd.

De troebelen, die op het einde van de regering van Lodewijk van Male in Vlaanderen uitbraken, hadden ook hun weerslag op de bruikbaarheid van deze weg. Na de mislukte belegering van Ieper door de urbanistische Engelsen en hun Gentse bondgenoten in 1383, bleken sommige "conduits" en "passaiges artificiaux" te zijn vernietigd of zwaar beschadigd, zodat herstellingen dringend nodig waren. Dit vernemen we uit een oorkonde van 17 december 1383, uitgaande van de Franse koning.

Het was pas in het begin van de regering van Filips de Stoute, de opvolger van Lodewijk van Male, dat tot deze werken werd overgegaan, wat in de loop van 1384 gebeurde. Ongetwijfeld als gevolg van de noodlottige Engelse inval en terugtocht, moet toen duidelijk zijn gebleken hoe kwetsbaar het waterwegennet rond Nieuwpoort, met de erbij horende kunstwerken als sluizen en overtomen, was, vooral in tijden van oorlog en troebelen. Dit zal dan ook een van de redenen zijn geweest waarom hertog Filips de Stoute in 1387, tot de ommuring en versterking van de stad zou doen overgaan.

D. De vuurbakens

Reeds bij de stichting van de stad Nieuwpoort in 1163 moet er een nachtelijke scheepvaart op de toenmalige brede IJzermonding bestaan hebben. Toen immers werd door de plaatselijke bevolking, gevestigd op de duinenrug Zandeshoofd, al lang aan kustvisserij, waaronder de vangst van haring in de herfst, gedaan. Deze en andere vangsten grepen meestal 's nachts of 's morgens vroeg plaats, zodat, zowel voor de oriëntatie op zee als voor de terugkeer naar de thuishaven, de vissers een lichtbaken te land best gebruiken konden. Dergelijk baken was vooral nuttig, als het de opkomst van de vloed aanduidde, vermits de IJzermonding een getijdehaven was, waar het binnenvaren bij eb moeilijkheden kon opleveren wegens een te lage waterstand, wat soms in de loop van het jaar kon gebeuren. Blijkbaar werden van oudsher, op het strand of op een hoge duinentop, op het gewenste ogenblik, ten behoeve van de vissers op zee of van de terugkerende boten, 's nachts vuren ontstoken, maar daarover ontbreken echter nadere gegevens.

Indien Nieuwpoort bij zijn stichting wegens zijn ligging op het oostelijk uiteinde van de duinen van Zandeshoofd nog aan zee grensde, was dit een eeuw later niet meer zo. Na het ontstaan van een nieuwe duinenketen, die de richting van de kust oostwaarts volgde, en de inpoldering van de grote schorren aan de linkeroever van de oude IJzerinham, waaraan Nieuwpoort gelegen was, bleef er alleen nog een verder vernauwende IJzermonding als haven toegankelijk. Het werd dan ook noodzakelijk tot beveiliging van de vaartuigen, die aldaar bij duisternis zouden willen binnenvaren, op of nabij de dijk van de toen pas aangelegde polder of havendijk een of twee lichtbakens op te richten en te laten functioneren.

Zulke bakens waren in de loop van de 13de eeuw reeds elders aan de kusten van het zuidwestelijk Noordzeegebied en op het Deens eiland Schonen in de Baltische zee in gebruik genomen. Ze bestonden meestal uit een of meerdere vuurhaarden, aangelegd op een natuurlijke hoogte of boven op een torenconstructie in hout of steen. Daarom droegen ze soms de naam "vierbergh" d.i. vuurberg, zoals te Kales, in 1268 en volgende jaren, en te Brielle, waar er zich twee bevonden in 1280. Te Nieuwpoort en elders langs de Vlaamse kust zouden ze "vierboete" geheten worden.

Het bevel of de toelating tot de oprichting in de IJzerhaven van de eerste twee vuurbakens zou, volgens Mathias Reynoudt in zijn kroniek van de stad Nieuwpoort van omstreeks 1680, door de graaf van Vlaanderen Gwijde van Dampierre gegeven zijn en wel in het jaar 1284. Een grafelijke oorkonde in verband daarmee bleef evenwel niet bewaard, alhoewel zulk een geschreven stuk in de 17de eeuw in de toenmalige Nieuw-poortse stadsarchieven nog voorhanden kon zijn, wat Mathias Reynoudt, die te Nieuwpoort stedelijk griffier was, zeker en vast kan geweten hebben, maar dit is niets meer dan een veronderstelling. Wel mogen we aanvaarden dat de twee vuurboeten in deze stad van meet af aan gemeentelijk bezit waren en dat de schepenen voor het beheer en onderhoud ervan instonden.

Dit sluit niet uit dat graaf Gwijde op een of andere wijze met de oprichting van deze bakens te maken kan gehad hebben. Vast staat dat hij in 1270 aan de kruistocht van Lodewijk IX, koning van Frankrijk, tegen Tunis deelgenomen had. Bij zijn vertrek

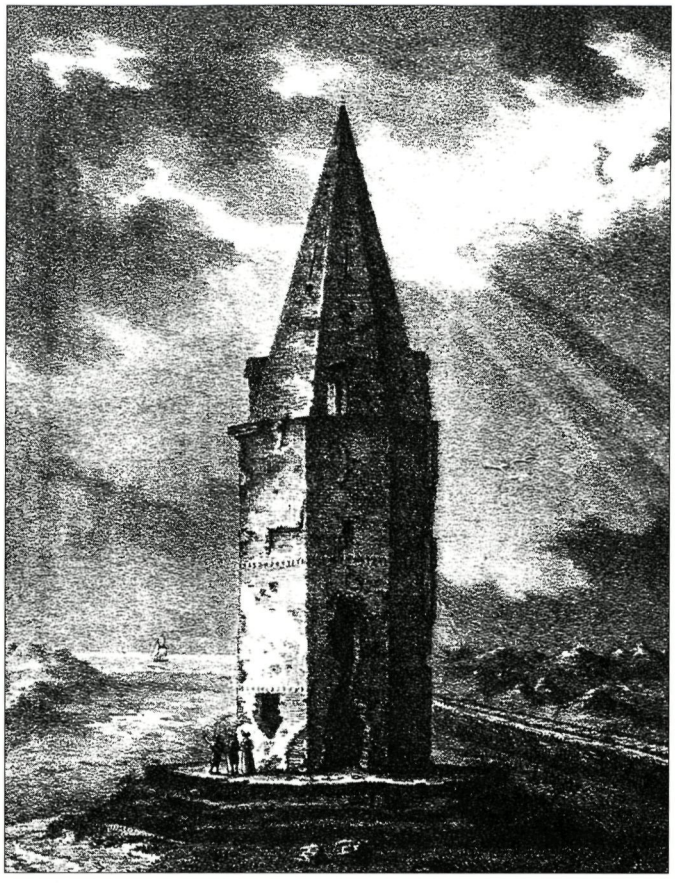

Fig. 13. De vervallen grote vierboete in 1822 door E. Dujardin.
De gravure van 1822 toont de toen vervallen grote "vierboete" met drie van haar standvensters en met haar naald voorzien van de openingen van drie schouwen. Herstellingen aan het gebouw grepen plaats in 1858 en 1892. Na 1885 werd het als vuurtoren buiten werking gesteld. In 1914, in het begin van de eerste Wereldoorlog, kwam er een einde aan zijn bestaan.
De grote "vierboete", staande op de havendijk nabij de stad, telde boven haar ingang drie verdiepingen. Oorspronkelijk werd er blijkbaar op het platform, dat er bovenop was, het nachtelijk vuur bij vloed ontstoken, want eerst van 1475 af zou het gebouw van een naald zijn voorzien. Aan de voet van deze naald bevonden zich de vier standvensters, waaronder drie die zeewaarts gericht waren, respectievelijk in de richtingen van het noorden, het noordwesten en het westen. Het vierde standvenster stond in de richting van de stad en de haven. Boven in de stenen naald eindigden, langs afzonderlijke schouwen, de openingen voor de afvoer van de rook en de vuile lucht van de ontstoken strovuur. De totale hoogte van het gebouw vanaf de voet van de opboging waarop het stond tot aan de top van de naald was zo'n 30 meter. In het gebouw was er na 1475 ook een schuilplaats voor de "vierboeter" om zich te beschutten tegen de hitte, de regen of de storm.
(Houtsnede gepubliceerd in De Vlaamse School, jg. 1856, p. 161. Herdruk in A. Meynne, Histoire de Nieuport, Brugge, 1876, p. 47)

met de Franse vloot uit Aigues-Mortes moet hij er de vuurtoren, die in 1246 op koninklijk bevel gebouwd was, gezien hebben. Op zijn reis in de westelijke Middellandse Zee leerde hij blijkbaar nog andere lichtbakens kennen. Na het beleg van Tunis en de dood van koning Lodewijk IX keerden de graaf en zijn gevolg inderdaad terug langs een andere weg dan die langs waar ze gekomen waren. Inderdaad, na in Sicilië te zijn geland en doorheen dit eiland te zijn getrokken, staken ze de straat van Messina over om in Italië hun thuisreis voort te zetten. Ongetwijfeld heeft Gwijde van Dampierre toen ook op de vuurtoren van Messina een blik kunnen werpen. Deze ervaring inzake de Italiaanse vuurtorens kan voor hem misschien de aanleiding geweest zijn naderhand, bij de oprichting van de eerste "vierboetes" te Nieuwpoort, het zijne bij te dragen. Wat er ook van zij, van deze vuurbakens wordt voor het eerst in 1307, zowat twee jaar na het overlijden van de graaf, melding gemaakt, zonder aanduiding evenwel van hun aantal. Hoe ze er toen uitzagen weten we niet. Ze stonden aan het einde van de havendijk, d.i. aan de linkeroever van de IJzerhaven nabij de grens van de polder van Jan van Namen. Toen deze polder genoemd jaar door de stad Nieuwpoort aangekocht werd, moet zijn bedijking blijkbaar eerst dan nagenoeg voltooid geweest zijn, vermits die nog vóór 1280 door Gwijde van Dampierre begonnen, en door diens zoons Gwijde en Jan van Namen voortgezet was.

In 1307 bestonden de "vierboetes" en functioneerden toen reeds ettelijke jaren, vermits in 1302 te Nieuwpoort van een persoon genaamd Jan of Hannin de Vierboetere sprake is, waarvan nadien in 1314 beschreven staat waar hij juist woonde of een huis bezat. Het is bijna zeker dat er van meet af aan twee vuurboeten waren, die dus ongeveer tegelijk of toch kort na elkaar moeten gebouwd zijn. De combinatie van de lichten, uitgestraald door een koppel vuurbakens, gaf inderdaad een meetkundige lijn als zeilaanwijzing voor het binnenlopen van het "gat" van de IJzerhaven. Dit verklaart dan ook de ligging en de hoogte van de beide Nieuwpoortse "vierboetes", aangezien ze aan deze opdracht moesten kunnen voldoen. Van elk van hen wordt echter eerst in de tweede helft van de 14de eeuw melding gemaakt. Het waren de stenen of grote vuurboet, die het dichtst bij de stad en het verst van de zeeoever stond, en de houten of kleine vuurboet, die meer zeewaarts haar standplaats had.

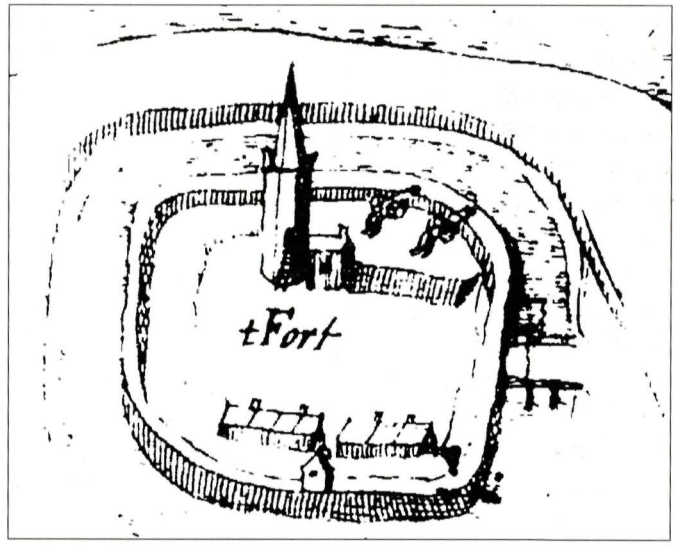

Fig. 14. Detail uit het rudimentair plan, opgemaakt in 1655, van de waterstaat nabij het fort van de kleine vuurboet, daar waar "de krieke van de zee" of de voormalige zeearm van het Vloedgat in de monding van de haven liep. Het plan bestaat uit twee delen, namelijk het figuratief plan van de kreek, lopend langs de Groenendijk en de galg van Nieuwpoort, en een meer gedetailleerd plan van de toestand nabij het fort van de kleine vuurboet.
De kleine vuurboet was oorspronkelijk een houten stelling of toren, waarvan we het voorkomen niet kennen. Na de verwoesting in 1383, werd de constructie in hout terug opgericht in 1389 en in steen herbouwd in 1415. Aanvankelijk had ze bovenaan een dak in hout, bedekt met schaliën, en later, zoals de grote vuurboet, naar wiens voorbeeld ze gebouwd was, een naald met daarin de schouwgaten van haar vuurhaard. Reeds voor 1600 blijkt ze als centrale toren in het nieuwe fort te zijn opgenomen. De vuurboet verdween kort na 1794.
(Gent, Rijksarchief, Fonds Kaarten en Plannen, nr. 1767)

Of de eerste van de beide bakens oorspronkelijk ook een constructie in hout was, die naderhand voor het gebouw in steen de plaats zou hebben moeten ruimen, weten we niet. Zeker is dat de normale ontwikkeling in de laatmiddeleeuwse vuurboetconstructie de overgang van een houten stelling naar een stenen toren was, wat we op verschillende tijdstippen duidelijk te Kales, Oostende en Blankenberge kunnen volgen. Ook te Duinkerke en elders aan de kust in de 14de eeuw functioneerden zulke vuurbakens. Het waren er telkens één per haven of aanlegplaats in de duinen. Deze keten van "vierboetes" was zo nuttig voor de scheepvaart langs de Vlaamse kust, dat Lodewijk van Male, als graaf van Vlaanderen, in 1367, aan de Spaanse kooplui die op Sluis voeren, beloofde ze ook voor hen te laten functioneren en dit naar het voorbeeld van de Romeinen en hun vuurtorens "en vieulx temps". Overigens bestond alsdan nog steeds de monumentale Romeinse "pharus" van Bonen (Boulogne-sur-Mer).

Toen Nieuwpoort in 1383 door de Engelsen ingenomen en verwoest werd, moesten zijn beide "vierboetes" het ongetwijfeld eveneens ontgelden. Zo de stenen vuurtoren overeind bleef, was het niet zo voor het houten baken, dat waarschijnlijk, na in de vlammen te zijn opgegaan, diende vervangen, wat pas in 1389 gebeurde.

Na de ramp en ontreddering in augustus 1383 duurde het verschillende jaren vooraleer het leven in de geteisterde stad terug normaal was. We mogen dan ook aannemen dat gedurende gans die tijd de stenen vuurboet alleen in de herfst, d.i. tijdens het haringseizoen, en daarbuiten slechts nu en dan in bedrijf kon worden gesteld om 's nachts het "gat" van de haven te verlichten. Nabij een van de beide "vierboetes" lag het "riet-huus", de opslagplaats voor het "gley", riet of stro, dat boven op elke baken gebruikt werd als brandstof in een haard of oven, maar daar vernemen we vóór 1383 geen bijzonderheden over.

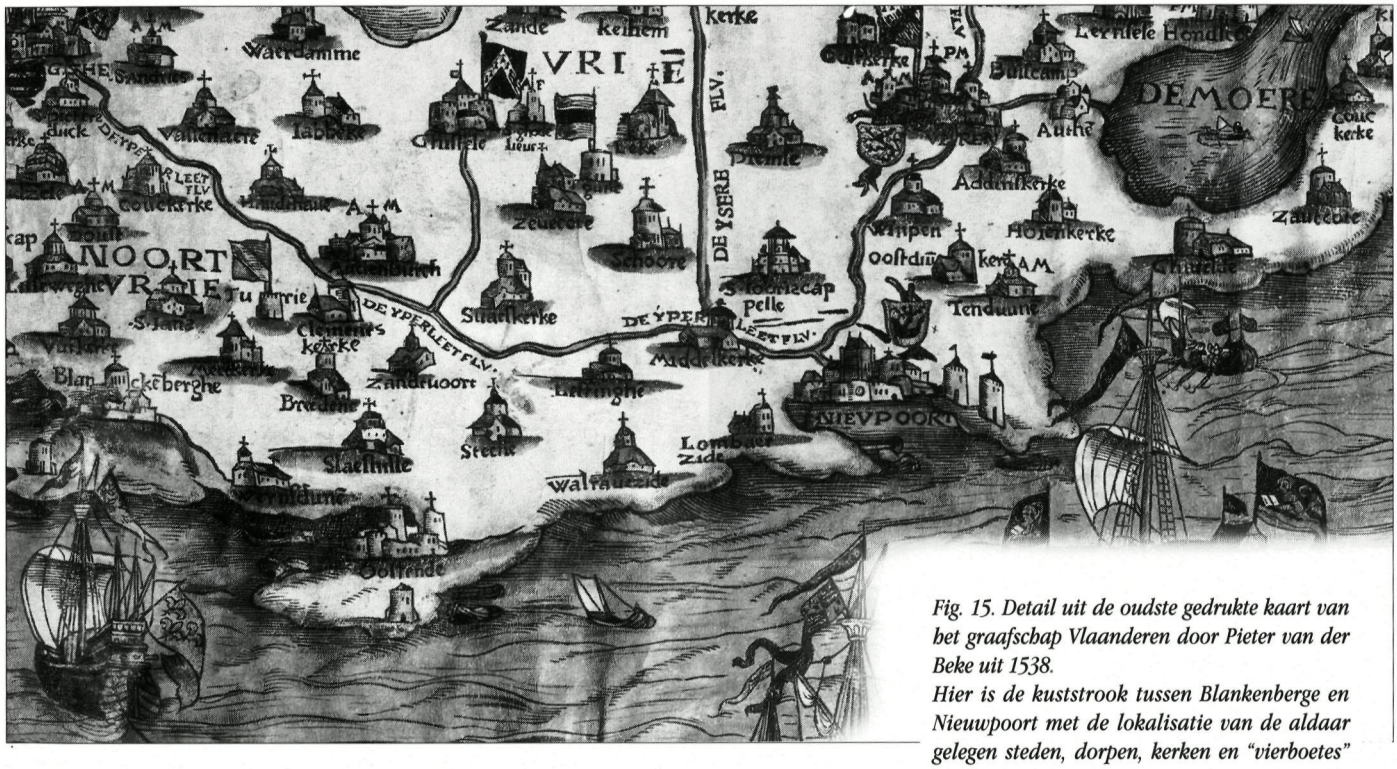

Fig. 15. Detail uit de oudste gedrukte kaart van het graafschap Vlaanderen door Pieter van der Beke uit 1538.
Hier is de kuststrook tussen Blankenberge en Nieuwpoort met de lokalisatie van de aldaar gelegen steden, dorpen, kerken en "vierboetes" afgebeeld. Let op de ligging van de "vierboetes" van Blankenberge en Oostende, respectievelijk telkens op overgebleven gedeelten van de vroegere meer vooruitgeschoven kust. Ook de IJzer en de Ieper leed zijn op deze merkwaardige kaart gelokaliseerd.(Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum)

3. De maatschappij

A. De bevolking

De bevolking van Nieuwpoort moet in anderhalve eeuw, van de stichting van de stad in 1163 tot 1314, geleidelijk tot 4500 of meer mensen aangegroeid zijn, te oordelen naar het aantal percelen cijnsgrond in laatstgenoemd jaar. Dit is af te leiden uit de verschillende gegevens over het grondbezit in de stad, vermeld in het kadastraal "boec van den hofstedenlande" van dat jaar.

De opsomming van de bebouwde en andere percelen, waarvoor de bezitters jaarlijks de grondcijns verschuldigd waren, laat inderdaad toe de demografie van de stad in genoemd jaar te belichten. Naast 170 niet geregistreerde percelen, waren er zowat 1440 behorend aan particulieren en ongeveer 45 bezit van instellingen als het gasthuis, de O.L.Vrouwkerk, de dis en enkele abdijen of geestelijke orden, waaronder de Tempeliers en blijkbaar ook alle door ingezetenen bewoond. Een aantal percelen, waarop stedelijke gebouwen, o.a. het gijzelhuis, en openbare plaatsen, o.a. de "weddinghe", alsmede de beide kerkhoven of het "huus van Voerne Ambocht" zich bevonden, laten we daarbij buiten beschouwing, als zijnde niet bewoond door gezinnen of alleenstaanden. Er kunnen dus in 1314 in het totaal 1655 door ingezetenen bewoonde of gehuurde percelen grond geteld worden, alle gelegen in de agglomeratie of aan haar randen, wat op nagenoeg evenveel haarden kan neerkomen.

We kennen evenwel alleen de personen of samenwonenden, die een of meerdere percelen bezaten, en die als volgt kunnen ingedeeld worden:

- mannelijke gezinshoofden	ca. 610
- weduwen met kinderen	ca. 20
- andere weduwen	ca. 60
- alleenstaande vrouwen	ca. 140
- haarden van alleenstaande kinderen	ca. 30
TOTAAL	ca. 860

Het aantal van 860 haarden, wonend in een huis op eigen perceel grond, is approximatief. Van sommige weduwen wordt inderdaad op de lijst ook de naam van de overleden echtgenoot vermeld en van sommige kinderen de vader, zodat genoemd cijfer zeker een maximum is en tot ongeveer 850 herleid mag worden.

Wie de bezitters waren van de niet-geïnventariseerde "hofsteden" of percelen weten we niet, maar het waren er zeker geen 170. Ongetwijfeld hadden sommigen onder hen ook in de agglomeratie een geregistreerd erf. Tesamen kunnen er in 1314 toch wel 900 à 1000 bezitters van de bodem zijn geweest, maar onder hen bevonden zich ook een aantal niet-ingezetenen.

De mensen, die geen eigen huis noch een perceel grond te Nieuwpoort bezaten, huurden er een, hetzij van particulieren, hetzij van een kerkelijke instelling, of kregen er een ter beschikking. Dit kunnen zowat 700 familiehoofden zijn geweest, als we het aantal woningen of percelen, waar de bezitter gehuisvest was, op 950 schatten.

Zo komen we tot een totaal van ca. 1650 haarden op de 1665 cijnsplichtige "hofsteden" of erven. Onder deze laatste waren er inderdaad een zeker aantal "ydel", d.i. verlaten of niet behuisd, dus niet door een gezin bewoond. In enkele gevallen zien we ook twee haarden een en dezelfde "hofstede" bewonen. Het is meteen duidelijk dat bovenstaande berekening approximatief is en eerder op een maximum dan op een minimum neerkomt. Wat er ook van zij, 1650 haarden was zeker voor Nieuwpoort in 1314 een demografisch hoogtepunt. Wat dit aan gezamenlijke bevolking vertegenwoordigde is slechts te schatten aan de hand van een aanvaardbaar coëfficiënt van 3, gezien het groot aantal alleenstaande vrouwen en weduwen met of zonder kinderen, alsmede de alleenstaande kinderen. Dat zou neerkomen op 1650 x 3 = 4950 individuen. Een andere berekening, gesteund op het coëfficiënt 3,17, komt tot 5000 à 5250 personen.

De stad, zonder Nieuwpoort-Bad, telde in 1936 5142 inwoners op een oppervlakte van 215 hectare, landbouwgronden inbegrepen.

Het ligt voor de hand dat de samenstelling van sommige haarden of gezinnen nog meer verscheiden was dan hierboven geschetst. Zo moeten er onder de mannelijke eigenaars of huurders weduwnaars met of zonder kinderen geweest zijn en waren er ook familieleden als broers en zusters, die samen een haard vormden. Het ligt ook voor de hand dat de bevolkingsaangroei te Nieuwpoort, omstreeks 1314, niet zozeer het gevolg was van geboortenoverschot dan wel van inwijking. Dit blijkt uit een hele reeks familienamen, beginnend met het partikel "van", gevolgd door een plaats- of streeknaam. In dat verband vinden we in 1314 vernoemd: Biervliet, Boezegem, Broekburg, Brugge, Kortrijk, Dikkebus, Dieppe, Gijvelde, Hazebroek, Ichtegem, Leffinge, Lo, Oudenburg, Pollinkhove, Rijsel, Reninge, Ruischeure, Schore, Sluis, Sint-Omaars, Torhout, Ieper en Zuidkote.

Niettegenstaande de bevolkingsaangroei en de inwijking, blijkt te Nieuwpoort, omstreeks 1314, het aantal vrouwen groter te zijn geweest dan het aantal mannen, en dit wellicht wegens de vroegtijdige dood van veel zeelieden, die op zee omkwamen.

Dat neemt niet weg dat door de geboortenaangroei en de inwijking te Nieuwpoort in die periode van een zekere overbevolking gesproken zou kunnen worden, gezien de wildgroei van de bewoning in het randgebied van de agglomeratie, alsmede de verregaande opsplitsing van de percelen.

Het grondgebied van de particulieren in de stad kan een idee geven van de sociale stand van de bezitters, die overigens de meerderheid van de Nieuwpoortse bevolking uitmaakten. De oorspronkelijke oppervlakte, van de bij de stichting van Nieuwpoort aan de eerste bewoners tegen betaling van de "lantscout" gegeven bodem, was 24 roeden of zowat 336 m² per perceel. Door overerving en verdere verdeling vielen veel van deze percelen in fracties van de helft of nog kleinere delen uiteen. Zo veel burgers slechts een dergelijke fractie grond hadden, waren er veel die verschillende stukken van verscheidene grootte bezaten of die soms samenvoegden.

Volgens de totale oppervlakte van hun grondbezit, kan de klasse van de Nieuwpoortenaars, in het genot van een of meerdere "hofsteden", in drie categorieën gerangschikt worden:

- bezitters van 1/4 roede tot 12 roeden grond:	ca. 330 of 38,5%
- bezitters van 12 1/4 tot 24 roeden:	ca. 230 of 26,5%
- bezitters van meer dan 24 roeden:	ca. 300 of 35%
zijnde een totaal van	ca. 860

Uit deze rangschikking blijkt dat zowat 65% van de betrokkenen in het bezit was van een perceel of van meerdere percelen met een gezamenlijke oppervlakte van 1/4 roede tot 24 roeden en dat 35% meer dan 24 roeden bezaten. Onder deze laatste groep bevonden zich 31 lieden, die minstens 100 roeden bezaten, bestaande uit verschillende "hofsteden" of percelen. Hun bezit vertegenwoordigde 1/3 van al de erven samen, namelijk in het totaal niet minder dan 35 gemeten, elk van 300 roeden of 44 are. De helft daarvan, zowat 17 gemeten, was verdeeld onder de vier rijkste bezitters, namelijk Diederic van der Scare, Jehan Camerlinc, Jehan Pikebaner en de haard bestaande uit "Willem Jaghers kinder". De overige 27 lieden hadden elk ongeveer een half gemet in bezit. Onder hen zijn te vermelden in dalende volgorde van hun bezit aan percelen of totale oppervlakte ervan: Salemoen Vardeboud, Jehan de Zac, Wouter Hategoed, Clais Colin, Gielis Bruninc en Jehan de Zagher, die we ook uit andere bronnen leren kennen. Zoals blijkt uit latere gegevens, waren allen ook in het genot van landbouwgronden, gelegen buiten de stad. Sommigen onder hen stonden in dienst van de graaf en ontvingen daarvoor erkenning. Zo mocht Wouter Hategoed in 1317 vanwege de vorst op de tol van Nieuwpoort 10 pond parisis in ontvangst nemen voor de aankoop en het onderhoud van een paard, blijkbaar in het kader van een feodale verplichting van militaire aard. Dit was ook zo voor Jan de Goes, ridder en schepen van het Brugse Vrije.

Overigens waren er in de stad ook grondbezitters, die "heren" waren, waaronder "mijnhere Wouter de Vos" en "mijnhere Jhan van Score, ruddre". Elk bezat te Nieuwpoort zes percelen of woningen met een totale oppervlakte aan grond van ongeveer een half gemet.

Buiten de agglomeratie moeten ze elk in het genot geweest zijn van een kleine heerlijkheid. Dus niet al degenen die in de stad "hofsteden" bezaten, waren ingezetenen of burgers. Een ander lid van de sibbe van Score, "Jhan van Score van Ramscapple" of Ramskapelle, was te Nieuwpoort in het bezit van 14 "hofsteden" met een totale oppervlakte van 227 roeden. De hierboven genoemde personen behoorden dus ongetwijfeld tot de gegoede stand. Ook waren er onder hen enkele patriciërs. De genoemde Jan de Goes, lid van het geslacht "van der Nieuwerpoort", was er een van.

De sociale standing van de Nieuwpoortse ingezetenen hing, naast het bezit van een of meer huizen of gronden af van het door hen uitgeoefende ambachtelijke bedrijf en de daaraan verbonden inkomsten. De meester van zulk bedrijf bezat immers een werkhuis of beschikte over een, waar hij met zijn gezellen en knapen werkzaam was.

Ongetwijfeld was dat zo voor Jehan Maes, "scipwerker", Jacob van der Zee, "houtbreker" en Pieter Scheleward, "weivere", die, in 1314, elk een of meerdere "hofsteden" of percelen grond in de stad bezaten. Laatstgenoemde had er zelfs 9, met een totale oppervlakte van 142 roeden. Dat was meer dan het bezit van de reeds besproken Jehan de Zagher, de timmerman, die toen de "overdrach" aan het bouwen was nabij Oudenburg, en te Nieuwpoort 2 percelen met een gezamenlijke oppervlakte van 116 roeden bezat. Jehan Hughe, Hannin Puerquaet en Willem de Schildknecht, drie "smichts" of smeden, waren toen elk in het bezit van slechts één en dan nog klein perceel of "hofstede". Te Nieuwpoort bestond toen dus, zoals in de andere Vlaamse gemeenten, inzake standing, een zeker onderscheid tussen rijke, minder rijke en arme ambachtslui. Daar de kadastrale legger van 1314 alleen een opsomming van de percelen met de namen van de bezitters ervan geeft, zonder verdere specificatie van het door laatstgenoemden uitgeoefende beroep, en, voor het overige, de andere ingezetenen buiten beschouwing laat, vernemen we niet veel meer over het sociaal onderscheid tussen de verschillende groepen van de bevolking.

Zeker is dat in de baljuwsrekeningen uit de periode 1305-1308, heel wat namen voorkomen van, wegens overtreding vervolgde en beboete Nieuwpoortenaars, die in genoemde kadastrale lijst ontbreken en dus blijkbaar tot de lagere of onvermogende bevolkingsklasse in de stad behoorden, wat voor die tijd van politieke en sociale spanning ongetwijfeld veelbetekenend is.

Naast de boeren en ambachtslui van alle slag, behoorden tot de Nieuwpoortse maatschappij ook de vissers en andere zeelui, waaronder de eigenlijke stuurlui. Deze laatsten waren zeker niet onvermogend, vermits ze in het bezit van hun vaartuig waren of minstens een aandeel hadden in de eigendom ervan. Naar gelang de omstandigheden deden ze aan zeevisserij, koopvaardij of vrachtvaart, maar ook aan kaapvaart of zelfs zeeroverij. Aan boord van hun schepen werkten ze samen met bootsgezellen of gewone zeelui, die, in corporatief verband hun vennoten waren, althans voor de duur van de ondernomen zeereis of van het visseizoen. Dat was zo inzake de twee op elkaar volgende haringcampagnes van het jaar, namelijk de

Fig. 16. Optekening van de aan de graaf toekomende "lantscout" of grondcijns voor de "hofsteiden" of percelen gelegen in het eerste aan de beurt komende "paerc", gelegen ten oosten van de watergang van Veurne-Ambacht nabij de oostsluis met het "moenchebuus" van de Duinenabdij.
Daar komen de namen in voor van Salemoen Vardeboud en Diederic van der Scare. Het perceel van eerstgenoemde, 12 roeden groot, lag nabij het land van de proosdij van Sint-Donaas, waarvan de "dilf" of gracht in de watergang liep. Een van de percelen van de andere genoemde had een oppervlakte van niet minder dan 1296 roeden, dit is 4 gemeten 96 roeden of bijna 2 hektare. De grondcijns bedroeg inderdaad L penning de vierkante roede, wat voor 5 pond 8 schellingen dus neerkwam op deze oppervlakte. Dan volgen nog voor dat "paerc" een heel reeks items.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Trésor des Chartes, nr. 855, kadastraal register opgesteld in het voorjaar van 1314 n.s. door de tollenaar Pieter van den Leene, f°1 r°, eerste kolom bovenaan, eerste items, uittreksel)

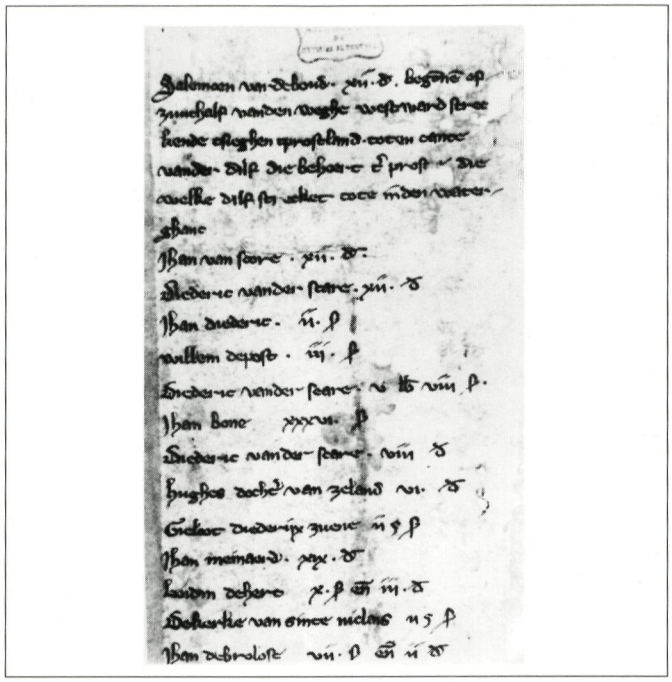

Fig. 17. Optekening van de aan de graaf toekomende "lantscout" of grondcijns de "hofsteiden" of percelen gelegen in het twintigste kadastrale "paerc" tussen de "burghstrate", de grote crusstrate, de marcstrate en het duerstraetkin dit is tussen de Schipstraat, de Langestraat, de Marktstraat en de Ankerstraat
Genoemd "Boec" is het oudste stuk in het middelnederlands over de stad Nieuwpoort en tevens het oudste document op papier bewaard in het Algemeen Rijksarchief.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Trésor des Chartes, nr. 855, Boec van den hofstedenlande van der Nieuwerpoort of kadastraal register opgesteld in het voorjaar van 1314 door de tollenaar Pieter van den Leene, f°6v, eerste kolom bovenaan, eerste items, uittreksel)

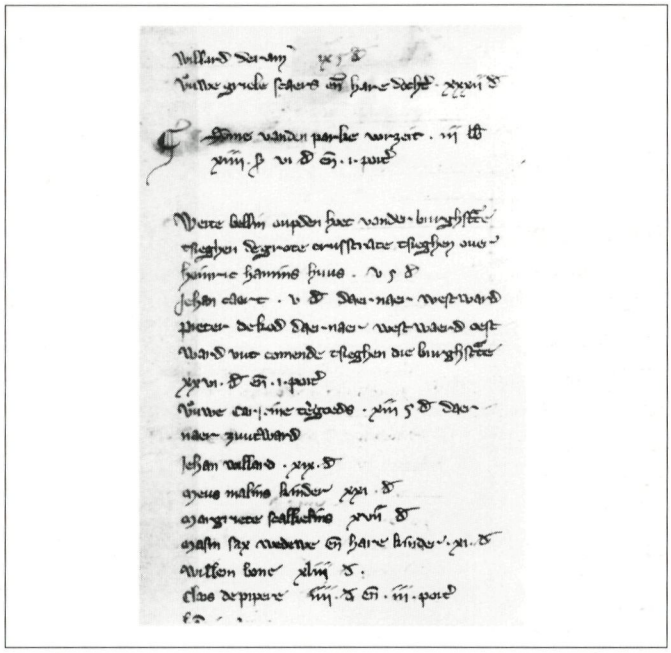

Fig. 18. Lijst van de in 1314 nog niet geregistreerde "hofsteiden" of percelen, gegroepeerd per eigenaar of volgens hun ligging, in het totaal 170 eenheden, die volgens de tollenaar van Nieuwpoort, Pieter van den Leene voor de heffing van de grondcijns in aanmerking dienden te komen. De schepen wilden met deze zaak geen uitstaan hebben tenzij voor wat betreft de groep van 25 1/2 hofsteden gelegen vlak bij de polder, die in 1307 van Jan van Namen was aangekocht.
Daar komen in voor de namen van Diederic van der Scare, Jehan Camerlinc en Jehan Pikebaner, alle drie grondbezitters met het aantal hofsteden dat kadastraal onder elk van hen ressorteerde, zoals dit ook voor de "pape" of de pastoor van de O.L.Vrouwkerk het geval was. De vorige eigenares van deze laatste groep hofsteden, namelijk vrouwe Mabezoeten, had tijdens haar leven steeds de door haar verschuldigde landschuld betalld maar sinds haar dood was die betaling uitgebleven. Al de betrokken percelen blijken evenwel zeer klein te zijn geweest.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Trésor des chartes, nr. 855, kadastraal register opgesteld in het voorjaar van 1314 n.s., f°15v, eerste items, uittreksel)

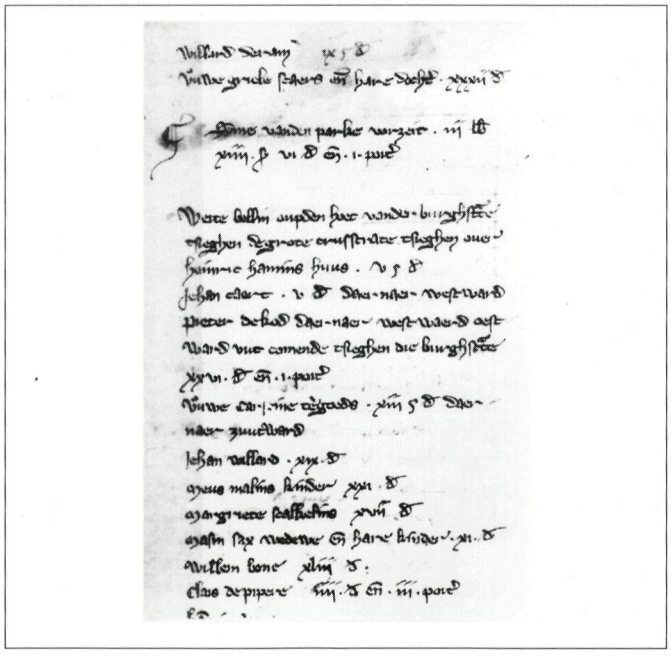

"voorreis" en de "teelt". Overigens waren de bootsgezellen niet alleen herkomstig van Nieuwpoort en de Nieuwe IJde, maar ook van elders in de omgeving. In de stad vinden we in 1314 ook inwoners, die als ambtenaars, gedeeltelijk of zelfs grotendeels, van een wedde leefden, waaronder de stadsklerk, Symon van den Uutlate, en de grafelijke tollenaar, Pieter van den Leene. De eerste bezat twee "hofsteden", respectievelijk 18 en 19 roeden groot, benevens nog wat "ydel lant", en de tweede alleen maar een "hofstede" met een oppervlakte van iets meer dan 4 roeden of zowat 60 m². Staes van den Spriete, die achtereenvolgens in 1304-1306 te Nieuwpoort en in 1309 te Veurne baljuw was en in 1314 blijkbaar nog grafelijk ambtenaar, zien we dat jaar in de stad in het bezit van een "hofstede" of perceel met een grootte van 48 roeden of meer dan 700 m².

Het kadastraal register van 1314 licht ons, benevens voor Nieuwpoort, ook enigzins in over de demografische toestand in het Nieuwpoortse gehucht, de Nieuwe IJde. Men telde er in dat jaar in het totaal 140 "hofsteden" of percelen, waarop de grafelijke "lantscout" drukte, allemaal behuisd of bewoond, elk door een gezin, wat op ongeveer evenveel haarden moet neerkomen, de drie parochiale gebouwen en het "visschershuus" buiten beschouwing gelaten. Het aantal bezitters van een perceel bedroeg er 130, namelijk 91 mannen, 17 weduwen, 21 alleenstaande vrouwen en een haard van 2 kinderen. Er waren dus in het gehucht zowat tien lieden die hun "hofstede" huurden of ter beschikking gekregen hadden. Tien ingezetenen, waaronder 8 mannen en 2 vrouwen, bezaten elk twee percelen. De zowat 140 haarden bestonden in genoemd jaar, berekend op basis van het coëfficiënt 3, uit hoogstens 450 personen met inbegrip van de pastoor of "pape", de heer Eustaes van Ansinghem. Ook in deze kleine gemeenschap schijnen de vrouwen meer dan de helft van de volwassenen uitgemaakt te hebben, wat eveneens aan de grotere sterfte onder de mannen van alle leeftijden toe te schrijven was. Of het aantal kinderen, nodig om de bevolking op peil te houden, er toen voldoende was, is niet na te gaan.

Uit de oppervlakte van de meestal kleine percelen kan evenwel niet, zoals voor Nieuwpoort, de sociale stand afgeleid worden, daar sommige inwoners, hetzij stuurlui met een eigen vaartuig, hetzij boeren met eigen grondbezit in Veurne-Ambacht moeten zijn geweest. Slechts een drietal lieden hadden meer dan 33 roeden in bezit. De rijkste onder hen was een zekere Jehan Passelin met een perceel grond ter grootte van 112 roeden of zowat 1643 m^2.

Het "boec van de hofstedenlande" van 1314 is des te meer van belang voor de demografische geschiedenis van Nieuwpoort en de Nieuwe IJde, en ook van Lombardsijde, omdat, twee jaar na de optekening ervan, Vlaanderen, meer bepaald de bevolking van de steden, door een zware hongersnood en ook door de pest werd getroffen. Te Brugge en Ieper telde men in 1316 talrijke aan honger en ziekte overleden personen, waarvan de lijken door toedoen van de overheid dienden te worden begraven. De ramp zelf was het gevolg van de mislukking van de oogst of van opeenvolgende oogsten, en dus van het grote tekort aan graan. Over de toenmalige toestand te Nieuwpoort vernemen we niets, maar het kan bijna niet anders of dat de hongersnood er ook toegeslagen heeft, niettegenstaande men er misschien van over zee nog enige bevoorrading uit Engeland kon betrekken. Wat er ook van zij, aan de aangroei van de Nieuwpoortse bevolking kan in 1316 tijdelijk een einde gekomen zijn.

Nog andere rampen zouden in het vervolg Nieuwpoort teisteren. In 1328 was het de strijd bij Kassel tegen de Fransen, waarbij van de zowat 458 deelnemende Nieuwpoortenaars, zowel ouderen als jongeren, er 174 sneuvelden. Het verlies van zoveel weerbare mannen was voor de gemeente ongetwijfeld een zwaar verlies met gevolgen op demografisch gebied, maar katastrofaal blijkt dit niet geweest te zijn. Wel mogen we aanvaarden dat, na de nederlaag bij Kassel, het aantal weduwen, wezen en alleenstaande vrouwen nog gestegen moet zijn, maar daarover ontbreken alle gegevens. Overigens is het cijfer 458 voor het totaal aantal deelnemers aan de slag van Kassel zeker niet representatief voor de werkelijke getalsterkte van de weerbare mannen te Nieuwpoort in die tijd, gezien de tegenstellingen van het ogenblik tussen de opstandelingen en de patriciërs in de stad.

Genoemd cijfer kan dan ook niet, door de vermenigvuldiging met een bepaald coëfficiënt, voor de berekening van de totaliteit van de toenmalige bevolking aangewend worden, temeer daar toen van een eigenlijke mobilisatie door de gemeente zeker geen sprake was.

Een nieuwe inzinking in het Nieuwpoortse bevolkingsbestand moet zich voorgedaan hebben in de periode 1344-1349 toen de pest opnieuw in Vlaanderen heerste. Het gevolg van deze epidemie, die toen veelbetekenend de "sterefte" geheten werd, was dat een aantal lieden uit de dorpen Leke en Klerken in de stad hun intrek namen.en er poorters werden. Toch ontsnapten ze in 1350 niet aan de "zettinghe" of belastingsheffing, waaraan ze tot dan toe in Veurne-Ambacht onderworpen waren. Dat vernemen we althans uit het akkoord dat dienaangaande op 16 mei van genoemd jaar tussen de stad Nieuwpoort en de kasselrij van Veurne gesloten werd.

Een nieuwe daling in het bevolkingscijfer deed zich ongetwijfeld voor in 1383 als gevolg van de baldadigheden van de Engelsen en de Gentse rebellen, na het mislukt beleg van Ieper en hun strooptocht doorheen westelijk Vlaanderen en de kuststreek. Het is dan ook in het licht van deze demografische evolutie, met negatief karakter, dat de opheffing van de parochie Sint-Laurentius, omstreeks 1385, moet gezien worden. Een enkele parochie was blijkbaar van toen af voor de kerkelijke gemeenschap te Nieuwpoort voldoende.

Onder de geslachten, die nog vóór 1350 te Nieuwpoort moeten verdwenen zijn, zonder daarom te zijn uitgestorven of uit te sterven, bevond zich de naar Balduinus de Novoportu, de stamvader, geheten familie of sibbe "van der Nieuwerpoort". Omstreeks 1250 volgde op ridder Johannes de Novoportu of Jan I van Nieuwpoort, zoon van Balduinus en schepen van het Brugse Vrije, Jan II. Deze was eveneens ridder en ingezetene van Brugge of het Brugse Vrije. In de Brugse stadsrekeningen wordt van1282 af zijn dochter Elisabeth Repers vernoemd in verband met een lijfrente die zij, of na haar dood, haar zoon Antoon trok en dit tot na 1300. Later bevond zich onder de talrijke tegenstanders, die door graaf Lodewijk van Male, in 1351, na diens terugkeer in Vlaanderen, uit het graafschap verbannen werden, Jehan de Neufport. In de 15de eeuw, vinden we nog een tijd lang leden van het geslacht "de Neufport" en steeds met de voornaam Jan of Jehan, achtereenvolgens te Mechelen en te Bethune. Banden met Nieuwpoort blijken deze afstammelingen van Balduinus de Novoportu toen al lang niet meer gehad te hebben. Wel was er nog een zekere band met Brugge en met de ambtenarij van de hertogen van Bourgondië. Het geslacht "de Neufport" had evenwel met het ammanschap of de "burggravie" van Nieuwpoort niets te maken.

B. De kerkelijke gemeenschap

De zelfstandige parochiale organisatie van Nieuwpoort klimt op tot kort na de stichting van de stad. Ze moet omstreeks 1171 door afscheiding van de parochie Oostduinkerke en de oprichting van een eerste kerk, de latere O.L.Vrouwkerk, gebeurd zijn. Toch duurde het tot 1240 vooraleer door scheidsrechterlijke uitspraak, wellicht als gevolg van betwistingen tussen de beide belanghebbende pastoors, de grens tussen de parochiën Nieuwpoort en Oostduinkerke duidelijk vastgelegd werd, wat evenwel niets wijzigde aan de rechten van de Sint-Niklaasabdij van Veurne, die er het personaat bleef behouden.

Door de alsdan vastgelegde begrenzing werd de Nieuwpoortse parochie nagenoeg tot het grondgebied van de stad beperkt. Als grens met de parochie Oostduinkerke werd opgegeven de "via" of straatweg, die de voortzetting vormde van 's gravendijk en van oost naar west ten zuiden van het "atzium" of kerkhof van de O.L.Vrouwkerk en het toenmalig Sint-Janshospitaal liep. Noordwaarts in de duinen viel de grens samen met de ten westen van de Nieuwpoortse "hem" en agglomeratie gelegen "fossatum" of waterloop. Door deze begrenzing kwamen de werf van Johannes van Nieuwpoort, het terrein "Schipstal" en verschillende molens en hoeven aan de grens van Nieuwpoort op het gebied van de parochie Oostduinkerke te liggen.

Een van de bewoners aldaar was Willelmus filius domini "Eustacii", eigenaar van een molen. Hij had in 1232 door de geestelijkheid van de Sint-Niklaasabdij in de O.L.Vrouwkerk te Nieuwpoort een kapelanie voor de lezing van een morgenmis ter intentie van zijn overleden ouders, verwanten en vrienden laten stichten en die stichting voorzien van een gift van 150 pond parisis voor de aankoop van een rente.

Een andere kwestie die om een oplossing vroeg, was het kosterschap van de O.L.Vrouwkerk. Op zeker ogenblik kwam het inderdaad tot een conflict tussen de stad Nieuwpoort en de abt van de Sint-Niklaasabdij betreffende het collatierecht inzake de aanstelling van de koster van deze parochiale kerk, waarvan genoemd klooster het personaat bezat. De beide instanties eisten inderdaad elk voor zichzelf deze benoeming op. Aangezien de kerk en het kerkhof in het leven van de Nieuwpoortenaars bij geboorte, huwelijk en overlijden een belangrijke rol speelden, was het heel natuurlijk dat de schepenen, in naam van de gemeente, bij de benoeming van de koster enige medezeggenschap wilden hebben.

Ten slotte werd op 27 september 1261 door een scheidsrechterlijke commissie, bestaande uit de gravin en twee geestelijken van het Sinte-Walburgakapittel uit Veurne, een regeling getroffen, die beide partijen bevredigde. De abt van de Sint-Niklaasabdij behield het collatierecht inzake het kosterschap, maar voortaan zouden jaarlijks twee zulke bedienaars aangesteld worden. De tweede koster diende, op voorstel van de Nieuwpoortse schepenen, door de genoemde abt te worden benoemd. Daartoe hadden de wethouders ieder jaar voor Pasen aan de abt een geschikt en bekwaam persoon als kandidaat voor te stellen of, bij gebrek aan dergelijk element, het klooster om zulk een bedienaar, die hun goedkeuring zou wegdragen, te verzoeken. In beide gevallen moest de abdij de vraag van de Nieuwpoortse schepenen inwilligen en de aangenomen kandidaat voor een jaar als tweede koster aanstellen. De beide kosters dienden bij hun ambtsaanvaarding een eed van trouw af te leggen en te beloven goed hun dienst te doen, elkaar geen nadeel te berokkenen en elk voor de helft in hun gemeenschappelijke taak bij te dragen. De aalmoezen, giften, schenkingen en andere emolumenten, die de gelovigen aan de kosters geven zouden, hetzij onder de vorm van een uiterste wilsbeschikking, hetzij onder die van een regeling onder levenden, moesten gelijk verdeeld worden onder de twee bedienaars.

In het vervolg vinden we dit akkoord inderdaad over het algemeen toegepast. Aan de O.L.Vrouw was ook een vrouwtje verbonden, namelijk een "betkin", blijkbaar voor de collecten.

Nieuwpoort vormde tot lang in de 13de eeuw maar één enkele parochie en, naar we vermoeden, was dit ook nog zo in 1285. Dat jaar stichtten Nicolaas Colekin en zijn echtgenote, vrouw Strangia of Straenge, beiden Nieuwpoortse burgers, met de goedkeuring van de abt van de Sint-Niklaasabdij, in de kapel van O.L.Vrouw, gelegen nabij het koor van de parochiale kerk, een kapelanie ter intentie van hun ouders en voorzaten, even-

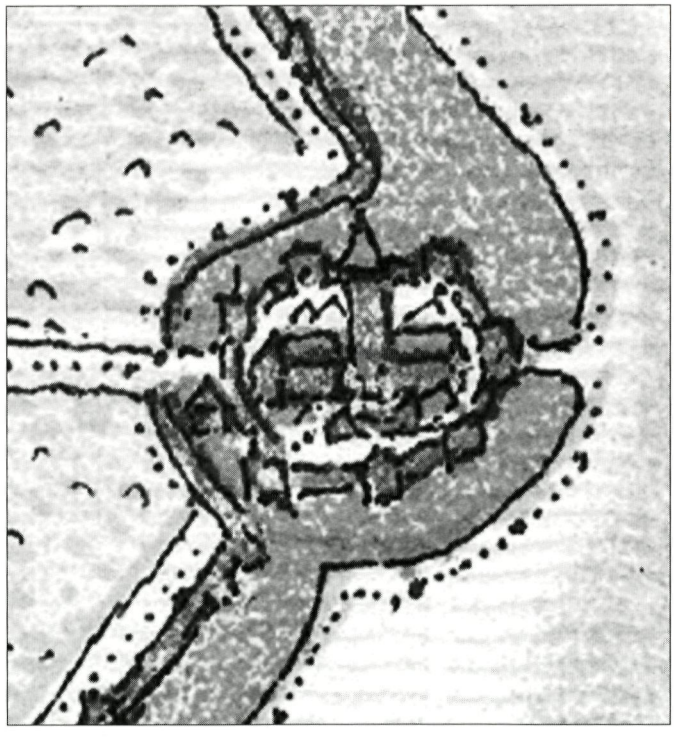

Fig. 19. Detail uit de plattegrond van de omwalde stad Nieuwpoort rond het midden van de 16de eeuw door Jacob van Deventer. Aan de oostelijke rand temidden van de verbrede wallen is het kasteel te zien rond de opgegeven Sint-Laurentiuskerk.
(Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Handschriftenkabinet, nr. 22090).

als van hun eigen zieleheil. Ze begiftigden hun stichting met een eeuwigdurende rente van jaarlijks 20 pond parisis en dit tot onderhoud van de kapelaan en tot het opdragen van een wekelijkse mis op zaterdag ter ere van de H.Maagd, namelijk het Salve. Door de akte dienaangaande verbond de Sint-Niklaasabdij er zich toe een van haar geestelijken als kapelaan voor deze dienst af te vaardigen en erkende ze het recht van de Nieuwpoortse poortmeesters en schepenen op de uitvoering van de door haar aangegane verplichtingen te waken.

Indien, door canonieke beslissing, de priester, belast met het opdragen van genoemde wekelijkse mis, verhinderd zou worden dienst te doen en dit in het nadeel van de O.L.Vrouwkerk zou uitvallen, dan had de Sint-Niklaasabdij van Veurne, voor de duur van het beletsel, voor de voortzetting van de ingestelde mis te zorgen door het afvaardigen van een andere geschikte geestelijke. In geval van kerkelijk interdict of stopzetting van alle geestelijke activiteit in de parochiale kerk te Nieuwpoort, zodat de betrokken mis aldaar niet opgedragen kon worden, dan moest die in het Sint-Janshospitaal gelezen worden.

Nicolaas Colekin en zijn vrouw moeten na de instelling van het Salve overleden zijn. Inderdaad, op 15 mei 1288 verzocht de abt van de Sint-Niklaasabdij schriftelijk de kapelaan van het Sint-Janshospitaal te Nieuwpoort, telkenmale hij in de kapel aldaar de mis opdroeg tot zielerust van een zekere Nicolaas Staf en diens echtgenote, tijdens het introïtus voor hen op dezelfde wijze te bidden als voor Nicolaas Colekin en vrouw Strangia in hun mis. Over de stichting ter ere van Nicolaas Staf en zijn vrouw vernemen we evenwel niets naders.

De aangroei van de bevolking te Nieuwpoort en de uitbreiding van de bewoning aldaar in de tweede helft van de 13de eeuw, leidden er op een bepaald ogenblik naar de vorming van een tweede parochie en wel in het oostelijke gedeelte van de stad, waar nog een stuk grafelijke, maar voor de gemeente bestemde grond gelegen was. Volgens een traditie, die evenwel slechts tot de 17de eeuw opklimt, zou Nieuwpoorts tweede parochiale kerk, toegewijd aan Sint-Laurentius, in 1281 of 1283 ingezegend geweest zijn. Daarbij wordt zelfs de naam van de bisschop van Terwaan, Henricus de Muris, die deze zegening zou verricht hebben, vernoemd. Wat opvalt is dat genoemde prelaat inderdaad tijdens de periode 1276-1286 het bisdom Terwaan, waaronder Nieuwpoort ressorteerde, onder zijn gezag had. Een oorkonde in verband met de stichting van de tweede Nieuwpoortse parochie en kerk bleef evenwel niet bewaard, zodat we het juiste stichtingsjaar niet kennen.

Wel weten we dat op 18 december 1290 graaf Gwijde van Dampierre aan de stad Nieuwpoort en "ejusdem parochiali ecclesie" twaalf gemeten, d.i. bijna zes hectaren grond, gelegen op de plaats geheten Porteland, overdroeg met de verplichting er een kerkhof, zowat 300 roeden of 1 gemet groot, aan te leggen. Dit kerkhof kwam inderdaad tot stand, maar dan met een oppervlakte van 502 roeden of ongeveer 7350 meter vierkant en wel op de plaats waar de nieuwe Sint-Laurentiuskerk zich bevond. De "presbitie" van deze laatste was 47 roeden of zowat 688 vierkante meter groot. Het is dus mogelijk dat het kerkgebouw zelf en het priesterhuis, zoals het kerkhof, eerst in 1291, en dus niet tien jaar vroeger, opgericht werden. Dat dit zo kan geweest zijn zou kunnen blijken uit de stichting in mei 1292 door de Nieuwpoortse schepenen "infra ecclesiam beati Laurentii de novo fundatam" van een kapelanie tot zieleheil van hun overleden collega Petrus Tollenare, van hun voorgangers en opvolgers en van henzelf, alsmede van de familieleden van de afgestorvene en dit met de goedkeuring van de Sint-Niklaasabdij.

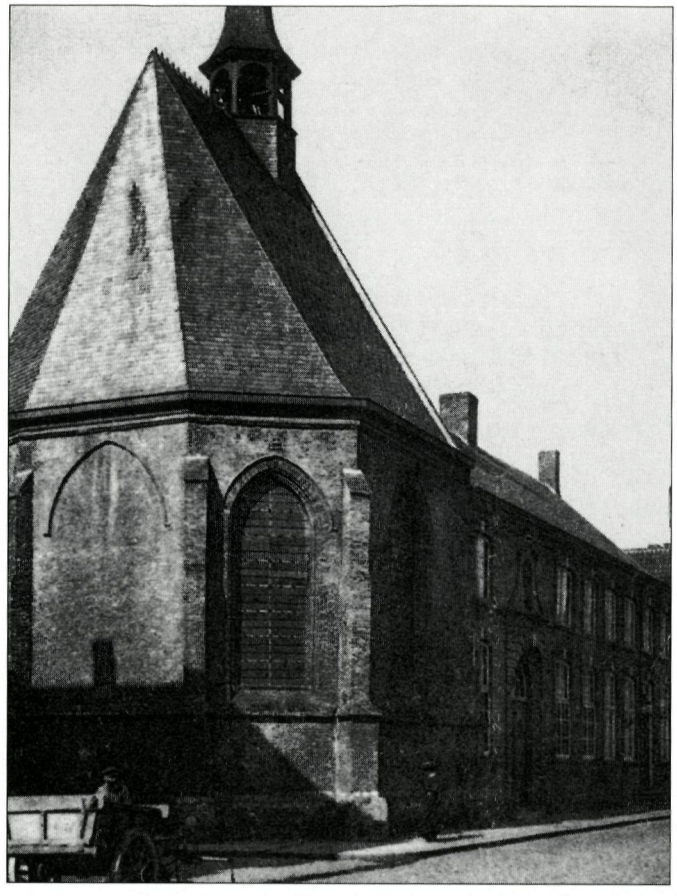

Fig. 20. Het thans verdwenen gebouw van het Sint-Janshospitaal van Nieuwpoort.
Het "gasthuus" of "Sinte Jehans huus" bevond zich vanaf het eind van de 14de eeuw op de zuidwesthoek van de Langestraat en de Recollettenstraat. Voordien lag het ten westen van het kerkhof van de O.L.Vrouwkerk en had aldaar zijn eigen kerkhof. Als dusdanig wordt het Nieuwpoorts hospitaal van de oude Grauwzusters reeds in 1240 en 1273 in de archivalia vermeld. Aan de instelling waren 7 zusters en een meester of kapelaan verbonden. De verhuizing naar de Langestraat, als gevolg van de ommuring van de stad, moet kort na 1394 hebben plaatsgegrepen. Uit dat jaar dagtekent een rapport van de kapitein-baljuw over de financiële toestand van het hospitaal en van de eraan verbonden zusters. Uit de stadsrekeningen vernemen we dat de stedelijke "meester surgien" als taak had "de zieken in 't gasthuus te visenteerne".

De gemeente begiftigde de stichting met een rente van jaarlijks 19 pond parisis, die telkens in twee schijven respectievelijk op kerstdag of 25 december en Sint-Jansdag of 24 juni of ieder maal voor de helft uitgekeerd zou worden en die voorlopig op de inkomsten van de halle belegd werd. De rente zelf diende voor het wekelijks opdragen van twee missen en zou, naar uit latere bronnen blijkt, door Petrus Tollenare van de gemeente gekocht geweest zijn. De schepenen mochten, in afwachting van de halfjaarlijkse uitkering van de rente, op de vereffening ervan vooruitlopen door de storting van een voorschot ten

bedrage van 20 schellingen of meer. Dat in het vervolg deze stichting in de genoemde kerk in het leven gehouden werd, blijkt uit de latere stadsrekeningen.

De Sint-Laurentiuskerk kennen we door de tot heden bewaarde ruïnes van het gebouw. Ze behoorde tot het type van de kruiskerk en ze had een hoge, vierkante toren, die in het midden van het kruis stond. In het middeleeuws Frans werd ze als "moustier", d.i. kloosterkerk of grote kerk bestempeld, term die reeds omstreeks 1293 voorkomt. Als bijzonderheid kan daarbij aangestipt worden, dat de pastoor van de Sint-Laurentiuskerk de beschikking had over een taveerne, waar, zoals in de halle en het gijzelhuis, bier mocht geschonken worden, maar dan tegen de betaling van een kleine tol aan de grafelijke tollenaar. Deze taveerne bevond zich blijkbaar, hetzij in de woning van de priester, hetzij in de "presbitie" van de kerk, want de kerk zelf, voor zover we kunnen nagaan, bezat in 1314 nog geen eigen percelen in de stad. Overigens was genoemde "presbitie" stedelijk bezit.

Wellicht mogen we dan ook aanvaarden, dat het initiatief voor de stichting van een tweede parochie en de oprichting van een tweede kerk van de Nieuwpoortse schepenen, die tot het nieuwe stelsel van de jaarlijkse mandaatvernieuwing behoorden, moet uitgegaan zijn. Indien zo, dan kan dit initiatief eerst tussen 1288 en 1290 genomen geweest zijn en dus niet vroeger, zoals de traditie beweert.

Later in de 13de eeuw, in 1296, zien we de Nieuwpoortse wethouders bij de werking van de kerk in hun gemeente verder betrokken worden en wel naar aanleiding van de beslissing van de abt van de Sint-Niklaasabdij van Veurne in de O.L.Vrouwkerk dagelijks een grote mis door de geestelijkheid te laten celebreren, wat elders alleen maar in de collegiale kerken plaats vond. In 1308 nam niemand minder dan "monseigneur Robrecht", dus de graaf in eigen persoon, tot tweemaal toe deel aan de offerandes in de O.L.Vrouwkerk, wat blijkt uit de baljuwsrekeningen van dat jaar.

Het financieel en ander beheer van de twee parochiale kerken was in handen van kerkmeesters. Nieuwpoort zelf vormde op kerkelijk administratief vlak een decanaat, waarvan ook enkele andere parochies uit de streek blijken deel uitgemaakt te hebben, zonder dat we met zekerheid kunnen zeggen welke. Voor het jaar 1329 kennen we met hun naam de geestelijken, verbonden aan de twee Nieuwpoortse kerken. Het waren "dominus Petrus dictus Spaeu", pastoor van de O.L.Vrouwkerk, "dominus Petrus de Bierevliet", pastoor van de Sint-Laurentiuskerk, en de kapelanen of priesters Johannes de Bolonia, Dionisius Portejoie en Johannes Hughe.

De kapelanieën, die elk door een van deze laatste drie geestelijken werden bediend, waren in de vorige eeuw gesticht en begiftigd door godvruchtige ingezetenen. Tot deze stichtingen behoorden onder meer die van Niklaas Colekin en zijn echtgenote, vrouwe Strangia of Straenge in de O.L.Vrouwkerk en die van Petrus, dictus Tollenaere, in de Sint-Laurentiuskerk. Een kapelanie, waarvan in akten van 1344, 1356 en 1357 sprake is, was die, gesticht door Salemoen Verdebout en zijn echtgenoten Margareta en Elisabeth in de hoofdkerk vóór het altaar van de heilige Maagd Maria en door hen met 24 gemeten grond, gelegen te Oostduinkerke, begiftigd. In de Latijnse akte van 29 mei 1357, uitgaande van de abt van de Sint-Niklaasabdij te Veurne en zijnde een verklaring nopens deze stichting en schenking, worden de twee Nieuwpoortse burgemeesters als "portemagistri" bestempeld. We mogen dan ook wellicht aanvaarden dat de kapelanie eigenlijk vóór 1300 opgericht werd. Zeker is dat 1357 niet het jaar van de stichting kan geweest zijn, aangezien al jaren voordien van de 24 gemeten van het "capelrielant, comende van den heere Salemoen Verdeboude", gewag gemaakt wordt. Wat er ook van zij, indien de jaarlijkse zielemis ter intentie van de stichters van de kapelanie, zoals bepaald en geregeld, niet in de hoofdkerk kon plaatsgrijpen, dit tengevolge van een kerkelijk interdict, dan diende het in de kapel van het Sint-Janshospitaal te gebeuren. Op te merken is dat dergelijke bepaling eveneens gold voor dezelfde soort missen in de O.L.Vrouwkerk tot zieleheil van Niklaas Colekin en zijn vrouw Strangia.

Tot de parochiale organisatie behoorde ook de armendis of Tafel van de H.Geest met zijn dismeesters. Deze had, naast de materiële zorg voor de plaatselijke behoeftigen, ook die voor het doen houden van sommige jaardiensten in een van de twee kerken. Zo was, krachtens een akte van 16 februari 1330 door Margareta, weduwe Guidoche, met de toestemming van de burgemeesters en schepenen, evenals van de dismeesters, aan de dis een som geld geschonken. Daarmee kon land, gelegen te Nieuwpoort en te Sint-Joris, aangekocht worden met als tegenprestatie de bekostiging van een jaarlijkse mis tot lafenis van de ziel van de schenkster.

Voor het overige zijn we over het financieel beheer van de twee kerken en van de dis, respectievelijk door de kerkmeesters en door de dismeesters, onwetend, aangezien rekeningen uit de 14de eeuw niet voorhanden zijn.

De beide parochiale kerken te Nieuwpoort en hun dis waren in het bezit en het genot van onroerende goederen als percelen grond, behuisd of niet, binnen en buiten de stad, wat hen bepaalde geldelijke inkomsten opleverde.

In de kadastrale legger van de "lantscout" of "'s gravenlandschuld" van 1314 komt de hoofdkerk voor met zes percelen, die een oppervlakte hadden van 53 roeden, de "papen" of pastoor van die kerk met een perceel van 118 roeden, de Sint-Laurentiuskerk met een perceel van enkele roeden, de pastoor van die kerk met twee percelen, respectievelijk 12 en 13 roeden groot, waarop de pastorie stond, en de Sint-Niklaasabdij uit Veurne met vijf percelen met een oppervlakte van 87 roeden. In vergelijking daarmee bezat de armendis heel wat meer percelen in de stad, waarvoor de grondcijns aan de graaf verschuldigd was, namelijk 18 percelen, samen met een grootte van 207,5 roeden.

De Sint-Niklaasabdij, de O.L.Vrouwkerk en de dis hadden het recht ieder jaar, na de haringcampagne, een tiend te heffen op

de opbrengst ervan en dit, elk voor een derde, op te strijken. Door een akte van de Nieuwpoortse schepenen van mei 1247 waren de modaliteiten van deze heffing aan de toenmalige ontwikkeling van de haringvisserij aangepast geworden. Het tijdperk, dat voor deze invordering in aanmerking kwam, was dit van de traditionele haringvangst in de herfst, gaande ieder jaar van Sint-Michielsdag of 29 september tot de achtste dag na Sint-Maartensdag d.i. 18 november. Wat voordien of nadien gevangen werd was niet aan tiendheffing onderworpen. Dat was ook zo voor de proefvangsten en voor de vangsten met vistuig of andere netten dan drijfnetten. Het in te leveren tiend bedroeg per vaartuig, naar gelang het aantal koppen van de bemanning, hetzij zoveel als wat aan een bemanningslid als aandeel in de gemaakte winst toekwam, hetzij de helft, hetzij het vierde daarvan.

Deze regeling kwam eigenlijk neer op een minnelijke schikking, getroffen om aan bestaande geschillen een einde te stellen. Ze werd door een akte van de Nieuwpoortse wethouders van 7 januari 1277 om dezelfde redenen tot de Nieuwe IJde uitgebreid, maar dan onder de bedreiging van bestraffing met een boete van 200 pond parisis, te betalen door de partij in fout. Een derde van die boete ging dan naar de graaf van Vlaanderen, een ander naar het hof van het bisdom Terwaan en het laatste naar de partij in regel. Daar de bewoners van de Nieuwe IJde, alhoewel juridisch met Nieuwpoort verbonden, tot de parochie Oostduinkerke behoorden, diende de opbrengst van het haringtiend er jaarlijks aan de plaatselijke geestelijke instanties, namelijk de kerk, de dis en de abdij Sint Niklaas, die aldaar het personaat had, afgedragen te worden.

De interpretatie van de in 1247 door de schepenen getroffen regeling zou toch nog discussie uitlokken, wat na 1302 gebeurde, met als gevolg de weigering van de vissers het aan de kerk verschuldigde tiend naar behoren te vereffenen. De betrokken partijen, namelijk de abt van de Sint-Niklaasabdij te Veurne en de Nieuwpoortse haringvissers, deden dan ook in 1305 beroep op graaf Robrecht van Bethune, die op 18 november van dat jaar in die zaak een uitspraak velde. Deze kwam neer op de bevestiging van de regeling van 1247, maar met een aanpassing van de indeling van de vaartuigen in drie kategorieën. Voortaan bestond de eerste kategorie uit de boten met een bemanning van twaalf koppen en meer, de tweede kategorie uit die met een bemanning van elf koppen tot acht, en de derde kategorie uit die met een bemanning van zeven koppen en minder, wat inzake het aantal koppen van de bemanning veel duidelijker was. Het tijdperk echter, dat als haringseizoen jaarlijks voor de heffing van het tiend in aanmerking kwam, begon voortaan "omstreeks" 29 september en dus niet noodzakelijk op die dag zelf. De opbrengst van het tiend moest, zoals vroeger, gelijkelijk verdeeld worden tussen de Sint-Niklaasabdij, de kerk en de dis, zodat iedere instantie een derde ervan zou ontvangen. De grafelijke uitspraak bepaalde verder dat, op verzoek van het genoemde klooster, de vissers, tot waarborg van de juistheid van hetgeen ze als tiend verschuldigd waren, onder eed een verklaring hierover dienden af te leggen, in het bijzijn van de schepenen van hun stad en de procurator van de abdij. Wie in verband daarmee van meineed schuldig bevonden werd, zou met lijf en goed aan de gerechtigheid van de vorst overgeleverd worden.

Wat de vissers aan achterstallige tienden verschuldigd waren, werd kwijtgescholden, hetgeen waarschijnlijk door de toenmalige oorlogstoestand verklaard kan worden. Wat er ook van zij, na 1305 horen we, voor bijna de rest van de eeuw, geen gewag meer maken van enige betwisting tussen de Nieuwpoortse vissers en de parochiale geestelijkheid.

Op te merken is dat in de grafelijke uitspraak van 1305 slechts van de "fabrica ecclesie Noviportus" en niet van de twee parochiale kerken sprake is, als het genot hebbende van een van de drie derden van de opbrengst van het tiend. Hoeveel de jaarlijkse opbrengst bedroeg, vernemen we niet, maar zeer veel was het niet, te oordelen naar latere gegevens.
Blijkbaar werd het tiend toen zelfs niet meer in natura, maar in geld berekend. Een andere kleine heffing aan de geestelijkheid van de twee parochiale kerken toekomend, was die op Pasen, Pinksteren of Kerstdag op de geboorten ten bedrage van een penning parisis, en naar het Frans woordgebruik terzake "natans" geheten. Volgens de bewering van de Sint-Niklaasabdij, klom ze als gebruik op tot omstreeks 1300. Daar tegen de toepassing ervan, die overigens ook in de twee Veurnse parochies gold, nu en dan door sommige parochianen verzet was aangetekend, besliste de officiaal van het bisdom Terwaan, in juni 1338, dat de heffing verder mocht doorgaan zowel te Veurne als in de beide Nieuwpoortse parochies.

Uit wat voorafgaat blijkt dat er zich soms tussen de parochiale geestelijkheid en de parochianen betwistingen voordeden om zuiver stoffelijke belangen. Wrijvingen van soortgelijke of andere aard grepen nu en dan ook tussen dezelfde geestelijkheid en het stadsbestuur plaats. Zo waren in 1334 de baljuw en de schepenen voor het gerechtshof van het bisdom Terwaan, in een proces gewikkeld. Ze hadden inderdaad, tegen de wil in van de pastoor van de Sint-Laurentiuskerk, zich tot diens taveerne en woning toegang verschaft, om er degenen, die, tegen de stedelijke verordeningen in, wijn dronken, uit te halen, alsmede om er enkele vervolgde misdadigers, die er een toevlucht gezocht hadden, te arresteren. De Nieuwpoortse poortbaljuw maakte daarover zijn beklag bij zijn meesteres, de "vrouwe" van Kassel, Johanna van Bretagne. Deze oefende toen het domaniale en heerlijke gezag uit over Nieuwpoort, maar of haar mogelijke bemoeiing in deze zaak gevolgen had, vernemen we niet. Wat er ook van zij, de pastoor van Sint-Laurentius genoot voor zijn woning geen immuniteit. Hij was dan ook jaarlijks aan de ontvanger van 's gravenlandschuld de grondcijns verschuldigd.

Wel kon hij voor zijn kerk het asielrecht inroepen, zoals dit toen ook voor de O.L.Vrouwkerk gold. De burgemeesters en schepenen klaagden in die tijd ook over een dief, die in de hoofdkerk een toevlucht gezocht had, en er, evenals op het kerkhof, de burgers lastig viel. Een andere moeilijkheid was de gedeeltelijke vrijstelling, die de Sint-Niklaasabdij en haar geestelijkheid te Nieuwpoort genoten inzake de betaling van de "assisen" of stedelijke taksen op de aangekochte en ingeslagen dranken, als wijn en bier. Na een geschil daarover tussen de stad en het klooster, besliste graaf Lodewijk van Nevers op 11

november 1337, dat de abdij van Sint-Niklaas jaarlijks in haar huizen en kelders te Nieuwpoort tot dertien tonnen wijn uit Saint-Jean-d'Angély, en, ten behoeve van haar goede werken in die stad, alle soorten bier zou mogen inslaan, zonder daarvoor enige "maeltote" of stedelijke taks verschuldigd te zijn. Voordien zou, volgens de Nieuwpoortse schepenen, de geestelijkheid bij de aanschaffing van haar voorraden wijn, die blijkbaar alleen voor de eredienst mochten dienen, zonder elders in de kerken te worden verbruikt, zich aan bepaalde misbruiken schuldig hebben gemaakt. Een van deze misbruiken was het schenken van wijn in de taveerne van de pastoor van de Sint-Laurentiuskerk. Daar mocht alleen, zonder overtreding van de stedelijke verordeningen, bier worden getapt en geconsumeerd. Voor het overige vernemen we niets naders over de geestelijkheid van de twee Nieuwpoortse parochies.

Een kerkelijke, tevens gemeentelijke instelling, die te Nieuwpoort een belangrijke rol speelde op sociaal gebied, was het "gasthuus" of Sint-Janshospitaal. Aan dit ziekenhuis, dat een eigen kapel had, waren zeven nonnen verbonden. Het waren de Grauwzusters of "sustren van den gasthuse", die onder de leiding van een kapelaan als "meester", de instelling bedienden. Dat tehuis bezat in de stad 15 percelen grond of "hofsteden" met een totale oppervlakte van meer dan 300 roeden, waarop 's gravenlandschuld drukte. In het kader van een algemene maatregel, had de gemeente, in 1294, van de graaf kwijtschelding bekomen van boeten, opgelopen wegens het verwerven, ten behoeve van het hospitaal, van gronden waarop de dode hand drukte. Welke deze bezittingen waren en waar ze lagen, vernemen we niet. Wel weten we dat het gasthuis, omstreeks 1356, in de "banlieuwe" van Nieuwpoort, nabij het "capelrielant" en de weg die daarheen leidde, in het bezit was van een terrein of landbouwgrond met een grootte van 3 gemeten, 2 lijnen en 79 roeden of samen 1179 roeden.

De instelling bezat ook grond waarop feodale verplichtingen drukten. Zo had het hospitaal, als leenman, jaarlijks een opgesmukte "weederbuyck" of vierde deel van een geslachte hamel, "den besten die te Veurne binnen twee woensdaghen voor nieudach ter marct compt", samen met een "wittebroot", op die dag "voor de noenen te hove van Oudewerve" of Coolhof te Ramskapelle, aan te bieden. Dit moest gedaan worden door een baljuw of vertegenwoordiger van het gasthuis met zijn gevolg, bestaand uit "twee bruytleeders" met elk het lemmer van een zwaard in de hand, de toezieners van de instelling en "eenen speelman met een coornemuys". De baljuw diende een witte roede te dragen en "gheghort" te zijn "met een witte hertsleren rieme, besleghen met ivoor". Het hof van Oudewerve of Coolhof was een leengoed te Ramskapelle met elf achterlenen, waaronder dus een door het Nieuwpoorts hospitaal gehouden. Het oudste ontvangstbewijs van de betaling van de "wederbuuck ofte scaep" door de vertegenwoordigers van het Hof van Oudewerve aan die van het genoemde gasthuis, meer bepaald de meester en zijn"volghers", overhandigd, dagtekent van 1 januari 1396 n.s. en berust in het Oud Archief van de stad. Voor het overige bleven er weinig of geen archivalia van het Sint-Janshospitaal uit de 14de eeuw bewaard, zodat we de eigenlijke geschiedenis van de instelling zelf aldus niet kunnen nagaan.

Fig. 21. Groep flagellanten of geselaars tijdens een tocht of processie. Aldus kwamen op 13 september 1349 een bende van zulke boetelingen, waaronder een tachtigtal uit Nieuwpoort, te Doornik aan om er 's anderendaags aan de grote jaarlijkse processie deel te nemen.
(Brussel Koninklijke Bibliotheek, Chroniques de Gilles le Muisis, f°16v, handschrift nr. 13076-77)

Wel komen we uit de latere stedelijke verordeningen te weten dat het gasthuis in de stad het monopolie "van den ghewichte" had en dat niemand thuis zonder de toestemming van de meester en de zusters van die instelling mocht wegen, tenzij op kleine schaal. Dit voorrecht, dat bepaalde inkomsten verzekerde, was, gezien zijn specifieke aard, in de 14de eeuw blijkbaar al oud. Aan liefdadigheid werd ook gedaan door enkele stichtingen, in het leven geroepen door godvruchtige burgers en "almoesene huzen" geheten. Dit waren ongetwijfeld tehuizen, die aan daklozen en behoeftigen onderdaad en voeding verstrekten. Zo wordt in de kadastrale legger van 's gravenlandschuld gewag gemaakt van het "alemoesene huus, dat vrouwe Straenge deide maecken", alsook van "Jacob Langhemaries almoesene huus", en de "dis van Jehan Schelwards almoesene huus". Laatstgenoemde schenker had ook de "lazersche zieken" of melaatsen te Nieuwpoort begiftigd met een rente van drie pond parisis, die hij door de stad ieder jaar op Kerstdag liet uitkeren, als zijnde van haar met kapitaal gekocht.

Overigens ging deze uitbetaling telkens gepaard met die van een pond parisis, eveneens een erfelijke rente van de stad, gekocht, maar dan door een zeker Jhan de Weildicghe, en insgelijks ten bate van dezelfde zieken. Beide begiftigers staan in de kadastrale legger van 1314 vermeld.

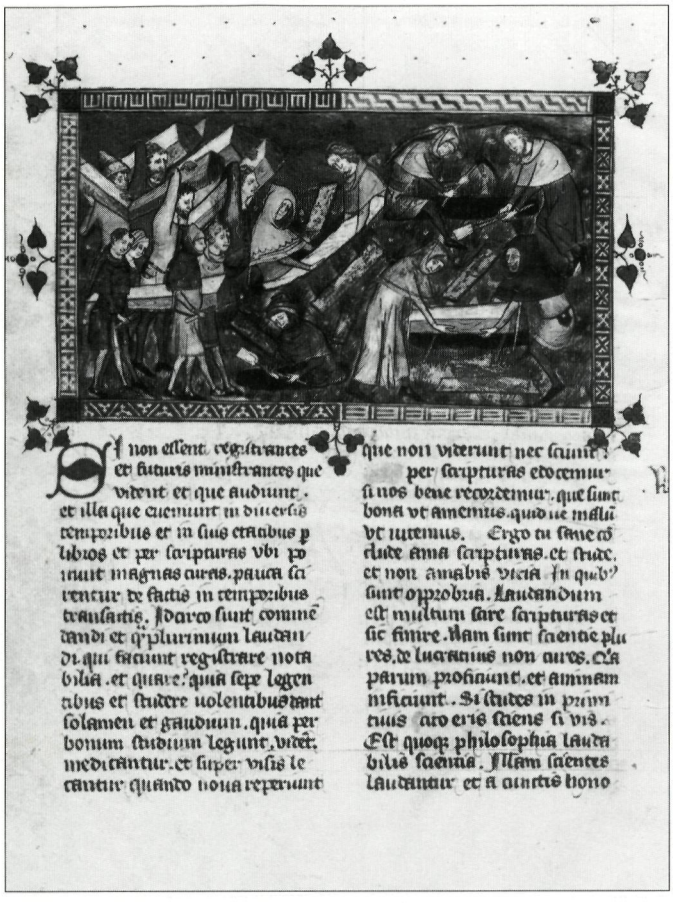

Fig. 22. Teraardestelling van gestorven pestlijders te Doornik in 1349. Ook in Nieuwpoort waar de epidemie eveneens toegeslagen had, moet zoiets hebben plaatsgegrepen.
(Brussel Koninklijke Bibliotheek, Chroniques de Gilles le Muisis, f°24v, handschrift nr. 13076-77)

Te Nieuwpoort bestond er ook een begijnhof. Van de "steide van den beghinen" wordt inderdaad in genoemd jaar melding gemaakt. Het tehuis van de begijntjes stond op een perceel van 30 1/2 roeden of 450 m2. Overigens vernemen we niets naders over deze instelling van zusters zonder kloostergeloften. Anders dan voor het gasthuis, waarvan het aantal zusters blijkbaar door de regels van hun kloosterorde vastgesteld was, ontving het begijnhof blijkbaar alle alleenstaande vrouwen, zonder onderscheid, die wilden toetreden. Daarvoor was, zoals voor de Grauwe Zusters, wel de toelating van de stad nodig. Wanneer een van deze zusters overleed, werd ze door een andere opgevolgd, die er bij de schepenen om gevraagd had. Ongetwijfeld was dit niet zo in het begijnhof. Een alleenstaande vrouw of weduwe kon steeds in aanmerking komen voor opname in die gemeenschap en hoefde niet te wachten op het overlijden van een van de begijntjes om haar plaats te mogen innemen.

Naast de eigenlijke parochiale en geestelijke instellingen vinden we in de stad ook enkele kloosterorden van elders. Zo treffen we er in 1314 een "abedissenhuus van Petingheem" of huis van de abdis van het nonnenklooster te Petegem aan de Leie aan. Van dat tehuis te Nieuwpoort wordt er naderhand geen gewag meer gemaakt. Ook de te Koksijde gevestigde abdij of "kerke van den Dunen" bezat hier twee behuisde percelen grond, waarvan blijkbaar eveneens de monniken van het filiaal van dit klooster te Lissewege, namelijk de abdij "de Thosan" of van Ter Doest, het genot hadden. Het bezit en genot van deze of andere huizen blijkt hen voordien, omstreeks 1294, door de wet van Nieuwpoort belet en betwist te zijn, zodat de officiaal van het bisdom Terwaan terzake diende in te grijpen en de baljuw en de schepenen met excommunicatie moest bedreigen.

In 1314 wordt ook het bezit in de stad vermeld van negen "hofsteden" of percelen grond van de "Timpelaers", met een totale grootte van 200 roeden of meer. Met deze Tempeliers werd ongetwijfeld niet zozeer de geestelijke ridderorde van die naam bedoeld, dan wel het Tempelhof te Slijpe. De orde van de Tempeliers was immers in 1312 afgeschaft en hun bezittingen aan de Hospitaalridders of orde van Sint-Jan van Jeruzalem overgedragen, waaronder ook het Tempelhof, dat de zetel van een commanderie was. Het was dan ook deze laatste instelling te Slijpe, die na 1312 te Nieuwpoort in de plaats van de Tempeliers trad. Zo betaalde de gemeente haar alsdan nog steeds een jaarlijkse rente uit van 3 pond parisis, die op een bepaald ogenblik van de stad verkregen was voor het doen "besitten" door de gemeente van "zekere ende speciale plecken". Uit de stadsrekeningen blijkt verder dat de gemeente sinds 1379 de uitbetaling van deze rente achterstallig bleef en haar schuld eerst in 1394 kon vereffenen. Verder weten we dat de schepenen instonden voor de jaarlijkse uitkering aan de Hospitaalridders van een rente van 300 pond, daar ze die van de grafelijke tol moesten vorderen en er voor borg stonden krachtens een overeenkomst van 1365.

Dat de Tempeliers eertijds met de toren van de Sint-Laurentiuskerk of met de kerk zelf iets te maken hadden, zoals de legende beweert, is onwaarschijnlijk. Niettemin merkwaardig inzake de overlevering te Nieuwpoort is de instandhouding van de term "timpliers", tot lang na 1400 gebruikt om het bezit van de huizen en percelen grond van de Hospitaalridders van Slijpe in de stad aan te duiden.

Deze huizen werden meestal verhuurd, wat niet uitsluit dat er ook een tehuis kan bij geweest zijn voor de orderidders zelf. Dat de Tempeliers zich te Nieuwpoort eertijds met financiële verrichtingen ingelaten zouden hebben, weten we niet, daar we voor het overige over hun activiteiten in de stad niets naders vernemen. Overigens beschikten ze over een vestiging te Ieper, voor de uitoefening van hun geldelijk bedrijf, althans tot aan de afschaffing van hun orde in 1312.

Aanwezig te Nieuwpoort en in de omgeving ervan was, naast de Duinenabdij en de orde van de Tempeliers, ook de Proosdij van Sint-Donaas uit Brugge. In 1314 bezat deze instelling gronden nabij de "waterghanc" en ook nabij de polder van Jan van Belle.

C. De opstand van 1328 en zijn nasleep

Vanaf 1305 blijken talrijke "mellées" en wetsovertredingen aanhoudend de vrede te hebben verstoord, zowel te Nieuwpoort als te Lombardsijde en Veurne, met als gevolg een ingrijpen van de graaf en van de hoogbaljuw van Veurne-Ambacht. De diepe oorzaken van de opstandige geest moeten ongetwijfeld gezocht worden in de terugkeer van de patriciërs, na de vrede van Athis, in de zware financiële lasten, die sinds 1305 op de bevolking drukten, en in de latente Franse bedreiging.

De veten, die te Nieuwpoort en aan de kust steeds opnieuw uitbraken, schijnen niet zozeer door privaatrechterlijke motieven, dan door politieke en sociale tegenstellingen te zijn ingegeven. In de loop van 1316, toen de woelingen in gans de kuststreek verergerden en in een gevaarlijke opstand dreigden om te slaan, zette de graaf Robrecht van Bethune voorlopig de heffingen tot inning van de door de vrede opgelegde oorlogsschattingen stop. In 1320 evenwel, nadat hij zich het jaar voordien voorgoed aan de Franse koning had onderworpen, begon hij eindelijk haast te maken met de delging van deze oorlogsschulden aan zijn suzerein. De gemeente Nieuwpoort moest daarvoor in 1321, 1322 en 1323 jaarlijks 312 pond parisis opbrengen, wat meer was dan de 168 pond die de stad Veurne in die jaren te betalen had.

In 1322 volgde Lodewijk van Nevers zijn overleden grootvader Robrecht van Bethune op als graaf van Vlaanderen. De nieuwe vorst blijkt van meetaf aan vast besloten te zijn geweest de financiële verplichtingen van zijn voorganger tegenover de Franse kroon stipt na te komen. Meteen stelde, in verband daarmee, de sociale kwestie in het kustgebied zich in al haar scherpte. Vooral in de kasselrijen van westelijk Vlaanderen bestond er aan de ene kant een tegenstelling tussen de kleine landadel en de patriciërs en aan de andere kant een tussen de vrije boeren en de stedelingen. Toen de Bruggelingen zich, in juni 1323, onverwachts van de stad Sluis meester maakten, ten einde er de oprichting van een stapel, die aan hun toezicht zou ontsnappen, te beletten, was dit het sein voor de ontevreden kustbewoners om eveneens in opstand te komen. De twee groepen van opstandelingen zouden weldra toenadering tot elkaar zoeken en, onder Brugse leiding, één enkel front vormen.

Aan de kust, in het Brugse Vrije, deden de eerste onlusten zich voor in november. Daarop volgden de beroerten in Veurne-Ambacht en in de overige kasselrijen van westelijk Vlaanderen. De oorzaak van de opstanden aldaar placht men te zoeken in de misbruiken, waaraan de keurheren zich schuldig maakten bij de heffing van de door de graaf opgelegde belastingen. Meer bepaald in Veurne beschuldigde men de keurheren van slecht beheer en geldverduistering. Het verzet ging uit van een partij, die "li compagnons de l'esmeute" genoemd werd. Tot de oproerlingen behoorden niet alleen lieden van het platteland, maar ook "chil des villes de Furnes, de Neufport et de Lombardie" en wel "comme sermentés avec cheaus du dit terroir". De opstandelingen hadden zich dus in een soort eedgenootschap verenigd en hoofdmannen aangesteld om hun verzetsbeweging te leiden. Die bleken tot de gegoede boerenstand van het platteland en van de steden te behoren. Onder hen bevond zich, als een van de voornaamste leiders, Nikolaas Zannekin uit Lampernisse, hagepoorter van Brugge.

De beroering in Veurne-Ambacht kon door de graaf een eerste maal bedwongen worden. Na zijn terugkeer uit Frankrijk, waarheen hij gevlucht was, stelde de vorst inderdaad een rechterlijke commissie aan, die het vertrouwen van de opstandelingen genoot en waarin, naast de vertegenwoordigers van de Drie Leden of de grote steden Brugge, Ieper en Gent, ook Robrecht van Kassel zitting had.

Deze commissie acteerde op 20 maart 1324 de onderwerping van de rebellen, waaronder de Nieuwpoortse, in ruil voor straffeloosheid en velde op 24 april daaropvolgend haar vonnis. Dit viel voor de opstandelingen gunstig uit, aangezien de keurheren, die zich aan knoeierijen hadden schuldig gemaakt, veroordeeld werden, terwijl de deelnemers aan de oproer amnestie kregen. Het sluiten van eedverbonden, het aanstellen van hoofdmannen en het luiden van de klokken om het volk op te roepen werd verboden. Wie deze verbodsbepalingen overtrad, zou als verstoorder van de vrede onder verbeurte van lijf en goed bestraft worden. Om aan de wensen van de bevolking tegemoet te komen, werd het ambt van "beryder" of leider van strafexpedities tegen onwillige belastingbetalers afgeschaft en de rekeningen van de keurheren zouden voortaan grondig nagezien worden.

Ondertussen was Robrecht van Kassel, oom van de graaf, in het genot gesteld van zijn "apanage" en van het domein te Nieuwpoort. Zijn vertegenwoordiger en baljuw in deze stad was toen Jehans de Clerkes. Van hem bleef een rekening over de ambtsperiode mei-september 1324 bewaard. Uit deze rekening blijkt dat in genoemde tijdspanne 36 beboetingen wegens "mellée" werden uitgesproken, wat er op wijst dat er toen te Nieuwpoort nog steeds twisten en veten waren. Ook vernemen we dat genoemde baljuw in de stad of in de streek enkele keren een nachtelijke speurtocht organiseerde om te achterhalen of David Sporekin, een leider uit Veurne-Ambacht, er soms geen "samblee" of geheime bijeenkomst hield, waar ook Nikolaas Zannekin tegenwoordig was. De aanwezigheid van deze laatste te Nieuwpoort, vóór of in september, dient misschien in verband gebracht met de nieuwe opstand, die in het najaar uitbrak, en waarvan hij een van de leiders was. Ditmaal hadden de rebellen het openlijk gemunt op de edelen, van wie ze de woningen en kastelen bestormden en in brand staken. In januari 1325, onder de leiding van Zannekin en Seger Janssone, zakte hun troepenmacht af van Brugge over Gistel naar Nieuwpoort en Veurne, om daarna verder westwaarts te trekken. De Nieuwpoortenaars hadden zich daarbij aangesloten

en vormden er een van de drie afdelingen. Ze werden aangevoerd door een eigen kapitein, waarvan de naam onbekend is.

Eenmaal meester in maritiem Vlaanderen, voerden de oproerlingen overal hun revolutionaire organisatie in, gesteund op eedgenootschap en militaire gehoorzaamheid aan de hoofd- en tienmannen. De bestuurlijke organisatie in de steden, zoals die er onder de leiding van burgemeesters, schepenen en raden functioneerde bleef overal gehandhaafd, evenwel onder het toezicht van Brugse commissarissen.

Tijdens de tweede fase van de opstand verschilde de toestand te Nieuwpoort niet wezenlijk van die in de andere kuststeden. Op 28 februari 1325 besloten de Nieuwpoortse schepenen het voorrecht, dat ze samen met hun twee getuigen in de haven genoten en "part des eschevins" geheten, af te schaffen. Wat eigenaardig aandoet, zijn de bijna revolutionaire bewoordingen, waarin dit besluit geformuleerd staat. De schepenbrief, die in het Frans is opgesteld, begint met de groet aan allen door een beroep op "celui qui tout ghouverne et par qui toutes coses sont meneies à boene fin", d.i. door een beroep op het Opperwezen. Vervolgens wordt de stelling vooropgezet dat "droeptz communs doit prévaloer et estre essauchiés devant droept singhuleur". Verder gaat het inderdaad over de vaststelling dat het voorrecht van de twaalf schepenen en hun twee getuigen om van eenieder, die in de haven handelstransacties verricht een "part" te eisen, geen "droitz commun" in het voordeel van gans de gemeente is, maar integendeel iets "ou grief et détriiment du commun, tant de priveis que d'estraingés" en dus een misbruik.

De oorkonde eindigt met de verklaring van de wethouders zich vóór God en de heiligen er toe te verbinden het genomen besluit terzake na te leven, zodat wie hieraan in het vervolg afbreuk zou doen, als meinedige diende beschouwd. Gezien de toon waarin het stuk is opgesteld, evenals de egalitaire en revolutionaire ideeën in de inhoud, kunnen we veronderstellen dat de toenmalige schepenen, waarvan de mandaten pas vernieuwd moeten zijn geweest, ofwel in het spoor van de opstandige beweging liepen, ofwel door hun stadsgenoten tot het nemen van de bewuste maatregel gedwongen waren. Nadat opnieuw een onderzoekscommissie ingesteld was, waarvan Robrecht van Kassel en de vertegenwoordigers van Ieper en Gent deel uitmaakten, trad in het oproerig gebied tijdelijk enige ontspanning in, maar er werd geen overeenkomst bereikt tussen de graaf en de rebellen. Op 11 juli 1325 verstoorden deze laatsten de zittingen van de commissie in de Duinenabdij en de Bruggelingen namen nog dezelfde maand de graaf te Kortrijk gevangen. Als gevolg daarvan zou de opstand een heel nieuwe wending nemen en dit wegens het geschil tussen Brugge en Gent om de aanstelling van een "ruwaard". De Bruggelingen hadden de graaf verplicht Robrecht van Kassel als dusdanig te erkennen. De Gentenaars, daarin gesteund door de koning van Frankrijk, Karel IV de Schone, erkenden daarentegen Jan van Namen. Tussen beide steden brak een burgeroorlog uit, wat op zijn beurt naar een ingrijpen leidde door de Franse vorst. Deze liet door de bisschoppen het interdict over de opstandige streek werpen, wat neerkwam op de sluiting van de kerken en de stopzetting van het toedienen van de sacramenten.

Robrecht van Kassel, die zich aan het hoofd van de strijdmacht van de opstandelingen had gesteld, zag zich door de Franse koning als rebel aangeklaagd en tegen 8 december voor het Parlement van Parijs gedaagd worden. Alhoewel hij aan deze aanmaning geen gevolg gaf, liet hij toch de opstandelingen in de steek. De opmars van de Gentenaars bracht de Bruggelingen er toe Lodewijk van Nevers vrij te laten, nadat deze hen beloofd had bij zijn suzerein bemiddelend op te treden. Ditmaal leidden de ingezette onderhandelingen naar een vredesbestand, dat op 19 april 1326 te Arke bij Sint-Omaars ondertekend werd. Naast de Franse afgevaardigden en de graaf van Vlaanderen namen ook Robrecht van Kassel en de vertegenwoordigers van de oproerige Vlaamse gemeenten aan de onderhandelingen deel. Als afgezant van Nieuwpoort en Lombardsijde trad de Nieuwpoortse stadsklerk Simon van den Uutlate op.

Te Nieuwpoort kon Robrecht van Kassel tot die tijd zijn gezag nog grotendeels doen gelden. Zijn baljuw, Jehans de Clerkes, diende inderdaad op 9 juli 1326 een rekening in bij zijn heer, lopend over de periode tussen september 1325 en juni 1326. Daarin komen slechts vijf beboetingen voor wegens "mellée", en vier wegens overtreding van de stedelijke "keuren", wat kan wijzen op een zekere verstoring of staking in het wettelijk optreden van de magistraat. Op het einde van de maand oktober 1326 diende Jehan de Clerkes nogmaals een rekening in, ditmaal over de termijn juni-september 1326. Daaruit leren we dat toen pas de mandaten van de Nieuwpoortse schepenen vernieuwd werden door de commissarissen van Robrecht van Kassel, wat eigenlijk op 2 februari had moeten plaatsvinden. In de rekening staat ook de lijst van "les arrirages de le baillie de Noefport", een opsomming van 21 personen, die vroeger blijkbaar wegens "mellée" of om een andere overtreding beboet waren, maar de opgelopen boete nog niet hadden willen of kunnen betalen. De rust in Nieuwpoort was dus in die tijd nog niet volledig hersteld.

Op 26 april 1326 had de kerk het interdict opgeheven. Dat was toen het enige positieve resultaat van de te Arke opgedrongen vredesovereenkomst, die voor het overige wegens de te zware boeten en straffen, die ze oplegde, weldra onuitvoerbaar bleek. De hoofdmannen van de rebellen weigerden hun gezag neer te leggen en de eedgenootschappen te ontbinden. De pogingen om de vrede van Arke toch toe te passen waren aanleiding tot nieuwe opstanden en tot het hervatten van de strijd op het platteland en in de steden. Dat gebeurde het eerst in Bergen-Ambacht, dat tot het domein behoorde van Robrecht van Kassel, en daarna tijdens het voorjaar van 1327 in Veurne-Ambacht, waar Zannekin de wapens terug opnam. Daar de terreur en de onwettelijkheid een hoogtepunt bereikten en de baljuws voor de naleving van de orde niet meer konden instaan, namen de graaf en zijn aanhangers nogmaals de wijk naar Frankrijk. Op 6 april werd opnieuw het interdict over het opstandig gebied geworpen, met als gevolg dat de rebellen zich nu ook tegen de kerk en de geestelijkheid richtten. Hoe de toestand te Nieuwpoort evolueerde kunnen we door gebrek aan gegevens niet nagaan, maar waarschijnlijk was Robrecht van Kassel er niet meer meester en moest zijn baljuw de stad verlaten.

Fig. 23. Fictieve afbeelding van de insluiting van een groep strijders door een andere groep. Een dergelijk scenario spelde zich af bij de slag bij Kassel, waar in 1328 de Vlamingen onder leiding van Zannekin de Kasselberg afgedaald waren om tot in het kamp van de Fransen door te dringen maar er omsingeld en in de pan gehakt werden.
(Brussel, Koninklijke Bibliotheek, manuscript nr. 9242, Jacques de Guise, Annales Hannoniae, deel 1.)

Opnieuw riep Lodewijk van Nevers de hulp van zijn suzerein in. De toenmalige Franse koning, Karel IV, stierf echter op 1 februari 1328. Zijn opvolger, Filips VI van Valois, besloot eindelijk op te treden en een expeditiekorps naar Vlaanderen te sturen. Tot de Franse edellieden, die in de loop van de maand juni een mobilisatiebevel ontvingen, behoorde ook Robrecht van Kassel.

In augustus rukte de koning de streek van Kassel binnen met een sterke strijdmacht, bestaande uit ridders en voetknechten. Op 23 augustus versloegen zijn troepen bij de Kasselberg de oproerlingen, die daar, in drie korpsen verdeeld, gelegerd waren en het waagden om bij verrassing de hoogte af te dalen om de Franse linies te doorbreken en alzo de koninklijke tent te bereiken. Dit maneuver mislukte en een vreselijke nederlaag volgde.

Tot de strijders die, geleid door Zannekin, de stormloop naar beneden inzetten, behoorde het Nieuwpoortse contingent. Volgens de gegevens van het later onderzoek tot opsporing van de Nieuwpoortse ingezetenen die aan de strijd deelgenomen hadden, telde men zowat 284 strijders die aan de slachting ontsnapten, 174 gesneuvelden uit de stad en 14 doden uit de Nieuwe Yde, samen 472 mannen. Onder de overige gesneuvelden, ettelijke duizenden, bevond zich ook Nikolaas Zannekin.

Brugge en Ieper, die nog strijdkrachten op de been hadden, gaven zich na de slag bij Kassel over. De onderwerping van Nieuwpoort en Duinkerke blijkt mede het werk te zijn van Pierre Miège, de admiraal van de Franse vloot. Als gevolg van al deze capitulaties werden door de kerk na enige tijd het interdict en de excommunicaties opgeheven.

De bloedige nederlaag van de opstandige kustbevolking had voor Nieuwpoort, zoals voor de andere streekgemeenten, zware gevolgen. De Nieuwpoortenaars hadden zich schuldig gemaakt aan opstand, inderdaad niet alleen tegen de graaf en de Franse koning maar ook tegen hun onmiddellijke heer, Robrecht van Kassel. Op 4 oktober 1328 zien we de Nieuwpoortse schepenen, in naam van gans de stad, de akte bezegelen waardoor ze zich samen met de gemeente onvoorwaardelijk aan de genade van hun heer overleverden, schuld bekenden en verklaarden hiervoor te willen boeten en schadevergoeding betalen. Toch duurde het nog meer dan een half jaar voor-

aleer Robrecht van Kassel de Nieuwpoortse schepenen hun traditionele rechterlijke bevoegdheden teruggaf. Deze toegeving, zijnde die "de faire loy par main souveraine et jusques à son rappel" werd te Nieuwpoort op 13 mei 1329 door een publieke notaris van het bisdom Terwaan geakteerd, in aanwezigheid van de pastoors en de kapelanen van de twee parochiale kerken en van Johannes Champenois, "clericus", en Philippus Serleis, tollenaar.

Na twee verdagingen, deed Robrecht van Kassel zijn "dit" of uitspraak inzake de bestraffing van de stad pas midden augustus 1329, wat reeds rond Pasen of op 23 april had moeten gebeuren. De gemeente werd een boete opgelegd van 4000 pond parisis, betaalbaar in groten en verdeeld in zes schijven, neerkomend op jaarlijkse stortingen met als eerste vervaldag 2 februari 1330. Dit blijkt uit de obligatiebrief, gedateerd 11 september 1329 en gesteld in het Frans, die de Nieuwpoortse schepenen dienaangaande aan Robrecht van Kassel overhandigden. In de loop van 1331 leverde de ontvanger van de Franse koning, Vane Guy, bij de Rekenkamer te Parijs de lijsten in met de namen van de lieden uit westelijk Vlaanderen, die aan de slag bij Kassel deelgenomen hadden. Bij de namen van de gesneuvelden, die in het bezit waren van onroerend goed, staat telkens de aard van het verbeurde goed vermeld.

Voor Nieuwpoort vinden we onder de 174 gesneuvelden 76 bezitters van een onroerend goed en voor de Nieuwe Yde onder de 14 doden 8. Het betreft hetzij een "maison" of huis in de stad, hetzij een "manoir" of hoeve op de buiten, hetzij een stuk "terre" of landbouwgrond, hetzij een en ander samen. Van de 29 gedode burgers van Nieuwpoort, waren er 7 in het bezit van 24 of meer gemeten, 12 hadden 18 gemeten of minder, maar toch minstens 1 gemet, en 10 een stuk grond meestal in Veurne-Ambacht gelegen, waarvan de oppervlakte niet is aangeduid, dit telkens per gesneuvelde. Onder de 47 overige gedoden uit Nieuwpoort telde men er 17 in het bezit van een "manoir" en 30 in het bezit van een "maison". Onder de rijkste gesneuvelde Nieuwpoortenaars bevonden zich Jehan Camerlinc, Colin Godscalc en Wouter Hategoed. Deze laatste bezat ook een molen. Van de 14 gedode strijders uit de Nieuwe Yde waren er 3 in het bezit van landerijen samen met een "manoir" of zelfs een schuur, 3 van een "manoir" en 2 van een "maison".

Volgens de hier besproken lijst zouden er te Nieuwpoort van de 174 gesneuvelde ingezetenen dus 98 onvermogend zijn geweest en in de Nieuwe Yde van de 14 gedode mannen 6.

Ongetwijfeld zijn deze cijfers min of meer representatief voor de sociale stand van de gesneuvelden en bijgevolg ook van de overlevenden uit de beide plaatsen. Voor Nieuwpoort zou dit op 44% bezitters van een onroerend goed neerkomen, wat ook zou gelden voor de 284 overlevende Nieuwpoortenaars, waarvan we het vermogen aan onroerende goederen in 1328 niet kennen. Het geheel van 458 Nieuwpoortse deelnemers aan de slag bij Kassel weerspiegelt ongetwijfeld niet de totaliteit van alle weerbare mannen, jongeren en ouderen, die de stad normaal kon leveren. We moeten inderdaad ook rekening houden met de patriciërs en andere tegenstanders van de opstandelingen, die te Nieuwpoort burgers waren.

Veelbetekenend in dat opzicht is dat degene, die voor de stad en haar gehucht de lijst opstelde van de voor confiscatie in aanmerking komende onroerende goederen van de gesneuvelden, niemand minder was dan Jehan de Goes, van wie we weten dat hij tot het geslacht "de Neufport" behoorde. Opmerkelijk is ook dat geen leden van de bekende patricische sibbe Verdeboud, in 1328, aan de strijd deelnamen. Wel kennen we van vroeger veel strijders. Onder degenen van de oudere generatie waren er zowat 50, waarvan de helft bezitters van een "hofstede", die in de periode 1305-1313 een of andere beboeting opgelopen hadden en zowat 100 die in de kadastrale lijst van 1314 vernoemd worden. Onder deze laatsten telden we 39 gesneuvelden en een 60-tal overlevenden. Verder waren er in 1328 zowat 66 strijders waarvan de voornaam op de uitgang -kin eindigde of die zelfs uitdrukkelijk als "le jovene" werden bestempeld en dus tot de jongere generatie behoorden.

Ook de vier Nieuwpoortse stuurlui, die in 1316 deelnamen aan een Brugse maritieme expeditie, namelijk Hannin Nederland, Clais Scede, Jehan Scede (zij overleefden) en Jehan Zigher (hij sneuvelde), staan in de lijsten van 1331 vermeld.

Voor het overige vernemen we niets naders over de confiscatie van de onroerende goederen van de gesneuvelden, zodat we niet weten of ze werkelijk, zoals voorzien, plaats vond. Van één gedode Nieuwpoortenaar, Jean Ghiselijn, is inderdaad bekend dat zijn weduwe en kinderen terug aanspraak mochten maken op hun "fief", gelegen in het Brugse Vrije, dank zij "le pais et grace", hun vergund door de Franse koning, niettegenstaande het verzet vanwege een zekere Ottelins. Misschien waren er ook nog familieleden van andere gesneuvelden, wier onroerende goederen waren aangeslagen, in dat geval. Zeker is dat de eigenlijke repressie tot omstreeks 1336 bleef voortduren. In dat jaar werd te Lombardsijde de ene helft van het huis, dat "Clay Mis, fugityf des esmeutes" er had, door de baljuw van Veurne aangeslagen en verkocht. Zijn weduwe bleef in het bezit van de andere helft. Ook de woning van "Clay Bursins, coppe la teste des esmeutes" werd toen geconfisqueerd en de opbrengst ervan verdeeld onder de rechthebbenden, namelijk de graaf en de weduwe van de overleden opstandelingenleider.

De vraag kan gesteld worden of laatstgenoemde soms niet de eigenlijke hoofdman is geweest van het contingent strijders uit het Nieuwpoortse, dat zich zo moedig had gedragen in de slag bij Kassel.

In 1336 kan de repressie ook te Nieuwpoort nog hebben toegeslagen, doch daar ging de opbrengst van de confiscatie naar het geslacht van Robrecht van Kassel, namelijk naar diens weduwe en dochter.

Na de onderdrukking van de volkse opstand in westelijk Vlaanderen, schijnt de sociale onrust er voor geruime tijd geen aanleiding meer gegeven te hebben voor een nieuwe rebellenbeweging.

Fig. 24. Fictieve afbeelding van het laden en lossen van een schip aan de dam of primitieve kaai van een zeehaven.
Deze voorstelling is goed toepasselijk op de dam aan de havenkant van de IJzer in Nieuwpoort. De dam wordt er voor het eerst vermeld in 1314. Op het gebruik van een loopplank als bruggetje bieven de Nieuwpoortse Grauwe Zusters een klein geldelijk recht.
(Brussel, Koninklijke Bibliotheek, Chronique et Conquestes de Charlemagne van Jean le tavernier, 1460, manuscript 9068, f°100v)

In de periode 1344-1349 werd Vlaanderen geteisterd door pestepidemieën. Als gevolg daarvan namen ook te Nieuwpoort sommige ingezetenen deel aan de boetetochten en geselpraktijken van de "flagellanten" of geselbroeders. Dit gebeurde echter in het kader van een godsdienstige afwijking, waarvan de uitspattingen door de kerk niet goedgekeurd werden. In 1349 zouden niet minder dan 80 Nieuwpoortenaars deelgenomen hebben aan de tocht van de geselaars naar Doornik, om er, tijdens de jaarlijkse grote processie aldaar, door openbare zelfkastijding, de barmhartigheid Gods af te smeken. Dit weet ons de Doornikse kroniekschrijver, Gillis de Muisis, die de buitensporigheden van deze zogenaamde ketterse boetelingen beschreef, te melden.

Verder bleven de veten en twisten te Nieuwpoort voortduren, en dit zou zo doorgaan totdat Lodewijk van Male zich, in 1350, opnieuw van de stad meester maakte. In 1360 verleende hij toelating aan de schepenen om, van rechtswege, in samenwerking met de baljuw, bij zulke geschillen in te grijpen en gijzeling op te leggen. Voordien kon dit alleen volgens de privaatrechterlijke procedure gebeuren. Vele gevallen van beboeting, wegens het toebrengen van slagen aan een tegenstander, bij vete of twist, komen voor in de rekeningen van de Nieuwpoortse poortbaljuws uit die tijd.

Dit laat ons evenwel niet toe om van een sociale beweging met revolutionaire inslag te spreken, zoals die uit de periode 1323-1328. Wel zien we Nieuwpoort en zijn bevolking betrokken worden in de Gentse opstand van 1379 en volgende jaren en die was, wegens het misnoegen van de wevers en volders, sociaal gericht, als gevolg van de toenmalige crisis in de Vlaamse lakenindustrie.

De beroering daardoor in de stad verwekt, duurde tot aan de Franse tussenkomst en de slag bij Westrozebeke einde november 1382. In het jaar daarop volgde de Engelse tussenkomst in westelijk Vlaanderen en de verwoesting van Nieuwpoort na het mislukt beleg van Ieper. Dit betekende voor de Nieuwpoortse bevolking een nieuwe zware ramp, waarvan ze zich pas na verschillende jaren zou weten te herstellen, wanneer Filips de Stoute in 1385 de rust in het graafschap terugbracht.

Fig. 25-26. De "zate" van Boekhoute in het begin van deze eeuw. Een "zate" is een ligplaats voor schepen, die bij eb droog valt, langs een bekledingsmuur. Ook in de getijdehaven van Nieuwpoort moeten de schepen zo rechtstaand aangemeerd gelegen hebben, vermoedelijk recht tegenover de huidige vismijn. (Oostduinkerke, Nationaal Visserijmuseum)

4. De economie

A. Het havenbedrijf

Nieuwpoort dankt zijn stichting en bestaan in de eerste plaats aan de IJzerhaven, die scheepvaart, zeevisserij en verbinding te water met het binnenland toeliet. De economische bedrijvigheid kwam overigens ten goede niet alleen aan de gemeente zelf, maar ook aan de grafelijke schatkist, vermits de vorst in de haven op de handelsverrichtingen, waarbij niet-ingezetenen betrokken waren, tollen en havengelden liet heffen. Dit laatste was het werk van een tollenaar, die onder de benaming "telonearius" voor het eerst in de keure van 1163 vermeld wordt. Of genoemde tolheffer aanvankelijk een ambtenaar, dan wel een pachter of zelfs een leenman was, is uit dat handvest niet af te leiden. Wellicht is de verpachting van de tol eerst naderhand, in de loop van de 13de eeuw, ingevoerd geworden. Zeker is dat onder het bewind van Mathilde van Portugal, van 1191 tot 1218, de opbrengst van de Nieuwpoortse tol aan die vorstin ten goede kwam.

In 1241 zien we gravin Johanna de tol van twee penningen per eenheid, die drukte op de schuiten, gebruikt voor de aanvoer langs de waterwegen van de goederen toebehorende aan Nieuwpoortse ingezetenen, en op de wagens en tweespannen, dienstig bij de uitvoer over land van soortgelijke waren, afschaffen. Dit wijst erop dat het oude toltarief, vervat in de keure van 1163, toen nog steeds van toepassing was of althans nog grotendeels in zwang. Het ligt evenwel voor de hand dat het tarief zelf in de loop van de volgende jaren, naar gelang de noodwendigheden, geleidelijk aangepast werd. We mogen zelfs aanvaarden, dat in de tweede helft van de 13de eeuw het een grote overeenkomst moet vertoond hebben met het toltarief, dat te Damme van toepassing was en in 1252 opgetekend werd, tenminste wat aangaat de tollen, die aan de vorst toekwamen en dus niet die, geheven door de leenman-tolheffer in het Zwin. Wat er ook van zij, een toltarief voor Nieuwpoort uit de 13de of 14de eeuw bleef niet bewaard en evenmin vernemen we, vóór het einde van laatstgenoemde eeuw, bijzonderheden over de tolheffing zelf, met uitzondering nochtans van de totale opbrengst in sommige jaren en van een rekening van de haventol uit 1383. De oudste tollenaar, die we met zijn naam kennen, was blijkbaar Pieter de Tollenaere, die in 1292 of kort voordien overleed na schepen in zijn gemeente te zijn geweest. Hij zou van de stad ten voordele van de toen pas gestichte kapelanie in de Sint-Laurentiuskerk, de bekende rente van 19 pond parisis 's jaars afgekocht hebben. Dit belette niet dat omstreeks 1293 de Nieuwpoortenaars zich bij de graaf beklaagden over de misbruiken in de tolheffing op de drank, die ter plaatse getapt werd.

Inderdaad, de tollenaar oefende toen soms tegelijk ook het ambt van schepen uit, wat ongetwijfeld een onwettige cumulatie was. Inzake de heffing van de grafelijke tollen had de tollenaar inderdaad een onderscheid te maken tussen de recognitiegelden als 's gravenlandschuld, de "forage" of drankverkoop in het klein en andere kleine rechten, die door de ingezetenen verschuldigd waren, en de eigenlijke tollen op de invoer- en uitvoerhandel in de haven. In 1275 was overigens de "stalpenning", die op de handeldrijvende Nieuwpoortenaars drukte en op de markt geheven werd, afgeschaft geworden. Voor het overige waren de ingezetenen van de betaling van alle andere grafelijke tollen in de stad vrijgesteld. De schepenen genoten zelf totale tolvrijdom.

De grafelijke tolheffing te Nieuwpoort drukte vooral op het handelsverkeer en de handelsverrichtingen van niet-ingezetenen in de haven binnen de "tolneboem". Alleen in deze afgebakende havenzone mochten de handelstransacties in verband met de import en de export van goederen plaatsgrijpen. Overigens werden ook op de overscheping van doorgevoerde waren, wat "lastbreken" was, tollen geheven. Het ligt voor de hand dat te Nieuwpoort, zoals te Damme, op de meest uiteenlopende handelsartikelen tollen drukten, waaronder meer bepaald op hout, metalen, wol, landbouwprodukten, allerhande vissoorten, wijn, bier, specerijen en ook laken, evenals op de vaartuigen, geladen met zulke goederen, die de haven aandeden om er te lossen of met een pas ingeladen vracht verlieten. Dat laatste was ook zo voor de bevrachte voertuigen, als wagens en karren, ingezet voor het vervoer te land. Niet alle kooplui, schippers en voerlieden hadden voor hun handelsverrichtingen of vrachten tol te betalen. Naast de Nieuwpoortenaars zelf, genoten de ingezetenen van sommige andere ste-

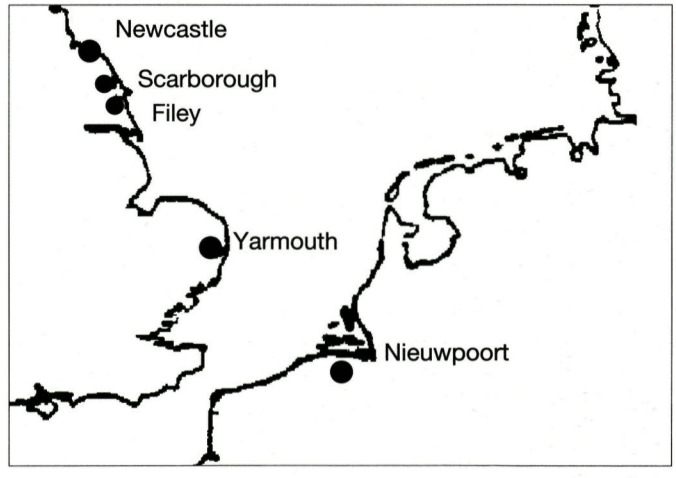

Fig. 27. Situering van Nieuwpoort tegenover de Engelse havens Newcastle upon Tyne (steenkool en molenstenen), Scarborough (vroege haring en vaatwerk), Fiveley of Filey (vivelobaring) en Great Yarmouth (herfstharing).

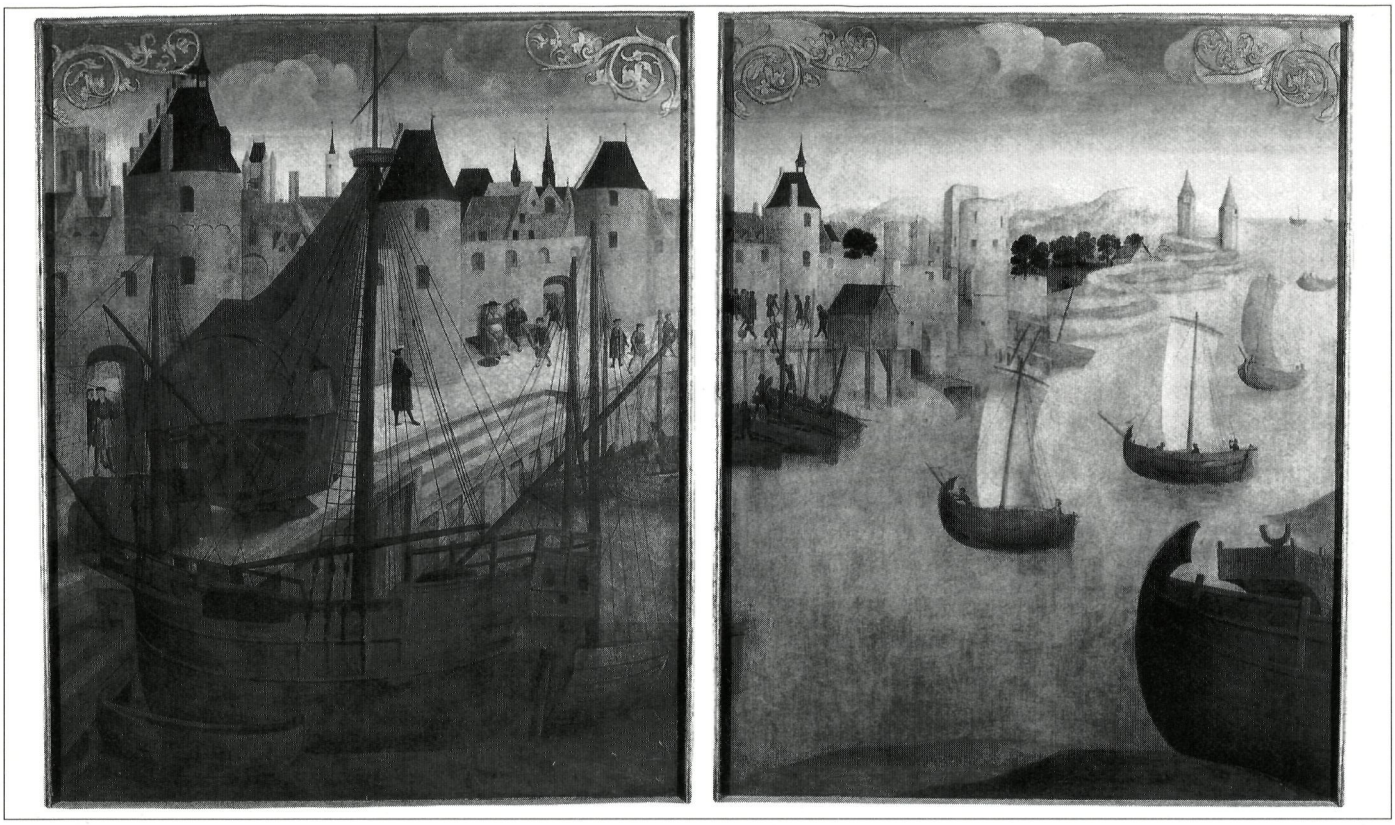

Fig. 28. Zicht op de haven van Nieuwpoort in de tweede helft van de 16de eeuw. Dit tafereel in twee delen vormt de buitenpanelen van een drieluik, toegeschreven aan Lanceloot Blondeel (1496?-1561).
Op het linkerpaneel is de draaibare houten havenkraan afgebeeld. Het toestel werd in 1467-1468 opgericht, ter vervanging van een ouder. Uiterst rechts zijn de grote en de kleine "vierboete" met de er naartoe leidende wegen afgebeeld. (Nieuwpoort, Stedelijk Museum)

den of districten tolvrijdom, namelijk de lieden van Veurne sinds 1176, die van Duinkerke, Mardijk en Grevelinge sinds 1190 of nog vroeger, die van Muide sinds 1242, die van de Nieuwe IJde sinds 1246, die van Lombardsijde sinds 1249 en die van Lamminsvliete of Sluis sinds 1293. Gedeeltelijke tolvrijdom hadden de burgers van Ieper sedert 1275 en de lieden van Sint-Omaars en Hulst sedert een onbekende datum. Ook de inwoners van de Noordvierschaar van Veurne-Ambacht waren in dat geval, evenals alle "kerckelycheden t' huerer provanche".

Uit de rolrekeningen van het grafelijk domein van het einde van de 13de eeuw vernemen we wat meer over de verpachting en de opbrengst van de tol te Nieuwpoort. Deze werd onder de regering van Gwijde van Dampierre en wellicht ook reeds onder die van zijn moeder, Margareta, telkens in zijn geheel, om de drie jaar aan de meestbiedende in pacht gegeven. De eigenlijke jaarlijkse pacht liep van Sint-Jansdag of 24 juni van het ene jaar tot dezelfde dag van het jaar daarop. Het spreekt vanzelf dat de pachter of het vennootschap van pachters de verschuldigde pachtsom diende te verhalen op de te heffen cijnzen, renten en tollen op zulk een wijze, dat daarbij winst gemaakt werd. Zodoende kon hij uit de zaak zelf profijt halen, en dit na aftrek van alle eigen onkosten. De tollenaar-pachter of de groep van tolheffende pachters mocht inderdaad op de verschuldigde pacht allerlei voorziene en onvoorziene uitgaven in mindering brengen. Meer bepaald trok hij of zij van dit pachtgeld jaarlijks de onkosten af voor het herzien van het kadaster van 's gravenlandschuld of grondcijns te Nieuwpoort, de Nieuwe IJde en Lombardsijde, evenals die voor het onderhoud of het herstel van de boot, gebruikt bij de tolheffing in de IJzerhaven. Van 1293 af bracht hij of zij ook het bedrag van de tollen, die normaal van de lieden van Lamminsvliet in ontvangst genomen werden, in mindering, dit wegens de toekenning dat jaar door de graaf van tolvrijdom aan die gemeente. Andere ontbrekende inkomsten, die door de tollenaar of tollenaars van de pachtsom afgetrokken werden, waren cijnzen op voormalige grafelijke domaniale gronden.

Zo zien we op het einde van de 13de eeuw jaarlijks een bedrag van 23 pond 18 schellingen parisis in mindering gebracht, zijnde de cijns vroeger drukkend op de schapenweide of polder van Zeger of Jan van Belle. Afgetrokken werden ook de verliesposten, veroorzaakt door de niet-betaling van 's gravenlandschuld door degenen, die hun woning of perceel verlaten of ontruimd hadden, of de geldelijke verliezen op domaniale terreinen in de duinen, als gevolg van zandverstuiving of zeeoverstroming. Ook het pensioen, ten bedrage van 20 pond parisis, dat jaarlijks op kosten van de tol aan een zekere Henri de Bacleroid uitgekeerd werd, zien we toen telkens in mindering gebracht worden.

De pachters van de grafelijke tol te Nieuwpoort en omgeving op het einde van de 13de eeuw, kennen we met hun naam. Het waren in 1293 en vroeger Pols li Noir en Chrestiens dou Monde, in de periode 1293-1296 Bauduin Reyfin en Henri de la Court, in de periode 1296-1299 een zekere Erembous en in de periode 1299-1302 Jaquemon de Diepe. De rekeningen van de inkomsten en uitgaven van het grafelijk domein zijn in het Frans gesteld en vandaar dan de vertaling van de familienamen van de pachters in die taal. De pachtsom van de tol bedroeg

per jaar, voor de periodes 1293-1296 en 1296-1299, telkens 650 pond parisis en, voor de periode 1296-1302, telkens 580 pond parisis. In 1296 werd door de toenmalige pachters aan onkosten en verliezen in het totaal 60 pond 18 schellingen 4 penningen parisis in mindering gebracht, zodat ze voor dat jaar 589 pond 1 schelling 8 penningen in die munt verschuldigd waren. Uit de desbetreffende rolrekening, lopend over het boekjaar 1295-1296, blijkt dat gedurende die tijdspanne in dertig gevallen aan een schip uit Sluis tolvrijdom was verleend, wat niet wil zeggen dat dertig verschillende eenheden uit genoemde Zwinhaven Nieuwpoort aangedaan zouden hebben. Wel kan dit op regelmatige betrekkingen tussen beide havens wijzen.

Het pachtgeld voor het boekjaar 1300-1301 bedroeg 580 pond parisis, voor het boekjaar 1305-1306 520 pond parisis, voor het tweede halfjaar van 1309 320 pond parisis, voor het boekjaar 1308-1309 680 pond parisis en voor het boekjaar 1311-1312 eveneens 680 pond parisis. Voor zover na te gaan, traden toen achtereenvolgens Jaquemon de Diepe, Jehan dou Sac, Jakemes de Cranenbourg en Gillion de Herseberghe als pachters op. De twee eerstgenoemden waren Nieuwpoortenaars.

De verpachting van de tol gaf, wegens sommige tekortkomingen, op een bepaald ogenblik aan de ontvanger van het grafelijk domein geen voldoening meer. De graaf stelde met ingang van 24 juni 1312 Pierron dou Lien, d.i. Pieter van den Leene, aan als ambtenaar, belast met de inning van de diverse tollen te Nieuwpoort, dit met een jaarwedde van 20 pond parisis.

Wat de totale opbrengst van deze heffingen was voor het boekjaar 1312-1313, vernemen we niet en ook niet voor het daaropvolgend boekjaar. Volgens de rekeningen van het grafelijk domein bedroeg ze, zonder aftrek van wedden, allerhande uitgaven en verliezen, bijna 548 pond parisis over het ambtsjaar 1314-1315 en over het daaropvolgend ambtsjaar zowat 428 pond parisis, eveneens zonder enige aftrekking. Vanaf het boekjaar 1313-1314 moeten de renten, namelijk 's gravenlandschuld en de stalpenning, jaarlijks ongeveer 204 pond parisis in het totaal opgebracht hebben. De opbrengst van de tollen op de handelsverrichtingen en de aanleggende vaartuigen kan voor de boekjaren 1314-1315 en 1315-1316 op respectievelijk 333 en 224 pond parisis geschat worden, wat ons een idee geeft van het belang van de bedrijvigheid in de haven van Nieuwpoort, op commercieel vlak.

Van de door hem van ambtswege geïnde bedragen bracht Pieter van den Leene, zoals zijn voorgangers, ook allerlei uitgaven, onkosten en verliezen in rekening en dit eveneens op jaarbasis. Overigens liet hij zich in zijn taken bijstaan door een klerk, een knecht, een roeier en een vertegenwoordiger te Lombardsijde, die elk voor hun diensten een wedde ontvingen. Hij bekostigde eveneens het onderhoud van de boot, waarmee hij rondvoer "ou port pour savoir ke les nées avoient kierkié, qui passoient". Verder bracht hij op zijn ontvangsten van het boekjaar 1314-1315, en dit voor de laatste keer, 23 pond 18 schellingen 3 penningen parisis in mindering "pour le polre monseigneur Jehan de Bailloel", d.i. voor de polder van Jan van Belle, wat blijkbaar te maken had met de definitieve afschaffing van die cijns of de

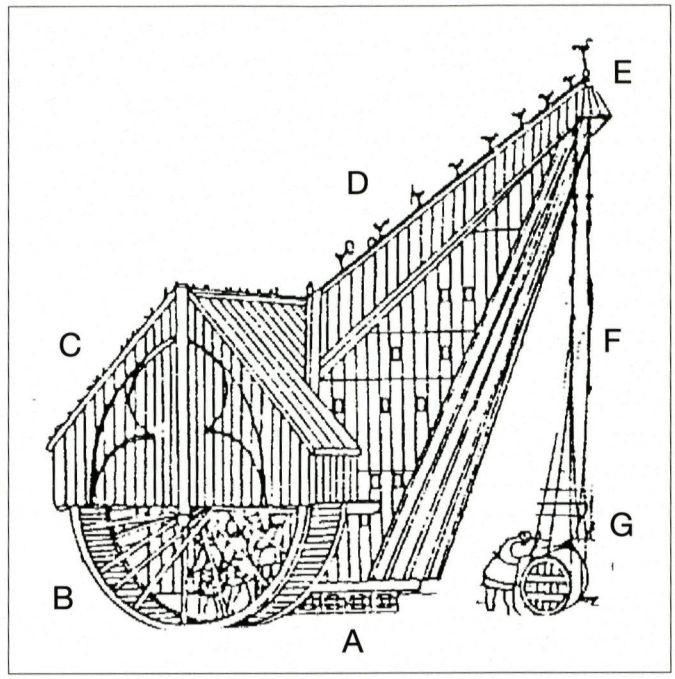

Fig. 29. Benaderende tekening van de grote houten kraan te Brugge, gebouwd in 1458, naar de miniatuur in het getijdenboek, omstreeks 1515 gemaakt door Simon Bening (München, Bayerische Staatsbibliothek, cod. Lat. 23633, f°11v).

Legende:
A. Standert of zetel met vertikale as
B. Wiel langs weerszijden met windas
C. Vleugel langs weerskanten
D. Hals
E. Dubbele koperen rolschijf
F. Repen of kabels
G. Vracht

(detail uit de illustratie in S. Strandh, Geïllustreerde geschiedenis van de machine, Haarlem, 1979)

terugbetaling ervan. Tevens bracht hij ook voor de laatste maal, voor hetzelfde boekjaar, 10 pond parisis in mindering, som van de tollen die de lieden van Sluis normaal hadden moeten betalen. Daarnaast trok hij van zijn ontvangsten telkens 20 pond parisis af voor zijn wedde, en bekostigde hij voor de graaf sommige onkosten voor het onderhoud van de tolboom te Nieuwendamme. Alleen deze uitgaven en ook die gedaan voor zijn personeel komen in de domaniale rekening over het boekjaar 1315-1316 nog voor.

De ontvangsten gedaan door Pieter van den Leene tijdens de rest van 1316, dat een hongerjaar was, bedroegen slechts 97 pond parisis, waarop dan nog zijn wedde voor dat half jaar en andere uitgaven in mindering kwamen.

Na Pieter van den Leene zien we opnieuw tollenaars-pachters, in naam van de graaf, de tol van Nieuwpoort uitbaten. Het was een vennootschap van drie personen, namelijk de Nieuwpoortenaars Wouter Hategoet, Salemoen Verdeboud en Clay Colin, die met ingang van 25 december 1316 de tol voor de duur van vier jaar pachtten, tegen een jaarlijkse pachtsom van 580 parisis "gros tournois". Op hun ontvangsten mochten de pachters voortaan geen onkosten of verliezen meer in rekening brengen. Wel zien we ze voor de graaf nog bepaalde betalingen verrichten. Op 25 december 1320 werden ze opgevolgd door Jehan

Viande, die als tollenaar door de graaf was aangesteld en voor het halfjaar, lopend tot 24 juni 1321, in totaal aan renten, cijnzen en tollen 408 pond parisis als ontvangst boekte. Of hij daarna nog in dienst was of hoe lang hij in dienst bleef, vernemen we niet. Zeker is dat in de loop van 1324 het leenheerlijk gezag over de stad Nieuwpoort en het genot van het vorstelijk domein overgingen van graaf Lodewijk II van Nevers naar zijn oom Robrecht van Kassel.

De tollenaar van deze nieuwe heer was in 1329 Philippus Serleis, waarvan vermoed mag worden dat hij die functie als ambt uitoefende. Na het overlijden van Robrecht van Kassel was het diens echtgenote, die in naam van haar twee kinderen, de tol te Nieuwpoort mocht uitbaten. In 1336 is er sprake van "li tolnaire madame de Cassiel de Nuefport". Meer over de uitbating van de tol tijdens de Kasselse periode gaande tot 1350, komen we niet te weten.

Van dat jaar af was het opnieuw de graaf, Lodewijk van Male, die in het door hem herwonnen Nieuwpoort, het domein deed beheren.

Van de opbrengst van de tol bekostigde hij enkele renten, waaronder, vanaf 1365, een ten bedrage van 300 pond parisis ten bate van de orde van Sint-Jan van Jerusalem of de Hospitaalridders, de opvolgers van de Tempeliers inzake sommige leenrechten, die door de graaf waren afgekocht. De jaarlijkse inning en uitbetaling aan de ordebroeders te Slijpe diende, krachtens een overeenkomst met de stad Nieuwpoort, door de schepenen van die gemeente verzekerd, wat op een borgtocht neerkwam.

Het ligt voor de hand dat de heffing van een of andere tol door de grafelijke tollenaar of tollenaars soms aanleiding gaf tot betwisting, ook met de Nieuwpoortenaars zelf. Zo hadden deze laatsten in 1370 het in een klacht over "ongheliken tholle, dat de tholneers upghegheven zouden hebben nieuwenlinghe". De zaak kwam voor de grafelijke Audiencie, die de klagers en dus de gemeente verzocht haar "clarlic" mede te delen, het "special stic" en de "pointe", waarin de tollenaars "hem ghemesusseert zouden hebben", ten einde, na "daerup ghehoort d andworde van den tholneers, recht derof" te doen. Waarover het desbetreffend geschil eigenlijk ging en hoe het door de heren van de Audiencie werd geregeld, vernemen we niet.

Het jaar daarop waren het de lieden van Veurne-Ambacht, die bij de leden van deze hoge raad hun beklag deden over de arrestatie op last van de tollenaars te Nieuwpoort van een keurbroeder, die geweigerd had tol te betalen voor de door hem verkochte "meeden" of honingdrank. Ze betoogden terzake tolvrijdom te genieten en vroegen de invrijheidstelling van de betrokkene. De leden van de Audiencie, ingaande op deze klacht, besloten de baljuw van Nieuwpoort te schrijven om hem te gelasten de tollenaars te dagvaarden voor hen te verschijnen "om dien van Veurnambocht derof te verandwoordene". Tevens bevalen ze genoemde officier de aangehoudene, tegen storting van een borgsom van 100 pond parisis, in vrijheid te stellen. Deze betwisting blijkt door de Audiencie eerst in 1372 te zijn geregeld, maar in welke zin het gebeurde, weten we niet.

In 1373 kwamen de tollenaars van Nieuwpoort in geschil met de lieden van Sint-Omaars, die toen waarschijnlijk al lang tolvrijdom genoten. Het jaar daarop gebeurde dit ook met de keurbroeders van Veurne-Ambacht.

Over de uitspraak van de Audiencie in de eerste van deze kwesties vernemen we niets. Wat betreft de tweede zaak, kennen we wel de uitspraak. De lieden van Veurne-Ambacht beweerden dat de tollenaars te Nieuwpoort geen tol mochten heffen op hun vaartuigen, "zeelopers" genoemd, wanneer ze, met goederen geladen, doorheen de IJzerhaven voeren, zonder iets te laden of te lossen. Dit werd door de tollenaars betwist. Op 10 december 1375 maakte de Audiencie haar vonnis bekend. Deze luidde: "dat gheladene scepe van Veurnambocht, dien van Veurnambocht toebehorende, die deur de Nieupoort liden sonder haer last te brekene, vry syn van tholle te ghevene ter Nieuwerpoort ende vry gheweest hebben", maar dat "bin eenen corten tyt haerwaert, de tholnars bi wille hemleden dat verbraken". Daarom werden ze dan ook veroordeeld tot de betaling van een boete van 300 pond parisis ten bate van de graaf. De ingezetenen van Veurne-Ambacht zagen zich alzo in het genot van hun gedeeltelijke vrijdom te Nieuwpoort hersteld.

De grafelijke Audiencie liet zich in 1376 en 1377 ook in met de klacht van drie cuerbroeders uit Poperinge, van wie de tollenaars te Nieuwpoort "onrechten tholle" zouden hebben geëist en in ontvangst genomen. Na gehoor van"de were van de tholnars" en gezien de beide partijen "in faite contrarie" bleven, werd door de leden van de Audiencie besloten ook in deze zaak een onderzoek in te stellen. Wat tenslotte de uitspraak van deze hoge raad was, is niet bekend. In ieder geval kan uit deze betwistingen het bestaan van regelmatige handelsbetrekkingen van het hinterland met de IJzerhaven en de zee afgeleid worden en dit dank zij de binnenscheepvaart. Overigens voeren sommige binnenschepen, zoals de "houthemers" en de Veurnse "zeelopers", tot in zee en deden dus ook aan kustvaart. Ze vervoerden o.m. tarwe en "oosters" bier. Dit laatste produkt, dat van "hanzeatische" of Hollandse oorsprong was, werd blijkbaar vanuit Sluis in de IJzerhaven aangevoerd met als eindbestemming Nieuwpoort, Diksmuide, Veurne of Ieper. Op deze aanvoer drukte sinds 1372 een tol van twee schellingen per vat. In de rekening van de Nieuwpoortse baljuw, over de periode van midden mei tot midden september 1373, staat uitzonderlijk de opbrengst over die vier maanden van deze nieuwe tol genoteerd. Het betrof 684 tonnen bier "van buten lande", waarvoor in het totaal 68 pond 8 schellingen parisis als tol betaald was en dit door vreemde kooplui of schippers, die geen tolvrijdom te Nieuwpoort genoten. Naderhand stond de nieuwe heffing bekend als de "toolne van den hoppinbiere". Daarnaast werd ook tol geheven op het inlands bier, namelijk op elke twee tonnen 4 penningen en een halve penning parisis.

Het ligt voor de hand dat er in de stad naast de Vlaamse munt, allerlei vreemde munten in het bezit waren van zowel de ingezetenen als van de vreemde bezoekers, wat de uitbating van een "cange" (wissel) zeker rechtvaardigde. De gewone wissel was als financieel bedrijf aan een inheemse uitbater voorbehouden. Daarnaast diende de "cange" soms ook als "tafel van

lening". Deze werd over het algemeen uitgebaat door een Lombard of een Noorditaliaan, die daartoe de toelating had ontvangen van de graaf. In 1272 zien we Jehan Makiel, de klerk van Gwijde van Dampierre, na de terugkeer van de graaf uit Tunis, (achtste kruistocht), 56 pond 5 schellingen parisis aan "les Lombars" te "Niuport" uitbetalen of terugbetalen.

De pachtprijs, die door de pachter van de wissel te Nieuwpoort, Jehan de Usene, sinds 1302 jaarlijks op 3 mei verschuldigd was, bedroeg 35 pond parisis, een niet gering bedrag. Daaruit is af te leiden dat deze "cange" werkelijk een leen- of woekerbank moet geweest zijn. De pogingen van de grafelijke ontvanger in 1306 en volgende jaren om dit bedrijf in pacht te geven, als deel uitmakend van het grafelijk domein, stuitten evenwel telkens op het verzet en "l'enpaicement de ciaus de Nuefport". Het is duidelijk: de Nieuwpoortenaars wezen toen de toekenning van de "cange" als "lommerd" aan een of andere vreemdeling af. Wat er ook van zij, in 1308 stellen we in de stad wel degelijk de aanwezigheid vast van een Lombard, namelijk Thumas li Lombard, die toen, samen met Ghillemond "ses valles" (zijn knechts), wegens "mellée" door de schepenbank tot een boete van 10 pond parisis veroordeeld werd.

Tot op het ogenblik dat Nieuwpoort, met het bijhorend domein, door de graaf als pand aan zijn oom Robrecht van Kassel werd afgestaan, blijkt de stad zich tegen de verpachting van de wissel te hebben verzet, wat nog in 1321 het geval was.

Tijdens de Kasselse periode tot 1350 en nadien onder de regering van Lodewijk van Male, zijn over de manier van uitbating van dit financieel bedrijf geen bijzonderheden bekend.

B. De zeevisserij en de scheepvaart

Van meet af aan moeten de strand- en kustvisserijen te Nieuwpoort niet zonder belang geweest zijn, indien we mogen voortgaan op het toltarief, vervat in de keure van 1163. Daarin is inderdaad sprake van vissoorten als makreel, kabeljauw, schelvis, pladijs, "zebut" en verse haring. Deze opsomming op zichzelf is reeds een bewijs voor het bestaan in die tijd van een visserijcyclus, die jaarlijks terugkwam en gevolgd werd. In de keure wordt ook het boottype vernoemd, dat in de haringvisserij gebruikt werd, namelijk de "buza" of grote open roeiboot, een vaartuig dat toen van de Engelsen overgenomen blijkt te zijn.

In de loop van de 13de eeuw kwamen de Nieuwpoortse vissers, zoals de andere Vlaamse zeelui, er toe, op zoek naar kabeljauw en haring, hun bedrijf in de Noordzee tot voor de kusten van Zuidoost-Engeland en Oost-Schotland uit te breiden en zich dus steeds verder van hun thuishaven te verwijderen. De richting, die ze insloegen was die van "noordover", noordoever, of "nordpais". Aldus bereikten ze, in het kader van de jaarlijkse visserijcyclus aldaar, eerst de visgronden voor de kust van Oost-Schotland en Oost-Engeland, waar in juni en juli, of zelfs reeds voordien, gevist kon worden, en daarna het paaigebied van de haring voor de kusten van Norfolk en Suffolk. Daar was het dan dat de "teelt" of de vangst van herfstharing tot een hoogtepunt kwam. Gezien de verre zeereis en de grote afstand tot de thuishaven werd de gevangen vis, kabeljauw of haring, hetzij vers, hetzij gesteurd of licht gezouten, meestal in Engeland zelf aan wal en aan de man gebracht. De zeereis greep over het algemeen maar eenmaal of een paar keer per jaar in het kader van de visserijcyclus in de Noordzee plaats. Van deze cyclus wordt voor het eerst in een akte van de Nieuwpoortse schepenen van mei 1247, betreffende de heffing en de verdeling van het kerkelijk haringtiend, gewag gemaakt. Volgens het desbetreffende reglement ging de eigenlijke "harinctiit" of "teelt", die voor de heffing van het tiend in aanmerking kwam, jaarlijks van 29 september tot 18 november. Wat voordien en nadien door de vissers gevangen werd, kwam voor de inning van het tiend niet in aanmerking, tenzij, als gevolg van weers- of andere omstandigheden, het seizoen van de haringteelt vroeger of later zou begonnen zijn of langer dan normaal geduurd had. Deze regeling gold alleen voor het vissen van de haring met drijfnetten, die samen een vleet vormden, en niet voor het vangen van vis door middel van haken of hoeken. Evenmin waren de proefvangsten, gedaan vóór het eigenlijk seizoen van de herfstharing door vissers, die ten getalle van niet meer dan vijf man met een "slabbert" of bootje gingen vissen, aan de heffing van het tiend onderworpen.

De haringvisserij zelf, zowel die voor de Vlaamse kust, als die op verdere afstand in de Noordzee, werd inderdaad beoefend met boten en schepen van verschillende grootte. Met beide soorten vaartuigen kon zowel worden geroeid, als gezeild. De grootste onder deze eenheden hadden een laadvermogen van 20 last of zowat 200.000 stuks haring en een bemanning van 20 of meer koppen. Naast de eigenlijke vracht of vangst konden ze nog allerlei benodigdheden als proviand, ketels, potten, matrassen, ankers, netten, touwen, wapens en scheepstuig medevoeren. Ze hadden soms zelfs, zoals gezien, met zich een "slabbert" of jol. Op de zegels van de Engelse stad Sandwich zien we een scheepstype, met een bootje aan boord, afgebeeld. Naast deze grote eenheden waren er vooral kleinere, behorend tot het boottype, in gebruik, wat blijkt uit de modaliteiten van de heffing van het haringtiend. Dit bedroeg, voor een bemanning van 13 en meer koppen, een volledig "part" of aandeel in

Fig. 30. Een "harinckbuis" op de "Caerte van de Oostersche Zee" door Jan de Beldesnijder van Hoirne (Groningen, Gemeentearchief).

de winst, zoals dat aan ieder "volger" of vennoot van de stuurman, wegens de levering van twee netten en de gepresteerde arbeid, toekwam. Voor het vaartuig met een bemanning van 11 koppen en minder tot 7, was het tiend gelijk aan de helft van zulk een "manspart" en voor de boot tellende 7 of minder koppen, slechts het vierde ervan. Verantwoordelijk voor de storting van het haringtiend na afloop van het visseizoen was, in elk vaartuig, dat op haringvangst geweest was, de stuurman ervan. Buiten het haringseizoen werd voordien ook nog schelvis, kabeljauw of makreel gevist en dit niet met netten, maar met haken of hoeken. De daarvoor uitgeruste vaartuigen waren "eeckers" of "eekboten" en, voor de makreel, makreelboten of makreelschepen.

Uit het reglement van 1247 kan men ook de techniek van de haringvisserij afleiden. Deze greep vooral 's avonds, 's nachts of 's morgens vroeg plaats. De aan elkaar gekoppelde drijfnetten, voorzien van vlotters uit kurk, gewichten in steen of lood en repen, vormden de haringvleet, die rechtstandig in het water hing en in wier mazen de haring gevangen werd. De vleet zelf, bestaande uit soms veertig netten, kon een lengte van meerdere honderden meters bereiken, wat, voor het inhalen ervan langs het nettengat van het vissende vaartuig, talrijke armen vereiste. Dit en het varen met riemen verklaren de grootte van de bemanningen. Daar ze zowel 's nachts als over dag de zee bevoeren, alhoewel met uitzondering van de winterperiode, moeten de vissers een goed begrip van de hulpmiddelen bij de navigatie gehad hebben en er gebruik van hebben weten te maken. Deze middelen waren de kennis van de windstreken, de windrichtingen, de getijen, de maangestalten en de sterrenhemel met de maan en de poolster. Om een vreemde of de eigen haven aan te doen hadden ze zowel op de wind, als op de vloed in te spelen. Deze laatste stroomt inderdaad vanuit het Nauw van Kales naar de Noordzee, terwijl de eb de tegenovergestelde richting volgt. Tijdens de haringvangst zelf lagen de vaartuigen evenwel stil aan de vleet.

Typisch voor de nautische kennis van de Nieuwpoortse en andere vissers en zeelui is de afbeelding op de voorzijde van het stadszegel van de IJzerhaven uit het midden van de 14de eeuw. Men ziet er een met kastelen uitgerust schip, bestuurd door een stuurman, die de riem aan bakboord hanteert en dus zijn vaart op de getijdenstroom van eb of vloed regelt. Het vaartuig bevindt zich inderdaad op een golvende zee. Bovenaan de afbeelding, aan weerskanten ervan, ziet men aan het firmament respectievelijk een ster, misschien wel de poolster, en een wassende maan. Centraal op de afbeelding staat de scheepsmast met zijn ra en gereefd zeil, wat op de onmisbare stuwkracht van de wind wijst. De Nieuwpoortse schepenen, die dit zegel en voordien soortgelijke zegels, voorzien van de voorstelling van een varend schip, voor de bekrachtiging van hun akten gebruikten, waren dus wel terdege bewust van het belang, dat de scheepvaart en de zeevisserij voor hun gemeente hadden. Voor dit bewustzijn getuigen ook de twee plaatselijke "vierboetes", die 's nachts de inkom van de haven verlichtten en aanwezen.

Tijdens hun reis in de Noordzee en hun bezigheden op de haring- en andere visgronden voor de Engelse kusten, deden de Nieuwpoortse en andere Vlaamse vissers meestal enkele aldaar gelegen havens aan, zowel om er hun vangst of een andere vracht te lossen, als om er een of andere lading, waaronder wol, steenkool, molenstenen of zelfs vis in te schepen. Ze waren er reeds toe gekomen vissoorten, als kabeljauw en vroege haring, op zee in manden te steuren, d.i. te zouten, en aldus als korfvis of korfharing in Engeland of in Vlaanderen aan te voeren.

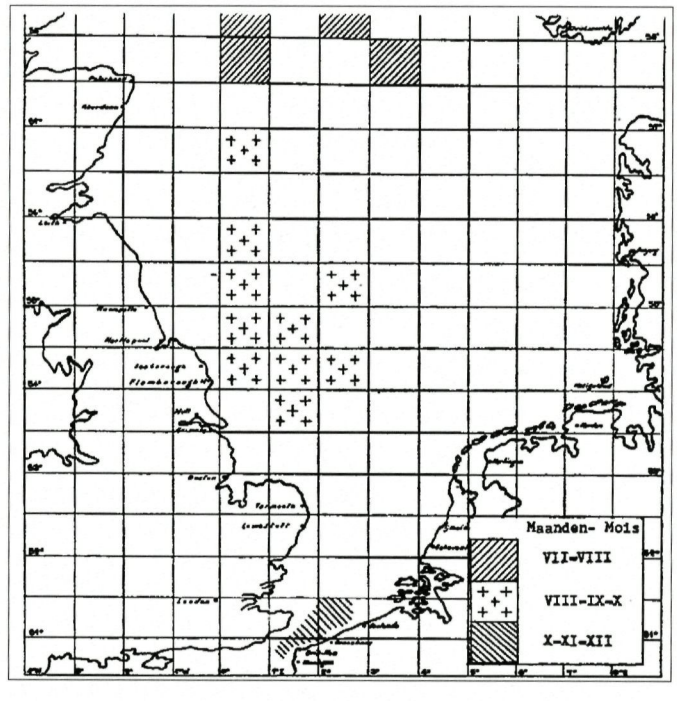

Fig. 31. Voorbeeld van een haringseizoen van de Vlaamse haringvangst met treilers in 1954. Van juli tot november werd in de Noordzee voor de kust van Schotland en Engeland volle haring gevangen en daarna ijle haring tijdens de maand februari in het Nauw van Kales en voor de eigen kust.
Op te merken is dat in de Late Middeleeuwen tijdens de winterperiode, gedurende dewelke de vissersvaartuigen op "winterzate" lagen, geen vangst van ijle haring plaatsgreep. Naderhand, toen de cyclus van de haringvangst bestond uit de "voorvanck", de "teelt" en de "achtervanck", gebeurde dit onder de laatste benaming wel.
(uit: G. Gilis, De haringcampagne gedurende de periode juli 1954 - februari 1955, uitgave Zeewetenschappelijk Instituut te Oostende, 1955, p. 24)

Korfharing van andere vissers kochten ze ook in de Engelse havens aan om die naar hun thuishaven te brengen. Voor het overige deden de Nieuwpoortse stuurlui ook zeer dikwijls aan vrachtvaart en dit in het kader van de aktieve Vlaamse handel op Engeland en andere landen, waaronder Frankrijk. Het was immers zo dat de Vlaamse kooplui, meer bepaald die uit Ieper en Brugge, voor het vervoer van zekere vrachten uit Engeland, zoals wol, huiden, molenstenen en steenkool, en van andere vrachten naar dat land, zoals bakstenen en tegels, van Nieuwpoortse vaartuigen gebruik maakten.

Zo zien we in 1278 Ieperse handelaars een grote hoeveelheid bakstenen, bestemd voor de bouw van de Tower te Londen, te Nieuwpoort in een Nieuwpoorts vaartuig voor het transport over zee naar die Engelse stad inslaan en ter bestemming brengen. Omgekeerd zien we tijdens de periode 1287-1297 in een tiental gevallen Nieuwpoortse schippers wol, door Ieperlingen in Engeland aangekocht, van Boston naar Vlaanderen in hun vaartuigen transporteren. In drie gevallen was dat toen eveneens zo voor stuurlui uit Lombardsijde. Overigens vinden we in die tijd Nieuwpoortse stuurlui ook vermeld te Kings Lynn en te Ipswich. Ze voerden er wol, wolvellen en huiden uit en betaalden er de gebruikelijke "custom" of tol op de export uit die havens. De haven, die ze na 1274 het meest aandeden, was ongetwijfeld Great Yarmouth, het centrum van de Engelse haringvisserij tijdens de teelt. Voordien nochtans, in de zomermaanden, bezochten ze meestal ook Scarborough, waar ze gebeurlijk een vracht zout losten of vroege haring aan wal brachten. Daarnaast kwamen soms ook Whitby, West Hartlepool en Filey, vroeger Fiveley geheten, aan de beurt. Deze laatste haven, gelegen aan een baai, geraakte bekend door de vangst in de nabijgelegen wateren van "viveloe", een soort vroege haring. We vinden de Nieuwpoortse vissers zelfs in 1274 nog meer noordwaarts gesignaleerd en wel te Berwick aan de grens van Schotland, maar dan steeds vóór het eigenlijk haringseizoen of teelt in de zuidelijke Noordzee. De Engelse en ook de Schotse kusten en havens aldaar waren dus voor de Nieuwpoortse zeelui plaatsen, waarmede ze, als gevolg van hun reizen, vertrouwd waren. Door steeds vroeger in het jaar steeds verder in de richting van de "noordover" te varen, hadden de Nieuwpoortse en andere Vlaamse vissers als het ware de westelijke oevers van de Noordzee verkend en ontdekt.

Sinds 1270 had de scheepvaart op Engeland dikwijls te lijden onder de verslechterde betrekkingen tussen de koning van Engeland en het graafschap Vlaanderen. Dit was ook zo vóór en na 1302, toen de Vlamingen in hun strijd tegen de Fransen op de Engelsen beroep deden, zonder dat die er daadwerkelijk kwam. Overigens deden de Nieuwpoortse zeelui in die tijd, onder voorwendsel van de oorlog tegen de vijand, soms eveneens aan kaapvaart en zeeroverij, zowel ten nadele van de Fransen, als van de Engelsen.

Op 1 februari 1303 kwam Edward I, de koning van Engeland, er nochtans toe, tegen betaling van tol, aan alle vreemde kooplui, waaronder vooral degenen komend uit Vlaanderen en Brabant, in zijn land volledige vrijheid van verkeer en handel, alsmede zijn bescherming en de erkenning van hun oude voorrechten, te verzekeren. Deze regeling was ongetwijfeld van groot belang voor de Nieuwpoortse vissers, die er echter voorlopig niet veel van konden genieten. Dit kwam doordat na de slag bij en de Vlaamse zege van 1302 op de Fransen de oorlogstoestand in het graafschap voortduurde. Deze moeilijke omstandigheden gingen gepaard met verdere onveiligheid op zee. Het vredesverdrag van Athis-sur-Orge, dat op 23 juni 1305 door de Franse Koning, Filips de Schone, aan Vlaanderen werd opgelegd, stelde voorlopig een einde aan de vijandelijkheden, ook op zee, zodat de scheepvaart op Engeland dat jaar opnieuw in normale omstandigheden kon gebeuren.

Zo zien we van 4 juni tot 21 september niet minder dan 36 vaartuigen uit "Iser" of Nieuwpoort en 10 vaartuigen uit "Neuyth" of de Nieuwe Yde Scarborough aandoen om er, hetzij ladingen zout, hetzij ladingen verse haring, hetzij in enkele gevallen, beide soorten goederen te lossen: In het totaal ging het om zowat 91 "weys" of "wagen" zout en 108 last haring en dit in een zeventigtal losbeurten of landingen. Onder deze 46 eenheden waren er enkele die meer dan één keer Scarborough aandeden. Genoemde cijfers geven ons een idee van de toenmalige sterkte van de vissersvloten van Nieuwpoort en van de Nieuwe Yde. De volgende jaren deden Nieuwpoortse vaartuigen, geladen met zout of haring, nogmaals Scarborough aan maar dan in mindere mate. Het waren er 15 in 1306, 22 in 1307, 13 in 1308 en minstens 6 in 1309. Van de vaartuigen uit de Nieuwe Yde waren het er 4 in 1306 en een drietal in de drie daaropvolgende jaren samen. Ook stuurlui en schepen uit Lombardsijde namen telkens deel aan deze trafiek.

Op te merken valt dat vooral in mei en juni zout werd aangevoerd en in juli, augustus en september verse haring, met daarnaast, in enkele zeldzame gevallen, gesteurde haring of gezouten vis, blijkbaar kabeljauw.

Gedurende de hier besproken jaren staan de namen van de Nieuwpoortse en andere stuurlui genoteerd in de rekeningen van de tollen op de aanvoer, geheven door de koninklijke tollenaars te Scarborough.

De vissers deden naast de haven van Scarborough, vanwaar ze soms ceramiek, w.o. kruiken, naar huis meenamen, sporadisch ook andere Engelse havens aan, hetzij om er vis te lossen, hetzij om er een vracht wol, wolvellen of huiden in te laden. Zo vinden we hun schepen te Whitby, Kingston upon Hull, Ravenser, Great Yarmouth of Ipswich en andere plaatsen aan de Engelse oostkust.

Met de Engelsen deden zich opnieuw moeilijkheden voor in de periode 1309-1313. Enkele Nieuwpoortse zeelui hadden daaronder te lijden, wat blijkt uit de door hen bij de graaf ingediende klachten.

Een fragment van een in het Frans gestelde klachtenlijst heeft het onder meer over een zestal Nieuwpoortse stuurlui, die tijdens de zomer van het jaar 1310 of 1311 - we weten het niet

juist - door de Engelsen beroofd werden, hetzij van hun geld, hetzij van hun vangst, hetzij van hun netten, hetzij van hun koopwaar, zoals kaas. Een van deze schippers, met name Jehan Staoghe, werd zelfs met verschillende van zijn bootsgezellen (vennoten) vermoord. De overige stuurlui waren Jehan Blankaerd, Pieter Droghebroec, Clais Koekelare, Jehan Smuude en Jehan Neiderlant (1).

Laatstgenoemde en zijn gezellen leden schade, meer bepaald van "cheaus qui alèrent vers Eschoche ou holec de Lunnen" of van de lieden van een hulk uit Kings Lynn, die op weg waren naar Schotland om daar te gaan kapen. Engelsen en Schotten leefden toen immers in vijandschap met elkaar, wat in tijd van oorlog tussen beide naties, vanaf 1310, voor de Vlamingen in de Noordzee soms kwalijke gevolgen had. Ze werden immers door de Engelse regering verdacht van verstandhouding met en hulpverlening aan de Schotse strijders.

Ongetwijfeld was het in verband met deze kwestie dat in oktober 1310 een groep Nieuwpoortse schepenen zich naar Zeeland begaven "pour faire l acort entre les Flamens et de cheaus de Zelande del herenghison", d.i. voor een akkoord met de Zeeuwen inzake de haringvangst, wat in de naam en op kosten van de Drie Goede Steden van Vlaanderen gebeurde. Dit vinden we vermeld in de gelijktijdige stadsrekeningen van Brugge en Ieper. Voor de Vlamingen, zowel als voor de Zeeuwen stonden inderdaad de haringvisserij in de Noordzee en de scheepvaart op Schotland op het spel.

Ook de graaf van Vlaanderen, Robrecht van Bethune, nam het op voor zijn benadeelde onderzaten, door o.a. op 23 juni 1310 of 1311 een brief te richten naar Edward II, de koning van Engeland, waarin hij pleitte ten gunste van Jehan Neiderlant, hoger reeds vernoemd.

In 1311 maakte de graaf bij de Engelse vorst zijn beklag nopens de overval, vóór Berwick-on-Tweed, in juli van dat jaar, op twee Nieuwpoortse schepen, waarvan de stuurlui, Jacob de Darvere en Jehan Witteminne, samen met hun bootsgezellen werden vermoord en beroofd van hun scheepstuig, netten en ladingen haring. De graaf verzocht om de teruggave van de beide schepen, die naar Londen zouden zijn opgebracht, maar de Engelse koning wees op 11 september dit verzoek van de hand. Hij beweerde dat de bewuste vaartuigen tijdens krijgsverrichtingen tegen de Schotten, in wier gelederen ze zich bevonden, werden veroverd op zee vóór Aberdeen. In een klaagschrift daarover van de Vlamingen wordt evenwel van verstandhouding van de omgebrachte Nieuwpoortse zeelui met de Schotten geen gewag gemaakt, wel van de dubbele kaping, maar dan vóór Berwick, dat tot het Engels grondgebied behoorde, wat slechts handelsbetrekkingen of visvangst suggereerde. Daar de Engelse kapers waarschijnlijk afkomstig waren van Great Yarmouth, is het ook mogelijk dat de aanslag op de twee Nieuwpoortse vaartuigen een vergelding was voor de vrijbuiterij van de Vlamingen ten nadele van de Engelsen.

(1) Op het ontbrekende membraan stonden blijkbaar klachten van nog andere Nieuwpoortse stuurlui over represailles vanwege de Engelsen.

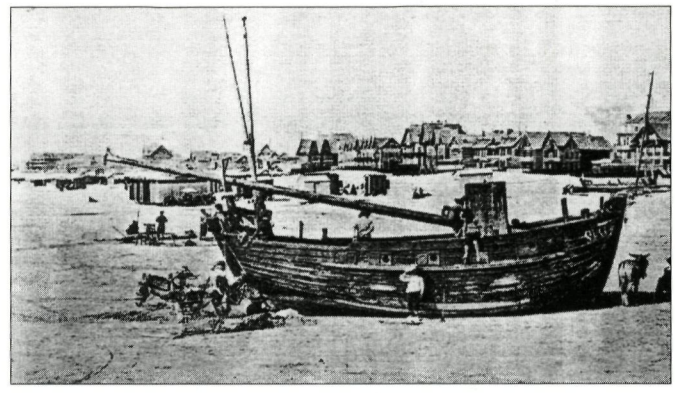

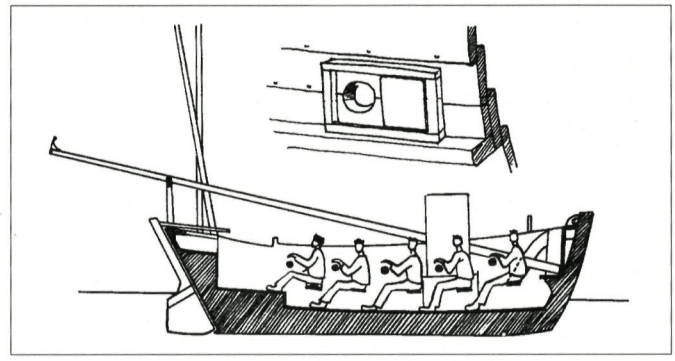

Fig 32. Te Berck aan de Franse kust van het Nauw van Kales bleef tot ver in de 19de eeuw het vissen met lijnen en hoeken, evenals met de vleet in zwang. Als vaartuig gebruikte men de "Cordier", een soort hoeker, waarmee zowel gezeild als geroeid kon worden. Het vaartuig had een bemanning van 11 koppen, bestaande uit 10 gezellen-roeiers en een stuurman. Dit doet sterk denken aan de toestand in Nieuwpoort in 1257 en 1305 waar "navis cum undecim hominibus" waren onderworpen aan de haringtiend. Bemerk de plaats in het vaartuig van de vijf doften of roeibanken en de strijkbare mast.
(uit: F. Beaudouin, Le bateau de Berck, Université de Paris, Mémoires de l'Institut d'Ethnologie Musée de l'Homme, Paris)

In een brief van 20 juni 1311 gericht aan de graaf bekloeg de Engelse koning zich over de overval, op 9 augustus 1310 gepleegd door acht Vlaamse stuurlui, waaronder Clays Pleyte uit "Yzre" en "Noydekyn del Newehithe", op het schip van Robrecht Assheman uit Great Yarmouth, dat na te zijn beroofd van zijn goederen, ter waarde van 200 pond sterling, tot zinken zou zijn gebracht.

In dit schrijven vroeg Edward II uitdrukkelijk Robrecht van Bethune nopens deze zaak een onderzoek in te stellen en gerechtigheid te doen geschieden. Wat van dit verzoek terecht kwam, vernemen we niet. Zeker is dat het conflict tussen de Engelse en Vlaamse zeelui tot een ware vete was uitgegroeid en in 1310 of 1311 zelfs aanleiding gaf tot een bloedig treffen op zee, vóór "Crasdun". Die plaats heeft men nog niet kunnen identificeren, maar men veronderstelt dat ze zich in of nabij de "downs" of "duins" aan de zuidoostpunt van Engeland bevond. Het onderzoek naar de omstandigheden waarin deze zeeslag zou plaatsgevonden hebben, bleef evenwel aanslepen.

In 1312 gingen de Engelsen in hun land over tot nieuwe represailles tegenover de Vlamingen. Onder deze laatsten waren er dat jaar ook enkele Nieuwpoortse stuurlui met hun gezellen bij. Uit een in het Frans gesteld klaagschrift daaromtrent, vernemen we dat op 12 juli, vóór Dunwich, Willem Boutin en zijn bootsgezellen door de Engelsen werden vermoord. Hetzelfde

overkwam Lambert Daniël en ook zij die met hem meevoeren, namelijk zijn gezellen en verscheidene kooplui, afgezien van twee personen, die zich onder de visnetten wisten te verbergen en alzo hun leven konden redden, mede dank zij de hulp van sommige lieden uit de havenstad Winchelsea. Hun vaartuig dat in steek werd gelaten, dreef verder af om tenslotte aan te komen in het plaatsje genaamd "Bollerhide", waar het door de overheid werd aangeslagen.

Wie ook door de Engelsen op zee aangevallen werd op 19 juli en wel door lieden van Hull, was Colard Sieptsous, blijkbaar Nikolaas Sevenscelle uit Nieuwpoort, die voor rekening van "Monseigneur Jehan de Bertaigne", graaf van Richmont, een lading "marien" d.i. verse vis vervoerde. Hij wist, samen met zijn gezellen, zijn leven te redden door zich, liggend op de vracht, in het water te laten meedrijven.

Omstreeks 29 juni 1311 of 1312 werd de Nieuwpoortse bemanning van het vaartuig van Jacob van Outkerke uit Ieper, dat onder het gezag stond van zijn familielid Pieron Halle, door lieden uit Dover en elders uit Engeland aangevallen op de Theems. Een zestal personen, waaronder de schipper, dienaars en matrozen werd gedood. Tevens werd het geld, dat aan boord was, geroofd, namelijk 50 pond sterling en 1000 "deniers d or a l aigniel", waarschijnlijk Franse munt berekend in gouden penningen. Daarna zou de vracht aan graan te Seaford zijn verkocht. Nadien werd ook beweerd dat sommige ingezetenen aldaar na het indienen van het klaagschrift rondliepen in "les robes et les dras des personne, ki furent murdri en la lite neif" of kort vertaald, de klederen van de vermoorde zeelui aan hadden. We vernemen niet welk gevolg aan deze verschillende klachten in Engeland gegeven werd. Ook kunnen we niet achterhalen of de betrokken klaagbrieven werkelijk bij de Engelse koning konden ingediend worden. Zeker is dat de onderhandelingen, die in 1312 en volgende jaren, tussen de vertegenwoordigers van Robrecht van Bethune en die van koning Edward II gevoerd werden, niet tot het herstel van de goede verstandhouding leidden.

De onveiligheid op zee en in de Engelse havens bleef, wegens de represailles van de Engelsen, voortduren en daarvan waren o.m. ook de haringvissers van Lombardsijde het slachtoffer. Dit blijkt uit hun klaagschriften daaromtrent, betrekking hebbende op feiten gepleegd in de jaren 1314, 1317 en 1318. Overigens is het ook zo dat sommige Nieuwpoortenaars medeëigenaar waren van Lombardsijdse schepen, o.a. Salemoen Verdeboud (1311).

De vijandelijke houding van de Engelsen had steeds te maken met de handelsbetrekkingen, die de Vlamingen verder onderhielden met de Schotten. In maart 1319 stuurde de Engelse koning aan de graaf van Vlaanderen en de schepenen van verschillende Vlaamse steden en havens, waaronder Nieuwpoort, een brief waarin hij vroeg geen hulp en asiel meer te verlenen aan de Schotse rebellen. Robrecht van Bethune antwoordde op dit verzoek met erop te wijzen dat het in Vlaanderen de gewoonte was alle vreemde handelaars, zonder enig onderscheid, goed te ontvangen. Toch gaf hij de Engelse vorst de verzekering dat hij niet zinnens was de Schotten in hun opstand aan te moedigen, zonder daarom de handelsbetrekkingen met dat volk te willen verbieden.

De sinds lang ingezette besprekingen tussen de koning van Engeland en de graaf van Vlaanderen leidden in 1320 tijdelijk tot een betere verstandhouding en dus tot ontspanning. Het jaar daarop werd Scarborough opnieuw druk door schepen uit Vlaanderen aangedaan. Van juni tot en met september waren er daaronder 11 uit "Iser" (Nieuwpoort) en 6 uit "Newerhythe" of "Newythe" (de Nieuwe Yde). In de desbetreffende rekening staan hun stuurlui met hun naam vernoemd. Toch liet Edward II, in 1322, alweer beslag leggen op de goederen van sommige Vlamingen, die zich in zijn rijk bevonden, steeds onder voorwendsel, dat de betrokkenen met de Schotten handelsrelaties hadden.

Pas na het overlijden van Robrecht van Bethune, in september 1322, zou het tussen de Engelse koning en Lodewijk van Nevers, de nieuwe graaf van Vlaanderen, tot een ware ontspanning komen. Op 6 april 1323 sloten beide vorsten een bestand, dat naderhand regelmatig verlengd zou worden en opnieuw normale handelsbetrekkingen tussen beide landen mogelijk maakte.

Dit belette niet dat deze commerciële relaties soms nog door zeerovers verstoord werden. Zo zien we eind december 1324 de burgemeesters en schepenen van Nieuwpoort bij Edward II schriftelijk hun beklag maken over het verlies geleden door medeburgers, van wie hun schip in een gevecht op zee door piraten uit Great Yarmouth werd gekaapt. Zij eisten hiervoor dan ook schadevergoeding. De graaf steunde enkele tijd nadien dit verzoek door op zijn beurt daarvoor eveneens schriftelijk aan te dringen. Of in deze zaak genoegdoening voor de Nieuwpoortse zeelui werd verkregen, vernemen we niet.

De twee volgende jaren treffen we Nieuwpoortse schepen aan te Ipswich en te Great Yarmouth. Ze losten er verse of gezouten haring of namen er een lading Engelse lakens in.

In 1327 volgde de jonge Edward III zijn vader op, die als koning van Engeland was afgezet. Hetzelfde jaar werd het toen nog steeds geldend bestand met Vlaanderen voor de duur van twee jaar verlengd. De nieuwe Engelse vorst ging in op de verzoekschriften, die door Nieuwpoort en Brugge, eind april, aan hem gericht werden en waarin de aanval op een Nieuwpoorts vaartuig door lieden van Winchelsea en Sandwich, nabij Boulogne, werd aangeklaagd. Dit feit moet zich waarschijnlijk het jaar voordien hebben voorgedaan. Edward III verzekerde de magistraat van Brugge dat deze wandaad in geen enkel opzicht aan het zo pas vernieuwde bestand afbreuk zou doen, en beloofde in deze zaak gerechtigheid te laten geschieden. Of de schade geleden door de Nieuwpoortse stuurman en zijn bemanning, namelijk het verlies van het schip en de lading, geraamd in het totaal op 200 pond, daarna werkelijk werd vergoed, vernemen we niet.

Daarnaast hadden ook de Engelsen zelf soms te klagen over het optreden van Vlaamse vrijbuiters. Volgens een klacht van 21 februari 1329 zouden Lamsin Sevenscelle samen met andere boosdoeners uit Nieuwpoort op een bepaald ogenblik het schip van kooplui uit Exeter hebben aangevallen, waarbij laatstgenoemden voor niet minder dan 500 pond benadeeld werden. Dergelijke incidenten verhinderden evenwel de voortzetting van de Vlaamse handelsbetrekkingen met Engeland niet.

Zo loste "Thomas Botirman de Neweport" in de tweede week van augustus 1342 te Great Yarmouth uit zijn schip "Blitheleven", naast drie "weies" zout, ook zes en een halve last verse haring. Deze stad was toen, niettegenstaande de beginnende verzanding van haar haven, steeds het centrum van de haringvisserij in de zuidelijke Noordzee. In haar "borough court rolls" of rekeningen van de stedelijke justitie, tevens rekeningen van de stedelijke tolheffingen, staan de namen van de vreemde zeelui, waaronder ook die uit Nieuwpoort, die er borg gestaan of tol betaald hadden.

Naast de havens gelegen aan de oostkant van Schotland en Engeland, deden de Nieuwpoortse vissers ook het veel dichter gelegen Calais of Kales in Vlaams-Artesië aan. Zo zien we "Kerstian Zoerin" (Christiaan Zeurinc) er in 1330 twaalf last herfstharing lossen, die hij in Engeland had gekocht. Dezelfde stuurman bracht er vier jaar later zeven tonnen wijn en drie "pokes" of zakken kanefas d.i. grof linnen aan wal. Dit vernemen we uit de "comptes de la boîte" of rekeningen van de inkomsten van de graaf van Artesië te Kales en diens haven tijdens de eerste helft van de 14de eeuw. Ook vissers uit Lombardsijde legden soms te Kales aan.

Overigens namen de Nieuwpoortse en andere Vlaamse vissers in die tijd jaarlijks deel aan de late haringkampagne in het Nauw van Kales en dit telkens vanaf eind september. Zelfs nadat in 1337 tussen Engeland en Frankrijk de Honderdjarige Oorlog uitbrak, en Vlaanderen onder Jacob van Artevelde daarin betrokken werd, bezochten ze nog steeds Kales o.a. om er "herenc de saffare" of vroege haring van de zeevaart ("seafare") te lossen en aan de man te brengen.

Na Pasen 1344 bracht Jehan Meus uit de "Niewehede" er 19.000 stuks of ongeveer twee last aan wal en Wouter Provendier uit "Nieuveport" niet minder dan 7 last en 6.000 stuks of iets meer dan zeven en een halve last.

Het volgende jaar, vóór Pinksteren, voerden andere Nieuwpoortse stuurlui er vaten wijn aan. Zo zien we het schip van "maistre Jaque Boullart" of stuurman Jacob Bollard er 47 vaten en 1 pijp wijn lossen en dat van "maistre Jehan Dalbourt" 109 vaten. In beide gevallen behoorde de geloste drank telkens voor een deel, hetzij aan een paar kooplui, hetzij aan de stuurman zelf, hetzij als "portage" aan de bemanning van "maronniers".

Het vaartuig van Jaque Boullart droeg de naam "le Walkenaire de Noefport", d.i. de Valkenaar van Nieuwpoort en dat van Jehan Dalbourt "le Nicolaze de Niewport", d.i. de Nikolaas van Nieuwpoort. Onder de kooplui voor wier rekening de genoemde vaten wijn vervoerd en gelost werden, vinden we in het eerstgenoemde schip de Nieuwpoortenaars Henry Nederlant en Jaque Goscalc (Jacob Godschalk), eigenaars van respectievelijk 19 en 9 tonnen. Daarnaast werden uit de "escute" of schuit van de Nieuwpoortse schipper Pietre le Quok (Pieter de Kok) 30 vaten wijn gelost.

Kales werd in 1347 door de Engelsen veroverd en kwam alzo aan de Engelse kroon. Vlaanderen had toen pas een nieuwe graaf, Lodewijk van Male. Teneinde de economische belangen van zijn vorstendom te bevorderen, zou hij voortaan een neutrale koers volgen in de oorlog tussen de Engelse en Franse koningen, dit in tegenstelling met de Fransgezinde houding van Lodewijk van Nevers, zijn vader en voorganger. In 1348 sloot hij met Engeland de vrede van Duinkerke met als gevolg het herstel van de goede verstandhouding tussen de Engelsen en de Vlamingen. In juli 1359 beval hij de baljuw van Nieuwpoort er voor te zorgen dat de Engelse kooplui ter plaatse geen moeilijkheden in de weg zouden worden gelegd, gezien de vrijgeleide die ze in Vlaanderen verkregen hadden.

Aan de Engelse oostkust was Newcastle upon Tyne een van de havens die in de twee helft van de 14de eeuw door de Vlaamse zeelui, waaronder de Nieuwpoortse en de Lombardsijdse, aangedaan werd vóór het begin van de "teelt". Als retourvracht sloeg men er vooral "smeidecolen" (steenkool) in. Deze was bestemd voor de produktie van kalk in de kalkovens en het bewerken van ijzer in de smidsen, maar dan waarschijnlijk voor rekening van opdrachtgevers uit Vlaanderen of elders.

In 1378 van begin februari tot midden september zien we niet minder dan 21 verschillende Nieuwpoortse schepen te Newcastle aanleggen, waaronder een vijftal twee en één zelfs drie keer. Hun stuurlui losten er koopwaar zoals appelen, linnen, smout, hout of wagenschot. In zeven gevallen werden tegels gelost, waaronder twee ladingen met als hoogste hoeveelheid telkens 4.000 stuks. Twintig van de genoemde vaartuigen verlieten de haven een of meerdere malen bevracht met steenkool, in totaal 27 ladingen of 1218 "chaldrons" van elk zowat 1800 pond (900 kilo), wat gemiddeld op 45 "chaldrons" per vracht neerkwam. Feitelijk bedroeg de zwaarste ingeladen vracht 66 "chaldrons" en de kleinste 26, terwijl de andere ladingen rond de 45 "chaldrons" schommelden. Dit geeft ons een idee van de tonnemaat van de betrokken Nieuwpoortse vaartuigen, namelijk gemiddeld 20 à 30 last (een last zijnde + 2 "chaldrons"). Naast steenkool werd in twee gevallen een molensteen ingeladen.

De "custom" of tol, door de koninklijke tollenaars geheven op de in- en uitvoer van genoemde ladingen, staat in de desbetreffende rekening, telkens naast de naam van het vaartuig en van de betrokken stuurman genoteerd, maar dan in Engelse spelling. Twee van de 21 Nieuwpoortse schepen heetten "Maryeschippe", twee "Laurence", twee "Crucebergh" en de overige vijf "Cristofor", "Juliane", "Margaret", "Nicholas" of "Palmer".

De twee eerste benamingen hebben ongetwijfeld te maken met de verering van de plaatselijke beschermheiligen in de twee stedelijke kerken, respectievelijk gewijd aan O.L.Vrouw en Sint-Laurentius. De scheepsnaam "Nicholas" wees op de verering van Sint-Nikolaas als patroon van de zeelui en op de Sint-Niklaasabdij te Veurne. Uit de rekening leren we dat de Nieuwpoortse zeelui in de trafiek op Newcastle vooral tijdens de maanden juli en augustus zeer aktief waren. We mogen dan ook aannemen dat de meeste, zoniet alle Nieuwpoortse kolenschepen, eigenlijk tot de vissersvloot behoorden.

Na het topjaar 1378 verminderde de export van steenkool uit Newcastle, waarschijnlijk als gevolg van de toenmalige gespannen internationale toestand, evenals van de troebelen in Vlaanderen. In 1381, van maart tot eind oktober, deden slechts drie verschillende Nieuwpoortse schepen en één uit de Nieuwe Yde de voornoemde haven aan, zij het wel enkele keren. Zo zien we het vaartuig "Comweletohous", d.i. "Komwelthuis", met als stuurman "Gelys Deryngs" (Gillis Diericks), vier maal de haven aandoen om steenkool in te laden voor een totaal van 145 "chaldrons". "Clays Loursone" of 'Clays Lauwerszone", schipper van de "Seint Joneshippe" uit "Newhith", d.i. het schip Sint-Jan uit de Nieuwe Yde, deed er in mei en juni telkens een lading in van 40 "chaldrons", zonder er voorafgaandelijk iets aan koopwaar te lossen. De twee overige schepen laadden er respectievelijk 34 en 46 "chaldrons" steenkool in, wat het totaal voor de vier vaartuigen samen op 305 "chaldrons" brengt, dit in acht ladingen Slechts in drie gevallen werd vooraf koopwaar gelost, waaronder 1000 schapenvellen uit het schip "maister Jone" of "Meester Jan" van Petrus Monke, en, als we goed gelezen hebben, vijf ezels uit het vaartuig van genoemde Gylis Deryngson of Gillis Diericks. Het vierde schip was de "Godewylle" of "Godswil" van Johannes Gerard, dat na aankomst, alleen steenkool insloeg.

Soortgelijke gegevens als van 1381 hebben wij ook voor 1382, alhoewel slechts gedeeltelijk, daar het document, zijnde eveneens een rekening van de geheven "custom", wegens beschadiging, op meerdere plaatsen onleesbaar is en dus hiaten vertoont. Van vier Nieuwpoortse stuurlui weten we dat ze dat jaar in de periode februari-augustus Newcastle bezocht hebben, waaronder één zelfs twee maal, om er goederen zoals zout, nagels, bast en tegels of dakpannen te lossen. Drie van de betrokken schepen waren bij het vertrek geladen met een vracht steenkool, 114 "chaldrons" in totaal. Onder deze vaartuigen vinden we de "Comweletohous" van Gillis Diericks, terug, die 8 tonnen zout loste en 36 "chaldrons" steenkool inlaadde. Twee van de andere schepen droegen de naam "Seint Maryeshippe" en een de naam "Christofore".

In 1383, dat voor Vlaanderen een beroerd jaar was, zouden de Nieuwpoortse stuurlui Newcastle niet hebben aangedaan. Overigens is, in de 14de eeuw, van de Vlaamse trafiek op Engeland niet alles geweten. De rekeningen van de "customs" in de Engelse havens zijn, wat de heffingen op schepen uit Vlaanderen aangaat, niet alle onderzocht. Zeker is dat de Nieuwpoortse zeelui, in normale omstandigheden, jaarlijks één of meerdere reizen langs de oostkant van Engeland en Schotland ondernamen en er hier en daar een haven aandeden, hetzij om er hun vangst aan haring of andere vis te lossen, hetzij om er allerhande koopwaar te ontladen, hetzij om er goederen zoals wol, steenkool of gezouten vis in te laden. Aan deze scheepvaart en trafiek deden ook de stuurlui uit de zusterstad Lombardsijde en het van de IJzerhaven afhangende plaatsje Walraversijde mee.

De reizen die in de Noordzee soms ondernomen werden waren ver. De afstand tussen de IJzermonding en Newcastle bedroeg meer dan 600 kilometer. Het ligt dan ook voor de hand dat gedurende zo'n verre zeereis de op deze route liggende havens, waaronder Dover, Sandwich, Orwell of Harwich, Orford, Dunwich, Great Yarmouth, Kings Lynn, Boston, Hull, Ravenser, Withernsea, Filey, Scarborough, Whitby, Hartlepool of Tynemouth, wanneer nodig aangedaan werden.

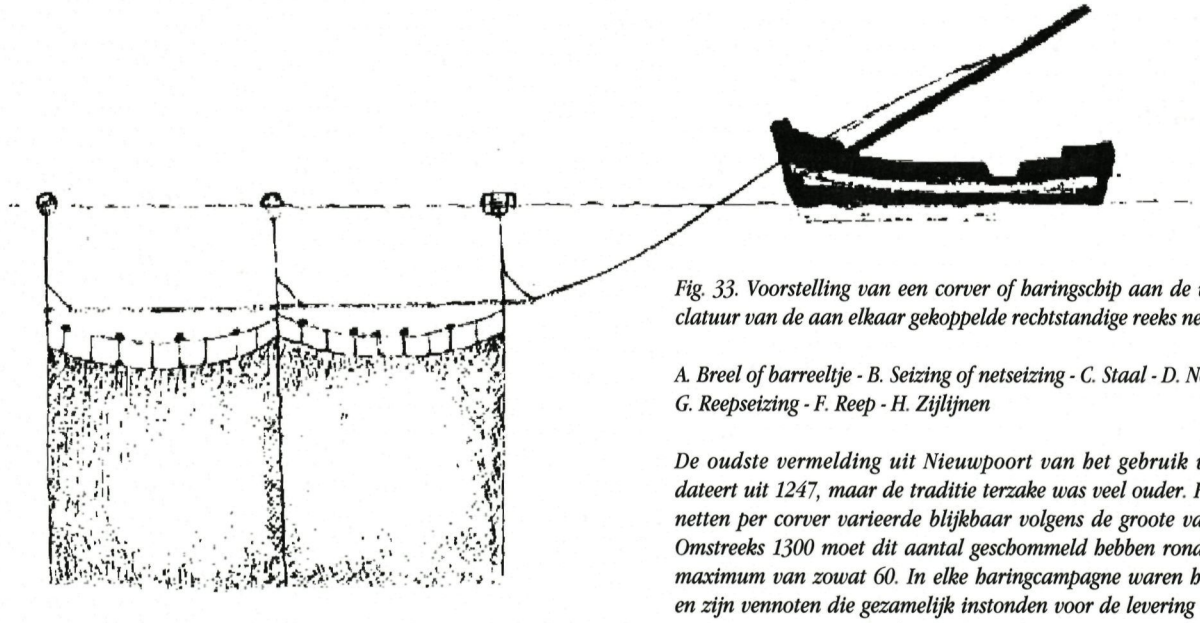

Fig. 33. Voorstelling van een corver of haringschip aan de vleet en nomenclatuur van de aan elkaar gekoppelde rechtstandige reeks netten.

A. Breel of barreeltje - B. Seizing of netseizing - C. Staal - D. Netlijn - E. klaks - G. Reepseizing - F. Reep - H. Zijlijnen

De oudste vermelding uit Nieuwpoort van het gebruik van drijfnetten dateert uit 1247, maar de traditie terzake was veel ouder. Het aantal drijfnetten per corver varieerde blijkbaar volgens de groote van het vaartuig. Omstreeks 1300 moet dit aantal geschommeld hebben rond de 40 met een maximum van zowat 60. In elke haringcampagne waren het de stuurman en zijn vennoten die gezamelijk instonden voor de levering van de drijfnetten tot vorming van de vleet. (tek. uit: W. Lansweert en J. Verbanck, Haring en sprot in drijf- en stroopnet, Oostduinkerke, 1986, p. 23 en 28.)

Tussen Nieuwpoort en Engeland bestond er dus in de 14de eeuw een drukke handelstrafiek. Met geen andere land onderhield de stad zulke nauwe betrekkingen, een traditie, die tot op heden enigszins is gebleven.

Naast de scheepvaart op Engeland namen de Nieuwpoortse zeelui ook deel aan die in de oostelijke en westelijke richtingen in het zuidelijk Noordzeegebied. Zoals schepen uit Sluis nu en dan de IJzerhaven binnenvoeren om er te laden en te lossen, deden vaartuigen uit Nieuwpoort en Lombardsijde het Zwin aan, waar ze trouwens in de havens tolvrijdom genoten. Ook voeren Nieuwpoortse kooplui bij gelegenheid oostwaarts om er hanzehavens in Friesland of Noord-Duitsland aan te doen. Soms bezochten schepen uit voornoemde gebieden de IJzerhaven.

Op 7 oktober 1319 maakte de schepenen van Nieuwpoort bekend dat ze, met toelating van de graaf, beslag hadden doen leggen op een bedrag van 50 pond sterling "corones d'Engleterre", toekomende aan lieden uit Friesland. Deze som hadden ze in hun gemeente onder sekwester doen stellen, omdat verschillende van hun medeburgers in dat gewest "grant grief", perte et damages" hadden ondervonden "tant de le prise de leurs cors, quant de leurs biens". Het bedrag moest gebeurlijk dienen voor schadeloosstelling "en rebact de leur damages, grief et perte" en dus met het oog op een "boen conte a venir", d.i. afrekening en vereffening. Meer bijzonderheden over deze zaak bevat de desbetreffende, in het Frans gestelde, schepenbrief niet, zodat we niet weten over welke betwisting het juist ging. Uit het stuk is evenwel toch af te leiden dat Nieuwpoortse handelaars soms Friesland bezochten om er zaken te doen.

Verder blijkt uit een schrijven van de stadsraad van Wisby van 7 mei 1333 dat omgekeerd ook hanzeaten soms juridisch met de overheid van Nieuwpoort te doen hadden. Daarin wordt namelijk medegedeeld hoeveel een aandeel bedroeg van een zekere Henricus Niger (Hendrik Schwarz) in de lading van een kogge.
Overigens namen na 1350 Nieuwpoortse zeelui en kooplui ook deel aan de westvaart of jaarlijkse handelsreis van de hanzeaten naar La Rochelle in Poitou, van waar wijn werd gehaald.
Dit kunnen we afleiden uit de vaststelling dat in 1377 de Nieuwpoortenaar Clais fs Gheraerds deze havenstad bezocht, en hij het jaar nadien, bij zijn terugkeer te Nieuwpoort, door de baljuw vervolgd werd omdat "hi te Rutseele een man sijn been brac met eenen vate wijns".

Dit alles toont aan dat de Nieuwpoortse zeelui en handelaars, hoe bescheiden ook, in de 14de eeuw een rol speelden in de toenmalige Vlaamse actieve handel op Engeland en Schotland, Noord-Nederland, de Noordduitse hanzesteden en de Westfranse of Atlantische havens met La Rochelle. Dit waren de drie hoofdrichtingen van de toenmalige Vlaamse commerciële en maritieme bedrijvigheid. In aansluiting daarmee hing ook dezelfde handelsactiviteit van Diksmuide, Ieper en Veurne voor een deel van de IJzerhaven af. Dit bevorderde mede de Nieuwpoortse scheep- en vrachtvaart. Overigens bleef de Ieperse commerciële activiteit over zee nauw verbonden met die van de Nieuwpoortenaars, zo zelfs dat laatstgenoemden soms samen met Ieperlingen in schadegevallen betrokken werden. Dit gebeurde omstreeks 1360, toen beiden op zee schade opliepen door lieden uit Sint-Omaars in Artesië en daarvoor, na tussenkomst van de graaf, een vergoeding van 1000 goudfrank toegewezen kregen.

C. De agrarische en ambachtelijke bedrijven

De oorspronkelijke bevolking van Nieuwpoort moet uit vissers en landbouwers bestaan hebben. Het ligt voor de hand dat, met de groei van de agglomeratie in de 13de eeuw, de meeste Nieuwpoortse boeren alleen maar in de stad soms een woning hadden, terwijl hun labeurgronden daarbuiten lagen. Nog in 1240 toont de scheidsrechterlijke regeling inzake de parochiale begrenzing van Nieuwpoort, die nieuwe stad als een nederzetting op een hoogte, omzoomd, niet alleen door wateringen, dijken, sluizen en wadden, maar ook door molens en hoeven, waaronder er zelfs een op een werf of opgeworpen hoogte aan de oever van de IJzerinham gebouwd was. Althans waren er in 1214, een paar hereboeren, die in de stad hun intrek genomen hadden of er woonden. Zo wordt ons, op de rug van een oorkonde van de Duinenabdij, medegedeeld dat een zekere Tristan de Hem, die van dit klooster door transactie het landgoed, geheten Arveshoec, had gekregen, zich te Nieuwpoort was gaan vestigen. Een familielid van deze hereboer was Boudewijn van Nieuwpoort, die toen blijkbaar de eigenaar van de genoemde werf aan de havenkant was en er door zijn zoon Johannes zou worden opgevolgd. Beiden werden als "miles" of ridder en "dominus" of heer van een landgoed bestempeld.

Onder de eigenaars van gronden, die we in 1240 aan de zuid- en oostgrens van de stad aantreffen, vinden we, naast genoemde Johannes van Nieuwpoort, ook nog "Willelmus filii domini Eustacii", "Ghiselinus Winc", "Witterdus Nona" en "Iordanus Muelnare", allen in het bezit van een molen. Nabij laatstgenoemde molens en de stadsrand lag een terrein geheten "Schipstal". Op dit landgoed was eerder in 1237 de oprichting van de grafelijke dwangburcht gepland geworden. Andere lieden waren in het bezit van een "mansura" of kleine hoeve. Al deze molens en hoeven bevonden zich langs de "via" of weg, die van Oostduinkerke naar Nieuwpoort liep en dus niet zover van de grote markt van die stad, waar hun produkten konden worden aan de man gebracht.

Dat sommige hereboeren of kleine edellieden werkelijk te Nieuwpoort woonden, alhoewel ze hun gronden buiten de stad liggen hadden, wordt ons bewezen door de handelwijze

van de reeds vermelde "Willelmus filii domini Eustacii" of Willem, zoon van de heer Eustacius. Deze had inderdaad in 1232 in de O.L.Vrouwkerk een kapelanie laten stichten door middel van een schenking van 150 pond parisis voor dat doel. Dit gebeurde op een tijdstip, waarop de begrenzing van de parochies Nieuwpoort en Oostduinkerke nog onduidelijk was en de boeren uit de omgeving van eerstgenoemde plaats zich aldaar thuis voelden. Het grondbezit van Nieuwpoortse ingezetenen in Veurne-Ambacht en daarbuiten is niet alleen door het agrarisch karakter van de streek te verklaren.

Ook de aangroei van de stadsbevolking in en om Nieuwpoort droeg daartoe bij. Heel wat Nieuwpoortenaars gingen in de "banlieuwe" van de stad wonen om er aan land- en tuinbouw te doen. Blijkbaar lagen hun tuinen, weiden en landerijen vooral op het grondgebied van Ramskapelle, Wulpen en Oostduinkerke. Gezien de Nieuwpoortenaars meer en meer gronden in Veurne-Ambacht verwierven of poogden te verwerven en ingezetenen uit de kasselrij onroerende goederen te Nieuwpoort in bezit kregen of wensten te krijgen, diende ter zake een juridische regeling getroffen te worden. Dit deed graaf Gwijde op 13 februari 1297 door middel van een ordonnantie. Voortaan mochten de Nieuwpoortenaars van de "cuerbroeders" uit de kasselrij en, omgekeerd, laatstgenoemden van Nieuwpoortse burgers in volle vrijheid grond kopen. In de gevallen van huwelijk en "versterfvenesse" of erfenis mochten de poorters van Nieuwpoort in Veurne-Ambacht, zoals de "cuerbroeders" in genoemde stad, hun intrek nemen, de eersten met behoud van hun rechten van Nieuwpoortse burgers, de laatsten met behoud van hun grondbezit in de kasselrij, zonder verder voor dit bezit aldaar nog belastingen verschuldigd te zijn. Behalve in deze twee gevallen mochten de lieden van Veurne-Ambacht, die toch te Nieuwpoort kwamen wonen, er geen burgers worden, aangezien ze voor hun grondbezit in de kasselrij steeds aan de aldaar geheven belastingen onderworpen bleven. Voortaan nochtans was de stad Nieuwpoort voor het grondbezit van haar ingezetenen, gelegen in Veurne-Ambacht, verplicht, in de aldaar aan de graaf op te brengen "beden" of geldelijke toelagen, het hare bij te dragen en dit op basis van elf pond 10 schellingen parisis voor ieder duizend pont te betalen door de kasselrij.

Dat de ingezetenen van Nieuwpoort en ook die van de Nieuwe IJde heel wat gronden in de omgeving van de gemeente hadden liggen, blijkt uit de lijst van de gesneuvelden, wier goederen, na de slag bij Kassel in 1328, aangeslagen werden. Onder de 174 gedode Nieuwpoortse burgers waren er 27 eigenaars van landerijen met of zonder "manoir" of hoeve, en 16 eigenaars van dergelijke hofstede op de buiten. De oppervlakte van de landerijen schommelde van 1 tot 24 en meer gemeten. Van sommige van deze gronden wordt in de genoemde lijst vermeld dat ze gelegen waren in dorpen als Ramskapelle, Adinkerke, Pervijze, in de kasselrij Veurne-Ambacht of in het Brugse Vrije.

Onder de 14 gesneuvelde inwoners van de Nieuwe IJde telde men er 3 in het bezit van landbouwgronden. Het waren Jehan Gherebrand met "1 mesure de bleit et le manoir, terre dehors et 3 maisons", Michiel Meinard met "1 grange et 4 mesures et 1 line de terre" en Boudewijn Galle met "8 mesures de terre en 1 manoir". Een vierde eigenaar was Coppin Achten met een "manoir". In de Nieuwe IJde waren dus meerdere gegoede grondbezitters, waarvan de landerijen zich in de streek bevonden. Feitelijk deden de meeste mannelijke inwoners van het gehucht zowel aan strand- en kustvisserij als aan land- en tuinbouw. Een traditie, die te Oostduinkerke nog lang zou voortleven.

De agrarische bedrijvigheid van de Nieuwpoortse en andere boeren in de omgeving van de stad was vooral gericht op de productie van graan en vlees, dit in de eerste plaats om aan de plaatselijke behoeften te voldoen.

Aan de rand van de agglomeratie bevonden zich verschillende molens, waar het geproduceerde graan werd gemalen. In 1240 telde men er vier aan de grens met Oostduinkerke. In de kadastrale lijst van 1314 wordt er één vermeld, staand "bi Sinte Laurenskerchove", aan de oostkant van de stad. Hij hoorde toe aan vijf eigenaars en de oppervlakte van de bodem, waar de molen zich bevond, bedroeg 98 roeden of 1450 m2. Ook aan de zuid- en westkant van de agglomeratie moeten nog molens hebben gestaan. In 1328 was de Nieuwpoortse grondbezitter Wouter Hategoed, die in de slag bij Kassel sneuvelde, in het bezit van een molen, waarvan we de ligging niet kennen. In de stad zelf en in de omgeving ervan bevonden zich ook schuren, waar landbouwprodukten als graan en stro werden opgeslagen. In de kadastrale lijst van 1314 wordt aldus melding gemaakt van de schuur van Philip Stasioet, staande op een perceel grond met een oppervlakte van 91 roeden.

Nieuwe overeenkomsten inzake elkaars grondbezit werden gesloten in 1332 met het Brugse Vrije en in 1350 met de kasselrij van Veurne. Telkenmale betrof het een juridische regeling, meer bepaald de formulering van de rechtstoestand van de Nieuwpoortenaars met grondbezit aldaar, maar wonende in de stad en omgekeerd van ingezetenen uit de kasselrij of het Vrije, die te Nieuwpoort waren komen wonen. De regeling werd vooral getroffen met het oog op de juiste heffing van de "taelgen", het "issuwerecht" en andere belastingen. In deze akkoorden werd telkenmale de kwestie geregeld van de aankoop van gronden gelegen in Veurne-Ambacht of in het Vrije door Nieuwpoortenaars.

Veel Nieuwpoortenaars waren grondbezitters te Oostduinkerke. Dat blijkt uit een regeling, die in 1356 door de abt van de Sint-Nikolaasabdij getroffen werd, met de toestemming van de toenmalige Nieuwpoortse schepenen. Het akkoord betrof het gebruik van een "arveliken weghe..., begonnende bezuden der cruce van der banlieuwe van der Nieuwerpoort", door al degenen die langs dit pad hun landerijen hadden liggen, en dat waren, te oordelen naar hun familienamen, hoofdzakelijk Nieuwpoortenaars. Onder de bezitters bevonden zich ook het hospitaal en de armendis van Nieuwpoort. De getroffen regeling sloeg op niet minder dan 25 eigenaars in het bezit van gronden, elk met een oppervlakte van 1 tot 11 gemeten.

Het ligt voor de hand dat naast de landbouw, de zeevisserij en de scheepvaart, ook de ambachtelijke arbeid in de stedelijke

economie te Nieuwpoort een voorname rol speelde, alhoewel nog in een beginstadium verkerend. Denken we maar alleen aan de talrijke nevenbedrijven van de drie genoemde activiteiten. Met het agrarische bedrijfsleven te Nieuwpoort dient stellig in verband worden gebracht het bestaan aldaar van ambachtslui als huidevetters, brouwers, bakkers, vleeshouwers en ledertouwers. Bovendien treffen we er ook kammers, spinners, wevers, scheerders en ververs aan, wat op wolbewerking en de vervaardiging van grove lakens wijst.

Overigens waren er in en om de stad verschillende windmolens en binnen de agglomeratie verscheidene marktplaatsen, waaronder de grote markt, de vismarkt, de zwijnenmarkt en de halle, later bekend als koornhalle. Nevenbedrijven van de zeevisserij en de scheepvaart, als de scheepsbouw, de touwslagerij, de nettenknoperij, de zoutziederij en de zeilmakerij, evenals de houtbewerking moeten er van meet af aan niet zonder belang geweest zijn. We vinden trouwens in de stad een "tauhuus", een houtmarkt en een "houtbrekersstrate". In deze straat waren wellicht al degenen gevestigd, die zich met huizenbouw en timmerwerk, evenals schrijnwerk bezighielden. Aan scheepsbouw werd op een werf aan de oever van de haven op of naast de "dam" gedaan. Er waren dus te Nieuwpoort ook reeds "schipwerkers" of scheepstimmerlui. Men bouwde er vissersboten als "hecres" of eekboten, "slabberts" en haringschepen, benevens allerlei binnenvaartuigen, waaronder schuiten en kleine koggen. We treffen te Nieuwpoort ook een "pottemarct" aan, wat wijst op de vervaardiging van keukengerei.

Over de werkwijzen en de produktiemethodes in de verschillende Nieuwpoortse ambachtelijke bedrijven vernemen we niets, met uitzondering van de visbewerking. Indien de vissers of de viskooplui er nog niet toe gekomen waren de haring in tonnen te zouten of te kaken, tenzij dan misschien voor eigen gebruik, dan wisten ze toch reeds de vis op allerlei andere wijzen te verduurzamen. Dit gebeurde door ze te roken, in een "hancke" of hang, een soort schouw, waarin blijkbaar vooral, zoniet alleen, herfstharing boven het vuur gehangen werd.

Op de kadastrale lijst van 1314 en op de lijsten van de deelnemers aan de slag bij Kassel in 1328, worden naast de voornamen, onder de vorm van familienamen, of ter verduidelijking van de individuen, ambachtelijke beroepen aangegeven. De bedoelde namen en beroepen wijzen op een ontwikkeld artisanaat, afgestemd op de plaatselijke behoeften aan allerhande voorzieningen, waaronder die op het gebied van huisvesting, kleding, voeding, houtwerk, lederwerk, vlechtwerk, scheepsbouw en scheepsuitrusting, landbouw, smederij, kuiperij en andere. Het gaat om namen of beroepen als "vaerwere", "weivere", "scoemakere", "cousemackere", "brouwere", "houtbrekere", "zaghere", "mandemakere", "repere", "scipboetere", "scipmakere", "waghenmakere", "roemakere", "muelnare", "mesmakere", "smicht", "spademakere", "ketelboetere", "hudevettere", "zadelare", "zelversmicht", "zwaerdvaghere", "cupere", "cupemackere", en nog andere. In het Frans zijn het o.m. "tondeur" (scheerder), "tannuer" (huidevetter), "tyserand" (wever) en "taintuer" (verver), wat allemaal op de textielindustrie sloeg, en "brasseur" (brouwer). Natuurlijk vinden we in genoemde lijsten de namen en beroepen "vischcopere du marchiet", "zeman" en "scuteman", maar eveneens "baerdmakere" of "barbier", d.i. chirurgijn-barbier, "napmakere" (maker van vaatwerk en bekers), "sceppere" (kleermaker), "parmentier" (bewerker van fijne stoffen voor kledij), "casteelre" (kanteelmaker), "prentenare" (kunstschilder) en "buersemakere". Voor het overige treffen we er ook de termen "darincdelvere" en "carreman" in aan, slaande op minder gespecialiseerde beroepen. Ongetwijfeld waren de ambachtslui te Nieuwpoort er reeds vóór 1400 toe gekomen zich als beroepsverenigingen te laten erkennen. Geleidelijk zou hun statuut wettelijk geregeld worden.

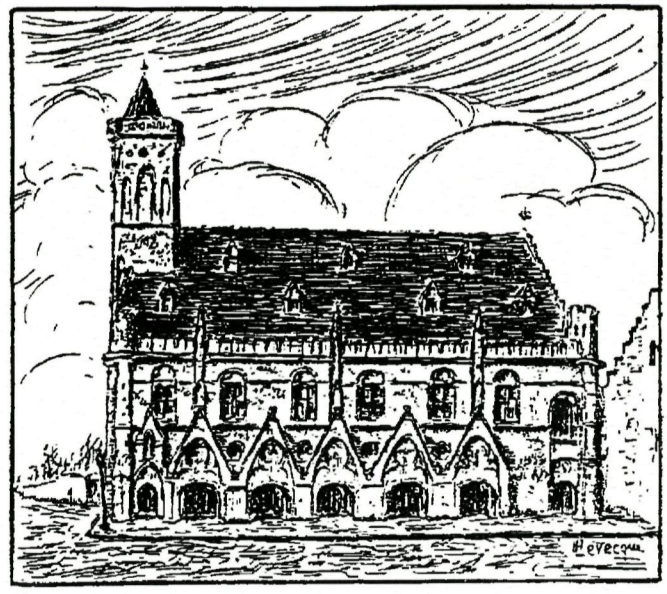

Fig. 34. Halle en belfort van Nieuwpoort vóór 1914.
De halle op de markt blijkt in de 2de helft van de 14de eeuw te zijn opgericht. Althans van die tijd moet het Belfort dateren. De stad trad in 1275 in het genot van de halleplaats, waarvan het gebouw voor het eerst in 1292 uitdrukkelijk vermeld wordt. In de halle bevonden zich de stalletjes van de Lakensniders. Het complex werd in 1875 en de volgende jaren grondig hersteld en vernieuwd. Voordien versierden vier hoektorens en een bolvormige bekroning het belfort. In de 17de eeuw diende het gebouw als "halla frumentarii" of graanhalle.
(uit: H. Levecque, Herinneringen aan Nieuwpoort, Ieper, Veurne, Brugge, 1938, p. 18)

Zoals in de andere Vlaamse steden, hadden deze corporaties hun ontstaan en ontwikkeling te danken aan de samenhorigheid en de nood aan caritatief dienstbetoon in eigen kring, alsmede aan de bemoeiingen van de schepenen. Ter plaatse werden ze "ghilden" genoemd. Elk van deze Nieuwpoortse "ghilden" bestond uit "ghildebroeders" met aan hun hoofd een deken, bijgestaan door "zorgers", samen optredend als een godsdienstig getint broederschap. Dit verklaart dan ook waarom elke gilde meestal genoemd werd naar haar patroonheilige of naar een ander heilig christen symbool. Van de voornaamste Nieuwpoortse gilden wordt voor het eerst melding gemaakt in het oudste stedelijke keurboek, dagtekenend uit de eerste helft van de 15de eeuw, dit in verband met het statuut dat ze toen verkregen van de schepenen. Deze reglementeerden immers van oudsher de plaatselijke handel en bedrijven. De bepaling, die naderhand in de keuren van de verschillende corporaties voorkomt, is dat diegene, die een bepaald beroep uitoefende, dit alleen mocht doen, indien hij bij het ambacht ervan was

aangesloten, zodat hij de verplichtingen aan dit lidmaatschap verbonden, diende na te leven. Het grote voorrecht van elk ambacht was immers het monopolie van zijn bedrijf.

Nauw verbonden met de verschillende ambachten was het plaatselijke marktbedrijf. Deze werd in de hand gewerkt door het bestaan en de uitbating van de verschillende marktplaatsen, waaronder de grote markt met de halle, waar ook het vleeshuis met zijn stallen gevestigd was. Naderhand, d.i. na 1400, vernemen we dat de wekelijkse markten telkens op dinsdag en vrijdag gehouden werden. Eénmaal per jaar, eind september, althans van 1364 af, ging ze met een jaarmarkt gepaard. Dat jaar immers verleende Lodewijk van Male aan de stad het voorrecht jaarlijks een "vrye jaermaerct" te mogen houden, gedurende drie dagen, te beginnen met Sint-Michielsdag of 29 september "metten zonne upganc", en wezende ook de twee volgende dagen "om alrehande goed ende coopmanscepe daer vryelicke ende paisivelike te bringhene, te copene ende te vercopene met sulken rechte ende tholle als in andren vryen jaermaercten bin Vlaendren". De vorst verleende de kooplui "vry gheleede", en dit "eenen dach voor de jaermaerct, de vrye jaermaerct ghedurenende", benevens een dag daarna, zodat ze de stad zouden kunnen verlaten "met haren goede ende coopmanscepen paisivelike sonder mesdoen". De oorkonde bepaalde verder dat de graaf tijdens genoemde periode van vijf dagen, als vergoeding voor zijn "consent ende gheleede", op elke stoop wijn, die in de stad zou worden verkocht, een "assise" (taks) zou mogen heffen, ten bedrage van 2 penningen en dit boven alle soortgelijke stedelijke belastingen. Van de jaarmarkt of "le feste de le Nieuwepoort a Saint Michel les 3 jours durant", zoals van de "2 deniers de cascun loot de vin" wordt naderhand in een baljuwsrekening gewag gemaakt en wel in verband met de verpachting van genoemde heffing op de alsdan verhandelde wijn. De jaarmarkt zelf moet ongetwijfeld de commerciële bedrijvigheid in de stad en in de haven gedurende de drie genoemde dagen gestimuleerd hebben, maar daarover vernemen we geen nadere bijzonderheden.

Op te merken is evenwel dat 29 september, als aanvangdatum van de jaarmarkt, samenviel met het begin van de jaarlijkse campagne op herfstharing. Dit wijst op een verband tussen beide gebeurtenissen. Als dusdanig betekende de jaarlijkse foor te Nieuwpoort het hoogtepunt van alle economische bedrijvigheid, waaronder vooral de ambachtelijke.

D. De vishandel en de tolvrijdom in Vlaanderen

In 1168 had graaf Filips van de Elzas de door de keure van 1163 toegekende commerciële "libertas" van de Nieuwpoortenaars, uitgebreid tot volledige vrijstelling van "theloneum" of tol en "traversum" of doorgang over gans Vlaanderen. Daaraan toegevoegd was de afschaffing van de betaling van het hanzegeld aan de Vlaamse hanzeverenigingen in het buitenland. Naderhand, in 1180 en 1183, had de graaf hetzelfde belangrijk privilegie geschonken respectievelijk aan Damme en Biervliet, twee andere door hem gestichte nieuwe steden, en dit in nagenoeg dezelfde bewoordingen zoals in de oorkonde voor Nieuwpoort. Dat hij daarbij aanvankelijk voor deze stad zekere resultaten moet behaald hebben, verklaart wellicht waarom hij op dezelfde wijze ook de ingezetenen van Damme en Biervliet wou begunstigen en vooruit helpen. Toch blijkt uiteindelijk het bewuste voorrecht niet in die mate de opgang van Nieuwpoort te hebben bevorderd als men zou verwacht hebben, althans niet op korte termijn. Heel zeker kan men voor Damme en Biervliet eerder op een uitwerking op zulk een termijn spreken, gezien de veel snellere ontwikkeling van beide havensteden aan het Zwin en de Honte. Damme werd inderdaad de grote voorhaven van Brugge en Biervliet die van Gent. Toch groeide ook Nieuwpoort uit tot een voorhaven en wel tot die van het IJzerbekken.

Indien Nieuwpoort op lange termijn ten slotte toch groot voordeel uit zijn privilegie van tolvrijdom in Vlaanderen haalde, dan was dit in de eerste plaats ongetwijfeld aan de ontwikkeling van zijn vishandel aldaar toe te schrijven. Heel waarschijnlijk bestond er in de stad oorspronkelijk alleen maar een bloeiende consumentenmarkt, waar de vissers hun waar onmiddellijk aan de plaatselijke bevolking en de verbruikers uit de streek van de IJzer verkochten. Geleidelijk nochtans moet er zich een groothandel in vis ontwikkeld hebben, gericht naar de rechtstreekse bevoorrading van de nabijgelegen grote en kleine industriegemeenten, waaronder Veurne, Diksmuide en vooral Ieper. De Nieuwpoortse viskooplui schijnen aldaar na 1250 op tegenkanting vanwege de grafelijke en andere tollenaars gebotst te zijn. Te Diksmuide overigens genoten ze lange tijd geen tolvrijdom. De Nieuwpoortse schepenen lieten dan ook niet na het privilegie van 1168 aan gravin Margareta voor te leggen om het door haar te laten bekrachtigen, wellicht ook omdat er in de oorkonde niet van Nieuwpoort, maar wel van Zandeshoofd, sprake was. Bekrachtiging van het genoemde voorrecht verkregen ze inderdaad op 2 oktober 1260, maar dan onder de vorm van een soort vidimus zonder meer. Op 22 april 1270 ontvingen ze van Diederik van Beveren, burggraaf van Diksmuide, en diens vrouw een privilegie waardoor ze in het genot van tolvrijdom in genoemde stad gesteld werden. Tot dan inderdaad hadden de Nieuwpoortenaars er de plaatselijke tollen, geheven door de burggraaf, moeten betalen. Het was dan ook heel waarschijnlijk op verzoek van de gravin zelf, dat de burggraaf van Diksmuide aan de lieden van Nieuwpoort in zijn gebied tolvrijdom verleend had. Hij verzocht immers op zijn beurt de vorstin het door hem verleende voorrecht onmiddellijk te willen erkennen en bekrachtigen, wat enkele dagen later, op 25 april van hetzelfde jaar, gebeurde. Het voorrecht zelf kwam neer op de vrijstelling "ab omni theloneo" of volledige tolvrijdom. Uit een privilegie van november 1209 ten voordele van de Sint-

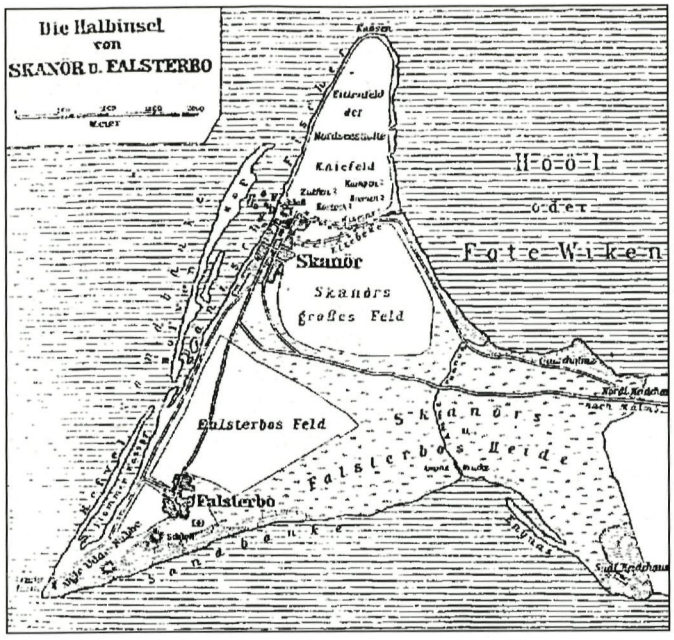

Fig. 35. De sites van Skanör en Falesterbo op het schiereiland, gevormd door de kaap Falsterbo in de Sont aan de kust van Schonen. In de 13de en 14de eeuw waren dit de twee grote centra van het Deens en Hanzeatisch haringbedrijf met een produktie van tonharing voor de vastenperiodes.
Tot in het najaar van 1397 zien we te Nieuwpoort Oosterlingen (Hanzeaten) Schonense kaakharing invoeren, waarvoor ze de stedelijke "assise" weigerden te betalen, wat volgens de wet van Brugge regelmatig was. Nadien verdween dergelijke invoer in Nieuwpoort.
(uit: W. Vogel, Geschichte der deutschen Seeschiffahrt, band 1, Berlijn, 1915, p. 237)

Niklaasabdij van Veurne, toegekend door de toenmalige burggraaf van Diksmuide en zijn vrouw, vernemen we dat het ging om een vrijstelling "ab omni exactione, thelonei, vectigalium, paiagii et pense" of vrijdom inzake heffing van gelijk welke tol, belasting, weg- en waaggeld.

De moeilijkheden, die de Nieuwpoortenaars na 1260 op sommige plaatsen in het graafschap ondervonden, telkens als ze op hun oud voorrecht van tolvrijdom beroep deden, gaven aanleiding tot nieuwe klachten daarover bij de gravin. Dit bracht laatstgenoemde er op 9 april 1272 toe, door middel van een brief aan al haar baljuws, het betreffend privilegie nader toe te lichten en de naleving ervan op te leggen. Het schrijven van de vorstin erkende uitdrukkelijk ten voordele van de lieden van Nieuwpoort, de vrijstelling "ab omni theloneo, winagio seu pedagio" of "ab thelonei, winagii seu traversi exactione". De baljuws hadden, als grafelijke ambtenaars, er voortaan voor te zorgen dat, niettegenstaande alle tegenkanting, de Nieuwpoortenaars overal in Vlaanderen noch tol, noch weggeld, noch andere soortgelijke heffing zouden moeten betalen of ondergaan. De vermaning van de gravin blijkt aan de moeilijkheden, die de Nieuwpoortenaars inzake hun tolvrijdom ondervonden, niet onmiddellijk een einde te hebben gesteld. Weliswaar werd door de grafelijke tollenaars en ontvangers niet meer het Nieuwpoortse voorrecht inzake vrijdom van "theloneum" en "traversum" betwist, maar dit was niet zo voor de vrijstelling van de rechten, bestempeld als "winagium" en "conductus", d.i. geleide. Op welke plaatsen meer bepaald deze betwistingen zich voordeden wordt niet vermeld. Wellicht vloeiden al de moeilijkheden voort uit de interpretatie van het privilegie van 1168, waarin alleen van volledige vrijdom van "theloneum" en "traversum" sprake was en dan wel ten voordele van de inwoners van Zandeshoofd. Gezien de verdere hinder, die ze hier en daar vanwege de grafelijke "receptores conductuum en winagiorum" of ontvangers en tollenaars ontmoetten, richtten de Nieuwpoortenaars zich nogmaals tot de vorstin. Deze bekrachtigde op 20 april 1274 opnieuw en uitdrukkelijk het Nieuwpoortse voorrecht van vrijdom "ab omni theloneo, traverso, winagio, pedagio et conductu et alia consuetudine quacumque" of volledige vrijstelling van al de genoemde rechten. Tevens gaf ze aan haar baljuws en "receptores dictorum jurorum et conductuum" het bevel zich daaraan te houden. Ook legde ze, in de aanhef van de nieuwe bekrachtigingsoorkonde, de nadruk op de vereenzelviging van Nieuwpoort met het aloude "Sandeshoveta". Het vernieuwd privilegie werd tegelijk ook bekrachtigd door graaf Gwijde, mederegent, en diens broer Boudewijn van Avesnes, beiden zoons van gravin Margareta.

Men kan de vraag stellen wat onder de verschillende vrijstellingen, die de som van Nieuwpoorts volledige tolvrijdom in Vlaanderen vormden, diende verstaan te worden. Het "theloneum" was de tol op de handelsverrichtingen in het groot, zowel het kopen als het verkopen. Het "traversum", zoals het "pedagium" of het "paiagium" was het weggeld, geheven aan de stadspoorten en langs de bruggen en de wegen. Soortgelijke heffing was ook het "winagium". De "conductus" of het geleide was de tol, die de vorst langs de wegen eiste in ruil voor de beveiliging van de kooplui aldaar. Meer en meer nochtans waren in de loop van de tijd de verschillende waarborgen en diensten, die de vorst of de vorstin in ruil voor de vereffening van de genoemde heffingen te verzekeren had, theoretisch geworden. Ze werden dan ook terecht voor "exactiones" of willekeurige heffingen gehouden. Niettegenstaande de bekrachtigingsoorkonde van 1272 de restitutie van alle onwettige op de Nieuwpoortenaars geheven tolgelden voorzag, bleven die onrechtmatige heffingen voortduren. In 1279 volgde dan een nieuwe grafelijke bevelbrief, ditmaal uitgaande van Gwijde van Dampierre, die het jaar voordien zijn moeder als regerend vorst opgevolgd had. Aan de baljuws werd daardoor nogmaals de opdracht gegeven ervoor te zorgen dat de lieden van Nieuwpoort in al de baljuwschappen geen hinder meer van enige heffing van tol en "traviers" of "traversum" zouden ondervinden. Althans was dit zo indien ze konden bewijzen tot dan toe er niet aan onderworpen te zijn geweest. Dit moest dan gebeuren zonder voor hen nadelige geldelijke gevolgen of onkosten en zonder verder beroep op de graaf. In de betrokken brief wordt evenwel van vrijstelling van "conductus" of geleide geen gewag gemaakt.

Het is duidelijk waarom de Nieuwpoortenaars hardnekkig hielden aan hun voorrecht van volledige tolvrijdom en vrijstelling van alle passagegelden en dit niet enkel om financiële redenen. De vishandel, bestaande uit de snelle aanvoer van verse en goede zeevis, duldde geen enkel oponthoud, gezien de grote bederfbaarheid van het vervoerde produkt. Geen enkel voorrecht kon dan ook meer de goede gang van de Nieuwpoortse vishandel in Vlaanderen in de hand werken, dan dit van de vol-

ledige tolvrijdom. De streek, waar de Nieuwpoortenaars het best dit privilegie gebruiken konden, was ongetwijfeld westelijk Vlaanderen, meer bepaald het gebied van het IJzerbekken en de Ieperleed. Wat vooral de aandacht trekt, is de levendige Nieuwpoortse vishandel op Ieper. Deze stad met haar talrijke, industriële bevolking was, inzake de bevoorrading van verse zee- en riviervis, waaronder haring en paling, hoofdzakelijk van de IJzerhaven afhankelijk. Voor de handelsbetrekkingen tussen Nieuwpoort en Ieper pleiten vooral de reeks Ieperse chirografen of handelscontracten tussen Nieuwpoortse en Ieperse kooplui, waaronder ook handelaars in vis, dagtekenend uit het laatste kwart van de 13de eeuw. Weliswaar gingen deze waardevolle stukken in 1914, tijdens de brand van Ieper verloren, maar toch kennen we van veel ervan in grote lijnen de inhoud, dank zij de ontledingen of kopieën ervan, eertijds gemaakt of uitgegeven door de historicus G. Des Marez.

Daar deze chirografen in het Frans gesteld zijn, staan ook de familie- en voornamen van degenen, die een overeenkomst afgesloten hadden, in die taal. De verbintenissen, door burgers van Nieuwpoort in enkele contracten met Ieperlingen aangegaan, betreffen de levering van somtijds grote hoeveelheden haring of andere vis. Zo verbond in 1276 Nicoles fieus Hannin, d.i. Nikolaas, zoon van Hannin, waarschijnlijk een Nieuwpoortenaar, zich ertoe aan de Ieperling Willame Faucon, of Willem Valk, in tweemaal, in het totaal 2.700 stuks levende paling te leveren met als plaats van leverantie "le slus al Nuefport", d.i. de Oostsluis.

In mei 1282 nam Jacob Warrekins uit Nieuwpoort de verplichting op zich Jan de Clerc uit Ieper 21.000 stuks of wat meer dan 2 last verse haring te bezorgen. In mei 1284 ging "Jehans fieus Estievene del Neufport, baillieus de Lombardie" de verbintenis aan, de Ieperling Wouter van Lorbrouc een last "hierenc frech de tierce nuit, titharinc, boin et loial", d.i. 10.000 stuks verse tijdharing van de derde nacht of twee dagen oud, te leveren. In de beide laatste gevallen diende de leverantie tegen Allerheiligen of 1 november uitgevoerd te worden.

Uit de ontledingen van andere verloren chirografen leren we dat Nieuwpoortenaars soms als "compagnons" of vennoten van Ieperse vishandelaars optraden, waaronder aldus in 1284 Willaume Nederlant en in 1289 Gilles Hughe. Ook bestonden er tot 1914 drie contracten, op 17 mei 1286 afgesloten tussen de Nieuwpoortenaar Ghilebert "le Viscopre" en enkele Ieperse vishandelaars. Andere Nieuwpoortse zakenlui, waarvan we de namen uit genoemde ontledingen vernemen, waren Jehan Pissoen of Jehan de Vis in 1275, Nicholon Camerlinc in 1276,

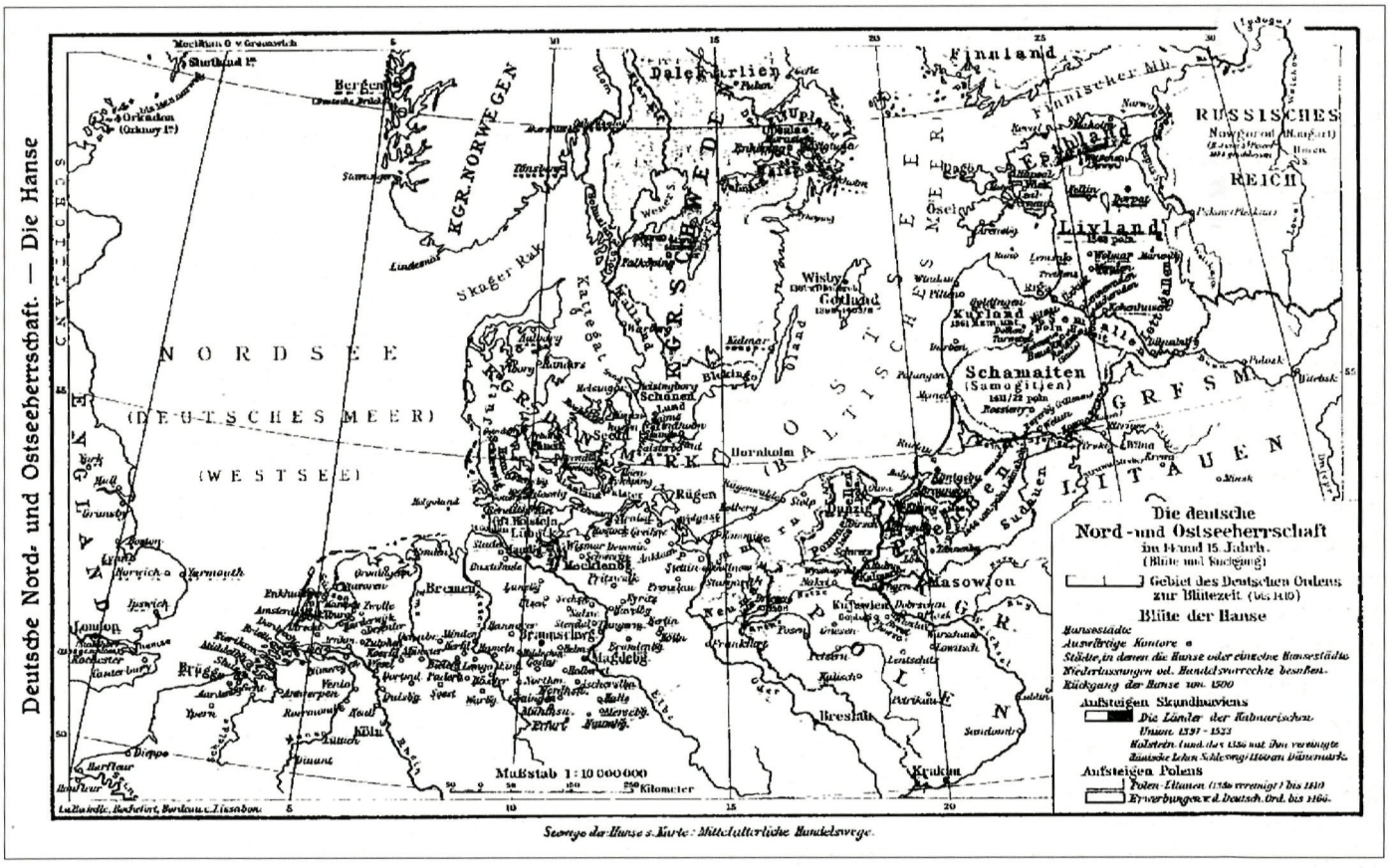

Fig. 36. Kaart van het maritiem gebied rond de Noordzee, de zeeëngten en de baltische zee en van de politieke toestand aldaar in de 14de en 15de eeuw. Scaniëof Schonen, de zuidpunt van het huidige Zweden hoorde toen aan Denemarken. Skanör en Falsterbo aan de kust van het schiereiland gevormd door de kaap Falsterbo waren er in de late middeleeuwen de centra van de Deense visserij op kustharing die aan land in vitten gekaakt dit is in tonnen gezouten en opgeslagen werd. deze vitten of kampen hoorden aan de Hanzeatische kooplui, waaronder die van Lübeck en Bremen maar ook van Kampen die het transport en de handel ervan monopoliseerden. Eerst omstreeks 1400 begonnen de Vlaamse, Zeeuwse en Hollandse vissers in navolging van de Hanzeatische praktijken tijdens de teelt of het haringseizoen in de Noordzee de door hen gevangen vroege en vooral volle haring aan boord van hun vaartuigen, korvers en buizen, dus op zee zelf te kaken. De zogenaamde uitvinder van dat soort kaken, stuurman Willem Beukel uit Hughevliete was niet meer dan één van die zeelui maar dan eerder berucht als hebbendeï deelgenomen in 1388 aan de kaping van de Portugese prins Don Dinis ergens in de Zeeuwse wateren van de Scheldedelta. Het nu verdwenen Hughevliete lag nabij de haven van Biervliet. (Deutsche Nord- und Ostseeherrschaft)

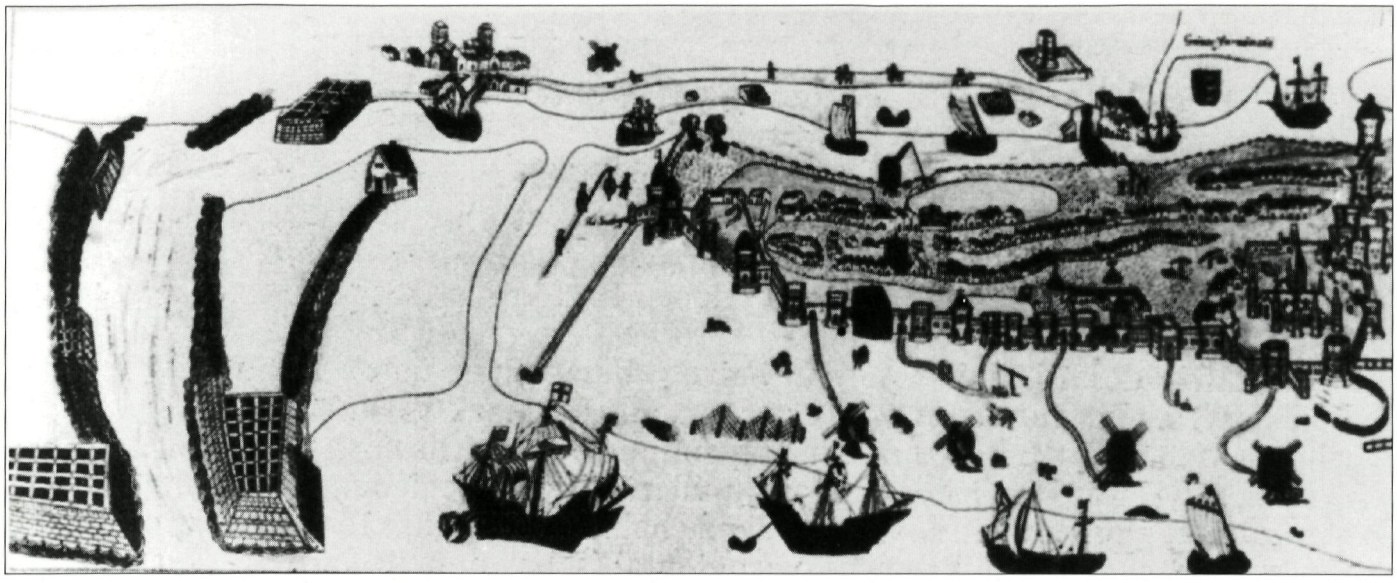

Fig.37. Panoramisch zicht op de haven van Great Yarmouth in de 13de en 14de eeuw. Deze havenstad was één van de Oostengelse havens, die door de Nieuwpoortse vissers in de tijd van vrede tijdens het haringseizoen werden aangedaan althans tot kort vóór 1400.
(H. M. Kyle, Die Seefischerei von Grossbritanniën und Irland, heft 1, p. 15 in: H. Lübbert en E. Ebrenbaum, Handbuch der Seefischerei Nordeuropas, band VI)

Jehan fieus Michel le Woite of de Wachtere in 1284 en 1285, Willard fieus Annin in 1285, Thierri des Forches in 1286, Nicole Bone in 1287, Jehan Oudelant in 1288 en Jehan Reifin in 1289. Op te merken is dat Jehan de Wachtere in 1284 een contract had gesloten met de Ieperling Jehan de Noveglise, "lakenboetere", wat natuurlijk in verband met de lakenhandel dient te worden gebracht. Een andere typische bijzonderheid is de vermelding in een chirograaf van 11 juni 1290, van een zekere "Daniaus, li poissoniers de Wilravenszeide" (Raversijde). Dat ook dit kleine vissersplaatsje langs de IJzerhaven zeevis aan Ieper leverde, pleit voor het toenmalig belang van Nieuwpoort als visserijcentrum.

Gezien hun handelsbetrekkingen met Ieper moeten de Nieuwpoortenaars in die stad goed vertegenwoordigd geweest zijn. Dit blijkt overigens uit een van de oudste bewaarde rekeningen van de Ieperse vierschaar. Volgens dat stuk uit het einde van de 13de eeuw, waren onder degenen, die toen wegens overtredingen inzake "malis piscibus" of "extra stakeis" of verkoop van bedorven vis of van vis buiten de vismarkt, beboet waren, de Nieuwpoortenaars het talrijkst. Voor de kennis van de visaanvoer en het visverbruik te Ieper zijn dan ook de verschillende stedelijke "keures des poissons" of Ieperse verordeningen betreffende de vismarkt, uitgevaardigd in de periode 1289-1307, niet zonder belang.

Deze ordonnanties tonen ons met welke zorg de Ieperse schepenen over de goede kwaliteit van de aangevoerde vis waakten. Ze leren ons dan ook welke soorten zee- en riviervis het onderwerp van een of andere maatregel waren, namelijk de haring, die zowel vers als gezouten te koop aangeboden werd, de zalm, de spiering, de mosselen en het meerzwijn en riviervis als de paling, de elft en de snoek. De economische betrekkingen van Nieuwpoort met steden als Diksmuide en Veurne moeten ongeveer van dezelfde aard geweest zijn, als die met Ieper.

Nieuwpoort zag zijn voorrecht van tolvrijdom langs de land- en waterwegen op 10 juni 1315 nogmaals bekrachtigd door een oorkonde, uitgaande van Robrecht van Bethune. Daardoor werden alle baljuws in het graafschap aangemaand om er voor te zorgen dat de burgers van Nieuwpoort, die er overal in het genot waren van de hen toegekende vrijdom van "theloneum, winagium seu pedagium", alsmede "traversum", daarin niet gestoord zouden worden. Dat wijst erop dat de Nieuwpoortse vishandelaars kort voordien, op bepaalde plaatsen in het land, moeilijkheden hadden ondervonden en dus voor hinderpalen hadden gestaan.

Voor het goede vervoer van verse en andere zeevis langs de land- en waterwegen, alsook doorheen de stadspoorten, was het vrij verkeer immers onmisbaar. Dat wist de graaf ook ongetwijfeld, daar hij voor de bevoorrading van zijn keukens te Kortrijk en elders, ook uit Nieuwpoort vis betrok. In de rekeningen van de hoogbaljuw van Veurne-Ambacht, uit de periode 1305-1307, staan soms uitgaven in verband daarmee aangetekend. In het najaar van 1305 ging het om "une somme de makeriaus", "une crasse beste" (d.i. een vetvis), en "deus lees de herens dou premier acat" (twee last verse nieuwe haring). Deze bestellingen waren achtereenvolgens door de Nieuwpoortse poortbaljuw, na aankoop, afgeleverd aan het hof te Roeselare of aan de grafelijke ontvanger. In het voorjaar van 1306 betrof het "du pisson délivret à Warneston à le quisine monsigneur", "du pisson délivret à Courtray... pour l'hostel monsigneur", "un millier de herens délivret à Male", "une somme de herens délivret à Niepe", bestemd voor de dochters van de graaf, en een hoeveelheid "plais" (pladijs) délivrés a le quisine monsigneur à Courtrai", waarschijnlijk alle aangekocht door de baljuw of zijn plaatsvervanger te Nieuwpoort.

In het voorjaar van 1307 voorzag laatstgenoemde de grafelijke keuken te Kortrijk tot driemaal toe van "pisson de mer". Hij leverde toen zelfs aan de dochters van de graaf te Duinkerke

"un porc de mer" (bruinvis), in die tijd een zeer gegeerd, maar kostelijk zeezoogdier.

De opsomming van genoemde vissoorten, namelijk haring, makreel, pladijs, vetvis en andere zeevis, toont aan dat de Nieuwpoortse vishandelaars gans het jaar door hun klanten van het nodige konden voorzien en het transport ervan konden verzekeren.

Overigens reisden de Nieuwpoortenaars meestal zelf met hun waar westelijk Vlaanderen af. In 1334 hadden ze te klagen van de tollenaars te Waasten. Deze laatsten zouden, van sommigen onder hen, terwijl ze op weg waren naar Douai, Rijsel, Orchies en andere Waalse steden, onrechtmatig tol hebben geëist. De schepenen verzochten de "vrouwe" van Kassel, die als weduwe van Robrecht van Kassel, Nieuwpoort onder haar heerlijk en domaniaal gezag had, zich met deze zaak in te laten, wat dan ook gebeurde, blijkbaar in een voor hen gunstige zin.

Sommige inlandse viskooplui, waaronder in de eerste plaats die van Ieper, kwamen zelf naar Nieuwpoort om er vis, vooral haring te kopen, maar dan in associatie met een Nieuwpoorts burger. In 1336 verkregen ze van de Nieuwpoortse schepenen en gemeente, bij de aankoop en uitvoer van goederen, waaronder vis, een verregaande fiscale bevoorrechting en vrijheid van beweging in de haven. Tijdens het haringseizoen evenwel, mochten ze per vennootschap niet meer dan drie last verse haring uit een vaartuig ineers aankopen. Kochten ze er toch meer, dan hadden ze, op dat stuk, de Nieuwpoortse keuren na te leven voor wat de betaling van de toenmalige "assise" op de haring aanging. Voor het overige betrokken de Ieperlingen uit Nieuwpoort ook allerlei benodigdheden aan hout.

Inzake hun regelmatige bevoorrading aan koopwaar hingen de Nieuwpoortse vishandelaars af van de vissers, die hun vangsten in de haven aanvoerden en losten. De verkoop van de aangeboden vis geschiedde lange tijd aan boord van de schepen zelf en dit na bijeenroeping van de gegadigde kopers. Pas na 1383 wordt melding gemaakt van de vaste ruimte voorbehouden aan de visverkoop, namelijk de "copinghe" of vismijn, nabij de aanlegplaatsen van de vaartuigen. Ongetwijfeld werd van oudsher de vis geveild door het "loven" ervan met afslaan en dus door afmijning (d.i. toeslaan door de uitroep "mijn" te laten horen).

Stuurlui en viskooplui hadden zich daarbij aan bepaalde regels te houden. Zo was de "voorkoop" of de verkoop van haring "te voren eer hi ghevangen was" verboden. Bij overtreding voorzag een stedelijke "keure" (verordening) op dat vlak zelfs een zware beboeting, gaande tot 60 pond parisis. Een boete van 20 pond parisis stond op de verkoop van verse haring, die men zelf had "geloofd" en een boete van 10 pond parisis op de verkoop van haring, die "ouder" was dan bekend werd gemaakt. Wie "veynootscep van corfharinge" met anderen had aangegaan en uit de aangekomen schepen de overeengekomen hoeveelheid gesteurde vis niet kocht, maar in elke betrokken vaartuig toch een toemaat van honderd haringen in ontvangst nam, liep een boete op van 10 pond parisis. Veel van de aangevoerde herfstharing werd door de viskooplui in "hanghen" of schouwen gerookt, om in het binnenland als verduurzaamde waar aan de man te worden gebracht.

Fig. 38. Fictieve afbeelding van een scheepstimmerwerf aan de oever of dam van een haven. In Nieuwpoort lag de scheepstimmerwerf klaarblijkelijk vlak bij de houtmarkt aan de havenkant oostwaarts van de dam. De Nieuwpoortse houtmarkt wordt voor het eerst in 1314 vermeld. Als schipwerker vindt men dat jaar in de stad Jean Maes.
(Parijs, Bibliothèque de l'Arsénal, miniatuur uit de 15de eeuw)

Deze gerookte vis werd in "mezen" (mandjes) verpakt. Op het verpakken van sommige soorten haring als "tieharinc" of "Inghelse harinc" in "Nieuwpordsche mezen" stond een boete van 3 pond parisis. Die handelswijze werd door de keuren verboden, evenals het "vermezen" van haring gevangen tussen kerstdag en pasen of late haring. Op de niet-naleving van dat verbod stond een boete, gaande tot 60 pond parisis. In beide gevallen ging het om de vrijwaring van de goede kwaliteit van het Nieuwpoortse gerookte produkt, bestemd voor de handel en de afzet in het binnenland. In 1374 en 1376 werden verschillende personen, wegens overtreding van genoemde verbodsbepalingen, beboet, wat er op wijst dat de bewuste maatregelen toen nog nieuw waren.

Naast de aanvoer van allerhande verse, gesteurde of gezouten vis uit zee of uit Engeland, was er te Nieuwpoort ook wat invoer van Schonense, d.i. Deense kaakharing vanuit Damme en het Zwin, hetzij door Nieuwpoortenaars, hetzij soms door hanzeaten. Te Sluis of te Damme waren het de plaatselijke makelaars die voor de verhandeling van het Schonense produkt instonden. De kopers ervan traden meestal op in associatief verband met deze makelaars en dit met het oog op het vervoer per vaartuig van de aangekochte waar naar de plaats van bestemming. Dat was o.m. het geval in 1377 met de Nieuwpoortenaar Jehan le Kien of de Hond, en diens twee vennoten uit Duinkerke, die toen kaakharing en andere gezouten vis hadden gekocht, maar van wie de ladingen, tijdens het transport op zee, door de Engelsen werden geroofd.

Het was echter verboden Schonense tonharing direct in Vlaanderen te importeren zonder die eerst te Damme, of vanaf 1372 te Sluis, te verstapelen en er stapelgeld te betalen. Op het niet naleven van deze stapeldwang stond als straf de verbeurte van lijf en goed "in ts heren ghenaden". In 1383 kwam de Nieuwpoortenaar Heinric Maes ervan af met een boete van 60 pond parisis. Hij werd door de waterbaljuw van Muide "ghecalengiert", omdat "hi brochte in t Zwin van Zerixee 14 tonnen caecharinx" met directe overscheping van de vracht, bestemd voor Nieuwpoort.

Een tiental jaar later zouden de Nieuwpoortse en andere Vlaamse vissers zelf overgaan tot de productie van gekaakte haring, maar dan niet van vis uit Schonen of Denemarken zelf, maar van herfstharing van de "teelt", gevangen vóór de kusten van Norfolk en Suffolk in de zuidelijke Noordzee. Het kaken van deze Noordzeeharing werd door de Vlamingen op zee, aan boord van de schepen, uitgevoerd.

Omstreeks 1400 zou dit haringkaken voor Nieuwpoort alsook voor de Vlaamse kust, een periode inluiden van vernieuwing en opbloei van het vissersbedrijf en de vishandel, en aldus ten zeerste tot de economische welvaart bijdragen.

5. De overheid

A. De schepenen en het schependom

Over de oudste schepenen van Nieuwpoort, van wie de rechterlijke, bestuurlijke en financiële bevoegdheden en prerogatieven in de keure van 1163 geformuleerd staan, vernemen we aanvankelijk, na de stichting van de stad, weinig of niets. Aan het voortbestaan en de werking van het college zelf na genoemde datum kan nochtans niet getwijfeld worden. Uit de eerste helft van de 13de eeuw dagtekenen immers enkele Nieuwpoortse schepenakten, de oudste die tot ons gekomen zijn.

Op grond van hetgeen we daarover voor de andere Vlaamse gemeenten weten, mogen we als een vaststaand feit aannemen, dat aanvankelijk de Nieuwpoortse "scabini" of schepenen door de graaf voor de duur van hun leven aangesteld werden en pas na hun dood vervangen. Hoeveel ze toen in aantal waren, weten we niet. Zeker is, dat in 1285 voor het eerst van de twee "portemagistri" of poortmeesters, die als burgemeesters fungeerden, gewag gemaakt wordt.

De invoering van de jaarlijkse vernieuwing van de schepenmandaten, greep te Nieuwpoort pas plaats na herhaald verzoek van de wethouders zelf, en dit krachtens een oorkonde van graaf Gwijde van Dampierre van 24 december 1287. Dat was, vergeleken met de gang van zaken in de andere Vlaamse gemeenten, eerder laat. In overeenstemming met de grafelijke beslissing dienden te Nieuwpoort voortaan de schepenmandaten jaarlijks op O.L.Vrouw Lichtmis, d.i. 2 februari, vernieuwd te worden. De vorstelijke commissarissen, belast met deze vernieuwing, waren gemachtigd al de wethouders, ten getale van dertien, door nieuwe mandatarissen te vervangen. Ze konden nochtans het mandaat van enkele schepenen, alhoewel van niet meer dan vier, voor één jaar verlengen, zonder dat de betrokken wethouders evenwel meer dan twee jaar achtereen hun functie mochten blijven uitoefenen. Indien de grafelijke commissarissen niet op tijd verschenen om de schepenmandaten te vernieuwen, dan mochten de aftredende wethouders voorlopig hun bevoegdheden verder uitoefenen tot op de dag dat de nieuwe schepenen benoemd en beëdigd zouden zijn.

Deze dertien wethouders werden door evenveel "consules" of raden, zijde oud-schepenen, terzijde gestaan. Aan het hoofd van het ganse college bleven steeds twee "seniores", namelijk de oudste schepen en de oudste raad, als "portemagistri" fungeren. De oudste of eerste met zijn naam bekende Nieuwpoortse wethouder is Petrus dictus Tollenare, die, zoals zijn familienaam het zegt, plaatselijk ook als grafelijk tollenaar opgetreden was. Na zijn overlijden werd, te zijner nagedachtenis, door het college in 1292 in de toen pas gestichte Sint-Laurentiuskerk een kapelanie opgericht, die op een jaarlijkse stedelijke dotatie van 19 pond parisis kon rekenen. Het eerste college van poortmeesters, schepenen en raden, waarvan we de meeste leden met hun naam kennen, is dit van het jaar 1296. Dat was evenwel de laatste keer dat de twee hoofden van de ganse groep "portemagistri" genoemd werden. Deze betiteling zien we inderdaad nadien de plaats ruimen voor die van "burgimagistri" of burgemeesters.

Voor de jaren 1306, 1308 en 1313 kennen we met hun naam de grafelijke commissarissen, die belast waren met de vernieuwing

Fig. 39. Als stadhuis van Nieuwpoort diende tot aan de verwoesting in 1914 het oud gizelhuus met zijn aanhorigheden op de hoek van de Langestraat en de Oostendestraat. Het complex, dat zoals de halle stedelijk bezit was, werd in de middeleeuwen gebruikt als tijdelijke verplichte verblijfplaats voor de Nieuwpoortenaars, die ingevolge de toenmalige rechterlijke praktijken inzake de regeling van een vete gegijzeld waren. Het "gizelhuus ende datter toe behort" wordt voor het eerst vermeld in 1314 in het kadastraal register van de "landscout" van dat jaar. Het was gezien de genoemde praktijken veel ouder. Het bijgebouw was waarschijnlijk tijdens de plundering van 1383 zwaar geteisterd vermits het in 1393 toen het als "scepenenhuus" in gebruik zou worden genomen grondig hersteld of wederopgebouwd werd. Het geheel werd in 1424 nog verder uitgebreid en in de 18de eeuw verbouwd in klassicistische stijl (uit: M. Messiaen, Nieuwpoort in oude prentkaarten, Zaltbommel, deel 1, 1973)

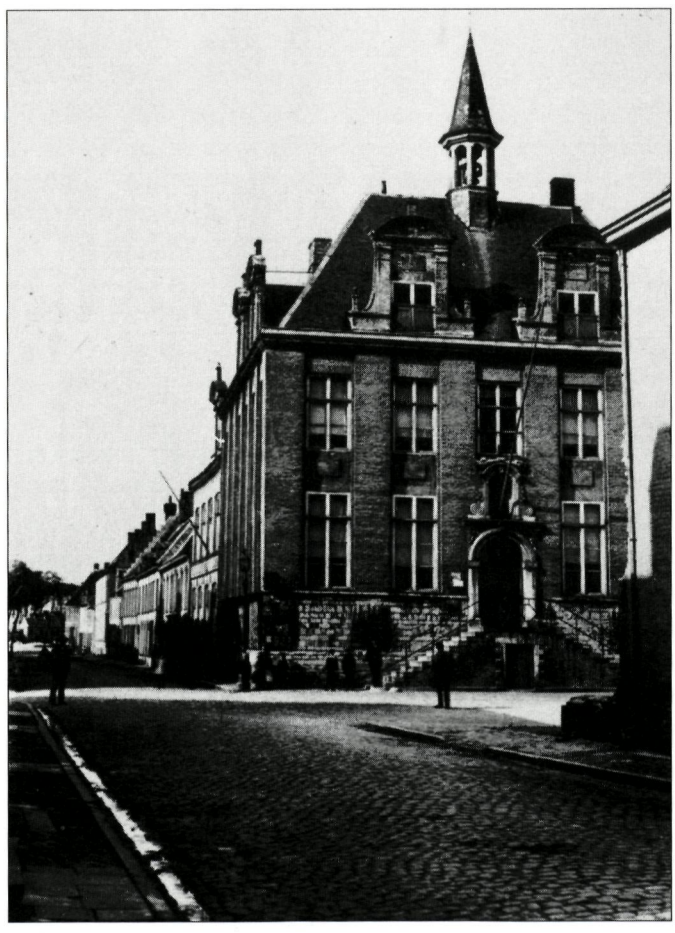

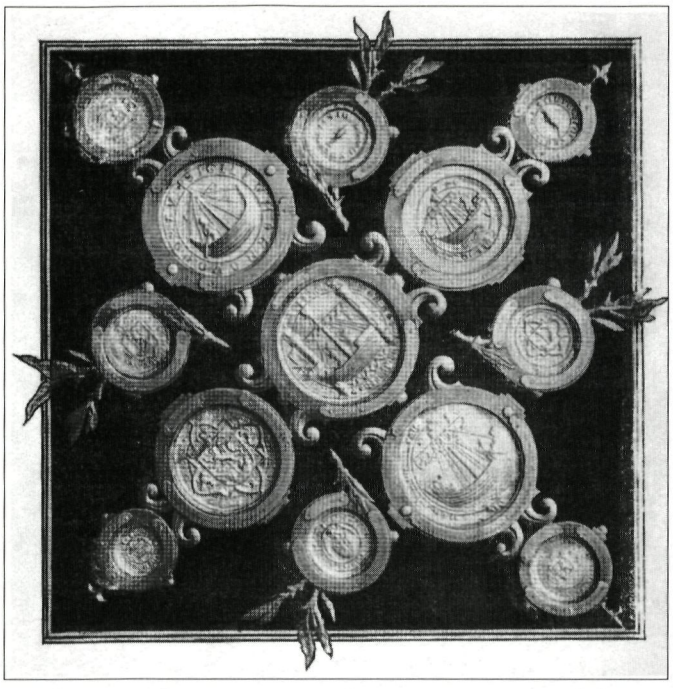

fig. 40. Verzameling van de Nieuwpoortse stadszegels uit de 13de tot de 18de eeuw gevat in een versierde omlijsting, vóór 1879.
Aan welke oorkonden de betrokken zegels en tegenzegels gehecht wren, is uiteraard niet meer na te gaan. De eigenaar van het kader was E. Cock. De verzameling is een treffend voorbeeld van de behandeling in de vorige eeuw van waardevolle archiefstuken, die men aldus van hun zegels beroofd had.
(uit: R. De Beaucourt de Noortvelde, Nieuport, Documents Historiques, deel II, Oostende, 1904, p. 4)

van het schepencollege. In 1306 was het Robrecht van Vlaanderen, tweede zoon van graaf Robrecht van Bethune, later heer van Kassel, die het college vernieuwde, maar voor het overige waren het meestal twee commissarissen. In de periode 1324 tot 1350, tijdens dewelke Nieuwpoort deel uitmaakte van het domein van het geslacht van Kassel, ging de jaarlijkse vernieuwing van de Nieuwpoortse schepenmandaten uit van de heer of de "vrouwe" van dit "apanage".

In augustus 1350 stelde graaf Lodewijk van Male te Nieuwpoort een einde aan het Kasselse bewind door er ridder Hughe van Halewijn heen te sturen als zijn "ruwaert", ontvanger en baljuw, tegelijk bevoegd voor de kasselrij en de stad Sint-Winoksbergen. Tevens gelastte hij deze commissaris, die ook hoogbaljuw van Veurne was, er over te gaan tot de vernieuwing van de schepenambten. De vorst kwam daarna in de stad zelf om er in tegenwoordigheid van de burgemeesters, schepenen, raden en de ganse gemeente zijn eed af te leggen als heer, die hun rechten en vrijheden zou handhaven.

In 1382 en 1383, op het einde van de regering van Lodewijk van Male, toen het graafschap door troebelen geteisterd werd, als gevolg van de opstand van Gent, vinden we te Nieuwpoort, telkens kortstondig, een onwettig bestuur. Zo werd een zekere Colin de Buusschere in 1383 door de Engelsen, bondgenoten van de Gentenaars, vóór het mislukt beleg van Ieper, er als burgemeester aangesteld, zonder evenwel lang aan te blijven, gezien de terugtocht van de Engelse strijdmacht. In mei 1384, na het herstel van de orde in westelijk Vlaanderen, schonk Filips de Stoute, hertog van Bourgondië en opvolger van Lodewijk van Male, de gemeente al haar keuren, voorrechten en wetten terug, die wegens de troebelen verbeurd waren verklaard. Wellicht werden eerst dan de mandaten van de schepenen vernieuwd.

Het rechtsgebied van de Nieuwpoortse schepenen strekte zich aanvankelijk alleen uit over de in 1163 gestichte stad. In 1246 kwam daarbij nog het grondgebied van het ontworpen nieuw stadje de Nieuwe IJde. Terecht werden de Nieuwpoortse wethouders naderhand in een rekening van de hoogbaljuw van Veurne-Ambacht dan ook "eskievins de Neufport et del Niewe Eide" geheten. In 1269 ontvingen ze het recht de stedelijke "keuren" of ordonnantiën in het toen opgerichte zusterstadje Lombardsijde te laten afroepen, want de inwoners ervan moesten ze in de IJzerhaven en te Nieuwpoort naleven. De haven behoorde immers, krachtens het toen voor de beide plaatsen uitgevaardigde gemeenschappelijk handvest, volledig tot het Nieuwpoorts rechtsgebied. Onder de persoonlijke voorrechten van de Nieuwpoortse schepenen behoorde het "pars scabinorum" of aandeel in elke handelstransactie, in de haven plaats grijpend in hun aanwezigheid of in die van hun twee getuigen. Deze laatsten waren daarbij eveneens van de partij.

Door een oorkonde van 3 mei 1289 verleende graaf Gwijde van Dampierre aan de schepenen het monopolie van de fabricatie en de verkoop van de "grute", de middeleeuwse grondstof voor het brouwen van bier. Voortaan diende iedere Nieuwpoortse brouwer in zijn bedrijf uitsluitend stedelijke "grute" te verwerken. Dit prerogatief van de wethouders moest evenwel in het voordeel van de ganse gemeente aangewend worden. Over de werkelijke toepassing ervan vernemen we naderhand geen verdere bijzonderheden.

De taak van de schepenen was veelomvattend, want naast die van rechters en bestuurders hadden ze nog veel andere bevoegdheden, die vooral de behartiging van de belangen van de ganse gemeente en de individuele medeburgers betroffen. Zo hadden de raden de genadige rechtspraak in hun competentie. Ze wettigden inderdaad de zogenaamde "wettelijke passeringen", als akten van verkoop van roerende of onroerende goederen, akten van rentebelegging of renteoverdracht, schuldbrieven, contracten en alle andere notariële stukken.

Ze hadden ook de bereddering of vereffening van de insolvente boedelkamers en van de boedels uit de sterfhuizen in hun bevoegdheid. Van alle poortersinboedels, ook van die buiten de stad gelegen, mochten ze, tot opneming ervan, kennis nemen. Wel hadden ze, in verband met dit laatste, zich naar de op dat stuk met de naburige schepencolleges gesloten overeenkomsten te gedragen. Van gans deze genadige rechtspraak bleef er voor de periode, die met de ramp van 1383 eindigde, zeer weinig bewaard. De schepenen regelden ook privaatrechterlijke praktijken als vete, gijzeling en dat betekende heel wat.

De Nieuwpoortse wethouders en raden beredderden bovendien allerlei bestuurlijke en representatieve aangelegenheden van de gemeente. Ze beheerden de bezittingen en bronnen van inkomsten van de stad. Zo hadden ze de zorg over de markten

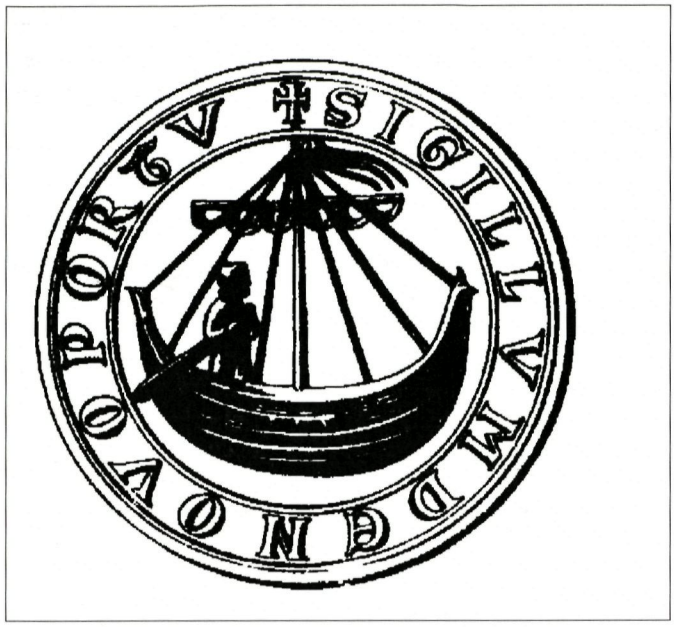

Fig. 41. Zegel en tegenzegel van de stad Nieuwpoort uit 1237 en 1296.
De legende luidt: SIGILLUM DE NOVO PORTU en SIGILLUM SECRETI. Het schip, de stuurman en de vis symboliseren de verbondenheid van de stad met de zee en de visvangst.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, zegelverzameling nrs.18980-18981 nagetekend in: H. Ewe, Schiffe auf Siegeln, Bielefeld-Berlin, 1972, p. 166, nr. 130)

Fig. 42. Zegel van de stad Nieuwpoort, tweede versie (1300-1383).
Van de legende, die blijkbaar luidde "SIGILLUM SCABINORUM NOVI PORTUS AD CAUSIS", bleven slechts enkele letters over.
Het zegel stelt een schip in klinkbouw voor, dit is met overnaadse plankengangen waarvan zowel de voorste als de achterste plecht van kantelen voorzien zijn. Dit laatste symboliseert de weerbaarheid en de militaire paraatheid. De govende zee, de ster en de maan aan weerszijden van de mastkorf en de roerganger aan bakboord van het vaartuig symboliseren de nautische kennis van de stuurman en zijn vennoten. Op de voorplecht staat één van deze bootsgezellen afgebeeld, turend in de verte of misschien blazend op een trompet. Het schip zelf met zijn hoge en zware boeg en steven doet tegelijk aan verschillende toenmalige scheepstypes denken.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Zegelverzameling, afgietsel AR 37227 naar het origineel zegel nr. 10728 van de verzameling in de Archives nationales te Parijs, inventaris Douet d'Arcq. het zegel was gehecht aan een akte van 26 juli 1307, Trésor des Chartes, J. 549, nr. 3/12. De tekening verscheen in H. Ewe, Schiffe auf Siegeln, Bielefeld-Berlin, 1972, p. 167, nr. 131)

en de haven, evenals over de stadsgebouwen, waaronder het gijzelhuis en, vanaf 1275, de halle. Daarnaast hadden ze inspraak in het bestuur van de twee kerkfabrieken en van de parochiale instellingen, waaronder de armendis en het Sint-Janshuis of -hospitaal. Van het einde van de 13de eeuw af hadden ze ook de zorg over de twee stedelijke "vierboetes" of vuurtorens aan de linkeroever van de haveninkom.

Gezien hun taak van inrichtende en toezichthoudende macht, ligt het voor de hand dat de Nieuwpoortse magistraat ook de aanstelling van al de stedelijke en zelfs parochiale ambtenaren in haar bevoegdheid had. Aldus blijkt ze niet alleen steeds de beide "vierboeters", de stadsklerk, de "messagier" of stadsbode en andere ondergeschikten in stadsdienst aangesteld te hebben, maar zich ook met de benoeming en beëdiging van de gemeentelijke koster, de kerkmeesters, de dismeesters en de voogden van het Sint-Janshuis ingelaten te hebben. Blijkbaar werden door haar dan ook van oudsher jaarlijks de rekeningen van de kerk, de dis en wellicht ook van het hospitaal van Sint-Jan door verhoor gecontroleerd.

Deze uiteenlopende activiteiten noodzaakten de magistraat allerlei reglementen en verordeningen uit te vaardigen ten einde de goede gang van het plaatselijke leven en vooral van de lokale economie te regelen en te waarborgen. Vandaar ook de uitvaardiging van keuren of ordonnantiën betreffende de markt- en havenaangelegenheden, waaronder vooral de handel in voedingswaren als vis, vlees, brood, wijn, bier en fruit en in andere waren, als ijzer, leder, laken, hout, vet en scheepstuig, waarop, bij overtreding, boeten stonden, waarvan de helft aan de stad toekwam. Deze "keuren" werden door de schepenen op de markt vóór of van op de halle afgekondigd, nadat het volk er door klokgelui samengeroepen was.

Over de geldmiddelen van de gemeente Nieuwpoort en het beheer ervan door de magistraat, na de stichting van de stad tot 1275, vernemen we zo goed als niets. In laatstgenoemd jaar blijken de Nieuwpoortenaars, als gevolg van de afschaffing door gravin Margareta van de "stalpenning" in het bezit van de halle te zijn getreden. Tot dan toe waren ze dat recognitiegeld jaarlijks aan de graaf verschuldigd als prijs voor plaatselijke tolvrijdom. Dit moest feitelijk neergekomen zijn op de verwerving, door de gemeente, van de uitbating van de stalletjes in de halle en op de markten, waaronder de aanpalende grote markt, de vismarkt en de houtmarkt.

Als gebouw en bron van inkomsten voor de stad wordt de halle evenwel voor het eerst in 1292 vermeld. Dit gebeurde in verband met de stichting door de poortmeesters, schepenen en gans het gemeen van de kapelanie in de toen nieuwe Sint-Laurentiuskerk, ter nagedachtenis van Pieter de Tollenare en alle andere overleden wethouders en hun opvolgers en de begiftiging ervan met een rente van 19 pond parisis. Deze mocht jaarlijks op de inkomsten van de halle in mindering worden gebracht, althans zolang ze niet door de opbrengst van een andere vaste belegging vervangen zou zijn. Wellicht had Pieter de Tollenare vóór zijn dood of bij testament, als schepen, zijn collega's en de gemeente op een of andere wijze financieel geholpen of bedacht en aldus de oprichting van genoemde kapelanie en rentebelegging van de stad afgekocht. Wat er ook van zij, de gemeente bleef naderhand jaarlijks de rente van 19 pond parisis voor de "tween ervellijken messen", die wekelijks opgedragen moesten worden, betalen.

Naast de uitbating van de halle en de markten, wat blijkbaar meestal onder vorm van jaarlijkse verpachting gebeurde, was de voornaamste bron van inkomsten van de gemeente op verre na de heffing van de stedelijke "assisen" of belastingen op de verkoop van wijn en bier, wat overigens in de late middeleeuwen in de meeste Vlaamse steden het geval was. Daarnaast werden wellicht in bepaalde omstandigheden ook "assisen" op allerlei andere koopwaren geheven, maar over dit alles vernemen we vóór de Kasselse periode niets. Hetzelfde kan gezegd worden van de sporadische "tallia" of zetting, de rechtstreekse belasting op het inkomen of op het bezit van de ingezetenen op basis van een evenredige repartitie.

Middelen om tijdelijk aan de behoefte aan likwiditeiten te voldoen waren de door de stad aangegane leningen, maar die financiële operaties gebeurden soms ook met het doel de vorst in tijd van geldnood te helpen. Ofwel stond de gemeente Nieuwpoort dan borg, zoals in 1276 voor gravin Margareta, ofwel was het de graaf, die in naam van de stad leende, zoals in 1292. Telkens ging het evenwel om leningen, waarbij een hele reeks Vlaamse steden betrokken waren.

Fig. 43. Zegel van de stad Nieuwpoort van na 1383 bevestigd aan oorkonden van 1389, 1399 en 1407.
Het zegel toont een vaartuig in klinkbouw met midscheeps een mast met enkele ra. De stuurman bevindt zich aan bakboord tussen het achterkasteel en een boordverhoging met opening wat aan een nettengat doet denken. In 1389 werd dit zegel bestempeld als zijnde de "stede zeghele van causen", toen gebruikt "in absentiën van den groten zeghele".
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, fonds Oorkonden van Vlaanderen, deel 1, nr. 862, akte van 8 januari 1389, nieuwe stijl. Ibidem, Zegelverzameling, nrs 19494-19495)

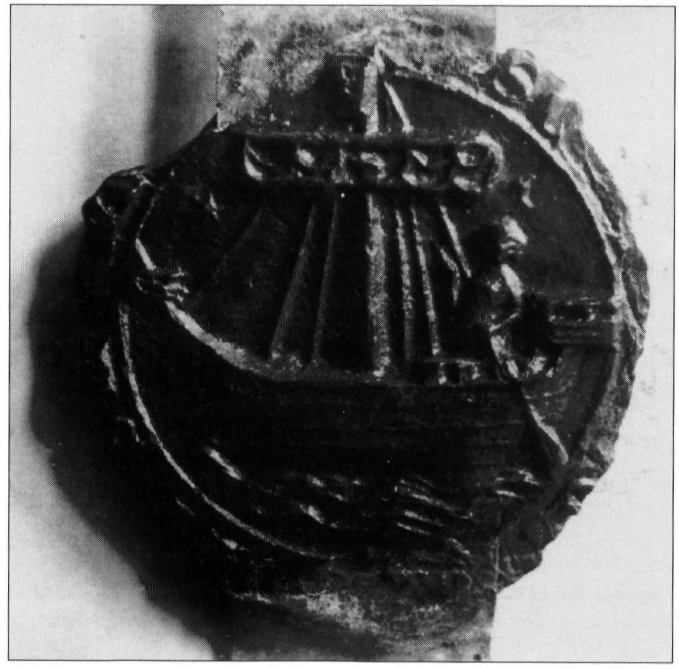

Als geldschieters traden toen dikwijls leden van de bekende Atrechtse bankiersfamilie Crespin op. In 1296 verbonden de Nieuwpoortse schepenen zich tegenover Robrecht en Baude Crespin, eind november van het daaropvolgend jaar, een bedrag van 1200 pond parisis, blijkbaar een lening verhoogd met de interesten, terug te betalen. Voor wat de lening zelf gediend had weten we niet. Zeker is dat graaf Gwijde van Dampierre toen bij de bankiers weinig of geen krediet meer genoot. Ook voor het uitvoeren van bepaalde noodzakelijke werken diende hij soms op de gemeenten, die het hem gevraagd hadden, financieel beroep te doen. Aldus leende de stad Nieuwpoort in 1287 hem de nodige penningen voor de bouw van de brug genaamd "le pont le conte", klaarblijkelijk een houten constructie over de IJzer nabij Mannekensvere. Op te merken is dat genoemd jaar het laatste was van de schepenen met levenslang mandaat.

Vóór het grootste gedeelte van de 14de eeuw, vernemen we over het financieel beheer van de Nieuwpoortse schepenen slechts sporadisch bijzonderheden.

Van 1306 tot en met 1324 betaalde de stad, sinds de vrede van Athis, haar aandeel in de opgelegde schattingen, voor een totaal van 6177 pond 9 schellingen 10 penningen parisis. Dit vergde voor de gemeente dus een langdurende financiële inspanning.

In 1307 kwam de stad in het bezit van de pas gewonnen polder, gelegen tussen de haven, de duinen van Zandeshoofd en de polder van Jan van Belle. Daarvoor werd aan de laatste eigenaar, Jan, graaf van Namen, zoon van Gwijde van Dampierre, 977 pond 8 schellingen 4 penningen parisis betaald, zijnde 25 pond per gemet voor de 38,5 gemeten 51 roeden oppervlakte,

Fig. 44. Zegel van de stad Nieuwpoort, bevestigd aan verschillende akten van 1472. De afbeelding toont een bewapend schip, omlijst door twee hoge torens met bovenop een wachter.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Zegelverzameling, nr. 19649)

zonder de rente van 4 penningen per gemet, die jaarlijks te vereffenen was.

De opstand van de Kerels en de noodlottige slag bij Kassel, zouden voor de stad zeer zware financiële gevolgen hebben. Op 11 september 1329 immers, legde Robrecht van Kassel, de nieuwe heer, de gemeente, bij vonnis, een boete op van 4.000 pond parisis, betaalbaar in "groten" of in een andere munt. Deze som moest betaald worden over zes termijnen, waarvan de vervaldag jaarlijks op 2 februari viel. Dit gebeurde in vijf stortingen van elk 650 pond parisis en een zesde en laatste van 750 pond parisis gedurende zes jaren, van 1330 tot en met 1335.

Daarnaast diende de stad, over een periode van tien jaren, namelijk van 1330 tot en met 1339, jaarlijks op 24 juni 400 pond parisis of de waarde hiervan in een andere munt, te storten. Dit was de prijs voor de vergunning, gegeven door Robrecht van Kassel op 28 september 1329, om op de verhandeling van sommige koopwaren "assisen" te mogen heffen. Onder deze belaste koopwaren, bevonden zich naast de wijn en het bier, ook de haring.

De zware financiële lasten, die de gemeente had te dragen, verklaart wellicht waarom de Nieuwpoortse schepenen geen voldoende geldmiddelen meer hadden voor het onderhoud van de IJzerhaven. Dit is af te leiden uit de overeenkomst, die ze op 24 juni 1336 sloten met de magistraat van Ieper sloten. Dit akkoord kende aan de Ieperlingen het voorrecht toe in de stad en in de haven, zonder enige beperking, goederen aan te kopen, door- en uit te voeren, met als uitzondering nochtans de hoeveelheden verse haring boven de drie last in een boot. In dit laatste geval waren de Ieperlingen aan de heffing van de "assise" onderworpen. Door de desbetreffende oorkonde bevestigden de Nieuwpoortse schepenen 100 pond tours oude groten te hebben ontvangen van de voogd en wethouders van de stad Ieper, in ruil voor de toegekende faciliteiten. Dit bedrag, dat neerkwam op 1200 pond parisis, moest aangewend worden voor de aanleg van een nieuwe haven.

Dat er in die tijd in de stad door de ingezetenen op de aankoop van wijn, bier en andere dranken "assisen" geheven werden, blijkt ook uit een uitspraak van 11 november 1337, ten voordele van de plaatselijke geestelijkheid, die grotendeels van de betaling ervan was vrijgesteld. Ook na 1339 werden in de stad steeds stedelijke "assisen" op de genoemde dranken geheven, vermits die de voornaamste bron van inkomsten waren voor het gemeentebestuur. Dat blijkt uit de oorkonde van 30 mei 1364, waardoor graaf Lodewijk van Male aan Nieuwpoort toelating verleende tot het houden van een jaarlijkse vrije markt, op 29 september en de twee daaropvolgende dagen, evenals uit de oudste stadsrekeningen van 1389 en volgende boekjaren.

Op het einde van elk boekjaar stelden de schepenen een rekening op. Dit moet hen reeds vóór 1300 door de graaf zijn opgelegd om alzo aan hun medeburgers rekenschap te geven over

hun financieel beleid. Na afloop van hun mandaat moesten ze dit ook doen ten overstaan van de commissarissen, door voorlezing en voorlegging te doen van de stadsrekening. Wanneer hen deze laatste verplichting werd opgelegd, weten we niet, maar het kan, zoals voor Veurne, in 1350 geweest zijn.

De oudste boekhouding van de Nieuwpoortse magistraat moet, samen met andere documenten, tijdens de ramp van 1383 verloren zijn gegaan. De rubricering van de verdwenen stadsrekeningen kan enigszins nagegaan worden aan de hand van de oudste bewaarde rekening van 1389, die duidelijk een voortzetting ervan was.

Tot aan de ommuring van de stad, kwam het gros van de stadsinkomsten, in vredestijd, voort uit de maandelijkse verpachting van de "assisen" op wijn en bier. Daarnaast was er ook de opbrengst van de stedelijke eigendommen, waaronder de halle, de vismarkt, de houtmarkt en de polders evenals van de "hems over de havene", die door de schepenen aan de meestbiedenden werden verpacht. De verpachting van de polders en de "hems" greep jaarlijks plaats op O.L.Vrouw Lichtmis, d.i. 2 februari, de eerste dag van het ambtsjaar van de schepenen. Die van de halle, de houtmarkt en de vismarkt viel ieder jaar op Sint-Michielsdag, d.i. 29 september, de eerste dag van de jaarmarkt, tevens het begin van het haringseizoen.

Opvallend in de oudste bewaarde stadsrekeningen is enerzijds de tamelijk hoge opbrengst van de halle, waarvan de pachtsom in twee termijnen verschuldigd was, en, anderzijds, het licht verlies opgeleverd door het in pacht geven van de "hems". De gemeente pachtte inderdaad zelf deze schorren, eigendom van de abdij van Oudenburg, en dit met het oog op de vrijwaring van de bevaarbaarheid van de haven en het gebruik van de "zaten". Uit de stadsrekeningen vernemen we verder dat de stad in het bezit was van het "smoutstic", een stuk grond, met een oppervlakte van twee gemeten, dat eveneens werd verpacht. De schepenen inden tenslotte van de poorters, die de gemeente verlieten om zich elders te vestigen, een klein uitgangsrecht, de "yssuwe".

Tot de traditionele uitgaven van de magistraat hoorden de onkosten van de verplaatsingen van de schepenen en stadsboden, de presentwijnen en giften aangeboden aan de vreemde notabelen op bezoek, de laken kerels (ambtskleden) geschonken aan de leden van het schepencollege en de stadsdienaars, de wedden van het stadspersoneel, en de talrijke occasionele kosten van allerlei aard, waaronder die voor het onderhoud van de stadsgebouwen, de haven, de dijken en de beide "vierboetes". Een andere reeks uitgaven bestond in de betaling van renten, waaronder soms lijfrenten. Tot de renten hoorden de cijns van 's gravenlandschuld, drukkend op de houtmarkt, de "weddinghe in t portland", het gijzelhuis en het kerkhof van de Sint-Laurentiuskerk, samen met de "presbitie" van die kerk, dit laatste althans vanaf 1290. Vanaf 1292 bekostigden de schepenen ook de rente van 19 Ib.par. aan de Sint-Laurentiuskerk, ten behoeve van de twee wekelijkse missen in de kapel, gesticht door de magistraat, ter nagedachtenis van Pieter de Tollenare.

Sedert 1307 was daar nog de rente van 12 s. 10 d. aan Jan van Namen en zijn rechthebbend nageslacht en sedert 1350 het "transpoort" of de rente van 50 Ib.par. aan de "vrouwe" van Bar, erfgename van Robrecht van Kassel.

Vanaf een onbekend tijdstip was er ook de rente van 3 Ib.par. aan de Tempeliers, en, na de afschaffing van hun orde, aan de Hospitaalridders van Slijpe.

Daarbij is nog de betaling, in twee termijnen, te voegen van de cijns voor een bedrag van 66 Ib.par. aan de Sint-Pietersabdij te Oudenburg voor de pacht van de "hems".

De vervaldagen waarop deze verschillende sommen dienden vereffend, varieerden naargelang de rente zelf, maar stonden vast op 1 mei, 24 juni (Sint-Jansdag), 11 november (Sint-Maartensdag) en 24 december ("kersavende").

Ten slotte was er sporadisch het te storten aandeel van Nieuwpoort in de "bede" of aan de vorst verschuldigde "subvencie", waarvan de kwota was vastgesteld. Volgens het "transpoort" van 1309 bedroeg dit 12 s. 6 d. per 100 pond parisis, die in de totale "bede" op te brengen had. Daarenboven diende de stad bij te dragen in het door Veurne-Ambacht op te brengen bedrag van elke "bede" en wel naar rata van 11 Ib. 10 s. per 1000 Ib.par. door de kasselrij te betalen, kwota door verdrag overeengekomen in 1297.

Dit alles vinden we terug in de oudste gekende stadsrekeningen van 1389 en volgende jaren. Deze vermelden telkenmale de namen van de commissarissen, belast met de vernieuwing van de schepenmandaten en soms ook die van de burgemeesters, schepenen en raden, die, na afloop van hun mandaat, de betrokken rekening voor nazicht hadden voorgelegd.

In 1389, wat misschien lang daarvoor reeds het geval was, deden de schepenen voor hun schriftelijk werk beroep op twee stadsklerken. Ook traden twee onder hen toen reeds op als tresoriers en boekhouders. De wethouders voorzagen hun oorkonden en schepenbrieven van een uithangend zegel ("sigillum") met tegenzegel ("contrasigillum") in was. Op het zegel stond een schip met een mast en een stuurman, het zijdelingse roer hanterend, en op het tegenzegel, een koppel vissen. De eerste versie dagtekent uit de 13de eeuw, en werd tot in het begin van de 14de eeuw gebruikt. De tweede vinden we aan charters van 1306 en 1319 en de derde aan oorkonden van 1388 en volgende jaren.

De drie soorten zegels bleven slechts in heel beperkt aantal over, als gevolg van beroving. Op te merken is dat de tweede zegelversie in 1306 en volgende jaren "sigillum scabinorum Noviportus ad causas" of "seel aus causes" genoemd werd. Daarnaast moet er ook een "commun grant saiel" in gebruik zijn geweest, waarvan geen enkele afdruk bekend is. Blijkbaar ging de desbetreffende stempel in 1383 verloren, vermits op 8 januari 1388 de schepenen een lijfrentebrief, ten voordele van de kinderen van de heer van Komen, "in absentiën van den groten zeghele" met de "zeghele van causen" voorzagen. Deze

laatste zegel, zijnde de derde bekende versie van het stedelijk "sigillum", was toen ongetwijfeld ook nieuw. De schepenbrieven zelf waren tot 1292 in het Latijn en vervolgens, tot onder het bewind van het geslacht van Kassel, in het Frans gesteld. Van deze laatste bleven er een twintigtal bewaard. Daarna, vanaf 1350, was de voor deze stukken gebruikte taal het Middelnederlands.

B. de baljuw van Veurne en het baljuwschap Nieuwpoort

Van de "justiciarius" of officier van justitie, maner van de Nieuwpoortse schepenbank in 1163, wordt er, na die datum, geen gewag meer gemaakt, zodat we niet juist weten hoelang dit soort ambtenaar van het oude feodale kader in de nieuwe stad als dusdanig zijn functie is blijven uitoefenen, maar dit kan tot aan het overlijden van Mathilde van Portugal in 1218 geweest zijn. Blijkbaar was genoemde "justiciarius" niet meer dan een "preco" of amman, wat zou kunnen verklaren dat zijn ambt, na de invoering van het nieuwe kader van de baljuws, niet volledig verdween, maar als feodale functie met uitsluitend civielrechtelijke bevoegdheden was blijven voortbestaan. De baljuw was inderdaad de eerste echte grafelijke mandataris en ambtenaar.

Van het bestaan van een kader van baljuws in Veurne-Ambacht wordt voor het eerst in 1219 melding gemaakt in een mandement van gravin Johanna van Konstantinopel, vermits die zich toen richtte tot "omnibus ballivis suis officii Furnensis". In 1221 begint de reeks van de met hun naam gekende baljuws van de stad en het district Veurne. In 1236 is er een schrijven van de gravin, nogmaals gericht tot "omnibus ballivis meis officii Furnensis districte". Ongetwijfeld moet er, onder deze verschillende baljuws van Veurne-Ambacht, een geweest zijn, die te Nieuwpoort als officier van justitie optrad. Overigens wordt in 1240 uitdrukkelijk van de "ballivia Noviportus", d.i. het baljuwschap Nieuwpoort, en het jaar daarop, van de baljuw en de schepenen van die stad, gewag gemaakt. In 1243 zien we dat er in elke havenstad van de Vlaamse kust, en dus ook te Nieuwpoort, een baljuw in dienst was.

Indien we in de 13de eeuw toch niets meer over de Nieuwpoortse gerechtsofficier vernemen, dan is het omdat hij slechts als ondergeschikte van de grootbaljuw van Veurne-Ambacht zijn functie uitoefende en dus een lagere baljuw was. Dit zou kunnen blijken uit de rekening van Christianus Niger of de Zwarte, baljuw van Veurne, maar tevens ook van Sint-Winoksbergen en Broegburg, over de ambtsperiode oktober-december 1254, het enige document van die aard uit die tijd, dat bewaard gebleven is. De vaststelling alleen reeds dat genoemde officier als hoofd van drie grote omschrijvingen optrad en van dit optreden in zijn rekening, per ambacht, ingedeeld in baljuwschappen, globaal rekenschap aflegde, doet ons begrijpen, waarom dit niet anders kon dan door ondergeschikte baljuws onder zich te hebben. In de bewuste rekening staan dan ook de inkomsten en uitgaven in verband met het baljuwsambt te Nieuwpoort genoteerd. Voor het overige vernemen we weinig of niets over de lagere baljuws in deze stad in de 13de eeuw.

Omstreeks 1293 stuurden de Nieuwpoortenaars naar de graaf een klaagschrift, waarin ze de cumulatie in hun gemeente van de ambten van baljuw en tollenaar, en de daaruit voortkomende misbruiken bij de heffingen op het bier, aan de kaak stelden.

De taak van de te Nieuwpoort fungerende baljuw was, zoals die van zijn collega's in de andere Vlaamse gemeenten, veelomvattend, vermits hij ter plaatse de rechten en belangen van de graaf, als wiens vertegenwoordiger hij optrad, te behartigen en te verdedigen had. De baljuw te Nieuwpoort had in de eerste plaats schoutsbevoegdheden. Zijn publieke actie was vooral gericht op de vrijwaring van de vrede en de beteugeling van de misdaden in de stad en haar haven.

Daarnaast had de baljuw ook te zorgen voor de naleving van de door hem en de schepenen in gemeen overleg uitgevaardigde "keuren". Deze stedelijke verordeningen of wetten behelsden inderdaad meestal markt-, haven- en politiereglementen, waaraan ook de lieden van elders, als ze zich te Nieuwpoort bevonden, te gehoorzamen hadden. De baljuw daagde of bracht de beschuldigden voor de Nieuwpoortse vierschaar. Deze maande hij, hetzij tijdens de gewone rechtszittingen, hetzij tijdens een viermaandelijkse keurwaarheid, recht te spreken. Na de uitspraak van de schepenen, streek hij de boeten op, hetzij volledig in geval van vredebreuk, hetzij voor de helft in geval van overtreding van de stedelijke ordonnanties.

Ook de andere vonnissen voerde hij uit. Inzake de lijfstraffen, waaronder de doodstraf, deed hij voor de uitvoering ervan, beroep op een "hangman" of beul. Hij verdreef ook de ballingen en sloeg de goederen aan, die, wegens bestraffing, verbeurd verklaard waren. Verder inde hij ook de opbrengst van de door hem verkochte bastaardgoederen en het "lagaen". Tot dit laatste behoorden alle goederen, die zonder eigenaar aangetroffen werden, waaronder vooral zeedrift en strandgoed. Alles wat aldus in zee opgevist werd of op het strand aanspoelde als ankers, netten, scheepstuig, wrakhout, goederen uit vergane schepen, wrakken van vaartuigen en zelfs stervende of dode zeezoogdieren diende door de vinders, te Nieuwpoort aangekomen, bij de baljuw aangegeven of afgeleverd te worden. Deze sloeg het strandgoed aan ten bate van de grafelijke schatkist, verkocht het en verdeelde, na aftrek van alle onkosten, de opbrengst ervan tussen de vorst en de vinder, die elk de helft opstreken. Ook wat aan land, in de stad, wegens het overlijden

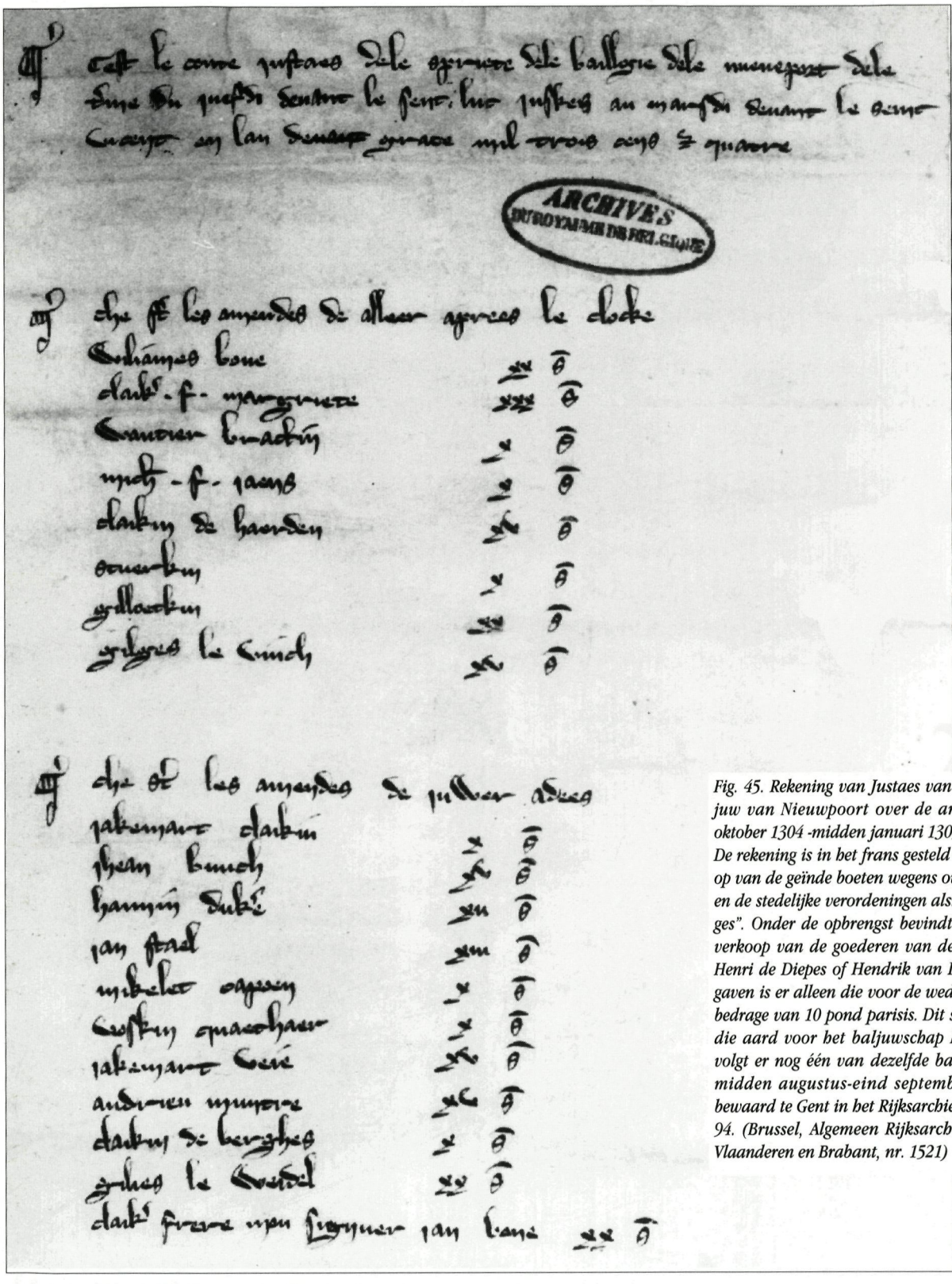

Fig. 45. Rekening van Justaes van der Spriete poortbaljuw van Nieuwpoort over de ambtstermijn midden oktober 1304 -midden januari 1305.
De rekening is in het frans gesteld en somt de opbrengst op van de geïnde boeten wegens overtreding van de wet en de stedelijke verordeningen alsmede van de "calaenges". Onder de opbrengst bevindt zich ook die van de verkoop van de goederen van de overleden bastaard Henri de Diepes of Hendrik van Diepen. Onder de uitgaven is er alleen die voor de wedde van de baljuw ten bedrage van 10 pond parisis. Dit stuk is het oudste van die aard voor het baljuwschap Nieuwpoort. Daarna volgt er nog één van dezelfde baljuw over de termijn midden augustus-eind september 1305, maar dan bewaard te Gent in het Rijksarchief, Fonds Gaillard, nr. 94. (Brussel, Algemeen Rijksarchief, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nr. 1521)

van de eigenaar, zonder erfgenamen of erfgenaam kwam te staan, behoorde tot het "lagaen". Van dit alles vinden we concrete toepassingen in de overgebleven baljuwsrekeningen, maar dan van na 1302.

De ambtstermijn van de baljuw duurde, in normale omstandigheden, vier maanden, wat neerkwam op drie zulke termijnen over twaalf maanden, die evenwel, niet volledig met een kalenderjaar samenvielen. De baljuw zelf bleef een of meerdere termijnen in dienst. Het is over zulk een ambtstermijn, dat telkens de door hem opgestelde en ingediende rekening liep. Deze was steeds ongeveer op dezelfde wijze ingedeeld, namelijk in een deel met rubrieken of posten betreffende de inkomsten, opgeleverd door de inning van de boeten en gerechtelijke verkopingen, en een tweede deel, gewijd aan allerlei uitgaven, waaronder die voor de gerechtsonkosten.

Onder de boeten werd onderscheid gemaakt tussen die, opgelegd wegens twist, die, opgelegd wegens overtreding van de stedelijke verordeningen, die, gegeven wegens "calaigne" of betichting van misdrijf, en die, opgelegd wegens "compositie". De uitgaven, door de baljuw op deze inkomsten gedaan,

betroffen allerhande onkosten, vooral die, in verband met de uitvoering van de lijfstraffen en de terechtstellingen. Ook de wedde van de fungerende lagere baljuw of poortbaljuw, met standplaats te Nieuwpoort zelf, werd in mindering gebracht, althans na 1302. Deze bedroeg 10 pond parisis per viermaandelijkse termijn.

Vóór 1302 was de lokale baljuw van Nieuwpoort een ondergeschikte van de hoogbaljuw van Veurne-Ambacht. Toch is het niet uitgesloten dat hij, als poortbaljuw, van een bepaald ogenblik af, bij de centrale grafelijke administratie eigen rekeningen indiende, wat dan zou verklaren waarom dit ook na 1302 gedurende korte tijd nog zo was. De oudste met zijn naam vernoemde Nieuwpoortse baljuw, nl. Jehan des Dunes, vinden we terug in een globale rekening van de baljuwschappen van westelijk Vlaanderen van 1302-1303. Een paar jaar later treffen we in dezelfde hoedanigheid Justaes de le Spriete aan. Van hem bleven twee rekeningen bewaard, gesteld in het Frans, over de ambtsperiodes oktober 1304 - januari 1305 en augustus-september 1305. Justaes de le Spriete of van der Spriete diende beide rekeningen in bij de grafelijke ontvanger te Brugge, maar bracht alleen in de eerste zijn wedde in mindering.

Daarna zien we de Nieuwpoortse baljuws geen eigen rekening meer indienen, vermits het de hoogbaljuw van Veurne was die in zijn globale rekening voor gans de kasselrij rekenschap aflegde. Uit de periode oktober 1305 - september 1308 bleven negen van diens rekeningen bewaard, telkens lopend over een periode van ongeveer vier maand. Daarin is nog tot mei 1307 sprake van de "baillu de Nuefport", vooral in verband met de uitgaven gedaan door die officier voor de uitvoering van enkele bijzondere opdrachten, waaronder reizen, en voor de levering van vis aan het grafelijk hof. Van de Nieuwpoortse baljuw wordt ook melding gedaan in een globale rekening, termijn januari-mei 1313, en dit in verband met de gevangenis in diens woning. Op te merken is dat sinds eind 1305 te Veurne, Nieuwpoort en Lombardsijde een onrustige toestand heerste, gekenmerkt door talrijke rellen onder de bevolking, evenals door overtredingen van de wet, met als gevolg het krachtdadig optreden en het persoonlijk ingrijpen van de hoogbaljuw in de drie steden.

Aldus had deze hogere officier het in 1306 aangedurfd te Nieuwpoort enkele burgers te arresteren en gevangen te zetten, ten einde ze, zoals de schepenen beweerden, elders naar een veiliger plaats te laten overbrengen. Dit druiste in tegen de plaatselijke vrijheden en lokte een hevige reactie uit vanwege de Nieuwpoortenaars. De bevrijding door hen van deze gevangenen, met geweld, toont aan hoe gespannen de toestand te Nieuwpoort was in die tijd.

De hoogbaljuws, met name de ridders Philippe de Axpoele, Soyer de Ham en Gossin de Lauwe, volgen elkaar te Veurne op van 1305 tot 1308. Jehan de Brouker was hoogbaljuw in 1313. In hun rekeningen worden de talrijke personen opgesomd, die boeten opliepen te Nieuwpoort en te Lombardsijde, hetzij wegens "mellée" (handgemeen), hetzij wegens "core" (overtreding van de stedelijke wetten).

In de rekeningen vinden we ook de uitgaven terug, die gedaan werden voor de vernieuwing van de schepenmandaten in de beide plaatsen en het houden van de buitengewone rechtszittingen, waaronder de jaarlijkse "franche vérité" (vrije doorgaande waarheid).

Van mei 1313 tot 1324 ontbreken de rekeningen van de hoogbaljuw van Veurne en de poortbaljuw van Nieuwpoort.

In 1324, het jaar waarin Robrecht van Kassel effectief heer van Nieuwpoort werd, vinden we Jehan de Clerkes als eerste poortbaljuw onder het Kasselse regime, die los van de Veurnse grootbaljuw in de stad mocht optreden, ook inzake de hoge justitie. Van hem bleven drie rekeningen bewaard, één uit 1324 en twee uit 1326. In de eerste van deze rekeningen vinden we nog steeds een groot aantal personen beboet wegens "mellée" en in de laatste twee staan uitgaven voor de uitvoering van telkens een terechtstelling met het zwaard.

Hoe in het opstandige Nieuwpoort van 1328 de toestand was van de vierschaar en het baljuwschap, weten we niet. Wel staat vast dat een groot contingent Nieuwpoortenaars op 23 augustus van dat jaar deelnam aan de strijd nabij Kassel.

We mogen aannemen dat Robrecht van Kassel hierom de Nieuwpoortse schepenbank haar wettig karakter ontnam, zodat tijdelijk geen recht kon worden gesproken, noch stedelijke ordonnantiën of wetten konden worden uitgevaardigd. Daaraan werd, na de onderwerping van de stad op 4 oktober 1328, niet onmiddellijk een einde gesteld. Pas op 13 mei 1329 liet Robrecht van Kassel aan de burgemeesters, schepenen, raden en burgers van Nieuwpoort opnieuw de normale uitvaardiging en toepassing van de wet toe. Dit mocht evenwel slechts op voorwaarde dat het zou geschieden "par sa main, comme par main souvraine" en tot wederopzeggens, waarvoor de gemeente hem een brief van "non-prejudicie", in het Frans gesteld, overhandigde.

Voor het overige kennen we de baljuw die, onder het Kasselse regime, omstreeks 1333, te Nieuwpoort in dienst was, en zich, zoals zijn ambtsgenoot te Muide, "bailli de l eewe" of waterbaljuw betitelde, maar dan van de IJzerhaven. Het was Jacop Reyfin, van wie een paar klaagschriften bewaard bleven betreffende de bevoegdheidsconflikten, die hij toen had met de baljuw van Lombardsijde.

Eén van de laatste baljuws onder het Kasselse regime, zoniet de laatste, omstreeks 1348, was Pieter van Meetkerke, die we te Nieuwpoort zien optreden kort voor de terugkeer van de stad onder het grafelijk gezag van Lodewijk van Male. Hij werd naderhand, samen met twee schepenen, ervan beschuldigd een zekere Jaex de Mien "zonder wet ende zonder vonnesse" te hebben laten veroordelen en terechtstellen: aantijging die uitging van de familieleden van de terechtgestelde, maar door de leden van de grafelijke raad zou worden afgewezen.

De eerste baljuw, die door graaf Lodewijk van Male, in 1350 te Nieuwpoort aangesteld werd, was ridder Hugo van Halewijn,

tevens aldaar ook gestuurd als ruwaard en ontvanger. Hij had er de terugkeer voor te bereiden van de stad bij het graafschap en het grafelijke domein. Hij bleef er slechts zolang in dienst tot die taak volbracht was, d.i. van 5 augustus tot 1 september 1350.

In 1356 vinden we Godevaert de Gapere als poortbaljuw te Nieuwpoort. Het enige wat wij van hem vernemen is, dat hij op 13 mei van dat jaar opdracht kreeg van de graaf, afzonderlijk of samen met Jhan van Ryssele, hoogbaljuw van Veurne, een onderzoek in te stellen naar de toestand van de verse deur van de sluis te Nieuwendamme.

Op 16 januari 1360 werd de bevoegdheid van de poortbaljuw als maner van de Nieuwpoortse vierschaar uitgebreid tot alle gevallen van vete, twist en handgemeen, die door "zoendinghe" en gijzeling konden geregeld worden. In verband daarmee kon hij als baljuw ook boeten opleggen en goederen verbeurd verklaren, steeds in overeenstemming met de wet, die daartoe "kueren" en ordonnantiën mocht uitvaardigen. Dit hield tegelijk in dat de betichte met de baljuw over de betaling van een verminderde boetesom mocht of kon "composeren", voordat de vervolging aanhangig werd gemaakt voor de schepenbank.

De poortbaljuw kon voortaan "pais" of vrede aan alle twistende partijen opleggen. Hij liet zich voor het overige bijstaan door twee grafelijke "ghezwornen colfdraghers" (deurwaarders, tevens politieagenten), belast met de arrestatie van de veroordeelden tot gevangenschap. Hij zelf stond, sinds 1372, onder het rechtstreeks gezag van de "souverein bailliu van Vlaendren", de overste van alle baljuws. Dit verklaart waarom vanaf die tijd nagenoeg de volledige reeks van de rekeningen van de Nieuwpoortse baljuws bewaard bleef.

Na 1360 traden o.a. als poortbaljuw te Nieuwpoort op:

- Jan de Vinc	in 1363
- Jacob van Leke	in 1366
- Jacob Niemaar	van mei 1373 tot mei 1377
- Jan Coolkin,	"stedehouder van der baillgie" van mei tot september 1377
- Raes Muloc	van september 1378 tot september 1379
- Jacob van den Vale	van september 1378 tot september 1379
- Martin Trioel	van februari tot mei 1380
- Jan Olivier	van juli 1380 tot januari 1381
- Martin Trioel	van mei 1381 tot mei 1382.

De reden van de onderbrekingen in deze reeks baljuwstermijnen, namelijk van september 1379 tot februari 1380 en van mei tot juli 1380, was de toenmalige politieke crisis in Vlaanderen, namelijk de Gentse opstand.

Na mei 1382 vinden we te Nieuwpoort een "scouthetene" (schout), aangesteld door Filips van Artevelde, namelijk Pieter van Oostbuerch, "surgien ende tryakelman, gheboren van Gend". Reeds eind november 1382, na de slag bij Westrozebeke, zien we Martin Trioel zijn ambt als baljuw in de stad terug uitoefenen.

Een soortgelijke onderbreking was er in de periode mei-oktober 1383, gedurende de urbanistische kruistocht, tevens veldtocht van de Engelsen, bondgenoten van de oproerige Gentenaars in westelijk Vlaanderen. Dit kwam doordat een door de bezetters opgedrongen gemeentebestuur aan de macht was.

Begin oktober 1383 nam Martin Trioel er opnieuw zijn baljuwstaak op. Hij zou er dit ambt blijven uitoefenen tot eind maart 1385.

De rekeningen van de Nieuwpoortse baljuw, ten tijde van Lodewijk van Male, zijn veel omstandiger opgesteld, dan die van de hoogbaljuw van Veurne uit de periode 1305-1313 en bovendien zijn ze geschreven in het Middelnederlands. Nadien van 1385 af, onder de regering van de Bourgondische hertogen, zijn ze opnieuw in het Frans opgesteld.

C. De amman en het erfelijk ammanschap

De ammansfunctie te Nieuwpoort is blijkbaar zo oud als de stad zelf, zoniet ouder gezien haar feodaal karakter. Met de "justiciarius" in de keure van 1163 kan inderdaad een "preco" of amman, d.i. een officier van justitie van het oude kader, bedoeld geweest zijn, maar doorslaande bewijzen daarvoor ontbreken. Weliswaar zien we dat de "justiciarius" in de nieuwe stad verantwoordelijk was voor de gearresteerde dief of dieven, die hij gevangen moest houden tot de vierschaar een oordeel of vonnis geveld had. Dit was naderhand ook de taak van de Nieuwpoortse amman. Reeds vroeg moet de titelvoerende of feodale amman zich te Nieuwpoort door een ondergeschikte of plaatsvervanger hebben laten vertegenwoordigen. Deze trad dan als dienstdoende amman op. We weten evenwel niet wie in de 13de eeuw in het genot van het erfelijk ammanschap in de nieuwe stad was.

De Nieuwpoortse amman was niet alleen cipier, maar ook lid van de "justicie" van de gemeente inzake de lagere en civiele rechtspraak en, als gevolg daarvan, behoorde het tot zijn bevoegdheid "van te openen ende te onderhoudene t recht vander vierschare" in de naam van de vorst en "voor partye". Hij droeg dus de roede, maande de schepenen op civielrechtelijk gebied en had dan ook het recht te "panden, vangene ende arresteren", "oproupinghe" of "afwinninghe van huysen ende erfven" te doen, wat op vier "wettelicke dynghedaeghen" per jaar gebeurde, en "executien van acten ende sentencien te moghen doene tot voldoeninghe van partyen".

Pas in 1307, in een rekening van de Veurnse grootbaljuw, wordt uitdrukkelijk van de "maieur de Neufport" melding gemaakt, in verband met de terugbetaling aan hem van onkosten gedaan in de gevangenis, voor het onderhoud van een gearresteerde. Het volgend jaar wordt in de baljuwsrekening eveneens voor de eerste maal "le prison a Neufport" vermeld, maar zonder de "maieur" of amman te vernoemen, alhoewel het ook ging om uitgaven gedaan in de gevangenis, voor het onderhoud van een gearresteerde. We weten ook niet wie in die tijd de titelvoerende amman was.

Tot de voorrechten van de amman te Nieuwpoort behoorde de inning van een vast recht van drie pond parisis, op bepaalde door de schepenbank uitgesproken boeten, wat inzake beboeting, de grens van de lage justitie was. We mogen dan ook veronderstellen dat de dienstdoende amman dit recht niet voor zichzelf, maar wel voor zijn meester opstreek, tenzij hij als pachter van de ammanie optrad. Wat er ook van zij, in de baljuwsrekeningen uit de periode 1364-1373, de oudste van na 1326, komt telkens de rubriek voor "van boeten van twiste, daer pais of es ende daer die amman betaelt of es". In de volgende rekeningen tot 1380 wordt daarbij het tarief van deze vergoeding aan de amman aangegeven, namelijk "van elken 3 lb.,8d.". Voor het overige had de amman recht op cipiersgeld vanwege de gevangenen, die om civiele zaken in zijn gevangenis verbleven. Met de opbrengst daarvan had hij tevens in te staan voor het onderhoud van andere gearresteerden, waaronder moordenaars, misdadigers van gemeen recht en vreemdelingen, die niet altijd hun verblijf aldaar konden of wilden betalen. Bij vrijspraak of vrijstelling van zulke aangehoudenen kon hij slechts in uitzonderlijke gevallen de terugbetaling van de door hem geëiste onkosten en cipiersgelden, hetzij van de baljuw, hetzij van de stad Nieuwpoort verkrijgen. De dienstdoende amman zelf was dus een ondergeschikte met een welomschreven bevoegdheid en verantwoordelijkheid, ook op financieel gebied. Hij inde inderdaad voor zijn meester niet alleen diens aandeel in de boeten van drie pond en het cipiersgeld, maar ook allerlei andere emolumenten in verband met civielrechtelijke beslagleggingen als gevolg van pandingen en andere schuldvorderingen. Het gebeurde dan ook dat de feodale amman soms een pachter als zijn plaatsvervanger aanstelde.

Wat er ook van zij, de Nieuwpoortse schepenen erkenden de dienstdoende amman eerst na diens eedaflegging en borgstelling. Bovendien mocht deze dienaar geen burger van Nieuwpoort zijn en slechts met de toestemming van de Nieuwpoortse magistraat, naast zijn ammansfunctie, nog een ander beroep ter plaatse uitoefenen. Blijkbaar bleef hij slechts zolang in dienst, als het zijn meester beliefde of als zijn pachtcontract hem toeliet.

Aan het ammanschap, dat van de leenheerlijkheid van de proosdij van Sint-Donaas te Brugge afhing, was een stuk grond, twee gemeten groot, verbonden, gelegen te Oostduinkerke. Vandaar dat men in die tijd sprak van het "ammanscep van Oostdunkerke streckende bin den palen van der Niewerport".

Door een geschil, dat in 1375 uitbrak tussen de stad Nieuwpoort aan de ene kant en de kasselrij Veurne-Ambacht samen met de abdij van de Duinen aan de andere kant, leren we voor de eerste maal wat meer over de Nieuwpoortse amman, evenals over het feodaal karakter van diens functie. De dienstdoende amman, Jake de Keiser, was door de schepenbank veroordeeld tot storting van 40 pond, som, die door een uit de gevangenis ontsnapte gearresteerde nog betaald moest worden. Deze gevangene was hem - waarschijnlijk wegens insolventie - door de Nieuwpoortse magistraat toevertrouwd. De amman, die als gevolg van deze ontvluchting in de plaats van de betrokken schuldenaar insolvabel verklaard werd, zag zich onder toepassing van het pandrecht vallen, en werd op verzoek van de schepenen door de baljuw aangehouden. Na tussenkomst van de commissarissen van de grafelijke Audiencie, op wie de feodalen uit Veurne-Ambacht en de abdij van de Duinen beroep deden, ter verdediging van de rechten en prerogatieven van de titeldragende amman, werd Jake de Keiser in vrijheid gesteld. De Audiencie, voor wie het proces tussen de Nieuwpoortse schepenen en de Veurnse leenmannen gekomen was, erkende uitdrukkelijk het feodaal karakter van

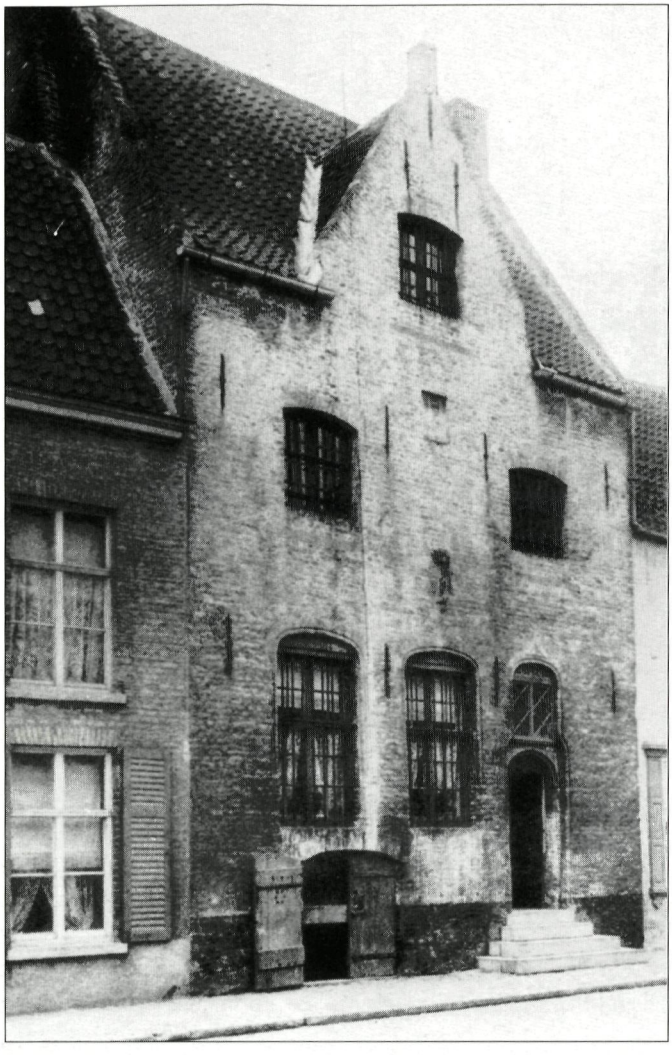

Fig. 46. De gevangenis van de ammanie van Nieuwpoort lag vanaf 1500 in de Langestraat aan de zuidzijde tussen de Schipstraat en de Marktstraat schuin getegenover het "Gizelhuus". De ammanie was een leen afhangende van de proost van Sint-Donaas van Brugge en dit blijkbaar vanaf de stichting van de stad. De amman of de "maieur de neufport" wordt voor het eerst uitdrukkelijk vermeld in 1307 in een rekening van de hoogbaljuw van Veurne. De titelvoerende amman, die achtereenvolgens behoorde tot de geslachten van Komen (ca.1440-1512), van Halewijn (1512-1581), van Croy (1581-1601) en de Preud'homme d'Hailly (1601-1797). In 1581 verving Karel de Croy zijn titel van amman door die van vicomte of burggraaf. Tot aan zijn verwoesting in 1914 bleef de inwendige structuur van het gevang met zijn duistere kooien, zware deuren, grote grendels, handboeien en sloten bewaard. (uit: M. Messiaen, Nieuwpoort in oude prentkaarten, Zaltbommel, deel 1, 1973)

het "ammanscep van Oostdunkerke, streckende bin den palen van der Niewerport" door te bevestigen dat de pandingen en rechten, die op civielrechtelijk gebied ten overstaan van dit leen konden toegepast worden, slechts te Veurne door de "redenars van de Proefschen van Veurn Ambocht" konden worden "bewettigd". Uit dit vonnis kan dus afgeleid worden dat de proost van Sint-Donaas de leenheer was van de titelvoerende amman van Nieuwpoort, maar dit staat er niet specifiek in vermeld.

In de rekeningen van Martin Trioel, baljuw van Nieuwpoort tijdens de periode 1381-1385, wordt van het aandeel van de amman in de boeten van drie pond tijdelijk geen gewag gemaakt, wellicht als gevolg van een onderbreking in de ammansfunctie, te wijten aan de toen beroerde toestand in het graafschap.

Waar in de stad zich de gevangenis van de amman bevond, is niet geweten, althans niet vóór het midden van de 15de eeuw. Zeker is, dat toen het Nieuwpoortse ammanschap in het genot van de heer van Komen was, zonder dat we vernemen van welk ogenblik af.

6. De rechtspraak

A. Het formalistisch recht van de keure van 1163

Het recht, vervat in de Nieuwpoortse keure van 1163, behoorde tot het gewoonterecht van Veurne-Ambacht. Het Vlaamse kustland was inderdaad sinds de 11de eeuw ingedeeld in een reeks ambachten of kasselrijen. Elke bestuurlijke omschrijving van die naam aldaar bezat haar eigen rechtbank, de schepenbank, die in de burcht, de hoofdplaats van het gebied, zetelde. Als maner van deze vierschaar trad meestal de burggraaf op. Deze was oorspronkelijk een grafelijke ambtenaar met rechterlijke, bestuurlijke, financiële en militaire bevoegdheden. De burggraaf zelf werd daarin door lagere officieren als schouten, ammans of meiers bijgestaan. In Veurne-Ambacht had de burggraaf slechts beperkte schoutsbevoegdheid. Hij trad op als bewaker van de plaatselijke gevangenis en bevelhebber van de burcht te Veurne, maar voorzitter van de kasselrijrechtbank was hij niet.

Deze schepenbank bezat overigens de hoge justitie niet. De Veurnse kasselrijschepenen oefende slechts de lage justitie uit, uitgebreid met het recht diefstal te vonnissen, bevoegdheid die ook de Nieuwpoortse schepenen hadden. Hun maner blijkt, zoals in het Brugse Vrije, een "crickhouder" te zijn geweest. Diens ambt was niet, zoals dat van de burggraaf of van de Veurnse ammans, gefeodaliseerd.

Naast de eigenlijke kasselrijrechtbank bestond reeds vóór 1150 in elk van de ambachten van Broekburg, Sint-Winoksbergen en Veurne een vierschaar met meer uitgebreide en zelfs speciale competentie. Daarin zaten meer bepaald, als rechters, de "keuriers" of keurheren. Dezen hadden inderdaad in het bijzonder de berechting van daden van manslag en verwonding met bloedvloeiing in hun bevoegdheid. Hun maner was blijkbaar eveneens de "crickhouder", maar dit is niet zeker, vermits hij ook "justiciarius" geheten werd.

Sommige vonnissen kwamen evenwel toe aan een speciale grafelijke rechtszitting, namelijk een "durginga" of "veritas libera", zijnde een algemeen jaarlijks onderzoek naar zware misdaden. De Nieuwpoortse schepenbank mocht, naar blijkt uit latere gegevens, drie maal per jaar een "placitum" of "ghemeene waerheid" houden. Deze werd ook "keure" of "cora" genoemd. Het was een strafrechtelijke of civiele procedure voor de berechting van misdrijven en overtredingen, waarop ten hoogste een boete van drie pond parisis stond, en dit naast de gewone zittingen van de vierschaar. Voor het overige waren de rechtbank van de Veurnse keurheren en de bijzondere grafelijke tribunalen ook bevoegd om over Nieuwpoortenaars in de voorziene gevallen recht te spreken of te laten geschieden.

De officier van justitie of maner van de schepenbank te Nieuwpoort was volgens de keure van 1163 de "justiciarius", die blijkbaar nog tot het toenmalige feodale kader van de ammans behoorde, vermits de baljuwsfunctie in Vlaanderen op dat ogenblik nog niet ingevoerd was.

Sommigen zien in hem nochtans eerder een prebaljuw of voorloper van de latere baljuws, maar dit is moeilijk aanvaardbaar omdat de eerste officieren van dit nieuw kader grote omschrijvingen, meestal ganse kasselrijen, onder hun bevoegdheid hadden. Overigens werd de Nieuwpoortse "justiciarius" niet vergoed met een wedde, wat later wel met de baljuw gebeurde, maar met een aandeel in de uitgesproken boeten of met een andere vergoeding, die door de veroordeelde diende te worden betaald.

Daar Nieuwpoort als stad in 1163 nieuw rechtsgebied was, formuleert zijn keure duidelijk de rechtelijke waarborgen, die in het kader van de gemeentelijke autonomie, aan de inwoners ervan toekwamen. De schepenbank was er publiekrechtelijk bevoegd te oordelen over de misdaden, waarop ten hoogste een boete van drie pond parisis stond, wat toenmaals de grens van de lage justitie was. Het Nieuwpoorts handvest behandelt dan ook de procedure en de rechtspraak achtereenvolgens in de gevallen van verwonding, slagen zonder bloedverlies, belediging of eerroof, diefstal met betrapping op heterdaad en insolventie.

Opvallend bij de berechting van deze gevallen door de schepenbank is de archaïsche procedure, vermits nog beroep gedaan werd op de betichtingseed van de klager, de zuiverings- of onschuldseed van de aangeklaagde, de eedhelpers en het godsoordeel, namelijk de vuurproef met het gloeiend ijzer, en dit naargelang het geval. Het optreden van de schepenen als rechters blijkt alsdan dus tamelijk passief te zijn geweest, althans publiekrechtelijk, want er waren ook nog de zoenpraktijken, waarin ze wel een rol mochten spelen. De regeling van een vete gebeurde toen inderdaad langs een privaatrechtelijke procedure.

Zo was er in geval van moord of manslag steeds verzoening "per parentes et per justificatorem" mogelijk, anders gold de doodstraf volgens het principe "caput pro capite", maar welke rechtbank in dergelijk geval het doodsvonnis uitsprak, vermeldt de keure niet. Wel was de "justiciarius" te Nieuwpoort bevoegd inzake de "lastinga navium" of vervolging van scheepsdelicten. Hij mocht daarbij expeditief optreden door de dief onmiddellijk te doen hangen en andere criminelen de ogen te doen uitrukken of de handen te laten afhouwen. Overigens bestond de bestraffing van sommige andere misdaden eveneens uit de ver-

hanging of het verlies van een hand. Een rechterlijke waarborg, die de plaatselijke zeelui verkregen, bestond erin dat de "justiciarius" tijdens de jaarlijkse haringcampagne geen rechtszitting mocht houden. Hij kond deze pas daarna gedurende drie dagen laten doorgaan. Daarover moest hij de bevolking dan de dag na Sint-Maarten verwittigen. Sint Maartensdag of 11 november was zoveel als de jaarlijkse einddatum voor de zeevaart.

In de keure van 1163 staat ook een artikel betreffende de onschendbaarheid van de vierschaar. Wie de schepenen van "falsum judicium" of vals oordeel beschuldigde en aldus de bevoegdheid van de rechtbank weigerde te erkennen, had een boete van 10 schellingen aan de "justiciarius" en een vergoeding van drie pond aan elk van de schepenen te betalen. Dat de privaatrechtelijke vergoeding hoger lag dan de publiekrechtelijke boete, is wellicht te verklaren door de noodzaak in de nieuwe stad de schepenen van de nodige autoriteit te verzekeren. De keure voorzag niet in het geval van "falsificatio" of vervalsing van een vonnis gepleegd door de schepenbank zelf. De grote keuren van Filips van de Elzas, o.a. die van Gent van 1176, deden dit wel door de schuldige wethouders aan de genade van de graaf over te leveren. Anderzijds mocht de "justiciarius" niemand voor de vierschaar dagvaarden, tenzij in tegenwoordigheid van "homines legitimi" of wettelijke lieden, die niet tot zijn familiekring behoorden en als wettelijk door de schepen erkend waren. Ook mocht het godsoordeel alleen toegepast worden als deze laatsten het nodig oordeelden. De grote keuren van Filips van de Elzas kennen het godsoordeel niet meer en evenmin de zuiveringseed.

De Nieuwpoortse keure voorzag ook een streng optreden tegenover insolvente schuldenaars. In geval van een schuld, die vóór de schepenen aangegaan was en daarna op de vastgestelde vervaldag niet vereffend, mochten de "justiciarius" en de wethouders ten bate van de schuldeiser de hand op het bezit van de schuldenaar leggen. Was deze laatste onvermogend, dan werd hij aan zijn schuldeiser overgeleverd. Bovendien liep hij dan ook nog een boete van 12 penningen op, te betalen aan de "justiciarius" en had hij aan de schuldeiser een vergoeding van 2 schellingen uit te keren. De privaatrechtelijke vergoeding haalde het hier dus nogmaals op de publiekrechtelijke boete. Anders was het gesteld in geval van belediging of eerroof. Wie daarvan door "legitimi homines" overtuigd werd, zag zich bestraft met een boete van drie schellingen, te betalen aan de "justiciarius". Hij had bovendien een vergoeding van twee schellingen aan de verongelijkte uit te keren. Zo er geen bewijsvoering door middel van "legitimi homines" kon plaatsgrijpen, mocht de beschuldigde op de zuiveringseed van eedhelpers beroep doen. Hier was deze eed dus een subsidiair bewijsmiddel, terwijl hij in de meeste andere gevallen als van primaire aard gold.

Het archaïsch karakter van de Nieuwpoortse keure blijkt ook uit de vergoedingen die, in geval van veroordeling van de beschuldigde, aan de klagers toegekend werden en die op het oude Germaanse weergeld teruggingen. Al dat archaïsche formalisme belette niet dat in genoemd handvest toch reeds een en ander van de groots opgezette vernieuwing, die graaf Filips van de Elzas toen op juridisch gebied begon in te voeren, te bespeuren is. Daaronder was er de bevestiging dat de burger niet aan zijn eigen rechters, de Nieuwpoortse schepenen, mocht onttrokken worden. Ook was het zo dat de wethouders reeds in bepaalde gevallen inquisitorisch mochten optreden.

Al met al weerspiegelt de keure van Nieuwpoort van 1163 zeer goed de ruwe zeden en het verouderde rechtswezen aan de kust in de tijd dat te Zandeshoofd de nieuwe stad gesticht werd. Dit recht kennen we overigens goed door de formulering ervan in de keuren van Poperinge van 1208 en 1233, maar reeds opgetekend in 1147 in een versie, die verloren gegaan is. In de keure van Arke van 1231 vinden we eveneens dit Veurns gewoonterecht vervat. Zoals de keure van Nieuwpoort bevatten deze drie handvesten hoofdzakelijk bepalingen van strafrecht en strafprocesrecht.

B. De afbakening van de strafrechtelijke bevoegdheid (1284)

Het gewoonterecht te Nieuwpoort evolueerde na 1163 parallel aan dit van Veurne-Ambacht, vervat in de optekeningen ervan voor Poperinge. Indien er in 1163 te Nieuwpoort in geval van moord voor de dader nog mogelijkheid bestond zich door middel van verzoening aan de doodstraf te onttrekken, dan was dit naderhand niet meer zo. In 1233 gold, volgens de keure van Poperinge van dat jaar, alleen nog de bestraffing met de dood wegens overtreding van de grafelijke vrede.

Eerst in 1240 vervaardigde gravin Johanna voor elk van de drie kasselrijen van Veurne, Sint-Winoksbergen en Broekburg een territoriale keure uit met de codificatie en de aanpassing van het toen aldaar geldend strafrecht, strafprocesrecht en ander recht, waaronder de procedure inzake waterstaats- en wegenisdelicten. De grote keure van Veurne-Ambacht bevatte belangrijke wijzigingen, die ook op rechterlijk gebied te Nieuwpoort een weerslag hadden. Zo werden de twee tot dan toe in de kasselrij bestaande rechtbanken, namelijk die van de landschepenen en die van de keurheren, tot een enkele kasselrijrechtbank versmolten. Het was het tribunaal van de keurheren, onder het voorzitterschap van de baljuw van Veurne of van de "crichouder". De Veurnse landkeure voerde op strafrechtelijk gebied een minder formalistische procedure in. Ze stelde een einde aan de godsoordelen en verving de lijfstraffen door boeten.

Er waren in de kasselrij jaarlijks nog steeds twee soorten rechtszittingen, namelijk de drie "placita generalia" of "ghemeene wareiden", die na elkaar zowat om de vier maanden plaatsgrepen, en één enkel "veritas libera" of vrije doorgaande "wareid", gesteund op rationeel onderzoek. Tijdens de eerste

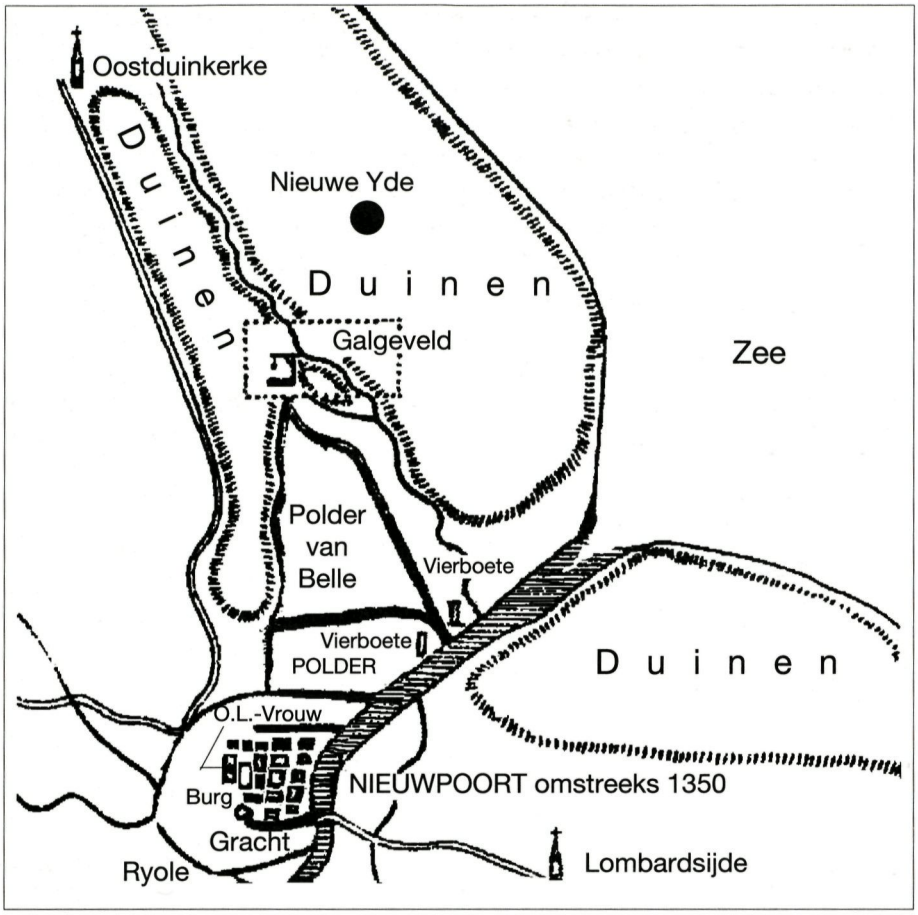

Fig. 47. Nieuwpoort en omgeving vóór de ommuring van de stad met de localisatie van de Ryole van Veurne-Ambacht, de polders, de duinen, de twee stedelijke vuurbakens, de galg en het vissersdorp Nieuwe Yde.

soort zitting, die ook "core" geheten werd, greep de berechting plaats van de misdaden, waarop ten hoogste een boete van drie pond stond, namelijk meer bepaald "donsslach" of slagen met kneuzingen, "wapeldrinc" of te water gooien, "haroop" of het bij de haren trekken, "huussoec" of nachtelijke inbraak met diefstal en alle verwondingen van lichte aard. Tijdens de tweede soort rechtszitting, in het Frans "franche verite" genoemd, werden alle misdaden, die aan het gerecht ontsnapt waren, inquisitorisch, d.i. door getuigenverhoor, opgezocht en bestraft.

In deze "veritas libera" of doorgaande waarheid traden evenwel niet de keurheren, maar wel leenmannen van de graaf als rechters op. Naast de vervolging en berechting van misdrijven waarop ten hoogste een boete van drie pond stond, behield de kasselrijrechtbank verder de bevoegdheid om in de meeste gevallen van moord en verwonding met bloedvloeiing te oordelen. Door de keure van 1240 trok de gravin nochtans een categorie misdaden tot zich en tot haar hof meer bepaald "mordaht" of moordaanslag, "dachbrant" of brandstichting, "rerofh" of diefstal op doden, de wandaden gepleegd in de kerk, de misdrijven in de duinen, de overtredingen in verband met het bouwen van versterkingen en natuurlijk ook al de strafbare feiten, gebeurd in de tegenwoordigheid van de vorst of de vorstin.

Het ligt voor de hand dat de meeste bepalingen inzake strafrecht, voorkomend in de Veurnse landkeure van 1240, ook voor Nieuwpoort van toepassing waren. De schepenbank van deze stad bleef immers als voorheen slechts bevoegd voor de lagere rechtspraak, vermits voor zware verwonding de nieuwe kasselrijrechtbank competent was. Voor het overige was de Nieuwpoortse bevolking steeds onderworpen aan de rechtspraak van de jaarlijkse "doorgaende waerheid" of "france verite" en van de "placita" of "ghemeene wareiden".

Dat de Nieuwpoortse "costumen", daar waar het nodig was, op tijd en stond aan het Veurnse gewoonterecht aangepast werden, blijkt uit een bepaling, voorkomend in een grafelijke oorkonde van 1241 voor Nieuwpoort. In dat stuk staat inderdaad dat degene die door de wet tijdens een proces als "insultor" of uitdager schuldig bevonden en beboet werd, ook de aan zijn tegenstrever opgelegde boete moest betalen, wat ongetwijfeld met het geval van "noodweer" of wettige zelfverdediging te maken had, zoniet met dit van "mellee" of handgemeen.

Na 1240 evolueerden het Veurnse gewoonterecht en dus ook het Nieuwpoorts recht verder. Zo zien we in 1272 graaf Gwijde van Dampierre een reeks wijzigingen in de Veurnse landkeure aanbrengen. Deze golden vooral de berechting van "mellée" en "dorghinghe wonde". De doodstraf werd ingevoerd voor wie "mellee" veroorzaakt had ten einde een familielid, gegijzeld ten overstaan van een tegenstander, te helpen en daardoor de vrede verbrak. Dan werd ook de gegijzelde bestraft en wel met de hoogste boete, namelijk die van 60 pond. Dezelfde beboeting werd opgelegd aan degene, die een ander een zware verwonding toegebracht had. Kon de veroordeelde deze som niet betalen, dan verloor hij zijn vuist. De boete zelf ging in de beide gevallen naar de graaf. Het is duidelijk dat de vorst zoveel mogelijk de veten en "mellées" wou tegengaan, zonder afbreuk te doen aan de privaatrechtelijke praktijken van de weerwraak en de zoen door het familiaal aspect ervan te beperken en er een publiekrechtelijke zaak van te maken.

Dezelfde grafelijke ordonnantie van 1272 wijzigde ook de procedure te volgen in geval van diefstal en van uitvoering van het onderzoek langs de keurheren. Voortaan kon de persoon, beticht van diefstal, zich door de getuigenis van vijf keurheren of van vier leden van zijn geslacht verweren, zelfs indien hij tot tweemaal toe van zulk een misdaad beschuldigd werd. De derde maal mocht de graaf of zijn baljuw naar goeddunken ingrijpen.

De betrekkingen op rechterlijk gebied tussen Veurne-Ambacht en Nieuwpoort verwekten op de duur ook bevoegdheidsconflicten tussen de rechterlijke instanties van de beide omschrijvingen. Er drong zich na 1272 een betere afbakening van de bevoegdheden van de kasselrijrechtbank en van de Nieuwpoortse schepenbank op. Graaf Gwijde stelde daartoe op een zeker ogenblik als bemiddelaar Zeger van Belle aan. Deze ridder, tevens maarschalk van Vlaanderen, maakte in 1284 zijn uitspraak bekend. Volgens de alsdan getroffen regeling hadden de Veurnse keurheren in hun bevoegdheid de berechting van alle gevallen van moord, zware verminking of verwonding en "huussoec", in de kasselrij op de persoon van Nieuwpoortse burgers gepleegd.

Op dit laatste punt werd uitzondering gemaakt zo degene, die van "huussoec" beschuldigd was, eveneens een Nieuwpoortenaar was, wat door vijf keurheren onder eed diende bevestigd te worden. In dit laatste geval, evenals in de gevallen van "mellee de forche", "wapeldrinken", "dontselaghen", lichte verwondingen en "haroop", gepleegd door Nieuwpoortse burgers in de kasselrij, was de berechting ervan aan de Nieuwpoortse vierschaar voorbehouden. Het spreekt vanzelf dat dit a fortiori ook zo was voor al zulke wandaden, gebeurd in de stad Nieuwpoort zelf, en waarbij de betrokkenen ingezetenen waren.

De "mellées" of vechtpartijen tussen deze laatsten op het grondgebied van de kasselrij vielen dus volledig binnen de competentie van de Nieuwpoortse wet. Onder geen enkel voorwendsel of reden mocht een Nieuwpoortenaar, die van een van de voornoemde lichte misdrijven of van "mellée", begaan in het gebied van de kasselrij, beschuldigd was, door de overheid aldaar aangehouden en vervolgd worden. De Nieuwpoortse schepenbank mocht zelfs de gevallen van "mellée" tussen Veurnse "cuerbroeders", maar te Nieuwpoort voorgevallen, beslechten, zonder nochtans tot aanhouding over te gaan. Steeds moest ze bij het vonnissen van de genoemde lichte vergrijpen en van de vechtpartijen steunen op de getuigenis, niet alleen van de eigen medeburgers, maar ook van die van vreemde lieden, waaronder de inwoners van de kasselrij. De regeling van 1284 had het ook over de berechting van alle vormen van diefstal.

De misdrijven van die aard vielen volledig binnen de bevoegdheid van de Nieuwpoortse vierschaar. Anders was het gesteld met de jurisdictie inzake alles wat verband hield met de waterstaat en de wegenis. De "waterschouwinghe" en de "straetschouwinghe" in Veurne-Ambacht behoorden inderdaad volledig tot de competentie van de keurheren en hun rechtbank. Dit was ook zo voor al de betwistingen betreffende de in de kasselrij gelegen gronden, wie de eigenaars ervan ook waren, en de op die gronden belegde renten.

C. De rechtspraak tot aan het Kassels bewind (1302-1324)

In het eerste kwart van de 14de eeuw was de scheidsrechtelijke uitspraak van 1284 aangaande de competentie van de Nieuwpoortse schepenbank in het kader van Veurne-Ambacht ongetwijfeld nog steeds van kracht. De bevoegdheid van deze vierschaar bleef beperkt tot de berechting van alle kleine misdaden, waarop een boete van ten hoogste drie pond parisis stond, gepleegd op de persoon van Nieuwpoortse ingezetenen, zowel in de stad als in de kasselrij. De rechtspraak greep plaats in het "gizelhuus" en dat was zoveel als het schepenhuis of stadhuis. Rekeningen van de schepenen, betreffende de door hen uitgesproken en geïnde boeten, bleven voor de hier besproken periode niet bewaard, evenmin als de eigenlijke teksten van de door hen uitgevaardigde "keuren".

Naast de gewone zittingen van de vierschaar, waarop slechts enkelingen als betichten verschenen, werd er ook nog steeds driemaal per jaar een "placitum generale" of "ghemeene wareid" gehouden, waarop alle ingezetenen aanwezig dienden te zijn. Gedurende zo'n algemene zitting, op de markt vóór de halle, werden naast de berechting van kleine misdaden, de nieuwe wetten, door de schepenen uitgevaardigd, afgekondigd, dit onder de hoede van de baljuw.

Zowel de "ghemeene wareid" als de gemeentelijke wetgeving, die aan de verzamelde bevolking door aflezing werd bekendgemaakt, droeg te Nieuwpoort de naam "core" (keure); term, die ook sloeg op de beboeting van de overtreders van vroeger reeds afgekondigde wetten. Soms ging de "core" als rechtsgeding gepaard met een "veritas libera" of "franke verité", d.i; een vrije doorgaande waarheid door een jury aangesteld door de hoogbaljuw van Veurne en onder zijn leiding.

De boeten, opgelegd door de Nieuwpoortse vierschaar als "core" aan kleine misdadigers en overtreders van keuren, behoorden, zoals reeds gezegd, tot de laagste categorie, nl. 3 pond parisis of kleiner, maar ook soms in een combinatie ervan.

De verschillende soorten boeten werden geïnd door de hoogbaljuw, ten voordele van de grafelijke schatkist, na aftrek van

het aandeel erin dat aan de stad toekwam voor het rechtswezen. Daaronder rekende men de helft van de boeten voor de overtreding van de stedelijke ordonnantiën.

Van dat alles, uitgezonderd van de rechten geheven door de amman, vinden we sporen in enkele bewaard gebleven en in het Frans gestelde baljuwsrekeningen, die tot 1304 opklimmen. In deze bescheiden, telkens lopend over een ambtstermijn van meestal vier maanden, staan opgesomd de bedragen van de geïnde boeten met ernaast de namen van de beboeten. Het zijn eenvoudige opsommingen die, alhoewel gerangschikt in enkele rubrieken, over de gepleegde misdrijven of overtredingen zelf geen bijzonderheden geven, tenzij uitzonderlijk.

Tot aan de overgang van de stad naar de Kasselse "apanage", werd de Nieuwpoortse vierschaar (schepenbank) voorgezeten door een onderbaljuw, ondergeschikt aan de hoogbaljuw van Veurne, en gebeurlijk door laatstgenoemde zelf.

Omstreeks 1300 had de stad dan ook nog geen eigen galg, want zo'n tuig was de uitdrukking van de hoge justitie. Als we zien dat soms te Nieuwpoort een "gibet" (galg) werd opgericht, was dit op kosten van de grafelijke schatkist, zoals blijkt uit de desbetreffende baljuwsrekeningen. Een dergelijke galg was maar tijdelijk.

In de twee oudste bewaarde rekeningen van het baljuwschap, uitgaande van Eustaes van der Spriete, onder- of poortbaljuw van Nieuwpoort en lopende over de termijnen oktober 1304 - januari 1305 en augustus-september 1305, staan enkele gegevens over de aard van de bestrafte en beboete misdaden en overtredingen van de keuren.

Meer bepaald gaat het om beboetingen om een van de volgende redenen:
- "amendes de alléer aprees le clocke" of "amendes de aléer par nuit": d.i. boeten wegens het op straat zijn na de avondklok: 10 à 20 schellingen parisis; zes gevallen in de oudste rekening;
- "amendes de juwer à dés": d.i. boeten wegens het overtreden van het dobbelverbod: 10 à 20 schellingen parisis; elf gevallen in genoemde rekening;
- "emendes (sic) de chaus qui ont faict en contre le coere de le vile": d.i. boeten, wegens overtreding van de stedelijke keuren: 2 schellingen zes penningen à 3 schellingen; vier gevallen in de tweede rekening.

In de oudste rekening staan ook enkele gevallen van "calaenge" (vervolging voor de schepenbank na betichting) en van beboeting van het aangeklaagde misdrijf, namelijk:
- "d'un calaenge de melleie" of boete wegens handgemeen: 8 pond parisis;
- "d'une calaenge de celui qui cania en contre le keure" (boete wegens overtreding van de stedelijke keure): 10 pond parisis;
- "de calaenge de homiscide" (boete wegens doodslag): twee gevallen, respectievelijk 8 en 15 pond parisis.

Het vredesverdrag dat op 23 juni 1305 gesloten werd te Athis-sur-Orge, tussen Vlaanderen en de Franse koning, viel voor het graafschap zeer nadelig uit. Overal in het land had dit een diepe sociale weerslag. Dit kwam tot uiting in de opflakkering van oude veten en in de uitbarsting van nieuwe botsingen. De spanningen, aldus in het leven geroepen, had als gevolg dat nog hetzelfde jaar de Nieuwpoortse poort- of onderbaljuw door zijn overste, de hoogbaljuw van Veurne, diende te worden bijgestaan en zelfs vervangen.

Het aantal gevallen van "mellée" en van "core" was na het genoemde verdrag sterk toegenomen met als gevolg de bedreiging van de stadsvrede. Zo zien we de Veurnse baljuw, ridder Filips van Axpoele, volgens diens rekening, lopend over de ambtsperiode 29 september 1305 - 11 januari 1306, geconfronteerd met in het totaal 47 gevallen van "mellée", 22 van "core" en 13 van "calaenge", slaande op evenveel personen, die beboet werden. Onder de beboetingen wegens "calaenge" was er een van 10 pond parisis en een van 15 pond, de andere waren veel minder in bedrag.

De opvolger van genoemde baljuw, ridder Sohier van Ham, had tijdens het jaar dat grotendeels samenviel met 1306, te maken met in het totaal zowat 100 gevallen van "core" en 194 van "mellée", alsmede met een opstand. Toen hij op zekere dag enkele personen, die hij in de stedelijke gevangenis vasthield, om veiligheidsredenen elders wou overbrengen, werd dit door woedende Nieuwpoortenaars met geweld belet en konden de gevangenen door hen bevrijd worden. Vervolgd door de hoogbaljuw van Veurne wegens "enforchement d'aucuns prisoniers", "méspresure" en "meffait", wisten de schepenen en burgers van Nieuwpoort door de bemiddeling van Robrecht, de latere heer van Kassel, zoon van de graaf, te bekomen dat door de vorst in die zaak een onderzoek zou worden ingesteld. In een schepenbrief, gedateerd van 30 juli 1306, verklaarden ze zich te onderwerpen aan de grafelijke uitspraak daaromtrent. Meer over deze zaak, die blijkbaar verband hield met het voorrecht van de burgers, niet aan het oordeel van hun schepenen te mogen worden onttrokken, vernemen we niet.

In 1307 ging het er te Nieuwpoort even woelig aan toe als het jaar voordien, vermits het baljuwschap af te rekenen kreeg met 111 gevallen van overtreding van de "core" en 185 gevallen van personen gemengd in een "mellée". Over de juiste toedracht van de toenmalige sociale moeilijkheden geven de baljuwsrekeningen ons eigenlijk geen bescheid, zodat we er het gissen naar hebben. Wel weten we dat de stedelijke verordeningen het dobbelen en het uitgaan 's avonds na een bepaald uur verboden, op straf van boete, en dat "mellée" over het algemeen met het uitvechten van een vete te maken had.

Tussen deze drie soorten overtredingen kan er dus een verband bestaan hebben, maar eigenlijk moet het meer dan dat zijn geweest. Op de vrijdag van "Crois aourée": d.i. heel waarschijnlijk op Goede Vrijdag, 24 maart 1307, had de graaf voor Nieuwpoort speciaal verordend, dat wie op vredebreuk of verstoring van een bestand tussen vroeger tegenover elkaar staande personen of partijen schuldig bevonden werd, in plaats van een boete van 60 pond parisis, met het verlies van lijf en goed

bestraft moest worden. Op te merken is dat deze maatregel door de graaf, op verzoek en met de instemming van de Nieuwpoortse schepenen, zelf genomen was. Er moest inderdaad worden voorzien in de bestraffing van degenen, die na vredebreuk, zich aan de boete van 60 pond parisis hadden onttrokken of wilden onttrekken. In de rekening van Sohier dou Ham over de ambtsperiode van 29 mei tot 2 november 1307, vinden we een post, die op de bestraffing van een vredebreuk zou kunnen wijzen, namelijk daar waar te lezen staat dat de genaamden Gillis van Score, Jehan van Score en Clais van Score, gezamenlijk een boete ten bedrage van 140 pond parisis opliepen "dou fait Jehans le Kien en de se partie". Deze zware beboeting betrof dus drie leden van een en dezelfde "sibbe" (grote familie), waartoe ook ridder Jehan van Score behoorde. Van elk van deze vier laatste personen weten we dat ze in die tijd voor hun goederen, gelegen te Ramskapelle, aan het bestuur van het grafelijk domein te Veurne nog achterstallige renten of schulden te vereffenen hadden.

De sociale onrust te Nieuwpoort bleef echter voortduren. Volgens de rekeningen van ridder Gossin de Lauwe, de Veurnse hoogbaljuw, over de periode 14 januari-25 oktober 1308, werden gedurende die tijdspanne van negen maanden in het totaal 50 boeten wegens overtredingen van de "keuren" en 113 wegens "mellée" aan veroordeelden opgelegd. Onder degenen, die wegens "mellée" boeten van minder dan drie pond parisis opliepen, bevonden zich vijf leden van het geslacht Vardeboud of Verdeboud, nl. Salekin of Salomon, Clai, Hannekin, Michiel en Pierron. Eerstgenoemde, Salomon Vardeboud, zag in 1305, zijn goederen verbeurd verklaard en aangeslagen, blijkbaar omdat hij tot de partij van de Franse koning had behoord. De rekeningen, ingediend door Gossin de Lauwe zijn de laatste uit de Veurnse reeks, die tot september 1305 opklimt.

Als we het totaal maken van de in de drie betrokken jaren gepleegde overtredingen van "mellée", dan komen we aan een totaal van 539 gevallen. Voor de overtredingen van de stedelijke "keuren" is het totaal 283. Bij deze twee totalen moet men wel rekening houden dat sommige personen gedurende genoemde periode, verschillende keren boete opliepen, zowel wegens "mellée" als wegens "core". De beboeten waren bijna allen mannen, waaronder ook enkele inwoners van de Nieuwe IJde. Onder de twintig vrouwen, die beboet werden, tellen we er twaalf wegens "mellée" en acht wegens "core".

Een van de vrouwelijke bestraften wegens "core" was "Grele de Stove" (Griele Wapenemijs), die toen de "stove" voor vrouwen uitbaatte. Het was slechts een boete van enkele schellingen die ze opliep. Voor overtreding van een stedelijke verordening konden evenwel veel hogere boeten uitgesproken worden en wel van 10 pond parisis of meer, waarvan de helft aan de stad toekwam.

De laatste uit de reeks rekeningen, ingediend door de hoogbaljuw van Veurne-Ambacht, waarin ook voor het baljuwschap Nieuwpoort rekenschap afgelegd werd, is die van Jehan de Brouker over het ambtstermijn van 7 januari - 4 mei 1313. Tijdens deze periode werden in de stad 29 beboetingen wegens "mellée" en 22 wegens overtreding van de "core" opgelegd. Blijkbaar werden toen nog steeds de "triewes amiaules" (vrijwillig aangegane bestanden) door sommige ingezetenen geschonden, niettegenstaande de bedreiging dit met het verlies van lijf en goed te bestraffen. Vanaf laatstgenoemd jaar moest ook in Veurne-Ambacht deze maatregel toegepast worden.

Tijdens genoemde termijn zien we de hoogbaljuw het nodige doen om in het huis van zijn luitenant te Nieuwpoort een gevangenis in te richten. Dit had ongetwijfeld te maken met de noodzaak om ter plaatse bepaalde gearresteerden onder te brengen, zonder ze aan de schepenbank te onttrekken en zonder op de voorrechten van de gemeente inbreuk te maken.

Gedurende de periode, gaande van 1305 tot 1313, waren er, volgens de baljuwsrekeningen, ook talrijke beboetingen wegens "mellée" en wetsovertreding geweest te Veurne, Oostduinkerke en Lombardsijde, wat zeker op een algemene toestand van onrust en beroering wijst. Na 1313 moet, zowel te Nieuwpoort als in genoemde plaatsen, deze situatie zijn blijven voortduren, doch daarover vernemen we niets naders daar de baljuwsrekeningen uit die tijd volledig ontbreken.

Wel kennen we in grote trekken de samenstelling van de Nieuwpoortse bevolking in 1314, en die is relevant voor de toenmalige sociale toestand en verhoudingen, wat een en ander inzake de bestaande conflictsituatie verklaart.
Klaarblijkelijk moet de hoogbaljuw van Veurne ook nog na 1313 te Nieuwpoort rechtstreeks zijn opgetreden en dit tot omstreeks 1324, toen de stad als pand afgestaan werd aan Robrecht van Kassel.

D. De rechtspraak tijdens de Kasselse periode (1324-1350)

In 1324 werd Nieuwpoort met het grafelijk domein door Lodewijk II van Nevers in pand gegeven aan Robrecht van Kassel, die in westelijk Vlaanderen reeds voordien een "apanage" (eigen feodaal gebied) verkreeg. Vanaf dat ogenblik ressorteerde de stad onder deze nieuwe heer. Dit had gevolgen voor haar rechtswezen, althans wat de hoge justitie en de galg betrof. De poortbaljuw van Nieuwpoort, die voortaan door de heer van Kassel werd aangesteld, had inderdaad voortaan niet alleen met kleine maar ook met grote misdaden af te rekenen. In eerste plaats inde hij de boeten, die, op dezelfde voet als vroeger, door de schepenen werden uitgesproken tot bestraffing van "mellée" en van overtreding van de "core".

Over dat alles vinden we enkele bijzonderheden in drie overgebleven rekeningen van de poortbaljuw Jehan de Clerkes. In de eerste ervan, lopend over het ambtstermijn mei-september 1324, staan de opgelegde beboetingen ingedeeld als volgt in fracties:
- "des amendes de 30 s." of "les cures de 30 s.": 6 à 30 schellingen boete, 5 gevallen;
- "de mellée d'amende de 3 lb.": 10 schellingen à 3 pond parisis boete, 25 gevallen;
- "de mellée d'amende de 6 lb.": 5 schellingen à 4 pond 10 schellingen boete, 11 gevallen.

In de twee volgende rekeningen, lopende over de perioden september 1325 - mei 1326 en juni-september 1326, die eigenlijk drie termijnen, d.i. twaalf maanden omvatten, vinden we slechts 5 boeten van de eerste categorie, 5 van de tweede en 1 van de derde categorie genoteerd, telkens in een fractie ervan. Dit is waarschijnlijk te verklaren door de toenmalige sociale beroering, die een normale werking van het gerechtelijk apparaat grotendeels belemmerde.

In de twee genoemde rekeningen staan ook telkens de uitgaven voor de uitvoering van enkele lijfstraffen aangetekend, bewoord als volgt:
- "pour justice faire une feme copper une oraille" (om het oor van een vrouw af te snijden);
- "de copper le main" (om de hand af te hakken: een geval van een man);
- "pour ardoir une feme" (voor de terechtstelling van een vrouw door het vuur);
- "pour un homme copper le tieste" (om het hoofd van een man af te hakken): 3 gevallen.

We mogen aanvaarden, dat de drie vermelde onthoofdingen plaatsgrepen als gevolg van veroordelingen uitgesproken door de schepenbank, vermits de poortbaljuw voor de uitvoering ervan instond, en dit met behulp van een beul. Deze laatste, die in de derde rekening "pendeur" (hangeman) genoemd wordt, diende elke keer voor de gelegenheid geroepen te worden, waarschijnlijk omdat hij niet te Nieuwpoort gehuisvest was. Overigens kocht de baljuw voor hem een zwaard voor de uitvoering van de terechtstellingen.

Wat ook in de derde van de genoemde rekeningen staat, is een lijst, gerubriceerd "ch'est les arrirages de le baillie de Noefport" of "d'amende de 60 lb. des arrirages monseigneur de Flandres". Het is een opsomming van de namen van 21 personen, die elk de betaling van een boete hetzij van 3 pond of minder, hetzij van 6 pond, hetzij van 9 pond, allen vallend onder de toepassing van de beboeting tot 60 pond parisis, achterstallig gebleven waren. Blijkbaar ging het hier om boeten, opgelopen wegens "mellée" of vredebreuk of om pogingen om zich aan de betaling ervan te onttrekken, gebruik makend van de sociale onrust.

Ongetwijfeld was er te Nieuwpoort, reeds in 1327, "ces van wette" (staking van het rechtswezen) als gevolg van de opstand. Deze toestand van onwettelijkheid zou blijven bestaan tot na de slag bij Kassel en pas na de onderwerping van de stad ophouden. In de oorkonde, waardoor ze zich aan de genade van Robrecht van Kassel overleverden, bekenden de burgemeesters, schepenen, raden en burgers van Nieuwpoort, dat hun heer "par la défaute de loy de justice et de toutes autres choses" en als gevolg van "les rebellions, desobéissanches et maléfachons" zwaar verlies geleden had. Door een notariële oorkonde, geakteerd op 13 mei 1329, aanvaardde de gemeente, zoals de bevolking van gans de Kasselse "apanage" de voorwaarden tot herstel van de wet en onderwierp zich eraan. Vanaf die tijd beschikte de stad waarschijnlijk ook over een permanente galg.

Over de rechtspraak te Nieuwpoort van 1329 tot 1350 vernemen we weinig. In 1334 maakte de magistraat bij zijn meesteres, de "vrouwe" van Kassel, zijn beklag over het optreden van de Veurnse wethouders, die een zekere Joerkin Bastaert wegens "homicide", meer bepaald de doodslag op een man "sur le markiet de Nuefpord devant hale", tot verbanning uit Vlaanderen had veroordeeld. Dit was gebeurd hoewel de zaak reeds door de Nieuwpoortse vierschaar tijdens "2 jornées de plait" (twee zittingen) was behandeld. In de klaagbrief lezen we verder dat de Veurnse wethouders zoiets niet mochten doen omdat toen een "compromis" (minnelijke schikking) terzake bestond. Het antwoord op deze klacht was, dat de "gardian" (voogd) van de "vrouwe" van Kassel aangesproken zou worden om voor die zaak een oplossing te zoeken.

Inderdaad ondervond de stad, in die tijd, heel wat moeilijkheden met Veurne-Ambacht aangaande haar juridische en andere betrekkingen.

Omstreeks 1348, op het einde van het Kasselse bewind, kwam het tot een geschil tussen de toenmalige poortbaljuw Pieter van Meetkerke en enkele schepenen, aan de ene kant, en de sibbe

(familie) de Mien en haar vrienden, aan de andere kant, om reden van de terechtstelling van een zekere Jaex de Mien. Dit zou "zonder wet ende zonder vonnesse" gebeurd zijn, volgens de bewering van laatstgenoemde partij. Volgens de uitspraak, die graaf Lodewijk van Male een twaalftal jaren later daarover deed, had Pieter van Meetkerke, als baljuw, op bevel van zijn meesteres, de "vrouwe" van Kassel en Bar, een "jaerwaerheide" of "franche vérité" laten houden, op dewelke "Jaex de Mien wel bevonden was ende wettelike utegheghevenvan zulken horriblen faiten, die hi ghedaen hadde, dat hi sijn lijf verbeurt hadde ende hem sijn lijf ontwijst was". Toen waren zijn familieleden en vrienden bij de baljuw gekomen, waaronder in de eerste plaats "Clais de Mien, die sijn rechtzwere was ende 2 andere sine maghe, die schepen (schepenen) doe waren". Ze vroegen hem toen "dat hi, om de eere van den vrienden, den vorseide Jaex hemelike bi nachte soude justichieren, t welke hi consenteerde ende dede ter bede van hemlieden derover gheroupen ende wesende 5 scepen, diene, metgaders den andre, verwijst hadden".

Nadien ontaardde dit geschil evenwel in een ware vete, die pas onder de regering van Lodewijk van Male beëindigd werd.

Dat was ook zo voor het conflict dat in 1349 of kort daarvoor, tussen de sibbe Vardeboud en de stad Douai uitbrak, wegens de moord op ridder Jehan Vardeboud. Op 26 augustus van genoemd jaar gelastte de graaf de hoogbaljuw van Veurne de familieleden van de vermoorde te Nieuwpoort te gebieden alle represailles in Vlaanderen voorlopig te staken tegenover de lieden van Douai, die er handel kwamen drijven of er vertoefden, tot de vrede tussen beide partijen door zijn toedoen zou hersteld zijn.

De regeling van het geschil zou evenwel nog lang aanslepen, gezien de stad Douai alle verantwoordelijkheid voor de dood van de ridder afwees, daar die, volgens haar zeggen, "par meschief, sans malisce et innocamment" om het leven kwam.

Pas in 1358 werd de verzoening bewerkstelligd nadat de gemeente Douai door de graaf veroordeeld was tot betaling van 100 gouden "écus" aan de drie zoons van de afgestorvene.

E. De rechtspraak onder Lodewijk van Male (1350-1383)

In het begin van de periode, volgend op de inlijving van de stad in 1350 door graaf Lodewijk van Male bij het vorstelijk domein, is over de rechtspraak te Nieuwpoort maar weinig bekend. Zeker is dat er in de gemeente nog steeds twisten waren, veten werden uitgevochten en allerhande misdaden werden gepleegd, zonder onmiddellijk optreden van het gerecht.

Overigens zien we de graaf zelf, op 4 juli 1357, de betaling van een boete van 9 pond parisis kwijtschelden, die een zekere Jan Veurnarde te Nieuwpoort opliep wegens twist, en dit omdat hij de vorst in diens vloot vóór Antwerpen gediend had. Om tegemoet te komen aan de wens van de gemeente "om pais ende ruste te makene, te wesene ende te voorderne" in de stad, verordende de graaf op 16 januari 1360 dat de wet van Nieuwpoort voortaan mocht "maken ende wisen bi maninghen" van de baljuw "ghiselscheip tusschen allen partien haren poorteren, die in veechten, in twiste of in gescille wesen souden". In verband daarmee kreeg ze de bevoegdheid om "te ordinerne alsulke keuren, boeten ende verbeurten, als profitelec wesen" zou "om te bet alle partien te bringhene in paise ende in zoendinghe" en om, indien nodig, op verzoek van de officier van justitie, de "partien daertoe te dwinghene".

Deze nieuwe procedure kwam kennelijk neer op een verdere uitbreiding van de bevoegdheden van de Nieuwpoortse poortbaljuw. Voortaan kon hij in alle gevallen van twist en vete publiekrechtelijk ingrijpen en zowel gijzeling als vrede of verzoening opleggen, dit na overleg met de schepenen.

Op 24 juli 1360 volgde de grafelijke uitspraak inzake het sinds lang aanslepende geschil tussen Pieter van Meetkerke, alsmede twee oud-schepenen, en de familie de Mien, samen met haar vrienden of partijgenoten, in verband met de terechtstelling 's nachts van Jaex de Mien, ongeveer twaalf jaar voordien.

De klacht van laatstgenoemde werd ongegrond bevonden, daar "wat datter toe ghedaen was, dat al wettelijke was", met als gevolg dat Pieter van Meetkerke en zijn gezellen "waren ghewijst los, ledich ende quite van der vorseide claghe".

Verder werd ook beslist "dat niemen van beeden partien voortan nemmermeer te anderenwaert mesdoen soude om dese zake", want dat zou op "zoendincbrake" neerkomen na het wettelijk bijleggen van de vete.

Dit blijkt niet het enige geval te zijn, waarin de graaf van rechtswege diende tussen te komen.

Een hele tijd na de reïntegratie van de stad bij het graafschap, was er onder de bevolking nog steeds onrust en ook een zeker verzet.

Door een ordonnantie gaf Lodewijk van Male op 25 november 1361 aan de schepenen toelating na "ghehoort bezouc ende warede van denghenen, die meuterie ende conspiratie ghemaect" hadden" jeghen den pais ende ruste" in de stad en het land, ditmaal recht te laten geschieden door te "moghen bannen ende wisen te banne van den vorseide zaken dese waerf

alleene ende nemmeer" buiten het graafschap. Daarbij werd wel benadrukt dat dit hem en zijn nakomers nadien geen enkel prejudicie zou mogen berokkenen. Normaal kon de vierschaar alleen maar "wisen te banne van eeneghen faite voordre dan ute de scependomme van der poort".

Een incident, dat in 1365 plaats vond, toont aan hoe gespannen de verhouding soms was tussen de partijen in de stad. Op een bepaald ogenblik zou uit de handen van Pietre uten Wulpen, de "ghezwornen colfdraghere", "by crachte ende by forchen ghenomen ende ontdromt" zijn. Riquaert van Hansame Teniszone, "die zyne ghevanghene was". Deze was hem overgeleverd door de poortbaljuw "van den faite dat hy ghedaen hadde up Franskins de Ram". De graaf liet door een schrijven van 6 november 1365 aan de gemeente Nieuwpoort weten dat, met de toestemming van de partijen "omme te bet ende te claerlicke" de juiste toedracht van de zaak te kennen, hij samen met de schepenen had besloten ditmaal het gebeurde door zijn raad en de wet van de stad te laten onderzoeken. Tegelijk verklaarde hij dat dit onderzoek geen voorgaande zou zijn inzake de rechten en vrijheden van de stad Nieuwpoort. Méér over deze zaak vernemen we niet, maar het heeft er alle schijn van dat het nogmaals ging om een of andere vete of verstoring van een bestand.

Concrete voorbeelden van de toepassing van het strafrecht te Nieuwpoort, ten tijde van Lodewijk van Male, vinden we in de rekeningen van de toenmalige poortbaljuws. Deze rekeningen zijn omstandiger opgesteld dan die van de hoogbaljuw van Veurne uit het begin van de eeuw. Dit geldt in de eerste plaats voor de beboetingen gerubriceerd of gespecifieerd als "boeten van twiste, daer pays of es ende van calaengen" en als "bi cueren, daer de steide an hebt die helt", waarvan de opbrengst respectievelijk volledig en voor de helft aan de graaf toekwam. Daarbij vinden we menig voorbeeld van beroep op de Brugse schepenbank, die het wettelijk hoofd van Nieuwpoort was, evenals op de souverein-baljuw van Vlaanderen. Verder, in bijlage, volgt een keus van uittreksels dienaangaande uit de baljuwsrekeningen met aanduiding van hun jaardatum.

De wethouders hadden ook de bereddering (vereffening) van de boedels uit sterfhuizen onder hun bevoegdheid. Van zulke boedels, binnen of buiten de gemeente gelegen, mochten ze, tot verificatie of opneming ervan, kennis nemen.

Soms leidde dit, in geval van betwisting tussen de belanghebbende partijen, tot een proces "up eenen wetteliken dinghedach in ghebanre vierscaren", nadat uitzonderlijk de poortbaljuw de schepenen vooraf had gemaand een uitspraak te vellen. Volgens een verslag ten behoeve van de grafelijke Audiencie, opgesteld door twee Nieuwpoortse schepenen en de stadsklerk, zou op zekere dag in maart of april 1372 op zo'n plechtige zitting zijn verschenen "Gillis fs Boudens met sinen wettelikken taelman" (advokaat). Genoemde Nieuwpoortenaar verzocht toen "wettelike dat men hem recht ende wet doen wilde van den goede dat hem verschenen was van der doot van sinen kinde". Deze erfenis werd hem door familieleden, namelijk de "aeldinghe (erfgenamen) van Gillis kinde vorseit van der moeder zide" betwist. Het geschil was weliswaar vóór de Audiencie gebracht, maar die had, na de beide partijen gehoord te hebben, beslist dat de zaak diende voortgezet te worden voor de Nieuwpoortse schepenbank. Daarbij mocht de "erve", toekomende aan de graaf, krachtens de "calaignen" opgelegd door de baljuw, niet in het geding worden gesteld.

Tijdens de zitting betoogde Gillis fs Boudens dat de betwisting ging om "5 ghemete lands, die hi voren hadde ende bleef hem verdeelt jeghen sijn kind van der doot s kinds moeder vorseit ende de helt van 5 ghemete, die den kinde bleven van der moeder doot". Voorts was er ook nog "de helt van 5 ghemete lands, dat den kinde vorseit in tiden verleden naer der moeder doot verscenen was van sine groothere (grootvader) ende de helt van allen den cateilen, die den vorseiden kinde van beeden doden vorseit verscenen was". Eenmaal de kwestie aan de rechtbank was voorgelegd, vroeg de baljuw aan Gillis fs Boudens "of hi de tale an hem trac". Deze zegde "ja". Toen deed de baljuw aan de aanwezigen vragen "jof daer yemen ware, die wet begherde, jof daertoe spreken wilde, eenewaerf, anderwaerf, derdewaerf". Nadat niemand verscheen "omme derjeghen te sprekene, heesch te makene, te ontsegghen, noch zine te doene daerjeghen te doene, noch te doen doen", betoogde de baljuw voor de schepenbank "datter niement was die jeghenspreken wilde te wetten". Bijgevolg maande hij de wethouders rechtens een oordeel te vellen.

Deze laatsten spraken zich, zoals in hun verslag aan de Audiencie te lezen staat, als volgt uit: "wy, ghemaent, wijsden naer onse wetten, costumen ende usaigen van onser stede dat men Gilisse gheven souden 2 wettelike deellieden (scheidsrechters) ende eenen clerc omme hemlieden wettelijke te versceedene ende dat zij trucken souden ter stede, daer t land gheleghen was, met eenen landmetre omme de grote van cateilen ende dat overbringhen bin der Nieuwerpoort ende daer vereenen ende lote maken elc jeghen andre". Tot slot luidde het: "waren de deelliede vorseit vroet hemleiden te verheffene, wij trocken an ons; waren zijs niet eens, dat zij met haren gescille voor ons comen souden, wij souden se vereenen". Waarin de arbitrageregeling ten slotte bestond, vernemen we niet.

Vóór 1383 vernemen we niets naders over de procedure in burgerlijke geschillen vóór de Nieuwpoortse schepenen.

7. De akkoorden met Veurne-Ambacht en het Brugse Vrije

De civielrechtelijke betrekkingen tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht waren geregeld door een oorkonde van graaf Gwijde van Dampierre van 13 februari 1297. Daardoor konden de Nieuwpoortenaars, in volle vrijheid, grond kopen van de "cuerbroeders" in genoemde kasselrij en omgekeerd konden de laatstgenoemden dit doen van burgers te Nieuwpoort.

In geval van huwelijk of erfenis mochten de poorters van Nieuwpoort in Veurne-Ambacht, evenals de "cuerbroeders" te Nieuwpoort hun intrek nemen, de eersten met behoud van hun Nieuwpoorts burgerschap en de laatsten met behoud van hun grondbezit in de kasselrij, zonder er voor dit bezit verder in de belastingen te moeten bijdragen.

Verder bepaalde de grafelijke regeling "dat waert soo, dat eenich cuerbroeder van Vuerenambacht quame wonen in der stede van Nieuport jeghens de voorseide ordonnancie dat t syne sal blijfven gheldene met die van der casselrie".

In 1323 deed zich een betwisting voor in verband met deze bepalingen. Een zekere Jehans Valke, vermoedelijk een vroegere ingezetene uit Veurne-Ambacht, was te Nieuwpoort komen wonen en er burger geworden "sans mariage et sans formorture", d.i. zonder huwelijk en zonder erfopvolging, zodat zijn grondbezit in Veurne-Ambacht belastbaar bleef "avoques ledit terroir". Na zijn dood was dit bezit voor een gedeelte overgegaan aan de gebroeders Willem en Clais Godescalc, twee Nieuwpoortenaars, elk gehuwd met een dochter van de overledene. De overheid van Veurne-Ambacht was van oordeel "que cele terre demoiroit taillavle avocques eaus en tel maniere que ele faisoit vivant le dit Jehan", d.i. dat genoemde nalatenschap belastbaar bleef in de kasselrij, zoals bij het leven van Jehans Valke. De gemeente Nieuwpoort, steunend op de ordonnantie van 1297, wees dit standpunt af, gezien Willem en Clais Godescalc "par cause de formorture", of, in het Middelnederlands, wegens "versterfvenesse" de erfenis in bezit kregen.

Nadat de zaak voor de grafelijke "audiencie" gebracht was, waar beide partijen elk hun standpunt uiteengezet hadden, maakte Lodewijk van Nevers, op 20 september 1323, de uitspraak van de "auditeurs" bekend in een oorkonde. Deze bevestigde de Nieuwpoortse stelling, die erop neerkwam dat "les dites terres parvenues as dis freires par cause de leur femmes et par formorture demoiroient frankes et nient taillavles de chiaus du terroir dessusdit selonc l ordinance dessusdite".

Een nieuw conflict met de overheid van Veurne-Ambacht, betreffende de toepassing van de ordonnantie van Gwijde van Dampierre, brak uit, nadat in 1333, Johanna van Bretagne, de weduwe van Robrecht van Kassel, in het genot getreden was van diens "apanage" te Nieuwpoort en in westelijk Vlaanderen.

Ditmaal ging het niet alleen om de taxatie, door de schepenen en keurheren van Veurne-Ambacht, van grondbezit gelegen in de kasselrij en door Nieuwpoortse ingezetenen verworven als gevolg van erfenis of huwelijk, maar eveneens om de belasting op gronden van "cuerfrères" (Veurnse keurbroeders) aangekocht door Nieuwpoortenaars.

Bovendien betrof het ook het verbod van dergelijke aankopen. Feitelijk ging het om de taxatie van grondbezit van lieden, die zich na de slag bij Kassel in 1328, te Nieuwpoort waren komen vestigen "pour formorture ou pour mariage". De baljuw van Veurne-Ambacht zou van zijn kant dikwijls de Nieuwpoortenaars in de kasselrij lastig gevallen zijn om te zien of ze niet gewapend waren, en, degenen die wapens droegen, opgeleid hebben en met arrestatie bedreigd.

De "vrouwe" van Kassel, op wie de gemeente Nieuwpoort beroep gedaan had, om tegen de handelwijze van de overheid van Veurne-Ambacht op te treden, riep, voor wat de onwettige belasting op het Nieuwpoorts grondbezit in de kasselrij betrof, de hulp in van de Franse koning, Filips VI van Valois, haar beschermheer.

Begin 1334, nadat Huart de Mally, een van de twee "gardians" (voogden) van de "vrouwe" van Kassel, de overheid van Veurne-Ambacht gedagvaard had, werd de baljuw van Amiens door de Franse koning gelast de zaak te plaatsen op de eerstkomende "assise" (rechtszitting) te Montreuil. De Veurnse schepenen en keurheren, die aldaar verschenen, blijken er hun houding tegenover de Nieuwpoortenaars met grondbezit in de kasselrij gerechtvaardigd te hebben door te verklaren terzake aan de bevelen van de graaf Lodewijk van Nevers gebonden te zijn.

Het resultaat van de zitting te Montreuil was de verwijzing van het geschil naar het opperste koninklijk gerechtshof, het Parlement van Parijs. Het proces, aldaar gevoerd door de "vrouwe" van Kassel, bleef evenwel aanslepen, zodat van de beslechting van het geschil, bij het leven de graaf, niets terecht kwam.

Voor het overige bleef de toestand, voor wat betrof de juridische betrekkingen met Veurne-Ambacht en het graafschap, gedurende gans de periode van betwisting, gesteund op een "compromis" (voorlopige schikking).

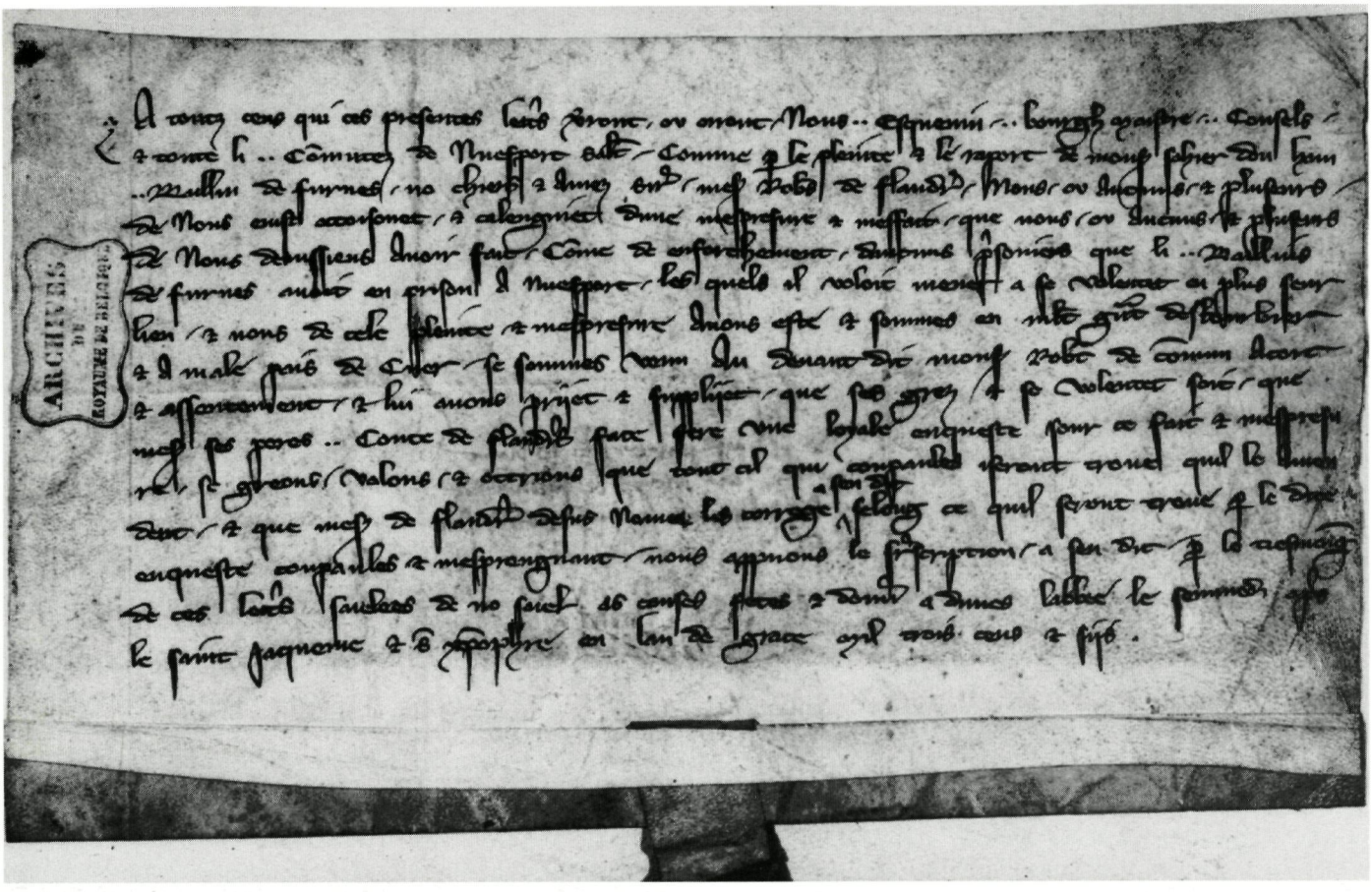

Fig. 48. Nieuwpoortse schepenbrief gericht tot Robrecht van Vlaanderen (of later van Kassel) en diens vader, de graaf Robrecht de Fries, met het verzoek een onderzoek in te stellen in de zaak van de bevrijding met geweld uit de gevangenis van een zekere gearresteerde, die de hoogbaljuw van Veurne Sohier dou Ham (of Zeger van Ham) naar een veiliger plaats wou laten overbrengen. Het origineel is gedateerd "a dunes, l'abbee de semmedi apres de Saint Jacqueme et saint Christophre 1306" dit is 30 juli van dat jaar. Het is voorzien van het stedelijke zegel "ad causas" of van zaken.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds Trésor de Flandre, charter nr. 854)

Dit statuut zou, na de dood van Lodewijk van Nevers in 1346, nog enkele jaren voortduren onder de regering van diens opvolger, Lodewijk van Male, tot wanneer laatstgenoemde Nieuwpoort ontnam van Yolande van Bar, "vrouwe" van Kassel, en terug bij het grafelijk domein aanhechtte.

Nog vóór de machtsgreep van Lodewijk van Male in 1350, kwam er een regeling tot stand inzake de vaststelling van de onderhorigheid van degenen, die in Veurne-Ambacht gronden bezaten, maar te Nieuwpoort woonden of er burgers geworden waren.

De twee partijen in kwestie, de landhouders, schepenen, keurheren en keurbroeders van Veurne-Ambacht, enerzijds, en de burgemeesters, schepenen, raden en burgers van Nieuwpoort, anderzijds, aanvaardden toen de bemiddeling van een scheidsrechterlijke commissie, samengesteld uit "broeder Lambrecht, abt van den Dunen, Jehan Vaenkin, bailliu van den Veurnambocht ende Jan Vanderdilf, ontvanghere van onse vrouwenlande van Baer in Vlaenderen". Nadat de twee genoemde partijen, dank zij de arbitrage van de drie "middelaers" of "vinders", op 3 april 1350 in de Duinenabdij tot overeenstemming met elkaar gekomen waren, werd de getroffen overeenkomst aldaar op Pinksteren, 16 mei 1350, bezegeld.

Het akkoord kwam o.m. neer op volgende punten:

- Al wie toen te Nieuwpoort reeds poorters was, en wie het in de toekomst zou worden, moest met vrouw en kinderen in de stad wonen en er zijn "principale alwoonste" hebben. Wie dat niet deed en in de kasselrij zou blijven wonen, zou zijn poorterschap verliezen en geacht worden te "bliven metter (Veurnse) ceure", met als gevolg betaling aan de stad van "yssuwe" (belasting wegens verhuizing).
- Al wie toen nog te Nieuwpoort poorter was, maar de stad zou verlaten om te "bliven metter ceure", zou dit mogen doen zonder "yssuwe" te moeten betalen, op voorwaarde te verhuizen vóór de eerstkomende Pinksteren.
- Wie te Nieuwpoort poorter bleef en er woonde verkreeg of behield voor zijn "ervachticheide" (grondbezit) in de kasselrij, vrijdom van belasting.
- Eenieder, hetzij Nieuwpoorts burger, hetzij Veurns keurbroeder, mocht door huwelijk vrijelijk van zijn rechtsgebied scheiden om naar het ander over te gaan.
- Keurbroeders, die wegens "versterfvenesse" in het bezit kwamen van goed te Nieuwpoort, mochten dit "hebben ende heffen zonder yssuwe". Op dezelfde wijze mochten de poorters van Nieuwpoort goed in de "ceure" verwerven.
- De "ervachticheide" in de kasselrij van degene, die te Nieuwpoort door aankoop van het poorterschap burger zou worden, zou "bliven tailiavel met dien van Veurnambocht".

Wat door de bemiddelaars en de beide partijen niet geregeld kon worden, was de kwestie van de keurbroeder, die wegens "fourmorturen" of "versterfvenesse" burger te Nieuwpoort zou worden, omdat de Nieuwpoortenaars toen van oordeel waren dat in dergelijk geval de betrokkene zijn grondbezit in de kasselrij "der meide vrijen" mocht, die "van Veurnambocht maintenierende de contraire".

Het akkoord voorzag alleen "dat dit point zoude bliven staende", meer bepaald "totter tyt datter enech caes of vallen zoude". Voor het overige wordt in de desbetreffende oorkonde met geen enkel woord gerept over de ordonnantie van graaf Gwijde van Dampierre van 1297, in verband met dezelfde materie.

Naast de betrekkingen tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht op civielrechtelijk gebied, waren er die op strafrechtelijk gebied, die soms ook problemen opleverden.

Volgens een scheidsrechterlijke uitspraak van 1284, omvatte de bevoegdheid van de Nieuwpoortse schepenbank niet alleen de berechting van "mellée", gepleegd door Nieuwpoortenaars ofwel in de stad zelf, ofwel in de kasselrij, maar ook de gevallen van "mellée" tussen keurbroeders binnen het Nieuwpoorts rechtsgebied. Daarbij mocht nochtans niet tot aanhouding worden overgegaan.

Naar aanleiding van de toepassing van deze rechtsregel, brak er in 1378 tussen Nieuwpoort en de overheid van Veurne-Ambacht een geschil uit, dat voor de grafelijke "Audiencie" werd gebracht. Het conflict ging "om d'berecht van eenen twiste, die gheviel tusschen 2 poorters van der Nieuwerpoort bin der cuere van Veurnambocht ende onghehacht quamen bin der stede van der Nieuwerpoort, ende voort van eenen twiste, die gheviel tussen 2 cuerbroeders van Veurnambocht bin der stede van der Nieuwerpoort".

Deze laatste eiste de berechting van elk van de twee gevallen voor zich op, door te beweren, dat de "kennesse" ervan alleen haar toekwam, maar Veurne-Ambacht kantte zich daar resoluut tegen door het tegenovergestelde staande te houden.

Op 5 mei 1378 stelde de grafelijke "Audiencie" twee commissarissen aan, met de opdracht de zaak te onderzoeken en verslag erover uit te brengen, zodat recht zou kunnen geschieden. Wat, na dit onderzoek, de uitspraak van de "Audiencie" is geweest, vernemen we niet, maar ongetwijfeld hebben de Nieuwpoortenaars zich op de scheidsrechterlijke regeling van maart 1284 beroepen, om hun standpunt kracht bij te zetten.

Zoals blijkt uit een later proces in verband met een soortgelijk conflict in 1430, was deze regeling toen nog voor Nieuwpoort het voornaamste juridisch middel om in gevallen van "mellée" de rechten van zijn burgers in de kasselrij te verdedigen.

In het kader van de juridische banden met Veurne-Ambacht verliepen ook de betrekkingen met Lo en Lombardsijde. Nieuwpoort was het wettelijk hoofd van de beide kleine steden, die er dus in hoger beroep konden gaan. Weliswaar schafte de graaf Lodewijk van Nevers in 1332, door zijn toen uitgevaardigde monarchale keuren, deze hogere instantie af, maar nadien, in 1338, door de intrekking van die opgelegde handvesten, werd de vroegere toestand terzake hersteld, althans voor wat betrof Lombardsijde en blijkbaar ook Lo.

Tijdens de Kasselse periode stelde zich ook de kwestie van de regeling van de juridische betrekkingen met het bestuur van het Brugse Vrije. Op 11 april 1332 kwamen de vertegenwoordigers van deze kasselrij en Nieuwpoort er toe een overeenkomst te sluiten in verband met de financiële verplichtingen van hun respectievelijke ingezetenen, die voordien van het ene rechtsgebied naar het andere verhuisd waren, of dit nadien zouden doen. Dit betrof eveneens de Nieuwpoortenaars, die sinds kerstdag 1325 grond in het Brugse Vrije gekocht hadden. Deze laatsten dienden voortaan hun deel te betalen in de "tailgen" (belastingen) geheven in het Vrije op basis van 2 schellingen van elke 20 schellingen of pond parisis, wanneer een totaal bedrag van minder van 10.000 pond parisis moest opgebracht worden. Moest er meer dan 10.000 pond parisis worden bijeengebracht, dan werd de bijdrage berekend op basis van 3 schellingen van elke 20 schellingen.

In de praktijk kwam dit neer op 1/10 en/of 1/8 van de aanslagvoet, die gold voor de eigenlijke ingezetenen van het Brugse Vrije.

Het akkoord bepaalde verder dat al degenen, die vóór kerstdag 1331, als ingewekenen uit het Vrije, te Nieuwpoort "bi huweleike of bi verstaerfnessen" "porters of portichgen" waren geworden van "allen tailgen" en "issuwen" vrijgesteld werden. Degenen die sedertdien in de stad op een of andere wijze het burgerschap verworven hadden, moesten "issuwe van haren ghoede", gelegen in de kasselrij, geven. Laatstgenoemden dienden ook de achterstallige betalingen van de op hen sedert kerstdag 1328 drukkende "tailgen" te vereffenen. Deze bepaling gold trouwens ook voor de Nieuwpoortenaars, die sinds deze datum ingezetenen van het Brugse Vrije waren. Overigens waren voortaan zowel de poorters van Nieuwpoort, als de burgers van het Vrije verplicht met al hun hebben en goed in het gebied te wonen, waar ze het poorterschap genoten.

Van twee Nieuwpoortenaars, Diederis filius Diederic en Jehan Ghiselijn, die, in 1328 sneuvelden in de slag bij Kassel, weten we dat ze "en le castelrie de Bruges" onroerende goederen hadden. Eerstgenoemde had daar een stuk grond en een "maison" in bezit. Dit staat vermeld in de lijst van de verbeurdverklaringen van 1331. Laatstgenoemde bezat er volgens een klacht van 1334, vóór de inbeslagname ervan, als "fief" (leen), verschillende "terres" (landerijen), waarvan we mogen aannemen dat ze dezelfde waren als de "manoir et 24 mesures de terre hors de la ville", vermeld in de genoemde lijst van 1331.

Achteraf, in het kader van een genademaatregel, getroffen door de Franse koning, zouden de weduwe van Jehan Ghiselijn en

haar kinderen de teruggave van hun geconfisqueerde "fief" in het Brugse Vrije verkregen hebben. Deze restitutie werd evenwel betwist en belet door een zekere Ottelins, die blijkbaar de betrokken feodale gronden in gebruik had mogen nemen. Hierdoor zagen de burgemeesters en schepenen van Nieuwpoort zich verplicht daarover hun beklag te doen bij de "vrouwe" van Kassel, hun meesteres. Deze beloofde in 1334, in verband met deze kwestie, bij de graaf van Vlaanderen de nodige stappen te doen tot regeling ervan en zich ook schriftelijk in verbinding te stellen met genoemde Ottelins.

Wat het resultaat van haar tussenkomst was, vernemen we evenwel niet, maar gezien de koninklijke maatregel, mogen we veronderstellen dat het betrokken leen uiteindelijk toch gerestitueerd werd.

Voor het overige was er ook de juridische band tussen Brugge en Nieuwpoort, vermits de Brugse schepenbank als hoofdrechtbank van de Nieuwpoortse vierschaar fungeerde en dit waarschijnlijk van oudsher.

In de rekeningen van de Nieuwpoortse poortbaljuw uit de tweede helft van de 14de eeuw vinden we inderdaad de toepassing daarvan onder de vorm van het "beroep" of het "beleet ten wetteliken hoofde te Brucghe", telkens als dit van rechtswege nodig geweest was.

8. De betrekkingen met Lombardsijde

A. De stichting van Lombardsijde (1249)

Vergeleken met de toestand nabij Nieuwpoort verliep de landwinning aan de rechteroever van de IJzermonding, in de streek van Testerep, de lange reep van duinen en schorren aan de kust, minder snel. Daar bevonden zich inderdaad nog heel wat kreken, vlieten en geulen, vooral in de rug van de duinenreep, die langs de landzijde tot een poldergebied zou uitgroeien. Aldaar werd weliswaar reeds in 1173 aan de westelijke kant het dorp Westende vermeld, maar aan het oostelijk uiteinde verscheen de nederzetting Oostende eerst omstreeks 1267.

In dit oevergebied van de IJzer was het de Sint-Pietersabdij van Oudenburg, die in 1173 van de graaf tegen de betaling van een cijns, het bezit van al de schorren met hun latere aanslibbingen verwierf. Dit schorrenlandschap paalde aan de duinenreep en het dorp Westende. Het eerste resultaat van het werk van landwinning door dit klooster ondernomen, was de oprichting van de abdijhoeve Bamburg, waarvan het bezit in 1210 door paus Innocentius III bekrachtigd werd. In 1241 traden de monniken, tegen de betaling van een kleine rente aan de grafelijke schatkist, in het genot van al de weiden gelegen in de duinen tussen Westende en de Bamburghoeve. Graaf Thomas en gravin Johanna schonken hun deze gronden als aalmoes aan de abdij, maar behielden er toch hun jachtrecht en rechterlijke prerogatieven. In het schorren- en duinenlandschap nabij Westende bleef, niettegenstaande de landwinning een ijde of kreek open, waar de plaatselijke vissers met hun boten aanlegden. Nabij deze aanlegplaats was weldra ook een gehucht in wording. De jonge nederzetting lag op een van de hoogste duinen en heette daarom aanvankelijk "Cnoc" (hoog duin).

In 1249 besloot gravin Margareta, zoals ze dit voordien voor de Nieuwe IJde nabij Nieuwpoort gedaan had, ook de toestand te "Cnoc" juridisch te regelen. Op 27 februari gelastte ze de hoogbaljuw van Veurne, Christiaan, aan de lieden die zich blijvend te "Cnoc" wilden vestigen, percelen grond toe te kennen. Krachtens haar stichtingsoorkonde werd de nieuwe nederzetting onmiddellijk tot de rang van gemeente, met hetzelfde statuut en bevoorrechting als die van de stad Nieuwpoort, verheven. Haar inwoners verwierven bovendien, zoals blijkt uit de oorkonde van juli 1265 betreffende soortgelijke stichting te Leffrinkhoeke nabij Duinkerke, bepaalde rechten te Nieuwpoort zelf. De oprichting van het nieuwe havenstadje, weldra Lombardie geheten, schijnt vlot te zijn verlopen.

Als te zamen werden voor het project zowat 61 gemeten grond, die aan de abdij van Oudenburg toebehoorden en deels op haar weiden in de duinen, deels in haar "hem" of schorre aan de IJzer gelegen waren, in beslag genomen, onteigend en verkaveld. Deze bodem moest dienen zowel voor bebouwing en bewoning, als voor het aanleggen van straten. Bij de betrokken terreinen werden evenwel niet de reeds bestaande en bewoonde percelen gerekend. Dit blijkt uit een charter van 16 oktober 1274 aangaande de schenking door gravin Margareta aan de genoemde abdij van een stuk moer te Aardenburg in ruil voor het onteigend bezit te Lombardsijde. Dat er al vroeg bewoning was blijkt uit de oprichting van de parochie aldaar door afscheiding van de oudere kerkelijke gemeente Westende en dit reeds kort na de stichting van het stadje. Aan de vereenzelviging van "Cnoc" met Lombardsijde kan niet getwijfeld worden, aangezien op de rug van de oorkonde van 1249 duidelijk in het Latijn genoteerd staat "littera communitatis de Lombardie".

Deze laatste plaatsnaam komt echter eerst voor vanaf 1263.
Opvallend ook is dat Lombardsijde van meet af aan deel uitmaakte van Veurne-Ambacht. Een oude spreuk luidde:
"Lombardie ligt in 't Vrije
Was 't wel overdacht
't lag in Veurn-Ambacht".

Fig. 49. Zegel van de stad Lombardsijde (Lombardië) van 1286, 1332 en 1407 met de voorstelling van Sint-Maarten. Tussen de poten van het paard ligt op de grond een grote vis.
Sint-Maarten dit is 11 november was in de late middeleeuwen zoveel als de jaarlijkse einddatum voor de activiteiten van de vissers en andere zeelui op zee waarna de vaartuigen op "winterzate" gingen.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Zegelverzameling nrs. 19476-19477)

B. De gemeenschappelijke keure van Lombardsijde en Nieuwpoort (1269)

De stichtingsoorkonde van Lombardsijde van 1249 bepaalde slechts zeer summier het statuut van het nieuw stadje. Eerst in 1269 vaardigde gravin Margareta een keure uit, die de juridische verhoudingen tussen de twee zustersteden Nieuwpoort en Lombardsijde regelde, en het fiscaal regime van dit plaatsje naar dit van de grotere zusterstad formuleerde.

Op fiscaal gebied voerde de keure te Lombardsijde dezelfde grafelijke tollen in als die welke sinds 1163 te Nieuwpoort gebruikelijk waren, namelijk "'s gravenlandschuld" of cijns op de grond en de huizen, de "stalpenning" of heffing van vier penningen op eenieder, die handel dreef, de "forage" of tol op de verkoop in het klein van bier en wijn en enkele andere, kleinere rechten. De grafelijke tollenaar, die te Nieuwpoort optrad, was dus ook bevoegd voor Lombardsijde.

Op juridisch gebied bevestigde de keure de rechtsmacht van de gemeente Nieuwpoort over de IJzerhaven. De lieden van Lombardsijde mochten hun handelsverrichtingen slechts doen binnen de "tolneboem" te Nieuwpoort. Uitzondering hierop werd alleen gemaakt voor de haring, die zij voor eigen verbruik of om te roken gevangen hadden, en ook voor alle andere vis, die zij buiten het haringseizoen met hun "heckres" of eekboten aanvoerden. Verse haring tot een hoeveelheid van 1.000 stuks mocht ook ter plaatse verhandeld worden.

Nieuwpoort werd het wettelijk hoofd van Lombardsijde en dit nieuw stadje kwam onder de rechtsmacht van de baljuw van Veurne-Ambacht. De Nieuwpoortse schepenen mochten dan ook te Lombardsijde hun stedelijke verordeningen in verband met de haven of de handelsverrichtingen laten afkondigen. De burgers van Lombardsijde mochten evenwel te Nieuwpoort niet gearresteerd worden, noch omgekeerd de Nieuwpoortenaars te Lombardsijde, tenzij in geval van "chaude mellée" of bloedig handgemeen. Steeds bleven de inwoners van beide steden onder de rechtsmacht van hun respectieve schepenen. In geval van "mellee" in een van de twee steden tussen ingezetenen van beide gemeenten was aan beide zijden het nemen van gijzelaars verplicht, indien een van de partijen het wilde. De gijzelaars zelf moesten in hun eigen gemeente in gijzeling blijven. De verongelijkte klager mocht drie scheidsrechters uit zijn stad aanstellen en zijn tegenstrever, die het handgemeen veroorzaakt had, twee uit zijn gemeente. Deze vijf "preudommes" waren bevoegd om het geschil te beslechten en vrede te maken. In geval van insolventie mocht een schuldenaar uit de ene gemeente wel in de andere aangehouden worden. Voor het overige diende men inzake strafrecht steeds het Nieuwpoorts gewoonterecht te volgen, uitgezonderd nochtans in het geval van verwonding, toegebracht door middel van een scherp of puntig mes of steekwapen. Daarop stond inderdaad een boete van 60 pond - de hoogste geldelijke boete in die tijd - die volledig aan de graaf toekwam, gepaard gaande met een vergoeding ten bedrage van 10 pond ten bate van de verwonde. Het moet wel zijn dat er van meet af aan tussen de burgers van Nieuwpoort en Lombardsijde botsingen allerhande waren, waaronder vooral veten en bloedige vechtpartijen. Ten slotte bepaalde de gemeenschappelijke keure dat de ingezetenen van beide steden niet van de ene naar de andere gemeente mochten verhuizen om er hun intrek te nemen, tenzij in geval van huwelijk of van versterf, d.i. erfopvolging.

Het gemeentelijk statuut van Lombardsijde evolueerde na 1269 aanvankelijk naar het voorbeeld van, en evenwijdig met dit van Nieuwpoort, uitgezonderd nochtans voor wat de grafelijke tollen aanging. Zo zien we, als in 1275 deze stad voor haar inwoners de afschaffing van de "stalpenning" wist te bekomen, dit niet voor de burgers van Lombardsijde gold. Deze laatsten, wilden ze verder te Nieuwpoort in de haven en op de markt van tolvrijdom, evenals van het poorterschap in hun eigen gemeente genieten, hadden na 1275 aan de grafelijke tollenaar jaarlijks steeds de "stalpenning" te betalen.

Voor het overige was inzake schependom, wet en vrijheden het statuut van Lombardsijde gekopieerd op dit van het oudere Nieuwpoort.

Zo liet de baljuw van Veurne zich in eerstgenoemd stadje eveneens vertegenwoordigen door een ondergeschikte of lagere baljuw. In 1284 zien we in deze functie een zekere Jehans fieus Estievene of Jan zoon van Steven, een burger van Nieuwpoort, tevens vishandelaar, optreden. Zoals in deze gemeente waren aanvankelijk ook te Lombardsijde de eerste schepenen voor het leven aangesteld. De oudste akte van de wethouders aldaar dagtekent van 1285 en is bovendien in het Middelnederlands gesteld. Het betreft een overeenkomst met de abdij van Oudenburg aangaande de afwatering van het stadje doorheen de polder van Bamburg tot in de IJzer. Op 28 maart 1288 verleende graaf Gwijde van Dampierre aan Lombardsijde een oorkonde, waardoor de jaarlijkse vernieuwing van de mandaten der wethouders er ingesteld werd, wat dus gebeurde kort nadat dit te Nieuwpoort plaatsgevonden had. De oorkonde zelf is verloren gegaan maar indien we mogen voortgaan op de bewering van een latere kroniekschrijver, konden de Lombardsijdse schepenen tot drie jaar lang in hun ambt gehandhaafd blijven.

Dit was anders dan te Nieuwpoort, waar slechts vier van de oud-schepenen een tweede maal herkozen mochten worden. De wethouders van Lombardsijde legifereerden zoals hun Nieuwpoortse collega's, door middel van "keuren" of verordeningen, waarvan we nochtans uit die tijd geen enkele naar de inhoud kennen. Tegelijk nochtans hadden de lieden van het

Fig. 50. Zegel van de stad Lombardsijde (Lombardië) van 1502, in zijn vorm en voorkomen identiek aan dit van Nieuwpoort van 1514 met dezelfde voorstelling van een schild vervat in een vierlob. Boven op het schild is de buste te zien van een engel en op het schild zelf een leeuw met eronder een anker. In de onderste lob is er de afbeelding van twee vissen liggend los van elkaar de ene boven de andere.
De akte waaraan het zegel hing was blijkbaar de laatste die door de zogenaamde Lombardsijdse schepenen werd uitgereikt. Lombardsijde geraakte op het eind van de 15de eeuw ontvolkt. De gemeente kon er na 1501 niet langer haar stedelijke statuut handhaven. Ze bleef nadien verbonden met Nieuwpoort, waarvan de schepenen voortaan tevens ook haar wethouders waren. Hierdoor ging de gemeente juridisch af en van Nieuwpoort en van Veurne-Ambacht maar dan met een eigen plaatselijke baljuw.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Zegelverzameling nrs. 19527-19528 en 19523-19524)

kleine stadje ook de ordonnanties van de schepenen te Nieuwpoort in acht te nemen, dit althans voor wat de handelsverrichtingen en de havenaangelegenheden aldaar aanging. De afkondiging van deze verordeningen te Lombardsijde door de baljuw en enkele wethouders van Nieuwpoort greep inderdaad ieder jaar plaats. Tegelijk werden er de overtreders van de vroegere uitgevaardigde en afgeroepen "keuren" vervolgd en tot de voorziene boeten veroordeeld.

In april 1290, een jaar nadat hij dit aan de Nieuwpoortse schepenen gedaan had, verleende graaf Gwijde aan de Lombardsijdse wethouders het monopolie van de verkoop van de "grute", de grondstof voor het brouwen van bier. Het kleine stadje groeide aldus in de tweede helft van de 13de eeuw uit tot een met Nieuwpoort juridisch verbonden zustergemeente.

Op te merken is dat de juiste benaming van het nieuw stadje, na diens stichting, Lombardië was en niet Lombardsijde, toponiem, dat eerst in de 15de eeuw in omloop kwam. Toch mogen we aannemen dat het hier om een en dezelfde plaatsnaam ging en wel in de betekenis van de ijde of aanlegplaats van Lombard, waarschijnlijk een ingezetene, vermits we diens patroniem in 1314 ter plaatse aantreffen. Het nieuw stadje was inderdaad door een kreek met de linkeroever van de IJzerinham verbonden. Daar beschikte het over een eigen strandhaven in de duinen, wat het kenmerk van een ijde was. Het was dus een nederzetting van boeren, zeelui en vishandelaars. Alhoewel op een kleine schaal gebouwd, was Lombardsijde een goed voorbeeld van een door de landsvrouwe, de gravin, in het leven geroepen dorp met stedelijk statuut.

Overigens wordt er in 1314 melding gemaakt van de parochiale kerk, de dis en het plaatselijk hospitaal. De parochiale instellingen waren er misschien heel nederig, maar ze bestonden en ze werkten er blijkbaar naar vermogen. Ook was er een stedelijk gijzelhuis. Voor het overige behoorde zelfs een molen met aanhorigheden tot de kleine agglomeratie, wat wijst op landbouwaktiviteiten.

Volgens het kadaster van 's gravenlandschuld van 1314 telde Lombardsijde dat jaar zowat 220 percelen behuisde of bebouwde grond met een totale oppervlakte van 14.609 roeden, wat neerkomt op bijna 50 gemeten of 22,5 hektares. In het totaal waren 175 personen, waaronder naast mannen ook vrouwen, er in het bezit van 215 percelen. Een vijftal percelen behoorden er aan de reeds genoemde instellingen. De "stalpenning" werd er jaarlijks betaald door 220 personen, waaronder 59 bezitters of bezitsters van de bodem, de overige 161 zijnde niet-bezitters of niet-bezitsters. Samen vinden we te Lombardsijde in de lijst van 's gravenlandschuld 282 mannen, 30 weduwen en 25 gehuwde of alleenstaande vrouwen met hun naam vernoemd. Deze 337 personen vertegenwoordigden evenwel niet evenveel haarden, aangezien er maar ten hoogste 215 percelen grond waren. Steunend op dit laatste cijfer, mogen we wellicht aanvaarden dat, in 1314, aan het coëfficiënt 3, het bevolkingscijfer te Lombardsijde rond de 650 moet gelegen hebben. In 1934 telde het plaatsje 956 inwoners.

Niettegenstaande de regeling van 1269 waren er te Nieuwpoort nadien, vooral vanaf 1305, steeds botsingen met de lieden van Lombardsijde. Het blijkt wel dat het vooral de Nieuwpoortenaars waren, die in hun stad de bezoekers uit het naburige plaatsje bij elke aanleiding of gelegenheid uitdaagden en aanvielen. Ze beriepen zich daarbij op het toenmalig gemeentelijk gebruik, medeburgers, die door niet-ingezetenen werden verontrust, te lijf gegaan of in het nauw gedreven, bij te springen. Dit gebeurde dan na en onder het slaken van een kreet of oproep tot de medeburgers, wat in het Frans "commuingne ou bourgoisie crier" genoemd werd.

Als gevolg daarvan ontstond op een bepaald ogenblik tussen de beide zustersteden een juridisch geschil, dat bleef aanslepen. Op verzoek van de Lombardsijdenaars had de graaf inderdaad ingegrepen en tegen de zin van Nieuwpoort het recht in kwestie geschorst tot hij de twee partijen voor zich zou hebben geroepen en verhoord. Nadat dit in de abdij van de Duinen plaatsgevonden had, stelde de vorst de Nieuwpoortenaars terug in het genot van het betwiste recht. Zijn uitspraak staat geakteerd in een oorkonde van 30 november 1319. Deze feiten tonen in ieder geval duidelijk aan dat de Nieuwpoortenaars en de Lombardsijdenaars het met elkaar niet altijd gemakkelijk hadden.

De opstand van de Vlaamse kustbevolking en de nederlaag bij Kassel in 1328 hadden voor de juridische betrekkingen tussen

Nieuwpoort en Lombardsijde onverwachte gevolgen. Op 1 mei 1332 vaardigde graaf Lodewijk van Nevers voor Lombardsijde een zogenaamde monarchistische keure uit, naar het voorbeeld van de keure, die toen aan de stad Veurne was opgelegd. Daardoor werd het bestuurlijk en rechterlijk statuut van het stadje grondig gewijzigd. Juridisch kwam Lombardsijde rechtstreeks onder de vorst te staan en werd Nieuwpoort als wettelijk hoofd uitgeschakeld. Zijn schepencollege kon jaarlijks door de grafelijke commissarissen volledig worden behouden, of gedeeltelijk, of volledig worden vernieuwd. Dit college bestond blijkbaar zoals vroeger, uit twee burgemeesters, zeven schepenen en evenveel raden. Zijn jaarlijkse vernieuwing greep telkens plaats in de eerste week van februari, dus omstreeks dezelfde tijd als de aanstelling van de Nieuwpoortse magistraat.

Het nieuw stedelijk statuut van Lombardsijde bemoeilijkte de nog steeds bestaande juridische betrekkingen tussen dit stadje en Nieuwpoort, vooral ten nadele van de prerogatieven van de baljuw en de wet van de laatstgenoemde gemeente, die toen deel uitmaakte van de "apanage" van de "vrouwe" van Kassel. Door het overlijden van Robrecht van Kassel op 26 mei 1331 werd Lodewijk van Nevers in de gelegenheid gesteld de weduwe van zijn overleden oom, in het genot van haar bijleving, moeilijkheden in de weg te leggen, teneinde haar "apanage" te recupereren. Voor wat Nieuwpoort aanging, bediende de graaf zich daartoe van de hoogbaljuw van Veurne en diens ondergeschikte, de lagere baljuw van Lombardsijde.

Jacob Reyfin, de Nieuwpoortse poortbaljuw, zag zich dan ook genoodzaakt, in de loop van 1334, daarover verslag uit te brengen bij zijn meesteres, toen meestal te Duinkerke residerend. Hij kloeg vooral over de bevoegdheidsovertredingen van Jehan Lammin, zijn ambtgenoot te Lombardsijde, die handelde op bevel van zijn overste, de Veurnse baljuw.

Ook de burgemeesters en schepenen van Nieuwpoort deden, in naam van gans de gemeente, daarover hun beklag bij de "vrouwe" van Kassel. Daarbij stelden ze allerlei schendingen van de gemeenschappelijke keur van 1269-1270 door de lieden van Lombardsijde aan de kaak.

De verschillende aangeklaagde feiten, die zich vanaf september 1333 voordeden, waren de volgende:

- Jehan Lammin, baljuw van Lombardsijde, zou aldaar in het gijzelhuis op 29 september 1333 de gebruikelijke afroeping van de "keuren" door de baljuw en de schependelegatie van Nieuwpoort, verboden hebben. Hij zou hebben verklaard deze afkondiging niet te willen aanhoren.
- Jehan Lammin, genoemde baljuw, zou, toen de poortbaljuw en de schepenafvaardiging van Nieuwpoort, te Lombardsijde de boeten, uitgesproken wegens overtreding van de aldaar vroeger afgekondigde "keuren" wilden innen, dit verhinderd hebben. Daarbij zou hij overgegaan zijn tot arrestatie van de leden van de Nieuwpoortse delegatie. Sommigen onder deze laatsten zouden ter plaatse in het gevang verbleven hebben en anderen door Jehan Lammin naar de gevangenis te Brugge zijn overgebracht.

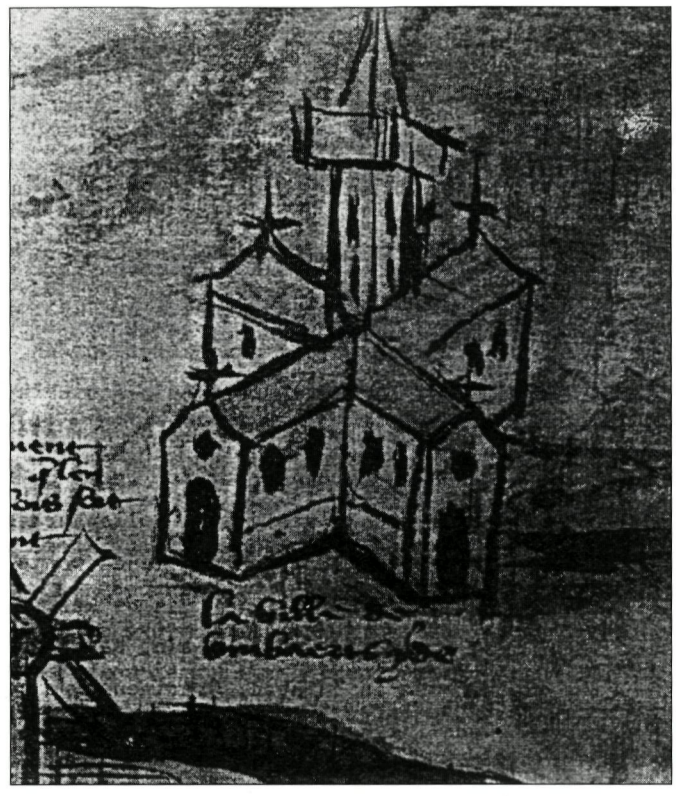

Fig. 51. Afbeelding van de kruiskerk van Lombardsijde op de kaart met de systematische waterstaat rond Nieuwpoort, 1416.
(Brussel, Algemeen Rijksarchief, Fonds kaarten en plannen, nr. 6059)

De boeten, die toen niet geïnd konden worden, betroffen die opgelegd aan vijftien veroordeelde personen uit Lombardsijde. De Nieuwpoortse schepenen herinnerden eraan dat de helft van de opbrengst ervan aan hun stad toekwam.

- Jehan Lammin, genoemde baljuw, zou in het havengebied en te water, het kenteken van zijn ambt, namelijk de roede, gedragen hebben om er sergeantstaken uit te oefenen. Toen Jacob Reyfin als poortbaljuw van Nieuwpoort hem vroeg hoe zoiets kwam, zou hij geantwoord hebben dat het op bevel van zijn meester, de hoogbaljuw van Veurne, gebeurd was. Dit mocht volgens de Nieuwpoortenaars niet, omdat gans de IJzerhaven tot hun gemeentelijk rechtsgebied behoorde.
- Jehan Lammin, genoemde baljuw, zou tot drie maal toe, tegen de wil in van zijn Nieuwpoortse ambtgenoot, enkele op zee gevonden of in de haven aangespoelde en aangebrachte netten in beslag genomen hebben, wat tegen de Nieuwpoortse "keuren", zowel als tegen de bestaande gebruiken terzake, indruiste. Alle zeedrift of strandgoed te Nieuwpoort in de haven aangevoerd, diende immers aldaar ingeleverd te worden.
- Jehan Lammin, genoemde baljuw, zou aan zekere zeelui verbod hebben opgelegd om zich naar Nieuwpoort te begeven.
- De lieden van Lombardsijde zouden geweigerd hebben gijzelaars aan te duiden, tot regeling van bepaalde "mellées" met Nieuwpoortenaars, alhoewel laatstgenoemden dit voor hun burgers gedaan hadden.
- De lieden van Lombardsijde zouden tegen de Nieuwpoortse "keuren" en verordeningen in, niettegenstaande die ter plaatse afgeroepen en uitgevaardigd waren, "herenc de vijflo" gekocht hebben. Dit was Engelse vroege haring, toen een

nieuw product, naderhand eenvoudig genoemd "vivelo" naar de havenstad Fiveley, heden Filey. Blijkbaar was de aanvoer van deze vis, als zijnde niet vers, maar wel gesteurd of gezouten, toen verboden.

Het antwoord op deze klachten was, dat er daarover met de graaf van Vlaanderen zou gesproken worden, terwijl de "gardian" (voogd) van de "vrouwe" van Kassel, desgevallend en als het mogelijk was, ondertussen een regeling zou treffen, vermits dit in zijn bevoegdheid lag. Hoe deze zaak verder verliep, weten we niet. Zeker is dat Lodewijk van Nevers in de loop van 1338 zijn monarchistische keuren introk. Daardoor werd Nieuwpoort terug het wettelijk hoofd van Lombardsijde, wat neerkwam op het volledig herstel van de wettelijke betrekkingen tussen de beide gemeenten.

In 1352, na de terugkeer van Nieuwpoort bij het grafelijk domein, deed er zich een nieuw conflict voor tussen de baljuws van Nieuwpoort en Lombardsijde, in verband met de arrestatie van een zekere Clais Colin in de haven. Deze was aldaar op een schip aan "de zide van Lombardiën" aangekomen. De twee officieren "elc maintenierende den palen" van hun eigen baljuwschap, bevonden er zich "om t arreest ende te wesene up t scip vorseid". Ze wilden "elc anderen vanghen" de genoemde Clais Colin "deromme worstelende, drommende elc anderen ter aerde, so dat in t ende" deze laatste "ter Nieuwerpoort van de bailli van Lombardiën werd ghevaen ende gheleet te Lombardiën in vanghenessen".

Lodewijk van Male, op de hoogte gebracht van dat geschil, stelde enkele leden van zijn raad aan, met de opdracht "te onderzoukene de warede ende d' recht van der zake vorseid ende van den mesgripe", die de beide "officiers elc up anderen derin ghedaen hadden". Nadat de zaak was onderzocht en "in ghescriften gheleit", volgde de grafelijke uitspraak op 1 oktober. Deze luidde: "dat de bailliu van Lombardien vorseid den vorseiden Clais met onrechte ghevaen hadde ende dat hi hem costeloos ende scadeloos" uit de gevangenis "telivreren" (ontslaan) moest, wat ongetwijfeld kort daarop gebeurde. Voor het overige blijkt nadien de verhouding tussen de twee zustersteden en hun overheden voorlopig geen noemenswaardige problemen te hebben opgeleverd.

Naast de juridische betrekkingen waren er tussen de gemeenten ook economische banden. Lombardsijde moet inderdaad in de economische bedrijvigheid van de IJzerhaven een belangrijk aandeel hebben gehad, te oordelen naar de sterkte van zijn vloot. Deze telde soms rond de 10 à 12 eenheden, vooral vissersvaartuigen. Eenmaal het haringkaken aan boord van de schepen op zee ingang had gevonden, ging Lombardsijde, zoals Nieuwpoort, een zekere bloei tegemoet. Deze zou na 1400 een hoogtepunt bereiken.

9. De politieke context

A. De politieke context tot 1302

Nieuwpoort stond als domaniale stad onder het gezag van een grondheer. Deze was, met uitzondering van de periode 1191-1218, steeds de graaf of de gravin van Vlaanderen.

In 1191, bij de dood van Filips van de Elzas, ging de stad naar diens weduwe, Mathilde van Portugal, die, als "apanage" of douarie, een groot gedeelte van westelijk en maritiem Vlaanderen ontvangen had en er tot aan haar dood in 1218 de domaniale "vrouwe" ervan zou blijven. "Koningin" Mathilde, zoals de gravin ook genoemd werd, verbleef nu en dan te Veurne en te Sint-Winoksbergen. Of de bevolking van Nieuwpoort zich mengde in de vete, die van 1201 tot 1205 bestond tussen twee clans uit deze streek, namelijk de "Blavoetins" of Blauwvoets en de Ingherkins, elkaars tegenstanders ten overstaan van Mathilde van Portugal, weten we niet. Wel kennen we de namen van de voornaamste vazallen van Mathilde van Portugal en die behoorden tot de beide strijdende partijen. Onder deze feodalen wordt aldus in 1198 of 1199, 1213 en 1214 meer bepaald, vernoemd "Balduinus" of "Boidinus de Novoportu". Deze was blijkbaar aan de westrand van de stad Nieuwpoort, aan de havenkant, in het bezit van een "werf" of erf op een verhoogde grond.

Inderdaad naderhand horen we zijn zoon en opvolger, "dominus miles Johannes de Novoportu" als bezitter ervan vermelden. Balduinus van Nieuwpoort was overigens, zoals zijn voornoemde zoon na hem, niet alleen "dominus" of heer van een leen, maar ook, van een zeker ogenblik af, "miles" of ridder.

Toen in 1213 tussen Filips-August, koning van Frankrijk, en Ferrand van Portugal, echtgenoot van Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen, een conflict uitbrak en de Fransen het graafschap binnenvielen, was Nieuwpoort een van de weinige steden aan de Vlaamse kust van waaruit de betrekkingen met Engeland en Zeeland mogelijk bleven. Het was dan ook ridder Balduinus de Novoportu, die, in mei van genoemd jaar, door graaf Ferrand met een verzoek om militaire hulp naar Jan zonder Land, koning van Engeland, gestuurd werd. De ijlings overgestoken Engelse zeemacht wist inderdaad op 30 mei onverhoeds de Franse vloot, die in het Zwin nabij Damme voor anker lag, aan te vallen en uit te schakelen. Weliswaar kwam koning Filips-August, die toen met zijn leger vóór Gent lag, onmiddellijk toegesneld en bracht hij de Vlamingen een nederlaag toe, maar toch zag hij zich weldra verplicht Vlaanderen te ontruimen. Toen scheepten enkele Vlaamse ridders en edellieden zich te Nieuwpoort in een vissersboot in om de graaf, die op Walcheren een toevlucht gevonden had, op de hoogte van de toestand te brengen. Deze kon kort daarop in zijn graafschap terugkeren en er zijn gezag herstellen, maar dit betekende niet het einde van de vijandelijkheden met de Franse koning.

In het begin van 1214 ondernam diens oudste zoon, de latere Lodewijk VIII, een expeditie in het gebied van Mathilde van Portugal in Zuid-Vlaanderen. Daarbij zou hij, indien we een bepaalde kroniekschrijver mogen geloven, tot Nieuwpoort doorgedrongen zijn en die stad in lichterlaaie hebben gezet. Of Balduinus de Novoportu aan de Engelse en Vlaamse krijgsverrichtingen in Vlaanderen deelnam, weten we niet. Zeker is dat gravin Mathilde met haar vazallen van meet af aan Ferrand van Portugal, die haar neef was, in diens Engelsgezinde politiek en verzet tegen Filips-August steunde. Ook weten we dat in mei en juni 1214 de door Jan zonder Land gestuurde geldtransporten, die voor zijn troepen, evenals voor de Vlaamse adel bestemd waren, te Nieuwpoort toekwamen.

Ferrand van Portugal en zijn Engelse en Duitse bondgenoten van de Anglo-Welfse coalitie werden evenwel op 27 juli te Bouvines tussen Doornik en Rijsel door Filips-August verslagen. De graaf van Vlaanderen viel op het slagveld in handen van de Fransen en werd gevankelijk naar Parijs gebracht en aldaar in het Louvre gevangen gezet.

Hetzelfde jaar wordt in een akte van Mathilde van Portugal, betreffende de regeling van een geschil tussen de Duinenabdij en de familie van Balduinus de Novoportu nog van laatstgenoemde melding gemaakt. Daarna horen we niets meer over hem, tenzij dan over zijn zonen Johannes, Giselinus en Wilhelmus, alle drie grondbezitters, respectievelijk aan de rand van de stad Nieuwpoort, te Oostduinkerke en te Ramskapelle. Deze familiale bijzonderheden laten ons dan ook toe te bevestigen dat Balduinus de Novoportu niet dezelfde persoon was als Balduinus de Haverskerke, met wie men hem heeft willen vereenzelvigen. Deze Vlaamse ridder, in dienst van de koning van Engeland, was de heer van een "manor" of leengoed te Newport in dat land. Wel moet Balduinus de Novoportu de stamvader geweest zijn van het geslacht "van der Nieuwerpoort" of "de Neufport", dat echter met het latere burggraafschap van die naam niets te maken had. Overigens wordt zijn zoon Johannes in 1251 als schepen van het Brugse Vrije vernoemd.

In 1218, bij de dood van Mathilde van Portugal, kwam Nieuwpoort, zoals overigens gans het weduwegoed van die vorstin, terug aan het graafschap, waar, na de nederlaag bij Bouvines en de gevangenzetting van graaf Ferrand, gravin Johanna alleen gebleven was. De stad bevond zich dan ook onder de vierentwintig Vlaamse gemeenten, die in 1226, bij de

vrijlating van de echtgenoot van de gravin, het vredesverdrag van Melun onderschreven. Na het overlijden van Ferrand van Portugal in 1233, huwde Johanna van Constantinopel in 1237 met de haar opgedrongen prins Thomas van Savoie. In mei 1237, nadat de gravin te Péronne met de koning van Frankrijk Lodewijk IX een verbond gesloten had, gingen de Nieuwpoortse schepenen, in naam van hun gemeente, de verbintenis aan laatstgenoemde te steunen indien hun vorstin de overeenkomst niet zou naleven. In januari 1238, kort nadat Thomas van Savoie als vazal aan Lodewijk IX hulde gebracht had, verbonden de schepenen van Nieuwpoort zich nogmaals, ten overstaan van de Franse koning, hem te steunen indien gravin Johanna en graaf Thomas hun verplichtingen ten zijnen opzichte niet meer zouden nakomen. Ook de andere Vlaamse steden beloofden toen telkens getrouwheid aan en medewerking met de Franse koning.

Gravin Johanna, die in 1244 zonder nakomelingen stierf, werd door haar zuster Margareta van Constantinopel opgevolgd. In het begin van de regering van deze vorstin kwam het tot een geschil om de toekomstige successie in Vlaanderen en Henegouwen. Gravin Margareta had immers kinderen uit twee opeenvolgende huwelijken en ze regeerde, zoals vroeger haar zuster, zowel in Vlaanderen, dat van Frankrijk afhing, als in Henegouwen, dat tot het Heilig Rooms Rijk of Duits keizerrijk behoorde. Reeds in juli 1246 besliste Lodewijk IX, de Franse koning, dat Vlaanderen aan de Dampierres of kinderen uit het tweede huwelijk, en Henegouwen aan de Avesnes of kinderen uit het eerste zou toegewezen worden.

In verband met deze kwestie en de verhouding tot de koning van Frankrijk bleven ons een paar akten, uitgaande van de schepenen van Nieuwpoort, bewaard. Het eerste van deze beide stukken, gedagtekend februari 1245, houdt de belofte van de gemeente in aan de Franse vorst getrouw te blijven, zo de gravin haar verplichtingen tegenover hem als suzerein niet zou naleven. Het tweede stuk, gedateerd 27 februari 1246, bevat de mededeling van de aanstelling door de Nieuwpoortse wethouders van de gevolmachtigden, die in naam van de gemeente de koninklijke uitspraak inzake de troonopvolging in Margareta's erflanden moesten goedkeuren.

In 1270 brak onverwachts tussen gravin Margareta en Hendrik III, koning van Engeland, om zuiver persoonlijke redenen, namelijk de niet-uitkering aan de Vlaamse vorstin van een rente, een conflict uit, dat vooral voor Vlaanderen nadelige politieke en economische gevolgen zou hebben. Aan beide zijden ging men, als represaille, over tot de aanhouding van kooplui, behorende tot de andere natie, en tot de beslaglegging op hun vaartuigen en goederen. De breuk tussen beide vorsten en dus ook tussen Vlaanderen en Engeland duurde vier jaar en was voor de Vlaamse aktieve handel rampzalig, alhoewel het door de Engelsen tegen de Vlamingen ingestelde embargo niet volledig doorgevoerd werd. De onderhandelingen, die eind juni 1274 tussen de vertegenwoordigers van de beide vorsten met het oog op het herstel van de normale handelsbetrekkingen en van de aan elkaars kooplui toegebrachte schade ingezet werden, leidden een maand later tot het verdrag van Montreuil. Zo kwam er een tijdelijke onderbreking van de economische oorlog. Toch werden op 15 augustus van hetzelfde jaar te Berwick upon Tweed een groep van tweeentwintig Nieuwpoortse vissers, die aldaar de haven aangedaan hadden om er hun netten te laten drogen, zich te approvianderen en uit te rusten, door de burggraaf van Northam gearresteerd en in diens burcht gevangen gezet.

Gravin Margareta stuurde dan ook kort daarop aan de Engelse koning een brief met het dringend verzoek de aangehoudenen terug in vrijheid te doen stellen en hen hun netten terug te geven, aangezien de arrestatie in tijd van vrede plaatsgevonden had. We mogen dan ook aanvaarden dat dientengevolge de aanhouding van de genoemde vissers en de inbeslagneming van hun netten, evenals van hun boot of schip, ongedaan gemaakt werd, alhoewel we daarover niets vernemen.

In 1278 volgde Gwijde van Dampierre zijn moeder Margareta aan het hoofd van het graafschap Vlaanderen op. Alhoewel nu en dan onderbroken, bleef het conflict met de Engelsen voortduren. De koning van Frankrijk, Filips IV de Schone, zette in 1292 de oorlog tegen Engeland in en gelastte twee jaar later zijn vazal, de graaf van Vlaanderen, de door hem tegen de vijand uitgeroepen blokkade toe te passen met al de gevolgen van dien voor de scheepvaart.

Vernederd door de Franse koning en verstrikt in binnenlandse moeilijkheden zag Gwijde van Dampierre in het begin van het jaar 1297 geen andere uitweg meer dan met zijn suzerein te breken en toenadering te zoeken tot Edward I, de vorst van Engeland. Op 8 maart kwamen beiden dan ook overeen een einde te stellen aan de wandaden en represailles van hun respectieve onderdanen tegenover elkaar op zee en in elkaars gebied. Onder de Nieuwpoortse stuurlui, die nog dezelfde maand vanwege de Engelse koning op een tegemoetkoming rekenen mochten, bevonden zich Nikolaas Scot en Copinus Hebbes. Op last van Edward I werden ze terug in het bezit van hun door de Engelse ambtenaren gecharterde of aangeslagen goederen en blijkbaar ook van hun vaartuigen, gesteld en dit op verzoek van Gwijde van Dampierre. In de loop van augustus stak de koning van Engeland met een kleine krijgsmacht naar Vlaanderen over, terwijl de Fransen het graafschap binnenrukten en op 20 augustus de grafelijke troepen bij Veurne (Bulskamp) versloegen.

Filips IV kon zich van het grootste gedeelte van de Vlaamse kust met de havensteden Grevelinge, Duinkerke en Nieuwpoort en van Brugge meester maken. Op 9 oktober besloten de Engelsen en de Fransen evenwel met elkaar een wapenbestand te sluiten. Graaf Gwijde kon niets anders dan zich daarbij aan te sluiten. In het begin van het jaar 1298 keerde Edward I naar zijn land terug en liet de graaf van Vlaanderen, die alleen nog te Gent, Ieper en Douai meester was, aan zijn lot over. Niettegenstaande het wapenbestand het herstel van het normale verkeer langs de wegen waarborgde, verzette de baljuw van Veurne zich te Nieuwpoort tegen het handelsverkeer van de

Fig. 52. Kaart van het graafschap Vlaanderen naar de oudste versie ervan uit 1570, verschenen in de eerste atlas uitgegeven door Abraham Ortelius naar een kaart van Gerard Mercator. Op de kaart is de loop van de Ieperleet tussen Nieuwpoort en Brugge weergegeven.
(uit: J. Bossu, Vlaanderen in oude kaarten. Drie eeuwen Cartografie, Tielt, 1982, p. 55)

Ieperlingen aldaar en arresteerde er hun persoon en goederen. Toen deze laatste daarover bij de graaf hun beklag deden, bleef dit zonder gevolg. Tijdens het wapenbestand werd tussen de Franse en Engelse koningen verder onderhandeld. Dit leidde reeds in juni van genoemd jaar tot een vredesverdrag, dat nochtans eerst op 23 juli 1299 te Montreuil officieel bekrachtigd werd en waarvan Gwijde van Dampierre uitgesloten bleef, niettegenstaande de beloften op dat stuk gedaan door Edward I. De wapenstilstand zelf werd tot 6 januari 1300 verlengd, waarna Filips IV zijn macht over gans het graafschap uitbreidde. Gent en Ieper capituleerden in de loop van mei, terwijl de graaf met zijn zoon Robrecht naar Frankrijk vluchtte om te Parijs zijn onderwerping aan de vorst van dat land aan te bieden.

Met de annexatie van het graafschap bij het Frans kroondomein kwam er voor de Ieperlingen een einde aan de economische belemmeringen. Filips de Schone erkende immers de voorrechten van de Vlaamse steden, die zich niet tegen hem gericht hadden. Aldus bekrachtigde hij in september 1301 uitdrukkelijk het Ieperse voorrecht van tolvrijdom te Nieuwpoort van 1275. Voor het overige vernemen we weinig of niets over de toestanden in deze stad onder de Franse bezetting.

B. De oorlogstoestand in 1302 en daarna

Filips de Schone, koning van Frankrijk, had in 1300 in de belangrijkste Vlaamse steden een Fransgezind of leliaarts bestuur ingevoerd. De klauwaarts (aanhangers van de gevangen graaf) namen daarmee geen genoegen. Het "gemeen" (de kleine burgers van de grote steden) en de bevolking van de kust en het platteland, geleid door volksmenners en door een deel van de kleine adel, dat de graaf trouw bleef, zochten het land te bevrijden. Deze beweging had daarnaast ook een sociale inslag, gericht tegen de leliaarts (koningsgezinde patriciërs) van de grote en kleine gemeenten. Te Nieuwpoort blijken ingezetenen als Salomon Vardeboud, Gillion Bruninc en Jehan Scheleward tot deze partij behoord te hebben.

Het sein voor de bevrijdingsstrijd tegen de Fransen en hun aanhangers werd op 17 mei 1302 te Brugge gegeven met de beruchte "fait du venredi", later de Brugse Metten geheten, in de grond een bloedige vergelding. Dit oproer was het uitgangspunt van de nagenoeg algemene opstand, onder de leiding van Pieter de Coninck, Willem van Gulik, kleinzoon van de graaf, en Jan, alsmede Gwijde van Namen, zoons van de vorst uit zijn tweede huwelijk.

Reeds kort na de bloedige Brugse Metten zette Willem van Gulik zich met de Brugse andere milities in beweging, en hij wist de kustbevolking te winnen voor de komende strijd. Vanaf 31 mei kunnen we zijn tocht goed volgen, dank zij de inhoud van een rekening van uitgaven, gedaan voor de bevoorrading van het Vlaams leger. Nadat Willem van Gulik op genoemde datum Brugge had verlaten, vinden we hem reeds 's anderendaags te Gistel en de dag daarop te Nieuwpoort. De Vlamingen bleven tot 4 juni in deze stad, waar Willem van Gulik allerlei proviand als vlees en vis aankocht. Daarna trok men over Hondschoote naar Sint-Winoksbergen. Daar gaf Willem van Gulik aan 50 Nieuwpoortse "soudoiiers" (soldeniers) opdracht de lieden van de havenstad Grevelinge bij te staan in de strijd tegen de Fransen. Het Vlaams leger verliet op 9 juni Sint-Winoksbergen en trok naar de versterkte stad Kassel. Gezien het garnizoen aldaar in de burcht weerstand bleef bieden, duurde het tot 24 juni vooraleer Willem van Gulik met zijn manschappen zijn weg verder kon zetten. Over Poperinge bereikte hij Kortrijk op 26 juni, waar hij de strijdmacht van Gwijde van Namen vervoegde. Enkele dagen later beval Filips de Schone zijn neef Robrecht van Artesië (Artois) met een leger, voor een groot deel samengesteld uit ridders, Vlaanderen binnen te rukken en de opstand te dempen. Het Vlaamse leger, zowat 8000 man sterk, behaalde op 11 juli op het veld van de "Groeninc", aan de beek met dezelfde naam, de zege op de Franse ruiters.

Wat het aandeel was van de Nieuwpoortse strijders in deze bloedige confrontatie, weten we niet. Zeker is dat deze overwinning ook voor de stad Nieuwpoort zelf gevolgen had. In de eerste plaats was het de uitschakeling van de genoemde leliaarts en de verbeurdverklaring van hun goederen, evenals van de sommen geld die ze nog van bepaalde personen te ontvangen hadden.

Twee jaar lang, van mei 1300 tot mei 1302, was de Franse koning heer en meester geweest in het graafschap. Gedurende gans die periode waren de maritieme betrekkingen met Engeland, zoniet onderbroken, toch fel bemoeilijkt geworden. Ook de zeevisserij, meer bepaald de haringvangst, moet onder die toestand geleden hebben. Na de slag bij Kortrijk, kwamen de Vlaamse vissers er evenwel onmiddellijk toe opnieuw aan de haringcampagne, in de zuidelijke Noordzee en vóór de kust, deel te nemen.

De stad Brugge maakte hiervan gebruik, om aan de kust een buitengewone belasting te heffen van 5 schellingen parisis per last aangevoerde haring, tot bekostiging van de oorlogslasten. Deze heffing werd, volgens de Brugse stadsrekening van 1302-1303, gedaan in Sluis, Blankenberge, Oostende en Duinkerke op een totale aanvoer van 138 last haring. Van deze inning in Nieuwpoort wordt geen melding gemaakt. Aldaar was nochtans, vóór en na 11 juli haring aangevoerd, vermits leveringen ervan werden gedaan aan de keuken van Willem van Gulik. Misschien waren de Nieuwpoortse vissers van genoemde buitengewone belasting ontslagen, omdat ze met hun schepen dienst deden op zee.

Wat er ook van zij, van de heersende politieke toestand maakten de vissers ook gebruik om aan kaapvaart en tegelijk aan piraterij te doen. Op deze rooftochten hadden de Nieuwpoortenaars het, zoals andere Vlaamse vrijbuiters, vooral gemunt op vaartuigen geladen met Engelse wol, waarvan men al dan niet terecht meende dat die toebehoorde aan onderdanen of medestanders van de vijand. Tijdens één van deze tochten in 1302, durfden kapers uit Nieuwpoort, Damme en Biervliet het aan met hun boten de haven van Nortmouth, Engeland, binnen te varen en er uit een door hen nagezeten schip, 46 zakken en 2 "pockets" wol, behorend aan handelaars uit Florentië, te roven.

De Nieuwpoortenaars en andere Vlaamse piraten vergrepen zich ook aan schepen en ladingen van de Engelsen zelf. Dit was een overtreding van het toen geldend maritiem recht, aangezien Vlaanderen met Engeland niet in oorlog was. Zo hadden Nieuwpoortse zeelui op een bepaald ogenblik de kogge "Emont de Fowie" uit Fowey, nabij Plymouth, op zee gekaapt en naar het Zwin opgebracht, als zijnde gewonnen op de vijand, want haar lading bestond inderdaad uit wijn en zout. Op verzoek van de stuurman van het schip, grepen de vijf goede steden van Vlaanderen, namelijk het verbond van Brugge, Gent, Ieper, Rijsel en Douai, in en deden in Sluis het vaartuig met zijn lading, aan de eigenaars teruggeven, wat door een akte van restitutie van 7 juni 1303 geregeld werd.

Onder voorwendsel van de strijd op zee tegen de Fransen, blijken de Nieuwpoortenaars nog andere koopvaarders aangevallen en beroofd te hebben. Op verzoek van de vijf goede steden werden zes Nieuwpoortse stuurlui, die zich aan zulke wandaden schuldig maakten, te Brugge gevangen gezet. Het waren Hannin Nederlant, Richard Wasebeen, Tirri de Man, Clais de Zoemer, Danekin Droghebroec en Coppin Quaetspel, van wie de namen nog in andere dokumenten uit die tijd voorkomen. OP 25 juni 1303 zagen de schepenen en de ganse gemeenschap van de stad Nieuwpoort zich verplicht de verbintenis aan te gaan tot 3000 pond parisis uit te keren als schadevergoeding aan de beroofden, voor zover dit mocht vereist zijn. Wie de benadeelden waren, weten we evenwel niet (1).

De vijandelijkheden tussen het graafschap Vlaanderen en de Franse monarchie, waren in 1303 hervat en zouden, afgezien van een korte wapenstilstand, tot eind augustus 1304 worden voortgezet. De Vlamingen streden ondertussen in Zeeland, tegen graaf Jan I van Avesnes, de bondgenoot van Filips de Schone en tegenstrever van het geslacht Dampierre. De Nieuwpoortenaars namen geen deel aan de drie op elkaar volgende maritieme expedities in de Zeeuwse wateren, met uitzondering van Willem van der Nieuwerpoort en Jan Blancard, die als schippers, aan de laatste van die tochten deelnamen.

Wel zien we ze op zee verder aan kaapvaart doen, vooral ten nadele van de Fransen en hun medestanders. Zo wisten in 1304 vier Nieuwpoortse stuurlui, namelijk Willem de Man, Willem Willemszone, Clais Schede en Clais Hue, bijgestaan door hun vennoten, op zee de hand te leggen op een schip, dat de goederen vervoerde van Pierron de Barbari en Jehan de le Ferrière, kooplieden uit Normandië, en naar de IJzerhaven op te brengen. Jan van Namen, die toen het politiek oppergezag in Vlaanderen uitoefende, verklaarde in een mandement van midden september 1304 de gekaapte lading, als goede prijs gemaakt op de vijand, te aanvaarden. Hij beval de door hem aangestelde klerk in zijn naam een derde van de opbrengst van de buit te innen, de twee overige derden toekomend aan de kapers. In het desbetreffende stuk wordt het buitgemaakte schip "la neef Robrecht Poulin" geheten, blijkbaar naar de naam van zijn stuurman. Naderhand zou de rechtmatigheid van de kaping door de beide eigenaars in het geding gesteld worden.

Voor de Vlamingen was de derde expeditie in Zeeland faliekant uitgevallen, gezien op 11 augustus hun zeestrijdkrachten verslagen werden door de Frans-Hollandse vloot in de Gouw, de zeearm vóór Zierikzee.

Ook vond enkele dagen later tussen de Vlaamse effectieven en het Franse leger een militaire confrontatie plaats bij de Pevelenberg, in de streek van Rijsel. De eerstgenoemden trokken zich weliswaar voor de vijand terug, maar het was om zich te hergroeperen en later met een nog grotere en beter uitgeruste strijdmacht opnieuw te verschijnen.

Een botsing bleef evenwel uit, daar beide partijen, nabij Rijsel, in afwachting van vredesbesprekingen, er toe kwamen een voorlopig bestand met elkaar te sluiten. Het wapenbestand werd gevolgd door de kapitulatie van Rijsel en Douai, die alzo in de handen van de Franse troepen vielen. In het kader van het bestand gingen de Vlaamse gemeenten, in de loop van de maand maart 1305, tegenover de rondtrekkende gezanten van de Franse koning de verbintenis aan zich te voegen naar het nog af te sluiten vredesverdrag. Daartoe werden o.m. ook de vertegenwoordigers van Veurne-Ambacht en de steden Veurne en Nieuwpoort opgeroepen naar Poperinge.

Het vredesverdrag werd omstreeks 23 juni 1305 te Athis-sur-Orge, streek van de Seine en de Oise, getekend, met goedkeuring van Robrecht van Bethune. Deze was dat jaar, na het overlijden van Gwijde van Dampierre, graaf van Vlaanderen geworden. De bepalingen van het verdrag waren voor de Vlamingen uiterst zwaar, daar ze op een bestraffing neerkwamen. Naast de hoge bedragen aan boeten en renten, was er het in pand geven van de kasselrijen Rijsel, Douai en Bethune aan de Franse koning, alsook de bezetting van de kastelen van Kortrijk en Kassel door Franse garnizoenen. Het graafschap Vlaanderen evenwel werd als leen, staande onder de suzereiniteit van de Franse kroon, opnieuw autonoom. Nog dezelfde maand kon Robrecht van Bethune naar Vlaanderen terugkeren om het gezag in handen te nemen. Twee jaar later zien we de gezanten van Filips de Schone Vlaanderen rondreizen, om er in de steden, de eed op de naleving van het vredesverdrag te registreren. Op 26 juli 1307 waren ze te Veurne en te Nieuwpoort, waar de schepenen, in naam van de ganse gemeenschap, de vereiste eed aflegden, wat door de gezanten werd geakteerd.

Uit de volmachtsbrief, in het Frans gesteld, toen door de Nieuwpoortse wethouders uitgereikt, vernemen we de namen van degenen, die de eed aflegden, nl. Pieter van de Wiele, Willem Scutelare, Jehan Waerdin, Jehan Colpart, als schepenen, en Gilebert Alout, Boudewijn Ammin, Pieter Maes en Willem de Daervere als "jurés" (gezworenen).

Na het vredesverdrag van Athis werd onmiddellijk gestart met de inning van de geldsommen, die aan de Franse koning verschuldigd waren. De stad Nieuwpoort droeg daarin het hare bij in de jaren 1306 en 1307. In de loop van 1308, toen Filips de Schone, gans eenzijdig, het bedrag van de rentegevende boete fors verhoogde, vóór de afkoop van de helft van de rente zelf, weigerden de Vlamingen voorlopig alle verdere betalingen. Tijdens onderhandelingen daarover op 1 november te Beauvais, waaraan de graaf ook deelnam, kwam de Franse koning er toe zekere toezeggingen te doen en een minder strakke houding aan te nemen.

Als bijdrage in de algemene kosten van de grafelijke reis, betaalden Veurne-Ambacht, Nieuwpoort en Lombardsijde elk

(1) Door een akte van 1 augustus 1303 verbonden zich ook acht Lombardsijdse stuurlui ertoe ca. 100 Engelse ponden te betalen aan Remonde van der Broye, als vergoeding voor de aan hem toegebrachte schade.

hun aandeel en dit voor de eerste maal op basis van een vastgesteld "transport" (verdeelsleutel).

Niettegenstaande de te Beauvais gevoerde besprekingen niet tot onmiddellijke tastbare resultaten leidde, wist de graaf, in februari 1309, de Vlaamse steden toch te overtuigen het aangepaste vredesverdrag te aanvaarden. Zo kon hij naar Parijs gaan om er met de koning de overeenkomst daadwerkelijk af te sluiten.

Ook in de bekostiging van deze reis droegen Nieuwpoort en Lombardsijde het hunne bij, op basis van genoemde schaal. Na de bekrachtiging van dit vredesverdrag, bekwam Nieuwpoort, op 11 mei 1309, voor de gemeente de kwijtschelding van alle belastingen en tienden, drukkend op de individuele personen en bezittingen, opgelegd door de koninklijke kamer van Rijsel. Uit de desbetreffende brief van Filips de Schone kunnen we niet achterhalen over welke geldelijke lasten het hier juist ging.

In die tijd zien we de Nieuwpoortse stadsklerk, Simon van den Uutlate, optreden als procureur van Veurne-Ambacht bij de nieuwe vredesbehandelingen. Voordien was hij reeds ontvanger geweest van de gelden, geheven voor de likwidatie van de maritieme expeditie tegen Zierikzee.

In 1309 en volgende jaren betaalde de gemeente verder haar aandeel in de boete- en losgelden of de renten ervan, verschuldigd aan de Franse monarchie.

De geldelijke lasten opgelegd aan de Vlaamse steden en kasselrijen bleven even zwaar, ook nadat graaf Robrecht van Bethune op 11 juli 1312 te Pontoise het beruchte akkoord van die naam sloot. Daardoor kreeg hij in ruil voor de afstand van de steden Rijsel, Douai en Orchies met hun territoriale omschrijvingen, de beschikking over de helft van een aan de koning toegewezen rente van 20.000 pond parisis. De Vlamingen betaalden voortaan hun respectievelijk aandeel in deze geldelijke verplichting aan de graaf, die er aldus zelf van genoot. Inzake deze jaarlijkse storting was de bijdrage van Nieuwpoort nogmaals berekend op basis van de toen geldende verdeelsleutel. Deze verdeling noemt men "het transport van 1312".

Na de vrede van Pontoise zag Robrecht van Bethune in dat zijn toestand meer en meer begon te lijken op die waarin zijn vader zich in 1297 bevond, o.m. omdat de Franse koning nog steeds de militaire bezetting van het kasteel te Kassel niet wou opheffen. In juni 1314 richtte de graaf een verklaring van leenopzegging aan zijn suzerein, wat een nieuwe oorlog voor gevolg kon hebben. Zover kwam het evenwel niet.

Op 29 november 1314 stierf Filips de Schone. Zijn opvolger Lodewijk X, bijgenaamd "le Hutin" (de twistzoeker) slaagde er tijdens zijn kortstondige regering niet in Robrecht van Bethune tot onderwerping te dwingen, zelfs niet onder bedreiging van een nieuwe inval in Vlaanderen. Daarom kon hij moeilijk anders doen dan ingaan op het voorstel van de graaf tot sluiting van een wapenbestand, waarvan de duur tot 1 augustus 1316 zou worden verlengd.

Gedurende de laatste maanden van dat bestand, werd door de stad Brugge een oorlogsvloot uitgerust, bestaande uit 14 schepen en voorzien van een krijgsmacht van 630 man, geleverd en bewapend door de plaatselijke rijke poortersgemeenschap, evenals door de verschillende ambachten. De eigenlijke scheepsbemanningen bestonden uit "meesters" (stuurlui) en hun "sciplieden" (bootsgezellen). Genoemde vloot zou in de zomer van 1316 uitgevaren zijn en daarvan moet de graaf op de hoogte geweest zijn. Wat haar opdracht was, vernemen we niet. We mogen evenwel veronderstellen dat het ging ofwel om een rooftocht in zee, want dat jaar heerste er hongersnood in Vlaanderen, ofwel om een expeditie in het gebied van het Zwin en de Honte of Westerschelde, gericht tegen een Hollandse vloot, die aldaar opereerde. Tot enig treffen schijnt het evenwel niet te zijn gekomen.

Hoe dan ook, in de onderneming hadden ook sommige Nieuwpoortse zeelui hun aandeel, vermits vier van de veertien meesters afkomstig waren van de IJzerhaven, namelijk Hannin Nederlant, Richard Wasebeen, Clais Sceede en Jan Sceede. Elk van hen voerde het gezag over een groot schip en de vier eenheden samen telden 225 man aan strijdkrachten. Het is echter niet uitgesloten dat er zich onder de tien andere "meesters" nog enkele Nieuwpoortse stuurlui bevonden, daar de rekening van de Brugse vlootuitrusting de herkomst van de scheepskapiteins niet aanduidt.

Op 1 september 1316 sloot regent Filips V de Lange, broer van Lodewijk X en later Franse koning, een nieuw vredesakkoord, in aansluiting met de vroegere aangegane overeenkomsten sinds 1305. Daarbij werden nogmaals de Vlaamse steden, waaronder Nieuwpoort, betrokken, vertegenwoordigd door hun "procureurs".

Filips V, die in 1316 koning werd en tot 1322 regeerde, zou er tenslotte in slagen de graaf van Vlaanderen tot volledige onderwerping te dwingen. Dit gebeurde op 5 mei 1320, toen Robrecht van Bethune ten lange laatste toch besloot zijn suzerein te Parijs hulde te brengen. Deze verzoening werd gevolgd door het huwelijk van Lodewijk, later bekend als Lodewijk II van Nevers, kleinzoon van de graaf, met Margareta, dochter van de koning.

In de loop van 1322 stierven zowel Filips V als Robrecht van Bethune. Tussen beide sterfgevallen in, overleed ook de oudste zoon van de graaf, Lodewijk van Nevers. Diens broer, Robrecht van Kassel, was evenwel nog in leven. Karel IV, de nieuwe koning van Frankrijk, wees echter niet laatstgenoemde aan als opvolger van Robrecht van Bethune, maar wel Lodewijk van Nevers, zoon van Lodewijk.

Robrecht van Kassel diende zich tevreden te stellen met de uitbreiding van zijn bijleving of "apanage". Naast het genot van de stad Kassel, met haar kasteel en de kasselrij, wat hij vroeger reeds gekregen had, ontving hij nu nog een reeks andere domaniale steden en gebieden in westelijk Vlaanderen, evenals een aandeel in de nog steeds lopende oorlogsschatting, het

"transport" van 1312. Een gedeelte van dit laatste werd voor hem voorlopig belegd onder de vorm van de verpanding van de stad Nieuwpoort met het aanhorig domein, de stad Sint-Winoksbergen, de kasselrij van die naam en het land van Deinze. Het akkoord, dat reeds vroeger in dit verband getroffen werd, bepaalde uitdrukkelijk dat het pand afgelost moest zijn binnen acht jaar na de dood van graaf Robrecht van Bethune. Dit kon gebeuren door de som, die het vertegenwoordigde, door een andere belegging te vervangen. De regeling in haar geheel werd "partage de Flandre" geheten.
Niettegenstaande de koninklijke beslissing was de nieuwe graaf, Lodewijk van Nevers, niet erg ingenomen met de belangrijke bijleving ten voordele van zijn oom. Hij legde daarom in het begin van zijn regering Robrecht van Kassel heel wat moeilijkheden in de weg. Laatstgenoemde wilde inderdaad nog steeds gans het graafschap verwerven, om zo de plaats van zijn neef in te nemen. Eerst in 1324 week Lodewijk van Nevers voor de aanmaningen van zijn Franse suzerein en hief hij de beletselen op in verband met de in pand gegeven domeinen, waaronder de stad Nieuwpoort. Pas dan kon Robrecht van Kassel aldaar in het genot van zijn rechten treden.

In 1324 werd Robrecht van Kassel de nieuwe heer te Nieuwpoort. Hij mocht er zowel de domaniale als de souvereine rechten uitoefenen. De opbrengst van de tollen, de grondcijns, genaamd 's gravenlandschuld en het aandeel in het transport van 1312 kwamen er hem toe. Ook was hij het die te Nieuwpoort, vanaf voornoemd jaar, de poortbaljuw en de tollenaar aanstelde en er de schepenmandaten jaarlijks liet vernieuwen.

C. De Kasselse periode (1324-1350)

In de loop van 1327 drong Lodewijk van Nevers er bij hem op aan, een begin te maken met de teruggave van de in pand gegeven domeinen Bergen-Ambacht, het land van Deinze en de stad Nieuwpoort met aanhorigheden. Wegens het verzet van zijn oom en de toenmalige beroerten aan de kust, namelijk de opstand van de Kerels, kwam daarvan niets terecht.

Als gevolg van deze beroerte, waarbij ook Robrecht van Kassel betrokken was, besloot de graaf de wijk te nemen naar Frankrijk. Hij zou er aan de zijde van zijn suzerein, eerst Karel IV en, daarna, vanaf 1328, Filips VI, het tegen de Vlaamse rebellen opnemen. Deze werden op 23 augustus 1328 bij Kassel verslagen.

Robrecht van Kassel stierf op 26 mei 1331, zonder dat de graaf er in geslaagd was met hem tot een akkoord te komen inzake de teruggave aan het graafschap van de in pand gegeven gebieden.

Na Robrecht van Kassel was het zijn weduwe, Johanna van Bretagne, die, in haar hoedanigheid van moeder van de twee minderjarige kinderen gesproten uit haar huwelijk, Jan en Yolande, het beheer had over de Kasselse "apanage" en het in pand gehouden gebied. Toch was er een ingrijpen van de Franse koning nodig geweest om haar daarvan in het genot te stellen, daar Lodewijk van Nevers tegen deze opvolging verzet had aangetekend. Pas op 10 maart 1332 greep de plechtigheid plaats, waarbij Johanna van Bretagne, in naam van haar kinderen, aan de graaf hulde bracht.
Kort daarop overleed haar zoon Jan en opnieuw stelde Lodewijk van Nevers pogingen in het werk om terug in het bezit te treden van het domein van zijn overleden oom, echter steeds zonder resultaat.

Wel ondervond de magistraat van Nieuwpoort allerlei moeilijkheden op juridisch gebied in haar betrekkingen met de gemeente Lombardsijde en met de overheid van Veurne-Ambacht. Dat blijkt uit een drietal klaagschriften, die ze in 1334 daarover bij de "vrouwe" van Kassel instuurde.

De moeilijkheden met de magistraat van Veurne-Ambacht betroffen vooral de taxatie van het grondbezit in de kasselrij en dus de bevoorrechting van de Nieuwpoortse ingezetenen aldaar. In 1334 werd de procedure ingezet om dit geschil te doen beslechten vóór het Parlement van Parijs, het koninklijk gerechtshof in Frankrijk. Meer dan het aanhangig maken van het desbetreffende proces en het uitstellen ervan kwam daarvan niet terecht. Wel weten we dat dit alles gebeurde door toedoen van de koning langs zijn baljuw van Amiens. We kennen ook de naam van de "procureurs", die in deze zaak en andere rechtszaken de stad Nieuwpoort vertegenwoordigden, en dit dank zij een, in het Frans gestelde, schepenbrief van januari 1334.

In 1336 werd van de nalatenschap van wijlen Robrecht van Kassel een ontwerp van schatting opgesteld, maar van de regeling van het geschil zelf daarover kwam er steeds niets in huis. Er dreigde inderdaad toen oorlog tussen de Franse en Engelse koningen. Dat conflict, later genoemd de Honderdjarige Oorlog, barstte uit in oktober 1337, toen Edward III, koning van Engeland, de troon van Frankrijk voor zich opeiste. In de beginfaze van deze strijd zou ook het graafschap Vlaanderen betrokken worden.

Door het aanslepen van de Kasselse kwestie, vroeg Johanna van Bretagne, in haar hoedanigheid van voogdes van haar dochter Yolande, en zelf staande onder de voogdij van twee, door de Franse koning aangestelde "gardians" (voogden), in 1337, aan deze laatste van haar taak te worden ontlast. Dat kon slechts

gebeuren door haar dochter, geboren in 1326, in 1338 meerderjarig te laten verklaren. In januari 1339 verklaarde de Franse vorst, Filips VI, in het Parlement deze meerderjarigheid te erkennen, maar voegde er aan toe dat Yolande geen enkel geding kon doen inzetten tegen Lodewijk van Nevers, zolang ze niet door hem als "vrouwe" van Kassel was erkend.

Pas einde 1339 of begin 1340, toen ze aan Hendrik IV, graaf van Bar, was uitgehuwelijkt, kon Yolande in het genot treden van de "apanage" van wijlen haar vader, evenals van het in pand gegeven gebied, waaronder het domein te Nieuwpoort.

Lodewijk van Nevers was, onder druk van de drie opstandige steden, Gent, Brugge en Ieper, reeds in het begin van 1339 naar Frankrijk moeten vluchten, waar hij zich als getrouw vazal schaarde aan de zijde van zijn suzerein, koning Filips VI van Valois. De politiek van Jacob van Artevelde, de Gentse leider, en van de drie genoemde grote gemeenten, had het toen in het graafschap op het beleid van de graaf gehaald.

Na een kortstondige periode van neutraliteit in het Frans-Engels conflict, kwam het in 1340 tot een verbond tussen Vlaanderen, geleid door Jacob van Artevelde, en Edward III, de koning van Engeland, wat zoveel als oorlog met de Franse monarchie betekende. Alhoewel Hendrik van Bar, de echtgenoot van de "vrouwe" van Kassel, de zijde koos van Filips VI, verbonden de drie goede steden van Vlaanderen zich ertoe hem en zijn vrouw hen niet te storen in het genot van hun "apanage" en domein in het graafschap, wat dus ook voor Nieuwpoort gold.

Hendrik van Bar stierf einde 1344 of begin 1345. Yolande van Kassel, zijn weduwe, was toen 18 jaar en moeder van twee kinderen, Edward en Robrecht, respectievelijk vier en drie jaar oud. Na de dood van de graaf van Vlaanderen, die op 26 augustus 1346 in de slag bij Crécy sneuvelde, zou ze nog tot 1350 in het genot blijven van het domein te Nieuwpoort.

Lodewijk van Male, de nieuwe graaf, stelde daaraan toen eigenmachtig een einde, nadat hij uit Frankrijk in zijn vorstendom teruggekeerd was en dit door zich van de stad meester te maken. Voordien had hij, op 25 november 1348, met de Engelsen, die sinds 1347 Calais bezetten, vrede gesloten te Duinkerke. Daarmee zette hij zijn neutraliteitspolitiek in de aan gang zijnde Honderdjarige Oorlog voorgoed in. Niettemin betekende de Engelse maritieme en militaire aanwezigheid te Calais een potentieel gevaar voor westelijk Vlaanderen en Nieuwpoort, wat evenwel pas veel later tot uiting zou komen.

D. De reïntegratie en de ramp van 1383

Lodewijk van Male, die zijn vader, Lodewijk van Nevers, in 1346 als graaf van Vlaanderen was opgevolgd, kon na zijn terugkeer in 1348 in zijn vorstendom er zijn gezag nagenoeg overal herstellen. Aan de gemeenten, die zich onderwierpen, verleende hij genade voor hetgeen ze onder de regering van zijn vader misdeden. Hij erkende tevens officieel hun vrijheden, voorrechten en "costumen".

Met als doel het aan zijn nicht Yolande in pand gegeven domein te recupereren, stelde hij ridder Filips van Haveskerke aan als ruwaard (stadhouder) te Nieuwpoort. De eerste kontaktname van deze grafelijke officier verliep niet te best. Hij kwam er in conflict met het "korps" (de gemeente), geleid door de magistraat, aangesteld door de "vrouwe" van Kassel en Bar. Nadat hij een poorter, geheten Michiel Danin, in hechtenis nam om hem te voeren "daer hi wilden in vanghenessen", gaf de graaf hem op 30 augustus 1349 het bevel de aangehoudene terug in vrijheid te stellen en wel "staphans zonder letten". Dit had voor gevolg dat Filips van Haveskerke van zijn opdracht te Nieuwpoort ontheven werd, om aldaar door een andere grafelijke vertegenwoordiger te worden opgevolgd.

Op 5 augustus 1350 gelastte Lodewijk van Male ridder Hugo van Halewijn als ruwaard, ontvanger en baljuw, in zijn naam, te Nieuwpoort en te Sint-Winoksbergen op te treden en er de hand te slaan aan het domein. Yolande van Kassel en Bar weigerde immers met de graaf tot een akkoord te komen inzake de overname ervan. Op 11 augustus werd door de vorst aan genoemde ruwaard de opdracht toevertrouwd, in diens naam, de stedelijke en ook de gewestelijke voorrechten in de beide betrokken gemeenten te gaan bezweren.

Tenslotte kwam Lodewijk van Male zelf naar Nieuwpoort, om er, als heer, persoonlijk de eed inzake de erkenning van de privilegies, vrijheden en "costumen" van de stad af te leggen, de mandaten van de schepenen te vernieuwen, de eed van getrouwheid van de nieuwe wethouders af te nemen en te beloven de gemeente tegen de gravin van Bar en erfgenamen te verdedigen. Van deze beslissing en verbintenis bestaat de oorkonde nog, die op 1 september 1350 ter plaatse door de graaf verleend werd, in tegenwoordigheid van de leden van zijn gevolg, waaronder ook ridder Hugo van Halewijn.

Lodewijk van Male stelde ook een einde aan het geschil tussen Nieuwpoort en ridder Filips van Haveskerke, in verband met de aanhouding van Michiel Danin en andere Nieuwpoortse burgers het jaar voordien. Tevens regelde hij de kwestie aangaande de nog door de stad verschuldigde bezoldiging aan de gewezen ruwaard. Na verhoor van de beide partijen, velde de graaf in deze laatste zaak op 17 januari 1351 een vonnis. Dit bestond in

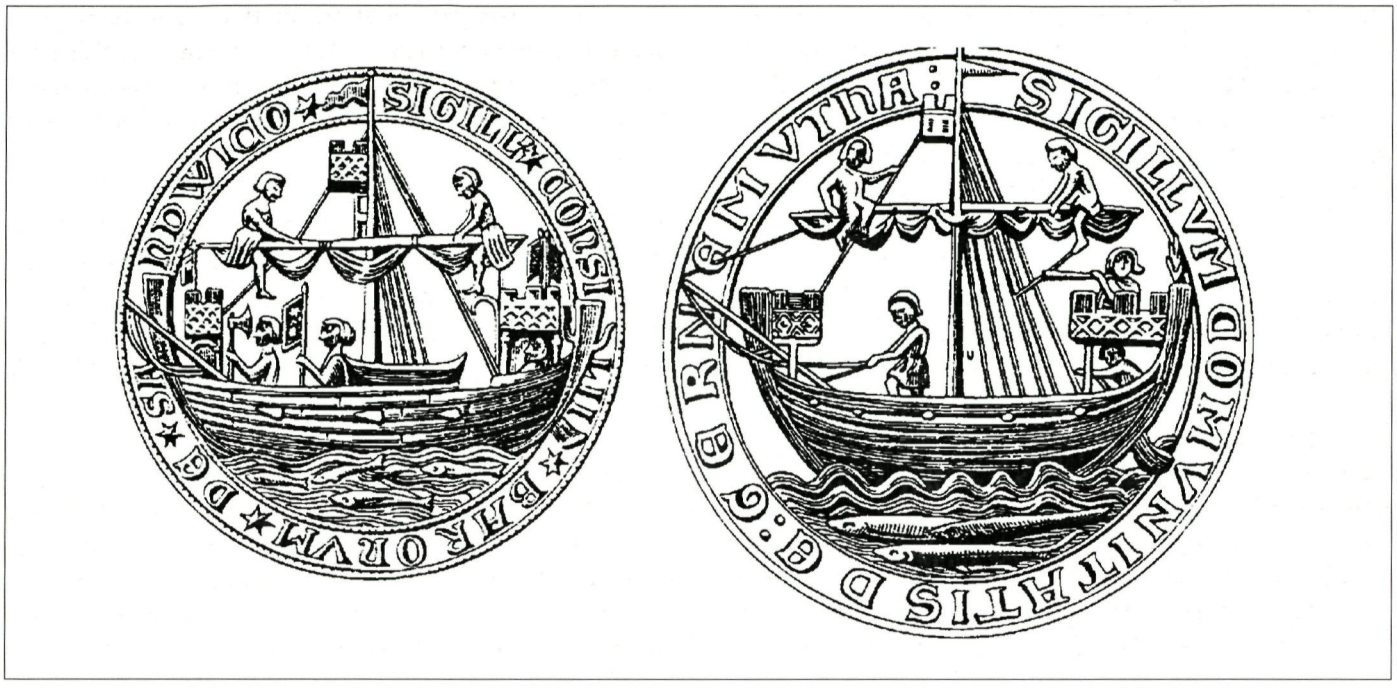

Fig. 53. Zegels van de havensteden Sandwich (links) en Great Yarmouth (rechts).
Beide zegels, die een duidelijke overeenkomst vertonen, beelden elk een voor de oorlog of voor de kaapvaart op de visserij- of haringgronden uitgerust zeilschip af. Beide vaartuigen zijn doorbalkt en voorzien van een voor- en achterkasteel op stutten. Het schip van Sandwich heeft bovendien een jol of slabbert aan boord. (H. Ewe, Schiffe auf Siegeln, Bielefeld-Berlin, 1972, p. 186, nr. 170 en p. 212, nr. 221)

de verzoening tussen de betrokkenen, mits de uitkering door de gemeente van een vergoeding van 40 "florins d'or à l'escu" (gouden florijnen) aan genoemde ridder.

Vanaf zijn machtsgreep zien we Lodewijk van Male te Nieuwpoort in de praktijk in al zijn heerlijke rechten hersteld. Na een tijd legde Yolande, de gravin van Bar, zich bij deze toestand neer. In mei 1352 aanvaardde ze daaromtrent een minnelijke schikking, waardoor ze in het genot van de eigenlijke "apanage" van wijlen haar vader bleef, en waartoe o.m. de steden Kassel, Duinkerke en Grevelinge behoorden. In het voormalige in pand gegeven gebied van Bergen-Ambacht en Nieuwpoort, evenals in Veurne-Ambacht, mocht ze verder onder de vorm van renten haar deel in het "transpoort" van 1312 blijven heffen. Voor Nieuwpoort betekende dit een jaarlijkse bijdrage van 50 pond parisis.

Na het herstel van zijn heerlijk gezag, oefende Lodewijk van Male te Nieuwpoort als graaf voorgoed opnieuw al de vorstelijke prerogatieven uit. Hij streek er de inkomsten van de tollen op, benoemde er de schepenen en liet er zich in met de problemen inzake het rechtswezen, de economie, de haven en het waterwegennet. In 1357 lichtte hij er een contingent van 50 "goede, rike, starke ende scamele sergante" (soldeniers), bestemd voor de aflossing van de troepen- en vlootmacht, die het jaar voordien bij de belegering en verovering van Antwerpen was ingezet. Dat contingent moest samen met andere manschappen, gelicht te Duinkerke, Zuidkote en Lombardsijde, te Sluis worden ingescheept.

Het is bekend dat onder de regering van Lodewijk van Male, Vlaanderen een periode van betrekkelijke welvaart beleefde, waarvan blijkbaar ook Nieuwpoort profiteerde. De graaf volgde immers verder zijn vruchtbare neutraliteitspolitiek in het conflict tussen Engeland en Frankrijk. Het huwelijk, in 1369, van zijn dochter Margareta met Filips, later bijgenaamd de Stoute, hertog van Bourgondië en jongere broer van de Franse koning Karel V, deed daaraan geen afbreuk.

Moeilijkheden in Vlaanderen ondervond de graaf pas op het einde van zijn regering en wel met Gent, wegens de opstandige beweging aldaar, als gevolg van het verval van de lakenindustrie. De ontevredenheid van de wevers en volders leidde in deze stad in 1379 naar een eerste uitbarsting. Aanleiding daartoe was het verzet van Gent tegen de aanleg van een verbindingskanaal tussen het Zwin en de Schelde door de Bruggelingen.

De Gentse Witte Kaproenen (stadswachters), onder leiding van Jan Yoens, stelden toen een einde aan de ingezette graafwerken, wat door de opstand van de stad zelf gevolgd werd. De oproerige Gentenaars brachten daarop zowel te Brugge als te Ieper de wevers aan de macht. De rebellen onderwierpen vervolgens de kleinere steden, waaronder Nieuwpoort. Zo is het te verklaren waarom Martin Trioel, de Nieuwpoortse poortbaljuw, van eind 1379 tot begin 1380 uit de stad afwezig was. Eens de vrede tijdelijk hersteld, zien we de genoemde officier te Nieuwpoort terug in dienst en dit midden februari tot begin mei 1380. Daarna was er opnieuw een onderbreking, als gevolg van nieuwe sociale beroerten, eerst te Gent en daarna ook te Brugge.

In mei stelden de oproerige Gentenaars voor aan de Bruggelingen om de grafelijke vesting Dendermonde aan te vallen.

Tussen de twee groepen grepen daarover achtereenvolgens in de Duinenabdij en te Nieuwpoort onderhandelingen plaats. Dit verklaart waarom op dat ogenblik in deze laatste stad Brugse strijdkrachten lagen en de Brugse leiders er de Gentse afvaardiging ontvingen in de halle. Tot een overeenkomst kwam het er evenwel niet, daar in Brugge, de poorters en de ambachten in opstand kwamen en de Gentenaars uit hun gemeente verjoegen.

Van 25 juli 1380 zien we te Nieuwpoort opnieuw een poortbaljuw in functie, nl. Jan Olivier, wat er op wijst dat ook hier het grafelijke gezag was hersteld. Voortaan stond Gent alleen. In januari 1382 kwam Filips van Artevelde er aan de macht, als resultaat van het overwicht van de radicale vleugel van de Gentse opstandelingen. Hij besloot de graaf te Brugge gewapend aan te vallen. Dit gebeurde op 3 mei 1382 op het Beverhoutsveld voor de stadswallen, waar de Gentenaars de overwinning behaalden.

De Gentse zegepraal had een diepe weerslag op gans het graafschap en ook op de toestand te Nieuwpoort. Na 3 mei vinden we in de stad geen grafelijke baljuw meer in dienst, maar wel "enen meester Pieter van Oostbuerch, surgien ende tryakelman" (apotheker), die er door Filips van Artevelde tot "schouthetene" was aangesteld.

Het Gentse bewind over Vlaanderen duurde tot in de loop van november 1382, ogenblik waarop de Fransen, op verzoek van graaf Lodewijk van Male en diens schoonzoon Filips de Stoute, het land binnenrukten. Tot op dat ogenblik blijkt dat een deel van de Vlaamse bevolking de Gentenaars gunstig gestemd was. Nochtans waren sommige Nieuwpoortenaars de graaf trouw gebleven o.a. degenen, die deel uitmaakten van het grafelijk garnizoen te Oudenaarde. Het is zeker dat de contra-revolutie, die zich bij de Franse inval in westelijk Vlaanderen en Ieper voordeed, ook te Nieuwpoort weerklank vond. Wat er ook van zij, de Gentenaars en hun bondgenoten kwamen op 27 november nabij Westrozebeke in botsing met het Franse leger en werden er verslagen. Onder de gesneuvelden telde men naast Filips van Artevelde en talrijke Gentenaars en Bruggelingen, ook Nieuwpoortenaars.

Nieuwpoort zelf werd door een Franse vlootmacht tot overgave gedwongen. Reeds op 30 november 1382 zien we Martin Trioel in de stad terug in dienst als grafelijk poortbaljuw.

Na het herstel van zijn gezag ging Lodewijk van Male in zijn graafschap over tot bestraffing van de rebellen. Van een tweetal Nieuwpoortenaars, die aan de opstand deelnamen, weten we dat ze werden terechtgesteld. Van een tiental anderen werden de goederen verbeurd verklaard, maar daaronder waren er een vijftal gesneuvelden en een viertal, die de wijk hadden genomen. Voor het overige vernemen we dat te Nieuwpoort ook niet-ingezetenen wegens muiterij werden veroordeeld.

De aan gang zijnde repressie werd in de loop van 1383 tijdelijk verstoord door een inval in Vlaanderen, vanuit Calais, van een Engels expeditieleger, onder leiding van Henry Dispencer, urbanistisch (pausgezind) bisschop van Norwich, en gericht tegen het clementische Frankrijk van Avignon. Niettegenstaande het verzet nabij Duinkerke van een inderhaast ingezette troepenmacht, bestaande uit Westvlaamse contingenten, waaronder een uit Nieuwpoort, kon dit Engels leger doordringen tot Ieper. Het belegerde er, samen met de Gentse rebellen, de stad van 9 juni tot 8 augustus 1383. Toen daar een Frans leger opdaagde, keerden de Gentenaars terug naar huis en vertrokken ook de Engelsen, om pas eind september vanuit Grevelinge, via Calais, de wijk te nemen naar hun land.

Tijdens hun opmars en terugtocht langs de kust gingen de Engelsen er overal lelijk te keer en werden heel wat steden en dorpen geplunderd, verwoest en in lichterlaaie gezet, waarbij ook Nieuwpoort het moest ontgelden.

Op 3 oktober 1383 vinden we de poortbaljuw Martin Trioel, die in mei de stad had moeten verlaten, er opnieuw terug in dienst.

Na het herstel van het grafelijk gezag over het Westland rees de kwestie van de teruggave aan de gemeente Nieuwpoort van haar voorrechten en vrijheden, die, als gevolg van de Gentse opstand en de beroerten van 1382, verbeurd waren verklaard. Deze privilegies had men op 28 februari 1383, nog vóór de Engelse inval, op last van de graaf, in de kamer te Rijsel voor onderzoek voorgelegd en dit samen met die van andere steden. In de Nieuwpoortse voorrechten werd toen niets bevonden dat tegen het grafelijk gezag indruiste en de teruggave van die privilegies in de weg stond. Lodewijk van Male stierf evenwel op 30 januari 1384, zonder dat dit doorgang vond. Zijn opvolger Filips de Stoute, hertog van Bourgondië, als gehuwd met Margareta van Male, schonk evenwel in zijn naam en in die van zijn echtgenote, de stad, in mei 1384, genade en bekrachtigde tegelijk de teruggegeven voorrechten en vrijheden van de gemeente.

In 1387 besloot de nieuwe graaf, op aanraden van Jan, heer van Gistel, de stad te laten ommuren en van een kasteel te voorzien. Met de regering van Filips de Stoute begon in de late middeleeuwen, een nieuwe faze in de geschiedenis van Nieuwpoort, de Bourgondische.

Nawoord

De periode in de geschiedenis van Nieuwpoort, die volgt op de verwoesting van de toen nog open stad door de Engelsen in 1383, tot aan de mislukte belegering van de versterkte plaats door de Fransen in 1489, kunnen we grosso modo de Bourgondische periode noemen. Ze omvat heel de duur van de regeringen van de hertogen van Bourgondië tot aan de troebelen onder Maximiliaan van Oostenrijk.

Over Nieuwpoort in dat tijdvak vernemen we heel wat uit de rijke archivalia van die stad, die in 1914 gered werden dankzij de toenmalige secretaris Th. Dobbelaere. De stadsrekeningen, charters en allerlei andere documenten, aangevuld met documentatie uit andere archieven, waaronder de baljuwsrekeningen en de kadastrale registers van 's gravenlandschuld, lichten ons daarover omstandig in. Ze geven ons een idee van problemen van allerlei aard, waaronder de steeds terugkerende financiële moeilijkheden en de betrekkingen met Veurne-Ambacht, Lombardsijde en Ieper.

De ommuring van de stad, waaruit de agglomeratie enigszins verkleind te voorschijn kwam, duurde van 1389 tot 1406. Voortaan was Nieuwpoort niet alleen omzoomd door wallen en kanalen, maar ook geflankeerd door een hertogelijk kasteel met als donjon de toren van de voormalige Sint-Laurentiuskerk. Deze was na de ramp van 1383 als tweede parochiekerk opgeheven en ter beschikking van hertog Filips de Stoute gesteld. Overigens blijkt de O.L.Vrouwkerk, als enige parochiale kerk, in 1394 door brand geteisterd geweest te zijn, wat wellicht haar wederopbouw in gotische stijl kan verklaren. Voortaan was Nieuwpoort niet alleen een havenstad en een marktplaats, die aan belang won, maar ook een garnizoenstad met een militaire geschiedenis.

Het kadastrale register van 's gravenlandschuld uit de periode 1404-1406 toont aan dat de bevolking toen op een normaal peil gekomen was, evenals de bewoning binnen de stad, met uitzondering van het "polderkin" of kleine binnenpolder in de noordwestkant van de ommuurde agglomeratie. Er was echter nog een zekere wildgroei ten oosten van de stad in de wijk "het Coolhof".

De groeiende economische betekenis van Nieuwpoort in de loop van de 15de eeuw was in de eerste plaats te danken aan de uitbreiding van het haringbedrijf. Dit werd geïntroduceerd aan de Vlaamse kust door de techniek van het kaken van de Noordzeeharing in tonnen op zee door de vissers zelf. Na 1400 was er evenwel tot 1419 eerst een langdurige periode, waarin de regering van hertog Jan zonder Vrees allerlei moeilijkheden in de weg legde voor de aanvoer van gekaakte Noordzeeharing, omdat die als "contrefait" aangezien werd. Tevens ontpopten de Vlaamse, waaronder in de eerste plaats de Nieuwpoortse, vissers zich tot geduchte zeerovers of kapers. De oorlogstoestand op zee zette hen er als "corvers", die gesteurde korfharing van de vroege haringvangst uit de Noordzee aanvoerden, toe aan.

Eenmaal in 1420 het nieuwe kaakharingbedrijf door de overheid erkend was, begonnen de schepenen van Nieuwpoort nog meer dan vroeger aandacht aan de goede toegankelijkheid en de accomodatie van de haven te besteden. Die werd vanaf 1417 vóór de stadsmuur aan de oever van de "dam" geleidelijk voorzien van een echte kaai, waarop de kleine kaaipoorten, waaronder de "cranepoorte", uitgaven. Eenmaal voltooid, werden daar door de vissers de op zee geproduceerde tonnen kaakharing en "molue" of gezoute kabeljauw gelost en opgeslagen.

Vanaf 1424, en vooral in de periode 1428-143, voerde de gemeente grote werken tot verplaatsing, verdieping en rechttrekking van de vaargeul in de haven uit, o.a. door het vernieuwen van de havendijk en het aanleggen van "veldammen" of aanplempingen. Het doel, dat daarbij zogezegd nagestreefd werd, was niet meer of minder dan het bekomen van een heel nieuwe haveninfrastructuur. Dit hield overigens ook werken aan de overkant van de haven in, waar zich de "Lombaerdye caye" bevond en een "houtin hoofd" aangelegd werd. De stad pachtte nog steeds, telkens voor een periode van drie maal negen jaar, de Diederic Volkeravenspolder of "hem" van de Sint-Pietersabdij van Oudenburg, steeds voor de aanleg van zaten voor schepen en voor het winnen van zoden voor de versteviging van dijken en "veldammen". In deze werken werd ook het "polderkin an den vestedyc" nabij de "Stegherporte" of Westpoort betrokken. Het plan om er een binnenhaven aan te leggen werd toen voorgoed opgeheven, aangezien de bodem ervan verkaveld en voor bewoning opengesteld diende te worden. Wat wel tot stand kwam aan het uiteinde van de havendijk, voorbij de kleine vuurboet, was een "duker" die in zee liep. Voortaan zorgde de gemeente daar en langs de vaargeul voor een degelijke en goed onderhouden signalisatie, bestaande uit "bomen" of palen, met bovenop een ton.

De snelle opgang van de kaakharingindustrie aan de Vlaamse kust verwekte in de visserijwereld een hele revolutie inzake techniek, arbeid en kapitaal. Voortaan oefende de stuurman op zee zijn visserijbedrijf niet alleen meer uit met vennoten die in de winst deelden, maar ook met "huerknapen". Hij werd ook afhankelijker van een waard, die voor de verkoop van zijn kaakproduct instond en voor de financiering van het bedrijf de nodige middelen leverde. Overigens evolueerde ook het haringschip van "corver" of korfschip tot haringbuis. Dit is een scheepstype, waarvan voor het eerst omstreeks 1450 sprake is en waarvoor de koopvaardijbuis als voorbeeld gediend had. In de uitrusting van de haringbuizen speelden op den duur de waarden de hoofdrol, totdat ze na 1500 meer en meer als reders zouden optreden.

Het ligt voor de hand dat dit alles soms met misbruik vanwege de waarden ten overstaan van stuurlui gepaard ging, meer bepaald in verband met de gevraagde commissiebrieven. Toch droeg het waardschap ten zeerste bij tot de bloei van de

Nieuwpoortse economie, zoals de ambachten en de neringen allerhande. Die ontvingen meestal nog vóór 1450 van de schepenen elk een keure, die hen een statuut gaf en het bedrijf reglementeerde. Hierdoor werd ook de taak van de schepenen als wethouders en bestuurders steeds omvangrijker, wat bijna voortdurend financiële problemen opleverde.

De voornaamste bron van inkomsten van de stad Nieuwpoort was, zoals in de andere steden van het graafschap, de verpachting van de "assisen" op het wijn- en het bierverbruik. Daarnaast waren er de verpachting van de stedelijke eigendommen als de markten, de halle, het vleeshuis, de twee buitenpolders en andere bezittingen, evenals die van de zelf gepachte "hems over de havene". Dit kwam neer op de utbating ervan door de pachter of de pachters. Daar tegenover stonden de stijgende uitgaven van de stad voor de bekostiging van allerlei openbare werken als het onderhoud van de haven, de stadspoorten, de bruggen, de twee "vuurboeten" en vooral de ommuring, naast de pensionarissen of het stadspersoneel.

Om aan gereed geld te geraken, verkocht de stad met de toelating van de overheid regelmatig lijfrenten aan particulieren. Dit gebeurde evenwel telkens tegen een hoge interest. Het kwam dan ook - vanaf 1440, maar vooral tijdens de jaren 1445 en 1451 - tot een stijgend, verdoken deficit bij de afhandeling van de stadsrekeningen. Uiteindelijk stelden ook de hertogelijke commissarissen, die belast met het toezicht waren, dit vast. Zij uitten de beschuldiging dat de Nieuwpoortse schepenen gelden, opgebracht door de "assisen", verduisterd hadden. Door een uitgebreid hertogelijk vonnis van 5 april 1452 werden de aangeklaagde wethouders tot terugbetaling aan de stadskas veroordeeld. Door een tweede vonnis van dezelfde datum werden de Nieuwpoortse wethouders ook in het ongelijk gesteld bij een onwettige heffing op de "keute" of drank van die naam, ten voordele van de wederopbouw van de O.-L.-Vrouwkerk. Twee andere uitspraken, uitgaande van de Raad van Vlaanderen en de Grote Raad van Mechelen, regelden nog een reeks betwistingen over de juiste interpretatie van de reglementen betreffende de tolvrijdom van de burgers, de tolheffingen, de rechten van de tollenaar-pachter en het optreden van de schepenen, de baljuw en de kolfdragers in dit verband.

Opvallend is verder de getrouwheid van Nieuwpoort aan hertog Filips de Goede en de bereidheid hem te volgen in zijn binnen- en buitenlandse politiek. Dat was zo tijdens de beroerten in Vlaanderen in 1437 en 1453, toen respectievelijk Brugge en Gent tegen de vorst in opstand kwamen. Ongetwijfeld droeg de aanwezigheid op het kasteel en in de stad van een garnizoen en van een hertogelijke kapitein, die soms ook poortbaljuw was, bij tot deze houding. De Nieuwpoortse bevolking bleef rustig, wat blijkt uit de rekeningen van de poortbaljuw, die alle bewaard bleven.

In het begin van 1459 werd door een "reformatie" de samenstelling van de "wet" of het college van wethouders grondig gewijzigd en herschikt, iets waartegen de betrokkenen zelf aanvankelijk zeer gekant waren. Voortaan zou het college samengesteld zijn uit twee burgemeesters, negen schepenen en twee tresoriers, en was er van de vroegere raden van oud-schepenen geen sprake meer. Dit stelsel zou verder onder het hele Oud Regime zo blijven.

Het ligt voor de hand dat Nieuwpoort gedeeld moet hebben in de luister en de roem van de Bourgondische herfsttij. Dat was althans zo voor de kruistochtplannen en het kruistochtideaal van hertog Filips de Goede. In de periode 1449-1459 was Bertrandon de la Brocquière raadsheer van de hertog en kapitein van Nieuwpoort. Hij is bekend voor zijn relaas van een merkwaardige reis, die hij vroeger, in opdracht van de vorst, doorheen Palestina, het Nabije Oosten, Byzantium en de Balkan gemaakt had. Van 1450 tot 1464 droeg de stad Nieuwpoort ook zorg voor een van de galeien van de hertog, de oorlogsbodem "de groote galeye", bestemd voor de kruistocht in dat laatste jaar.

In 1470 schonk de gemeente aan Karel de Stoute als herinnering aan zijn blijde intrede in de stad op 27 juni, een kostbaar pronkstuk in zilver, namelijk een scheepsmodel met op de lederen hoes de afbeelding van het stadswapen. De hertogen verzamelden inderdaad allerlei juwelen en kunstwerken in edel metaal, wat voor hen ook een belegging vormde. De Nieuwpoortse burgers hadden overigens bijzondere redenen om op te zien naar Karel de Stoute. Een jaar eerder had hij het geldelijk bestuur van de schepenen onder voogdij van een commissie van vier ingezetenen gesteld om een einde aan het financieel wanbeleid te maken.

Onder de regering van deze krijgshaftige hertog bereikte diens vijandschap tegenover Lodewijk XI, de Franse koning, een hoogtepunt. Dit had ook gevolgen voor Nieuwpoort en andere Vlaamse havensteden. De strijd op zee tussen de "leeuw van Bourgondië", zoals Karel de Stoute terecht geheten werd, en de "Franse reuzenspin" maakte immers meermaals dat de vissers door bewapende konvooischepen vergezeld moesten zijn tijdens het jaarlijkse haringseizoen. Daaraan deed ook Nieuwpoort, zoals in 1474, mee met een eigen konvooier. De stuurlui, hun vennoten en huurknapen moesten voor de uitrusting, bemanning, bewapening en bekostiging instaan.

Begin 1477, na de dood van de hertog in de slag bij Nancy, kwam er een einde aan de voogdij over de Nieuwpoortse stadskas. Hertogin Maria van Bourgondië liet toen de terugkeer tot de normale gang van zaken in het financieel beleid van de stad door de beide stadstresoriers weer toe.

De beroerten, die in 1488 na de dood van de vorstin onder het regentschap van haar gemaal, Maximiliaan van Oostenrijk, in Vlaanderen uitbraken en tot uiting kwamen in de opstand van Brugge, betrokken ook Nieuwpoort in het conflict. Franse troepen legden op 20 juni 1389 het beleg voor de ommuurde stad en haar kasteel. Het werd een memorabele belegering, die dank zij de weerstand van de hele Nieuwpoortse bevolking en van de toegesnelde aartshertogelijke troepen onder de leiding van souverein-baljuw Daniel van Praet, na acht dagen opgebroken moest worden. Of dit buitengewone succes uiteindelijk aan het persoonlijke optreden van burgemeester Jan Tulpin en de door hem gemobiliseerde vrouwen te danken geweest zou zijn, zoals kroniekschrijver Jean Molinet beweert, laten we in het midden, hoewel zijn bewering een grond van waarheid kan bevatten. Wat er ook van zij, de stad kwam na de belegering de materiële gevolgen van de bestorming snel boven.

Na 1500 begon de grote bloei van Nieuwpoort, dankzij het samengaan met Oostende en Duinkerke inzake de behartiging van de wederzijdse belangen op economisch en maritiem gebied. Met de troebelen tijdens de regering van koning Filips II in de tweede helft van de zestiende eeuw kwam daaraan een einde.

10. Bijlagen

A. Keus van uittreksels uit de rekeningen van de poortbaljuw van Nieuwpoort (1364-1380)

a. - beboetingen

1364 - III

- "Claikin Steil, omme dat hi stac Lootkin Pouwelin met enen knive, 6 lb. - Lootkin Pouwelin, omme dat hi stac Hannekin Steil met enen messe ende Hannekin vorseid slouch hem weder met enen stocke sonder yser, 9 lb., pays omme 7 lb. - Winnoc die Jagher, omme dat hi slouch Calle Masins met zire vuust, 9 lb., pays omme 54 s. - Aechte Talegheers omme dat zoe slouch Griele Windekins met enen stene, 3 lb., pays omme 40 s. - Ghiselin Colin, omme dat hi trec 1 mes up Torkin Moeninc, 3 lb." (1)

Ook in de volgende jaren komen in de reeks baljuwsrekeningen telkens talrijke gevallen van beboeting voor wegens slagen met de vuis of met een of ander voorwerp, wegens bedreigingen met een mes of wegens het aftrekken en beschadigen van een hoofddeksel als een "caproen".

1373 - II

- "Calle van Zelant, omme dat soe Betkin Melis ute riep, 10 lb. bie cueren, daer an de stede hebt de helt, pais van myns heren dele omme 3 lb. - Hannyn van der Mare, omme dat hi Boide van Wormout stac opene wonden met enen messe, 6 lb., pais omme 4 lb. - Henryc van der Horst, van ghewapenden lieden te hebbene in syn huus ieghen de cuere sonder den here ende der wette te laten wetenen, 10 lb., minen here 5 lb. - Laurense fs Hebbes, omme dat soe huussouc dede up Jan fs Moits, so boete soe 60 lb. bi cueren, aer an de stede hebt de helt... pais van myns here dele omme 15 lb. - Rike van Ansame, ghecalengiert als dat hi scepenen up liep met quaden woorden, pais vor ghedinghe omme beter ghedaen dan ghelaten omme 12 lb."

1374 - II

- "Rike van Ansame, omme dat hi calaenge an leide Jan Coenen ende niet ghehaelde, soe boette hi van destorbanchen der vierscare 3 lb. - De bailiu leide up in calaengen Steven Mize als dat hi Pieter Remeyne, colvedrager, soude hebben meshandelt ende sinen caproen ghescuert, daer hi was omme twist te beletten up een dobbelspil, ghecompozeert vor ghedinghe ter bede van goeden lieden, omme 48 lb. - De bailliu leide up in calaengen Jan Gosine, als dat hi soude hebben ghedaen vangenesbrake, gecomposeert vor vonnesse... omme 30 lb."

(1) De afkorting lb staat voor het Latijnse woord "libra" of "librae", d.i. pond.

-"Arnoud Hellinc, omme dat hi Inghelse nette brochte in de Nieupord, die hi vant in de zee ende hy t den bailliu niet gaf te kenne, so calengierdene de bailliu vorseid, ghecompozeert... bi mer Gosin den Wilde, souvrayn bailliu van Vlaendren omme 24 lb. - Michiel Vardeboud met sinen ghezelscepe, omme dat si kenden veynootsceep van corfharinge ende hare 100 haringes namen van elken scepe ende si genen cochten, so boeten si 10 lb. bi curen, daer an de stede hebt de helt, de here 5 lb. - De bailliu leide up in calaengen Pieterman Heynen, dat hi soude hebben gheslegen Heinekin Scotte in ghescede up die zee, pais omme vonnesse... omme 10 lb. - De bailliu leide up in calaengen Claikin den Coper, dat hi soude hebben ghesleghen naer Jan Wouter Boens met enen bazelare, daer hi stont in syn stal in t vleeschuus, ghecomposeert vor vonnesse... omme 10 lb. - Jake den Keiser, amman, was ghelevert Gillekin de Wale fs Jacobs over 40 lb., dewelke outbrac uter vangenesse, waeromme de bailliu den vorsei de hamman te wetten leide ende de wet wysde den amman vorseid daer of te betalen 40 lb."

1375 - I

- "Hannyn Boid, omme dat hi ghedobbelt soude hebben met valsche terninghen, so was hi ghevanghen, wanof composicie ghemaect was bi mer Gosin den Wilde, souvrayn bailliu van Vlaendren, omme 24 lb. - Jan Talegeer, omme dat hi verborghede Pieter Vossaerde up de payne van 60 lb. par binder derden daghe Pieter vorseit in den steen te doene nadat de bailliu thuus ware comen ende hy t niet ne dede, so was hem ghewyst bi wetten de payne te betaelne, pais omme 50 lb."

1375 - II

- "Bette Laurins, omme dat soe slouch Bette Malegheers met haren vuust ende wapeldrincte met melke, so boete soe 6 lb., pais omme 4 lb. 10 s. - De Bailliu calengierde Lamsin Ferdiewe omme dat hi Vranx wyn diere vercochte ten tappe dan t ghebod nader cure inhout, ghecompozeert vor ghedinghe... omme 13 lb. - Claikin de Coper, omme dat hi Hughe Maeisen t hovet stac onder t water, daer si baedden in enen vliet, so boete hi 3 lb., pais omme 48 s. - De bailliu calengierde Gherard Wouter s Hoghen omme dat hi Hannekin de Wachter uploop ghedaen soude hebben in die kerke te Onser Vrauwen ter Nieupoord, ghecompozeert ter bede van goeden lieden omme 18 lb. - Hannyn Steven, omme dat hi Clais Scelewaerde stac opene wonde met enen cnive, van den welken Clais vorseid den vorseide Hannyn clachte an leide in ghebanre vierscare van sire burst (d.i. barst, gebrek) ende daer up maekte een beroep ten wetteliken hoofde te Brucghen, waenof pais ghemaect was tus-

sen partien eer t beroup uut cam, ghecompozeerd omme 32 lb. - De bailliu leide up in calaengen in ghebanre vierscare Jan Caerde, als dat hi verghizelt soude hebben ghesyn, mids dat de bailliu Janne vorseid vinc buten sinen ghizelpale, pais vor vonnesse... omme 60 lb."

1375 - III

- "Pieter van Score, omme dat hi Hannyn Heinse van der Hide slouch een blaeu oghe, so boete hi 3 lb., pais omme 48 s. - Claeus fs Wouter Boidins, omme dat hi beclaghede Jake Seghere van harropene (d.i. aan de haren trekken) ende sine claghe niet achtervolghede, so boete hi 3 lb. bi curen daer an de stede hebt de helt, pais van myns heren dele omme 22 s. - Willem Steven, omme dat hi ghelt leende te woekere, so boete hi 10 lb. bi curen daer an de stede hebt de helt, minen here 5 lb. - Willem Bane, omme dat hi qualike syn portersceip helt, so boete hi 5 lb. bi curen daer an de stede hebt die helt, pais van myns heren dele omme 44 s. - Clais Willaerd, omme dat hi liet dobblen in syn huus, so boete hi 6 lb. bi curen daer an de stede hebt die helt, minen here 3 lb."

1376 - II

- "Jan Vlade, van meer te goede te nemene dan 12 d. van den ponde van vische, die hi cochte, so boete hi 10 lb. bi curen daer an de steide hebt de helt, pais van myns heren dele omme 3 lb. 10 s." - Nog vier andere personen om dezelfde overtreding beboet. - "Calle Clais, omme dat soe bordele verhuerde, so boete soe 5 lb. bi curen daer an de stede hebt de helt, pais van myns heren dele omme 40 s." - Nog drie andere personen, mannen, in dat geval.
- "De bailliu leide up in calaengen in ghebanre vierscare Andries Ghisebrachte, dat hi Barat Boide licghende in syn ghiselsceip soude hebben ghesleghen met enen zadele, van den welken scepenen van der Niepoort namen haren beurst ende hare beleet te haren wetteliken hoofde te Brucghen, ute welken belede ghewyst was van scepenen van Brucghen, dat Andries vorseid sculdich ware te boetene 10 lb., gaende daer si sculdich waren te gane, dats te wetene den clagher 3 lb, der stede 20 s., minen here 6 lb. - De bailliu calengierde Joos Boudens, dat hi Heinryc Duvekins, den colvedragher, soude hebben mishandelt, daer Heinryc vorseid Joos wilde hebben ghevanghen van sculden te Pieter Remeyne in t huus, ghecompozeerd bi rade van Zegher van Lanchmersch, ontfangher van Vlaendren omme 24 lb. - De bailliu calengierde Pieterkin den Potter, dat hi ghestolen soude hebben 2 vrancken ute een wives buerze t Ipre in de corenmaerct. Item, dat hi gestolen soude hebben ene zelverine scale te Veurne in eens wevers huus, van den welken de bailliu den vorseiden Pieter in ghebanre vierscare brochte omme van den vorseide zaken up hem te dinghene. So dat daer cam de deken (d.i. de pastoor-deken van Nieuwpoort) ende yeschene over sinen clerc (d.i. de betichte), so dat de goede lieden van der wet, ter bede van den vrienden Pieter vorseid baden den bailliu, dat hi den vorseiden Pieter liete compseren, omme dat si liever hadden dat hi compozeerde, dan hi deffencie ghedaen hadde. So, ter bede van der wet ende omme beter ghedaen dan ghelaten, lieten de bailliu compozeren omme 24 lb."

1376 - III

- "Een ghebod was ghedaen bi den bailliu, burchmeesters, scepenen ende raed van der Nieupord up ene moelne toebehorende Martin Bruninghe ende Pieter den Porter, dat si die moelne of souden doen bin ere termine, up ene boete van 2 werf 60 lb., den welken termyn si versaten ende overhorich waren den ghebode, van den welken de bailliu ontfinc te myns heren bouf 120 lb."

1377 - I

- Maes de Hont, omme dat hi Jake den Teghelare slouch met enen zweerde opene wonde in t ghesceet, so boete hi 60 lb. bi curen daer an de stede hebt die helt, pais van myns here dele omme 20 lb.- De bailliu leide up in calaengen Martin Sneparde, dat hi burchmeesters ende scepenen quade worde gegeven soude hebben, daer si camen omme twist te belettene ende omme varde (d.i. vrede) te makene, ghecompozeert ter bede van goeden lieden vor ghedinghe omme 12 lb. - De bailliu leide up in calaengen Claeuse van Rininghe, dat hi hem ter were ghestellet soude hebben tieghen Heyne Duvekine, colvedragher, ende dat hi den vorseide Heine mishandelt soude hebben, daer hine vanghen wilde van nachtgane, ghecompozeert bi rade van mer Gosin den Wilde, souvrain bailliu van Vlaendren, omme 15 lb.

1378 - I

- "Dankaert Clais fs Gheraerds, omdat hi berucht was dat hi te Rutseele (d.i. La Rochelle) eenen man sijn been brac met eenen vate wijns, daer of ghecomposeirt om 3 lb. - Clais de Muelnare, omdat hi berucht was dat hi te Billile (d.i. Belle-Ile-en-Mer) een zwert troc up Heinrike fs Heurs, daer of ghecomposeirt om 3 lb. - Renaud van Score beclaeght in vierscaernen van Loy Cnibben, als dat hine slouch met eene zwerde, daer an dat hi verdebrake (d.i. vredebreuk) ghedaen soude hebben, daer of ghecomposert voor vonnesse, omdats de balliu duchte te messene, om 36 lb. - Hannin Scuere beclaeght in vierscaernen van Hannekine den Coopman, als dat hine met eene zwerde slouch in sinen voet, waer of hi verminct es, waer of de boete es 60 lb., daer of pais ghemaect voor vonnesse, mits dat pais es ieghen partien ende omdats de balliu duchte te messene, om 15 lb. - Pieterkin Heinrix berucht dat hi eenen voet van eenen zelverinen nappe ghestolen soude hebben, daer of ghecomposeirt, mits dat hi clerc (d.i. geestelijke) es ende omdats de balliu duchte te messene, om 24 lb."

1378 - II

- "Christaen Reyfin soude in tiden verleden ghecommen hebben in vierscaren ende die verstorbeert (d.i. verstoord) hebben omme den here ende partien hare recht t onstekene, daer cam Jan Lauwaerd (clerc van der stede) ende gaf den bailliu, omme dat hine vanghen soude ende de destorbance van die vierscare belette soude ..... 12 lb."

1378 - III

- "Loyse Ghiselins, omme dat soe Janne den Zac te wette stelde, dat hy haer vercracht soude hebben ende niet ghehaelde, daer of soe boete 10 lb., daer an de stede heeft d elft by cueren, mijns heeren deel, pays omme 4 lb."
- "Dits de bedrachte van cuerwareden van den jare : Jaexkin de Teghelare, omme dat hy last nam te voerene met scepe ende een andre bestede, boete 3 lb., daer an de stede heeft d elft, pays omme 20 s. - Jan Porrewaghen, omme dat hy oppinbier ute ende in dede sonder de assisers te laten wetene, boete 3 lb., daer an de stede heeft d elft, pays omme 24 s. - Pieter de Ghibere, omme dat hy enen coorvere cochte up enen dach dat hy cueren verboden was, boete 10 lb., pays omme 4 lb., daer an de stede heeft delft."

1379 - I

- "Heine de Valkenare, ghecalengiert dat hy onghezeghelt lakiin ter maerct brochte, y welke wel ghecuert es 10 lb., daer de stede heeft d elft, ontfaen van mijns heeren dele 4 lb. - Item 3 sticken Ynghels voederlakiin (d.i. voeringlaken) ghecalengiert ende enen Inghelsman die t ute Inghelant brochte, t welke ic vercochte hebbe in de name van minen vorseide heere ende daer of ontfaen te mijns heeren bouf 15 lb.".

1380 - III

- "Cateline Arnouds ghewijst in de boete van 3 lb. omme dat soe dat haer scip an den crane lach ghemeerst, t welke cuerboete es, daer an de stede heeft d elft. Ontfaen van mijns heeren dele 20 s.".

b. - verbanningen

1364 - III

- "Gillis Maertin fs Ihans, die bastaerd, es ghebannen 100 jaer ende enen dach up siin hove van manslachte van der dood Maertin Vox".

1376 - III

- "Hannyn Caleis, scipwerker, die es ghebannen van der doot Baernaerd fs Pieter Gillots bi achtervolghene van partien, daer so vant de bailliu 2 bedden, 2 paer linakene, 2 saerdzen, 1 tinninen stoop, 2 tinnine vierendele (d.i. een onderdeel van een stoop), enen metalinen pot, 2 tinnine scotelen, 1 zoutvat, 5 cussine, 1 yserin candelare, 1 tanghe, 2 zetels ende andre houtine huusallame ende een quaet husekin, t welke Jan Caleis wyf of loosde ieghen den bailliu bi rade van der wet omme 24 lb."

1378 - I

- "Hannekin de Wachtere, ghebannen bi der wet van der Nieuport 100 jaer ute Vlaendren up sijn hooft als van der dood van Hannin Cauvenke, daer vant de balliu l camerkin, l beddekin, 2 paer linaken, l deccleet ende andre mate huusallam, t welke de balliu liet verdinghen om 15 lb."

c. - pijnbank

1367 - III

- "Item, omme te pinene Coppin Purdaen, die omme ginc ter bede met vreemden lieden, clene ionghe kinderkine, daer myn here die ontfangher voor oghen was, daer of hadde Coppin de Buffel (de beul) 3 lb.".

d. - doodstraffen

1364 - III

- "Item, omme te justichierne Michiel den Brabandre metten brande, zo costen die stake, rijs, stro, gloy, handscoen ende waghen den pape (d.i. de priester), dien bijachte 3 lb. Item, den hangheman (d.i. de beul) over zinen dienst 3 lb.".

1373 - II

- "Item, omme te justicierne Meus Ghelewide metten wiele als mordenare, so hadde Clais de Leu Buffel 4 lb. Item, van sinen costen 20 s. Item, van enen wiele 8 s. Item, van enen maste 5 s. Item, van den baste (d.i. een koord) 5 s. Item, van den hantscoen, 12 d. Item, van enen waghene 5 s. - Item, omme te justicierne Hannine van der Zee metter galghe van dieften, so hadde Clais de Leu Buffel 4 lb. Item, van sinen costen 20 s. Item, van repen 5 s. Item van hantscoen 12 d. Item van enen waghene 5 s. Item, den pape 5 s.".

1378 - I

- "Heinkin Ydensone, ghejusticiert metten zwerde van manslachte, als van der dood Pieters fs Willem Raes, daeraf hadde Clais de Lew 4 lb. Item van sinen paerde, costen ende den pape, diene biechte 3 lb."

e. - bastaardgoederen

1364 - III

- "Item, zo staerf Maroykin ts Veys, bastaerde, wien dat verstaerften was van harer moeder te ghelde ghebrocht bi sinen wettelikken vogheden ende ontfinc die bailiou 9 bl.".

1367 - III

- "Bette Jhan fs Eyden wyf was bastaerde, staerf te Brugghe ende hadde van harer man ghesiin 33 jaer, doe arresteerde doe

bailliu die helt van Ihans goede te myns heren behouf, die hadde 2 carreperde, 2 bedden, 4 tinnyn stope, 6 scuetelen, banken, stoelen, 400 foraedsen (d.i. fourage), vele bekende scouden (d.i. schulden), die hi sculdich was wettelike, van den welken die baillieu ontfinc ten mijns gheduchts heren behouf 18 lb. - Balthasar, die Frere, staerf, daer vant die bailliu 3 netten, 2 clene bedden, ghewant daer men mede vaert te quinte, een litel banken, stoelen, houtine huus anlame, die gouden 24 lb., daer die weduwe of hadde die helt,dier of ontfinc die bailliu 12 lb.".

1377 - III

- "Fierin Pinsart, bastard, starf, dewelke was vonden verdronken in enen waterganc, daer vant de bailliu een out husekin, daer de vorseide Fierin in plach te woenne ende andre houtine huusallame ende t husekin galt 10 lb. ende de huusallame 5 lb., maken 15 lb. Ontfanghen 15 lb.".

f. - strandrecht en "lagaen" of vondrecht

1373 - III

- "Bette Vernhiers staerf, daer vant die bailliu een huus ende ander goet, van den welken hi anevaerde de helt als lagaen ende ontfinc daer of te myns heren bouf 13 lb. 16 s. boven schulden. - "Een anker, die vonden was in de zee, gout 3 lb.18 s., daer an de vinders hadden die helt, den here 39 s.".

1374 - III

- "So waren vonden 13 Inghelscen netkine in de zee, die golden 10 lb., daer an die vinders hadden die helt, den here 5 lb. Item, so waren vonden 8 Inghelsce netten in de zee, die golden 6 lb. 10 s., daer an die vinders hadden die helt, den here 3 lb. 5 s.".

1375 - III

- "Item, so brac 1 houthemer vor de havene geladen met tarwen, van den welken alle de lieden bedorven ende daer of so dede de bailliu gaderen 6 hoet tarwen, die gouden te myns heren bouf 9 lb. 12 s. (inkomst) - Item, so coste t coren ende t ghewant van den houhemer te gaderne ende in de port te bringhene met waghenen 3 lb. 10 s." (uitgave)".

1376 - III

- "So was vonden een scepelkin drivende in de zee, daer in vonden was 7 last haringhes (d.i. 70.000 stuks) ende t vorseide scepelkin galt 9 noble, maken 34 lb. 4 s. (de nobel aan 3 lb. 16 s.), daer an de vinders hadden de helt. Ontfanghen van myns heren dele 17 lb. 2 s. Item so galt de vorseide harinc t last 48 lb., maken 336 lb., daer an de vinders hadden de helt. Ontfanghen van myns heren dele 168 lb. (inkomst). - Item, van den haringhe te draghene uten scepe in s baillius huus 48 s. Item, van dat t scip was brocht in de havene met 2 boots, daer in waren 16 man, coste over al 12 lb., daer of de vinders gouden de helt en myn here 6 lb. (uitgave)".

1378 - I

- "So was vonden een toghers nette (d.i. een treknet), t welke galt 24 s., daer an de vinders hebben de helt, myns heren deel comt 12 s.".

B. Lijst van de hoogbaljuws van Veurne

Hoogbaljuws van Veurne-Ambacht, oversten van de baljuwschappen Nieuwpoort (tot 1320) en Lombardsijde (vanaf 1269)
(vnl. cfr. H. NOWE, Les baillis comtaux, p. 387-390)

1221	Hugo van Lotharingen, ridder
	Barat de Strepi, ridder
1228	Reinfin
1230-1236	Lambrecht van Brugge
1240-1241	Willem van Oostkerke
1246	Reinier (Rainerus)
1247-1257	Christianus Niger, ridder
1269-1275	Eustachius Hauwel
1280	Michiel van Oostende
1280-1283	Balduinus van Quaedypre, de jonge, ridder
1285	Jehan le Noir
1286	Jehan Lauwaert
1289	Jehan le Noir
1292	Franciscus de Visch (le Pisson), ridder
1293-1295	Christianus de Brabandere
1296	Gillis Veise
1304-1305	Jehan de Visch (le Pisson), ridder
1305-1306	Filips van Axpoele, ridder
1307-1308	Goswin Lauwe, ridder
1309	Eustachius van der Sprieten (oud-poortbaljuw van Nieuwpoort)
1310	Jehan de Brabandre
1313	Jehan de Broekere
1316	Hugo de Bléti
1324	Walter de Bederwane
1326	Jehan de Tournai
1328-1330	Josse de Hemsrode
1332	Willem van Heule, ridder
1333	Iwein van Vaernewyc, ridder
1334-1336	Jehan de Zamer
1336	Gerard de Moor, ridder
1337	Walter van Scirveld
1349-1350	Jehan Vaenkins
1351-1356	Jehan van Ryssele
1357-1365	Goswin de Wilde, ridder
1367-1368	Jehan Scake
1369-1372	Jehan van der Veste
1373-1376	Jacob van Leken
1376-1380	Jehan van der Brugghen
1380-1382	Filips de Jonghe
1382-1390	Godfried den Held

C. Vorstenlijsten ca. 1070-1400

KONINGEN VAN FRANKRIJK

Filips I	1060-1108
Lodewijk VI de Dikke	1108-1137
Lodewijk VII de Jonge	1137-1180
Filips II August	1180-1223
Lodewijk VIII de Leeuw	1223-1226
Lodewijk IX de Heilige	1226-1270
Filips III de Stoute	1270-1285
Filips IV de Schone	1285-1314
Lodewijk X de Twistzoeker	1314-1316
Jan I	1316
Filips V de Lange	1316-1322
Karel IV	1322-1328
Filips VI	1328-1350
Jan II de Goede	1350-1364
Karel V de Wijze	1364-1380
Karel VI	1380-1422

KONINGEN VAN ENGELAND

Willem I de Veroveraar	1066-1087
Willem II Rufus	1087-1100
Hendrik I	1100-1135
Stefaan van Blois	1135-1154
Hendrik II Plantagenet	1154-1189
Richard I Leeuwenhart	1189-1199
Jan Zonder Land	1199-1216
Hendrik III	1216-1272
Edward I	1272-1307
Edward II	1307-1327
Edward III	1327-1377
Richard II	1377-1399
Hendrik IV	1399-1413

PAUSEN

(cursief: tegenpaus)

Gregorius VII	1073-1085
Clemens III	*1080-1084*
Victor III	1086-1087
Urbanus II	1088-1099
Paschalis II	1099-1118
Theodoricus	1100-1102
Albertus	*1102*
Silvester IV	*1105-1100*
Gelasius II	1118-1119
Gregorius VIII	*1118-1121*
Callixtus II	1119-1124
Honorius II	1124-1130
Coelestinus II	*1124*
Innocentius II	1130-1143
Anacletus	*1130-1138*
Victor IV	*1138*
Coelestinus II	1143-1144
Lucius II	1144-1145
Eugenius III	1145-1153
Anastasius IV	1153-1154
Hadrianus IV	1154-1159
Alexander III	1159-1181
Victor IV	*1159-1164*
Paschalis III	*1164-1168*
Callixtus III	*1168-1173*
Innocentius III	*1179-1180*
Lucius III	1181-1185
Urbanus III	1185-1187
Gregorius VIII	1187
Clemens III	1187-1191
Coelestinus III	1191-1198
Innocentius III	1198-1216
Honorius III	1216-1227
Gregorius IX	1227-1241
Coelestinus IV	1241
Innocentius IV	1243-1254
Alexander IV	1254-1261
Urbanus IV	1261-1264
Clemens IV	1265-1268
Gregorius X	1271-1276
Innocentius V	1276
Hadrianus V	1276
Johannes XXI	1276-1277
Nicolaas III	1277-1280
Martinus IV	1281-1285
Honorius IV	1285-1287
Nicolaas IV	1288-1292
Coelestinus V	1294
Bonifatius VIII	1294-1303
Benedictus XI	1303-1304
Clemens V (Avignon)	1305-1314
Johannes XXII	1316-1334
Nicolaas V	*1328-1330*
Benedictus XII	1334-1342
Clemens VI	1342-1352
Innocentius VI	1352-1362
Urbanus V	1362-1370
Gregorius XI	1370-1378
Urbanus VI	1378-1389
Clemens VII (Avignon)	*1378-1394*
Bonifatius IX	1389-1404
Benedictus XIII	*1394-1424*

GRAVEN VAN VLAANDEREN

Vereenvoudigde genealogie: graven worden cursief gedrukt met de regeringsdata

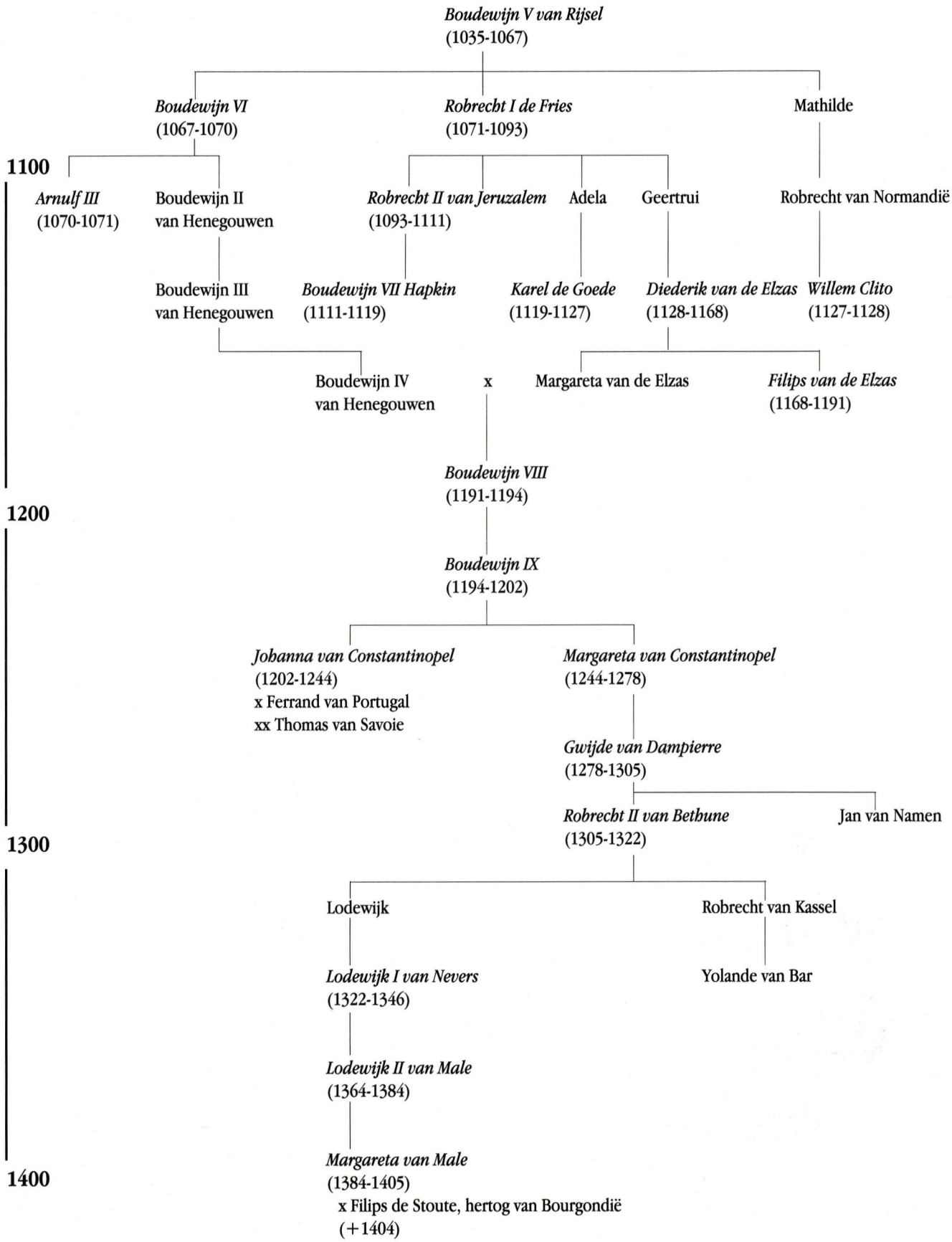

D. Glossarium

allodium (=> allodiaal): eigen bezit, zonder leenverplichtingen.

amman: lagere gerechtsdienaar, vaak dienaar van de *baljuw*.

apanage: bezit, gegeven aan een niet-regerend lid van een vorstelijke familie, om in zijn onderhoud te voorzien.

baljuw: bezoldigde en afzetbare vertegenwoordiger van de graaf van Vlaanderen binnen een bepaald gebied (veelal *kasselrij* of stad) met militair, justitieel en financieel gezag. Nam vanaf de 12de eeuw de plaats van de *burggraaf* in.

banlieu, banmijl: gebied van (in principe) één mijl rond de stadsversterkingen, dat nog tot het rechtsgebied van de stadsschepenen behoort.

banrechten: rechten, bevattende een gebod of verbod tot het gebruik van bepaalde zaken. O.m. banmolen, banoven; de onderzaten waren verplicht tegen een zekere vergoeding van een wel bepaalde molen of oven gebruik te maken.

buitenpoorter: zie *hagepoorter*.

burggraaf: erfelijke vertegenwoordiger van de graaf van Vlaanderen binnen een bepaald gebied met militair en justitieel gezag. Zie ook *baljuw*.

clementisch: aanhanger van Clemens VII, paus te Avignon, tegen de paus te Rome in; zie ook *Westers Schisma*.

compositie: boete als minnelijke schikking.

douarie: weduwengoed; het aandeel in de bezittingen van haar man, dat een weduwe levenslang bezit om in haar onderhoud te voorzien.

Drie Leden: zie *goede steden*.

excommunicatie: kerkban, uitsluiting van de sacramenten of uit de kerkelijke gemeenschap.

genadige rechtspraak: zgn. gracieuze, oneigenlijke of (vrij-)willige rechtspraak; rechterlijke bemoeiiing buiten een rechtsgeding. Deze rechtspraak wordt thans uitgeoefend voor de notaris, die akten met rechtsmacht verlijdt.

godsoordeel: proef, teneinde door een goddelijke tussenkomst de waarheid aan het licht te brengen, vaak als bewijsmiddel in strafrechtzaken.

goede steden: Brugge, Gent, Ieper, Rijsel en Douai, die samen een vorm van medezeggenschap in het graafschap verwierven. Na 1305 gingen Rijsel en Douai verloren, de overige steden vormden sindsdien de *Drie Leden* van Vlaanderen.

hagepoorter: poorter van een stad, die er niet doorlopend verblijft.

interdict: schorsing der kerkelijke bedieningen, opgelegd als straf.

justiciarius: grafelijke officier van justitite, wellicht voorloper van de *amman*.

kanselier: hoofd van de grafelijke kanselarij, oorspronkelijk de proost van St.-Donaas Brugge.

kapittel: gemeenschap van kanunniken, gehecht aan een bepaalde kerk. Voor de boekhouding van het grafelijk domein werd vaak beroep gedaan op deze geletterde kanunniken, die een *prebende* ontvingen.

kasselrij: gebiedsomschrijving als onderdeel van het graafschap Vlaanderen, oorspronkelijk onder het gezag van een *burggraaf*.

keurbroeder: volwaardige inwoner van een *kasselrij* (Veurne), die valt onder de rechtsmacht van de Keure, de grafelijke reglementering voor deze kasselrij.

keurheer: grafelijk vertegenwoordiger met hoge rechtsmacht in de Keure (kasselrij) van Veurne; in 1240 versmolten met de *schepen*.

kolfdrager: vorstelijke gerechtsdienaar, zo geheten naar zijn ambtssymbool, de kolf, een soort staf.

maarschalk: waardigheidsbekleder aan het vorstelijke hof, hoofd van de feodale ruiterij.

oorkonde: schriftelijke verklaring om een rechtsfeit vast te leggen; een stuk met een afhangend zegel.

pagus: gouw, gebied bestuurd door een graaf.

pond: eenheidsmunt. O.m. pond parisis (van Parijs), pond tours, pond vlaams, pond groten, alle met een andere waarde.

poort: zie *portus*.

poortbaljuw: *baljuw* van een stad, vaak ondergeschikt aan een *kasselrij*baljuw, de grootbaljuw.

poorter: burger van een stad, die er het poortersrecht bezit.

poortmeester: burgemeester.

portus: handelsnederzetting, stad, soms havenstad.

prebende: inkomsten, geschonken aan een geestelijke, bedoeld om in zijn levensonderhoud te voorzien. Zie ook *kapittel*.

regressie: het terugtrekken van de zee t.o.v. het land. Zie ook *transgressie*.

ruwaard: plaatsvervanger van de landsheer bij diens onmogelijkheid te regeren.

schepen: functionaris met administratieve, bestuurlijke, financiële en juridische macht. In Veurne-Ambacht in 1240 versmolten met de *keurheer*.

schorren: land aan zee, dat enkel bij hoog water overstroomd wordt.

schout: lagere gerechtsdienaar, vaak dienaar van de *baljuw*.

tegenzegel: klein zegel, op de achterkant van het groot zegel gedrukt en bedoeld om vervalsing van het zegel onmogelijk te maken.

tiend: in principe één tiende van de opbrengst van landbouw, veeteelt of visvangst, bestemd voor het onderhoud van de kerk, de parochie en de pastoor (of wie hem aanstelde). O.m. haringtiend, vistiend.

transgressie: uitbreiding van de zee over het land. Zie ook *regressie*.

urbanist: aanhanger van Urbanus VI, paus te Rome, tegen de paus te Avignon in; zie ook *Westers Schisma*.

vidimus: oorkonde, waarin een andere oorkonde letterlijk overgenomen is, teneinde de tekst daarvan - in geval van verlies van de originele oorkonde - te bewaren.

Westers Schisma: periode (1378-1417), met een paus te Rome en een tegenpaus te Avignon en (vanaf 1409) te Pisa. De beide (of drie) pausen stelden eigen bisschoppen enz. aan.

zuiveringseed: eed, afgelegd om zich te zuiveren (zijn onschuld te bevestigen) van een bepaalde aanklacht.

11 - Bibliografie en bronnen

A.- Bibliografie

- J. Ameryckx, Centrum voor Bodemkartering IWONL, De ontstaansgeschiedenis van de zeepolders, in Biekorf, 60ste jaar, Brugge, 1959, nr. 11 B. Met een kaart en kaartjes.

- J. Baudot, Les princesses Yolande et les ducs de Bar de la famille des Valois, Parijs, 1900.

- K. R. Berquin, Gedenkboek Nieuwpoort, 1963, p. 41 en vlg.: de Sint-Laureinstoren.

- B. Bijnens, Spelleplek wandelpad, in Koksijde-Oostduinkerke, Dienst Toerisme, 1985.

- G. Bigwood, Le régime juridique et économique du commerce de l'argent dans la Belgique au moyen âge, Brussel, 1921-1922, dl II, p. 769-772, jaar 1276, en p. 796, stuk van 29 september 1296, schuldbekentenis van de stad Nieuwpoort: 1200 pond parisis aan de Crespins terug te betalen tegen 1 oktober 1297. Ontleding.

- J. B. Blake, The medieval coal trade of North East England: some fourteenth century evidence, in Northern History, a review of the history of the North of England, The University of Leeds, dl II, 1967, p. 1-26, met de ontleding van de rekeningen van de "custom" op de uitvoer van steenkool te Newcastle upon Tyne tijdens de boekjaren 1377-1378, 1380-1381, 1381-1382 en 1390-1391.

- Fr. Blockmans, De bestraffing van den opstand van Brugge en Westelijk-Vlaanderen, in Beknopte Handelingen van het 15de Vlaamsch Philologencongres, Gent, 1940, p. 38-45.

- Fr. Blockmans, 1302, Vóór en na (Reeks De Seizoenen, nr. 9), Antwerpen, 1941.

- R. Boterberge, Historische geografie van het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks, dl XVI, Gent, 1962, p. 77-142. Met kaartjes.

- Carnoy, L'Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles, Brussel, 1927, p. 25, verbo "Yser".

- J. J. Carlier, Robert de Cassel (1265-1331), in Annales du Comité flamand de France, dl X (1868-1869), Rijsel, 1870. - Ibidem, dl XI, p. 275, vermelding van "les lettres de pardon de l an XLVIII" voor Nieuwpoort, in een stuk van 20 februari 1383.

- C. Carton et F. Van de Putte, La collégiale de Sainte-Walburge à Furnes, in Ann.Soc.Em. de Bruges, dl XII, of 2de serie dl VIII, p. 191-218, en dl XVI, of 2de serie dl XII, p. 61-152, Brugge, 1850 en 1862-1863.

- L. K. Cumps, De tempeliers in Vlaanderen, Tielt, 1976.

- R. Dansercoer, Over de geboorte van Nieuwpoort, in de Autotoerist, 16de jg, nr. 12, juni 1963, p. 614-616.

- P. Declercq, Nieuwpoort-Bad, Geschiedkundige schets, Nieuwpoort (stedelijke dienst voor toerisme), 1967.

- K. De Flou, Woordenboek der toponymie van westelijk Vlaanderen, Gent, vanaf 1914.

- Vic. de Ghellinck-Vaernewyck, Sceaux et armoiries de la Flandre, Paris, 1935, p. 271-273.

- R. Degryse, Boudewijn van Nieuwpoort, in Biekorf, 44ste jaar, Brugge, 1938, p. 296-299.

- R. Degryse, Stichting van Lombardsijde, Ibidem, 46ste jaar, 1940, p. 89-92.

- R. Degryse, Vlaanderens haringbedrijf in de middeleeuwen. Reeks De Seizoenen, nr. 49, Antwerpen, 1944.

- R. Degryse, Oude en nieuwe havens van het IJzerbekken in de middeleeuwen, in Hand. v.h. Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation" te Brugge, dl LXXXIV, Brugge, 1947, p. 1-36.

- R. Degryse, 's Graven domein te Nieuwpoort (in de middeleeuwen), Ibidem, dl LXXXV, 1948, p. 70-111.

- R. Degryse, De Nieuwpoortse "justiciarius" en zijn opvolgers 1163-1302, Ibidem, dl XC, 1953, p. 131-139.

- R. Degryse, Het artikel 11 van de Nieuwpoortse keure (1163), Ibidem, dl XCVIII, 1961, p. 119-221.

- R. Degryse, Vlaamse kolenschepen en Schonense kaakharing te Newcastle upon Tyne (1377-1391), Ibidem, dl CXX, 1983, p. 157-188.

- R. Degryse, De sociale stand van de Nieuwpoortse strijders van 1328, in Bachten de Kupe, heemkundig tijdschrift, dl V, Nieuwpoortnummer, Nieuwpoort, 1963, 4-5, p. 83-88.

- R. Degryse, Nog over het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, de "Magna Sclusa" en de abdij Ter Duinen (1184), in Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent, Nieuwe reeks, dl XVII, 1963, p. 29-36.

- R. Degryse, De Vlaamse westvaart en de Engelse represailles omstreeks 1378, Ibidem, dl XXVII, 1973, p. 193-239. Voor Nieuwpoort, zie p. 208, 215 en 218.

- R. Degryse, De oudste vuurbakens van de Vlaamse kust en nabijgelegen Noordzeeoevers (811 - einde 16de eeuw), Ibidem, dl XXXVI, 1982. Voor de Nieuwpoortse "vierboetes" vanaf p. 65.

- R. Degryse, Nieuwpoort, in Belgische Steden in Relief, Brussel (Pro Civitate), 1965, p. 107-138.

- R. Degryse, De maritieme aspecten van de keure van Nieuwpoort van 1163, in Meded. van de Marine Ac., boek XX, Antwerpen, 1968, p. 63-82.

- R. Degryse en O.Mus, De laatmiddeleeuwse haringvisserij, in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, dl XXI, 's Gravenhage en Antwerpen, 1966-1967, p. 82-121. In bijlagen I - 5 de ontleding van de rekeningen van de "custom" op de invoer van zout en haring door de Vlamingen tijdens de periode 1304-1309.

- R. Degryse, Nieuwpoort tot 1302, Nieuwpoort, Uitgave van het stadsbestuur van Nieuwpoort (Culturele Raad, werkgroep Geschiedenis), 1987.

- Ch. de La Roncière, Histoire de la Marine Française, dl I, Parijs, 1909, p. 387: onderwerping van Nieuwpoort aan Pierre Miège, admiraal van de Franse vloot, vermoedelijk op 2 september 1328.

- G. Demerre, St.-Laureinstoren te Nieuwpoort, in Vlaamse toeristische bibliotheek, nr. 274, Antwerpen, oktober 1981.

- B. De Meyer en W. Prevenier, De bevolking van Nieuwpoort in de 14de en 15de eeuw, in de reeks Studia Historica Gandensia, nr 200, Gent, 1977, of in het verzamelwerk Demografische evoluties en gedragspatronen van de 9de tot de 20ste eeuw in de Nederlanden, Gent, 1977, p. 247-275.

- E. de Moreau, S.J., Histoire de l'église en Belgique, Tome complémentaire I, Brussel, 1948, p. 322 nopens Nieuwpoort in de kerkelijke organisatie.

- G. Dept, L'influence anglaise et française dans le comte de Flandre au début du XIe siècle, Gent, 1928.

- J. De Smet, Het bestuur van het graafschap Vlaanderen, Uitgave van de Gidsenbond Brugge, 1932, p. 23, item nr 11, betreffende de levering van de "weederbuyck" door het Nieuwpoorts gasthuis.

- G. Des Marez, Le droit privé à Ypres au XIIIe siècle, in Bull. des anc. lois et ordonnances de Belgique, dl XII, Brussel, 1927, p. 207. Stuk van 1282, ontleding.

- P. J. E. De Smyttere, Mémoire sur l'apanage de Robert de Cassel (1320), in Annales du Comité flamand de France, dl VII (1863-1864), Rijsel, 1865, p. 27-72.

- P. J. E. De Smyttere, Essai historique sur Jolande de Flandre, comtesse de Bar, dame de Cassel, etc (1326-1395), Rijsel, 1877, met bewijsstukken.

- R. Dumon, Boudewijn van Nieuwpoort, in Bachten de Kupe, Heemkundig Tijdschrift, 5de jg, nrs 4 en 5, Nieuwpoort, 1963, p. 89-94. - De schrijver vereenzelvigt hierin Boudewijn van Nieuwpoort met Boudewijn van Haveskerke, maar dit ten onrechte.

- R. Dumon, Geschiedenis van Nieuwpoort, Langemark, 1989. - De auteur interpreteert verkeerdelijk de termen "onjeloot land" (niet toegewezen land), "hem" (niet: heir), "atrium" (kerkhof) en "casteelre" (kanteelmaker), alsmede de plaatsnaam "Cnoc" (niet: "Oroc" of "Orot").

- H. Ewe, Schiffe auf Siegeln, Bielefeld - Berlijn, 1972, p. 61 en 167, afbeelding van het Nieuwpoortse stadszegel van 1307.

- E. Feys en D. Van de Casteele, Histoire d'Oudenbourg, Brugge, 1873-1876, met bijlagen, twee delen. Daarin wordt ook de geschiedenis van de St.-Pietersabdij behandeld.

- P. Fredericq, De sekten der geselaars en der dansers in de Nederlanden tijdens de 14de eeuw, Brussel, 1897, p. 13.

- V. Fris, De slag bij Kortrijk, Gent, 1902.

- V. Fris, Blavotins et Ingherkins. Une guerre privée dans la Flandre Maritime au XIIme siècle, in Bulletijn der Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent, 14de jaar, Gent, 1906, p. 133-185.

- F. Funck-Brentano, , Philippe le Bel en Flandre, Parijs, 1897.

- A. E. Gheldolf. Histoire constitutionelle et administrative de la ville de Gand par L.A.Warnkoenig, Brussel, 1835-1864, p. 201-202. - De schrijver, die het werk van Warnkoenig vertaalt en aanvult, vereenzelvigt ten onrechte Boudewijn van Haveskerke met Boudewijn van Nieuwpoort.

- L. Gilliodts-Van Severen, Coutumes de la ville et châtellenie de Furnes, Brussel, 1896-1902, dl I, p. 96-97, en dl IV, p. 89-91, betreffende de polder van het geslacht van Belle of het domein "Polderduinen".

- J. Gramaye, Antiquitates Flandriae, Brussel, 1708, onder het jaar 1288: Lombardsijde.

- P. Grierson, The relations between England and Flandres before the Norman conquest, in Transactions of the Royal Historical Society, 4th series, vol. XXIII, Londen, 1941, p. 99.

- Ieper Tuindag, zesde eeuwfeest, een bundel historische opstellen (Westers schisma vanaf 1378, de kruistocht van de bisschop van Norwich in 1383, het ontstaan van de tuindagprocessie enz.), Ieper, 1986, passim.

- G. Jansseune, Geschiedenis van de voormalige kommanderij Slijpe der Tempeliers en ridders van Malta, Oostduinkerke, z.d. (1970).

- J. L. Kesteloot, Notice sur une peinture ancienne découverte à Nieuport, in Mémoires de l'Académie royale de Belgique, Brussel, 1843, met de reproduktie van een fresco in de ruïne van de Sint-Laurenstoren, in 1819.

- A. Koch, De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13de eeuw, Antwerpen-Amsterdam, 1951, en in Hand. der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe reeks, dl V, Gent, 1951, zelfde tekst.

- A. Koch, De "justiciarii" in Veurne-Ambacht, inzonderheid te Nieuwpoort, in Hand. v.h. Genootschap voor Geschiedenis "Société d'Emulation", dl XCI, Brugge, 1954, p. 137-148.

- R. Laurent, De zegels en de zee, Brussel, ARA, 1987.

- K. Loppens, La région des dunes de Calais à Knocke, Koksijde, 1932.

- K. Loppens, De westsluis van Nieupoort, in Biekorf, 42ste jaar, Brugge, 1936, p. 185-191 en 232-237.

- K. Loppens, Sluisen en vaarten van Nieupoort in de XVde eeuw, Aantekeningen bij een oud plan. Ibidem, 44ste jaar, 1938, p. 125-132, met de afbeelding van het plan van de verbinding IJzerhaven-Ieperleed van 1416.

- K. Loppens, De Sint-Laurenskerk en het kasteel van Nieupoort, Ibidem, 45ste jaar, 1939, p. 89-101.

- K. Loppens, De oorsprong van Lombardie, Ibidem, p. 303-307.

- Th. Luykx, Johanna van Constantinopel, gravin van Vlaanderen en Henegouwen (1199-1244), Antwerpen, 1946.

- Maritieme geschiedenis der Nederlanden dl I, Bussem, 1976, p. 37-74 : G. Asaert, Scheepvaart van het Zuiden tot 1400.

- J. Mertens, Zannekin, in Nationaal biografisch woordenboek, dl I, Brussel, kolommen 957-959.

- O. Mus en R. Degryse, De laatmiddeleeuwe haringvisserij, in Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden, dl XXI, 's Gravenhage en Antwerpen, 1966-1967, p. 82-121.

- O. Mus, Het aandeel van de Ieperlingen in de Engelse wolexport, 1280-1330, in Economische geschiedenis van België, bronnen en problematiek, Hand. v.h. colloquium te Brussel, november 1971, p. 233-259.

- Pleimion Naibh, Zannekin en de vrijheidsstrijd van het kustland van 1323 tot 1328, Tielt, z.d. (1929).

- W. Nolet - D. P. C. Boeren, Kerkelijke instellingen in de middeleeuwen, Amsterdam, 1961, p. 78 : dekenaat Nieuwpoort.

- H. Nowé, Les baillis comtaux de Flandre, des origines à la fin du XIVe siècle, Brussel, 1929.

- H. Pirenne, Les dénombrements de la population d'Ypres au XIVe siècle, in Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte, dl I, 1903, p. 460, dodenaantal te Ieper in 1316 : zowat 108 per week als gevolg van hongersnood en ziekte. In het totaal werden dat jaar bijna 2800 lijken door toedoen van het stadsbestuur begraven.

- M. Reynoudt, Chronycke ende oprecht verhael ... van de stadt Nieuport ... tot den jaere 1680. Brugge, 1680, p.A. 5 "anno 1283 was de kercke van Sinte Laureyns ... by Hendrick, bischop van Terwanen, als prochiekercke gheconsacreert ...". Volgens de kroniekschrijver van de abdij Sint-Niklaas te Veurne, de Waghenare, integendeel zou de inwijding in 1281 plaatsgevonden hebben.

- J. Sabbe, Vlaanderen in opstand, 1323-1328, reeks Vlaamse Historische Studies, nr. 7, Uitg. van het Genootschap voor Geschiedenis, Brugge, 1992.

- H. J. Smit, Handel en scheepvaart in het Noordzeegebied gedurende de 13de eeuw, in Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en oudheidkunde, zesde reeks, dl VII, 's Gravenhage, 1928, p. 163-164, betreffende de Nieuwpoortse schepen weerhouden te Portsmouth in 1229 en 1230. Voorts: passim.

- J. Termote, Het archeologisch onderzoek van het verdwenen vissersdorp Nieuwe IJde (Oostduinkerke), in Mededelingsblad van de Vrienden van het Nationaal Visserijmuseum van Oostduinkerke. Koksijde, 1984, nr 24, p. 479-484, met kaartjes.

- J. Termote, Laatmiddeleeuwse importkeramiek uit Scarborough (Yorkshire) te Nieuwe IJde, Ibidem, nr 26, september 1984, p. 528.

- J. Termote, Wonen op het duin. De bewoningsgeschiedenis van het duingebied tot aan de Franse Revolutie, in Tussen Land en Zee, het duingebied van Nieuwpoort tot De Panne, Tielt, 1992.

- R. C. Van Caenegem, Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw. Verhandelingen van de Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett. en Sch. Kunsten van België.

Klasse der Lett., nr 19, Brussel, 1954.

- R. C. Van Caenegem, Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw, In dezelfde reeks. Verhandeling nr 24. Brussel, 1956.

- E. Van den Bussche, Lombardsyde historique, in La Flandre, revue historique, dl II, Brugge, 1868-1869, p. 153-154, en dl IV, 1872-1873, p. 40.

- E. Van den Bussche, La keure de Nieuport (1163), Ibidem, dl VIII, 1876, p. 83-96.

- E. Van den Bussche, L'Yser. Quelques notules sur cette rivière, Ibidem, p. 371-404.

- E. Van den Bussche, L'Yperleet, Ibidem dl 13, 1882, p. 177-247.

- G. Van de Woude, Ter Duinen, kustmacht onder de graven (plagiaat van een studie, toegeschreven aan L. Van Werveke), Brugge, 1944.

- J. Vannerus, Nieuwe Yde, village disparu de la côte flamande, in Bull. de la Soc. belge d'Anthropologie, dl 37, Brussel, 1922, p. 102-133. - Notes complémentaires in dl 38, Brussel, 1923, p. 182-205.

- J. Van Rompaey, De opstand in het Vlaamse kustland van 1323 tot 1328 en de figuur van Nikolaas Zannekin, in Gedenkboek Nikolaas Zannekin, Diksmuide, 1978, p. 104-132.

- R. Van Roosbroeck e.a., Geschiedenis van Vlaanderen, Brussel, dl II, De middeleeuwen, XIIIde en XIVde eeuw, Brussel, 1937, p. 39-106, Staatkundige geschiedenis (1280-1384), door F.L. Ganshof, p. 109-153 : de Vlaamse instellingen, door F. Ganshof, en, p. 247-254 : de sociale bewegingen door H. Van Werveke.

- F. Van de Putte, La pêche du hareng sur les côtes de Flandre au moyen âge, in Annales de la Société d'Emulation de Bruges of Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge, dl VI of 2de serie, dl III, Brugge, 1845, p. 339-352.

- H. Van Werveke, De economische politiek van Filips van de Elzas (1157/68 tot 1191), in Meded. Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett. en Sch. Kunsten van België. Klasse der Letteren, Jg. XIV, 1952, nr 3.

- H. Van Werveke, De middeleeuwse hongersnood, Ibidem, jg XXIX, nr 3, Brussel, 1967, p. 6 en 10 : anno 1316.

- A. Verbaere, Sceaux de la ville de Nieuport, in Messager des Sciences Historiques de Belgique, Gent, 1879. Overgenomen door R. de Beaucourt de Noortvelde in Nieuport, Documents historiques, dl II (enig verschenen deel), Oostende, 1904, p. 5-12.

- J. F. Verbruggen, Een krijgsvloot uitgerust door de stad Brugge in 1316, in Het Leger-de Natie, 5de jg, nr 11, november 1950.

- J. F. Verbruggen, De Vlaamse vloot in 1304, in Standen en Landen, Leuven, 1952, p. 51-76.

- J. F. Verbruggen, De slag der Gulden Sporen, Antwerpen-Amsterdam, 1952, p. 6-38 : Vlaanderen op het einde van de XIIIe eeuw.

- J. F. Verbruggen, Vlaanderen na de Guldensporenslag. Vrijheidsstrijd in het graafschap Vlaanderen, 1303-1305, Brugge, 1992.

- A. Verhulst, Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200, in Bijdr. voor de Gesch. der Nederlanden, dl XIV, 's Gravenhage-Antwerpen, 1959, p. 1-37.

- A. Verhulst, Het landschap in Vlaanderen in historisch perspectief, Antwerpen, 1964.

- A. Verhulst, Moderne aspecten van een middeleeuws vorst. De economische politiek van Filips van de Elzas, graaf van Vlaanderen, in Handelingen van het XXVe Vlaams filologencongres, Gent, maart 1967, p. 643-653.

- A. Verhulst, La vie urbaine dans les anciens Pays-Bas avant l'an mil, in het tijdschrift Moyen Age, 1986, 2, p. 185-210. - De auteur vereenzelvigt hierin Iserae Portus met Veurne en diens haven met de Schipgatkreek nabij het latere Koksijde. Veurne wordt inderdaad in 877 vernoemd in verband met de aldaar toen reeds bestaande "sedilia" of bewoonde percelen. Zie p. 208.

- Edw. Vlietinck, Eene bladzijde uit de geschiedenis der stad Nieupoort, XVde eeuw, Oostende, 1889, p. 122, in bijlage: de Engelschen te Nieupoort, 1383.

- E. Vlietinck, Uit de voorgeschiedenis onzer kuststreek, de ijden van Vlaanderen van Duinkerke tot Sluis, Antwerpen, 1936, p. 10-14 en 33-35 : de Nieuwe IJde en Lombardsijde.

- C. Wybo, Nieuport, ancien et moderne, Brugge, 1904.

B. Bronnen (gedrukte bronnen en archivalia)

Sigles

- Boec: "Boec van den hof steden lande van der Nieuwerpoort", jaar 1314. Brussel, ARA, Thesaurie van de charters van Vlaanderen, nr 855. Gedrukt in R. de Beaucourt de Noortvelde, Nieuport, Documents historiques, dl II (enig verschenen deel), Oostende, 1904, p. 111-166, maar de uitgave ervan laat veel te wensen over.

- Cout.F : L. Gilliodts-Van Severen, Coutumes de la ville et châtellenie de Furnes, in Coutumes des pays et comté de Flandre, Quartier de Furnes, Brussel, 1896-1902, eerste vier delen.

- Cout.N : L. Gilliodts-Van Severen, Coutumes de la ville et du port de Nieuport, ibidem, deel V, Brussel ,1901.

- Cout.L : L. Gilliodts-Van Severen, Coutumes de Lombardside, Loo et Poperinghe, Ibidem, dl VI, Brussel, 41902.

- Inv. L. Van Werveke, Inventaris van archief van het oud regime, stad Nieuwpoort, Nieuwpoort, 1937, p. VII-XVII

- Inv.Br. : L. Gilliodts-Van Severen, Inventaire des archives de la ville de Bruges, Brugge, 1871-1878, zeven delen.

* * *

- Brugge, RA, OAN : Brugge, Rijksarchief, fonds Oud Archief Nieuwpoort.

- Brussel, ARA : Brussel, Algemeen Rijksarchief.

- Rijsel, ADN, B : Lille, Archives départementales du Nord, série B.

Hoofdstuk 1

- Cout. N., p.141-155, nrs I-VI, jaren 1107 (niet 1112), 1163, 1165, 1168, 1176, 1183 en 1235.

- Cout. F, dl III, p. 23, nr IV, jaar 1176.

- P. Heinderycx, Jaerboeken van Veurne en Veurnambacht. Uitgave Ed. Ronse, Veurne, 1853, dl I, p. 138, anno 1236, en p. 236, bijlage nr IV, vonnis van 13 september 1236.

- A. C. F. Koch, Actes des comtes de Flandre de la période de 1071 à 1128, Brussel, 1957, p. 269, nr 2. Oorkonde waardoor graaf Boudewijn VII de schenkingen bekrachtigt, die door zijn moeder eertijds aan het kapittel van de Sinte-Walburgakerk te Veurne gedaan waren. Stuk van het jaar 1114.

- A. Miraeus - F. Foppens, Opera diplomatica, Leuven en Brussel, 1723-1748, dl III : oorkonden, naar het "cartularium ecclesiae collegiatae sanctae Walburgis in oppido Furnensis", folio 46 r° en v°, jaar 1207 (en niet 1216), 9 februari (n.s.) en 8 augustus. - Ibidem, p. 81, vonnis van 13 september 1236.

- F. Van de Putte en C.Carton, Chronica et cartularium abbatiae S.Nicolai Furnensis (1120-1354), Brugge, 1849, p. 68, op p. 70 : "altare de Novoportu" (1187 of 1188).

- F. Vercauteren, Actes des comtes de Flandre (1071-1128), Brussel, 1938, p. XXXII, oorkonde ± 1107 betreffende het gedeelte van Sandeshoved in het bezit van de abdij van Sint-Winoksbergen, verworven tussen 1083 en 1093. - Ibidem, p. 103-105, nr 37, akte van 27 mei 1107 (en niet 1112), betreffende de schenking door graaf Robrecht II van Jerusalem van de "nova terra nomine Sandeshoved" aan het vrouwenklooster O.L.Vrouw van Broekburg. Graaf Karel de Goede bekrachtigde deze gift op 18 maart 1121. Ibidem, p. 228, nr 100.

* * *

- Rijsel, ADN, - bundel nr 1562, stuk nr 142, jaar 1236, aanstelling door gravin Johanna van scheidsrechters na de beroerte van toen aangaande de heffing van het vistiend (onuitgegeven).

Hoofdstuk 2

- Boec, passim.

- Cout. N., p. 157-177, nrs IX, XIV, XVIII, XX, XXIV, XXV en XXVII, jaren 1246, 1272, 1280, 1294 (en niet 1284), + 1290, 1292, 1294 en 1307 (en niet 1311).

- Cronica et cartularium monasterii de Dunis, anoniem uitgegeven door F. Van de Putte, Brugge, 1864, p. 431, stuk van 16 februari 1309, zijnde de bekrachtiging van het door gravin Margareta in april 1269 getroffen besluit in zake de bewaking van de "fres huys" van de oostsuis door de Duinenabdij. - Ibidem, p. 734, akkoord tussen Veurne-Ambacht en Nieuwpoort van 16 februari 1350, n.s., aangaande het onderhoud van de bruggen over de "niewe ryole" en de "waterganc", daer de houde sluus in leghet".

- C. L. Carton, Cronica abbatum monasterii de Dunis, per fratrum Adrianum But, Brugge, 1839, p. 158, nr 35, stuk van 1324 van graaf Lodewijk van Nevers betreffende de zorg door de abdij van de Duinen over de "fres huis" en de sleutel van de oostsluis.

- R. Degryse, Oude en Nieuwe Havens van het IJzerbekken in

de middeleeuwen, o.c., p. 1-36. In bijlage tekst van het akkoord tussen Nieuwpoort en Ieper van 24 juni 1336.

- Th. de Limburg-Stirum, Cartulaire de Louis de Male (1348-1359), Brugge, 1898-1901, dl I, p. 530, nr 575, stuk van 8 april 1355 betreffende uit te voeren werken "tusschen den Nieuwendamme ende der zee". - Ibidem, p. 531, nr 576, Nieuwpoortse schepenbrief aangaande dezelfde werken. Zelfde datering. - Ibidem, p. 604, nr 652, stuk van 12 december 1357 met de opsomming van de wegen, die van oudsher ter beschikking van de lieden uit de Nieuwe IJde stonden. - Ibidem, dl II, p. 145, nr 873, mandement gericht aan de baljuws van Veurne en Nieuwpoort tot instelling van een onderzoek te Nieuwendamme naar wat er eigenlijk met "de verssche doren van der speyen" aldaar gebeurd was.

- Th. de Limburg-Stirum, La cour des comtes de Flandre, Le Chambellan de Flandre, Gent, 1868, p. 117, nr LIV, stuk van 18 mei 1320 betreffende de afschaffing door Isabella van Gistel van de cijns, die de abdij Sint-Pieters Oudenburg jaarlijks verschuldigd was voor de polder van 40 gemeten, gelegen ten oosten van de Nieuwpoort in Camerlinckxambacht. Voortaan droeg deze polder de naam "polder des obits".

- N. De Pauw, Bouc van der Audiencie, acten en sentenciën van den Raad van Vlaanderen (1369-1378), Gent, 1901-1907, dl II, p. 486, 488, 624, 672, 753, 809 en 810, nrs 1020, 1024, 1322, 1427, 1602, 1713 en 1714, stukken van 1373 (twee), 1374 en 1375 (vier) nopens het geschil tussen de stad Nieuwpoort en Veurne-Ambacht in verband met laden en lossen in de "waterganc", en met de scheepvaart van de Veurnse "zeelopers" doorheen de IJzerhaven zonder er te laden of te lossen. Ook nopens een geschil tussen de stad Ieper en Nieuwpoort in verband met de "broukers", de wateringen uit het Ieperse, blijkbaar in verband met de waterweg. - Ibidem, nr 1120, stuk van 1378 betreffende de herstelling van de sluis te Nieuwendamme.

- G. Des Marez et E. De Sagher, Comptes de la ville d'Ypres (1267-1329), Brussel, 1909-1913, dl I, p. 167, item in de rekening van 1304, periode 26-31 juli, betreffende "le wateringhe entre Bruges et Nuefport". - Ibidem p. 134 en 137, juni en september 1298, en p. 279, augustus 1309: reizen naar "Noviel Dam" of Nieuwendamme.

- I. Diegerick, Inventaire des archives de la ville d'Ypres. Brugge, 1853-1868 (zeven delen), dl I, p. 273, nr. 346, stuk van 17 oktober 1320 aangaande de uitdieping van de IJzer, en dl II, p. 190-303, nrs. 482, 491, 498, 551, 578, 600, 632 en 653, stukken van 1335, 1336, 1337, 1351, 1357, 1367, 1374 (reglement) en 1383 betreffende de sluis te Nieuwendamme en het onderhoud of de toestand van de waterweg naar Ieper. Ontleding van de desbetreffende charters, die heden, sinds 1914 niet meer bestaan.

- E. Feys et D. Van de Casteele, Histoire d'Oudenbourg, Brugge, 1873-1876, p. 102 en vlg.: twee oorkonden van juni 1309 betreffende het verzoek van de gemeente Nieuwpoort aan de graaf van Vlaanderen en aan de abdij Sint-Pieters te Oudenburg om een brug over de Lekeleed te mogen bouwen, benevens de dankbrief van de Nieuwpoortse wethouders van 1 januari 1312 na de oprichting van die brug.

- Froissart's Chronijke van Vlaendren, uitgave N. De Pauw, Gent, 1898-1909, dl III, p. 262, uittreksel uit de rekening van de baljuw van Veurne, periode oktober 1383 - begin maart 1384, aangaande de verzanding van de waterweg tussen Nieuwpoort en Ieper.

- C. Wyffels en J. De Smet, De rekeningen van de stad Brugge. Dl I (tot 1302), Eerste stuk, Brussel, 1971, p. 708, boekjaar 1298-1299, regel 30, uitgave voor de inspectie van de "aquaductum ad Novum Portum".

* * *

- Brugge, RA, OAN, inventaris L. Van Werveke, nrs 507 (charter nr 6) en 209 (charter nr 9), jaren 1272 en 1287 (n.s.) - Ibidem, inv. nr 398, cartularium van 1502, f° 6v°, aanstelling van Zegher van Belle als commissaris voor de bouw van "'s graven brugghe", 19 mei 1287.

- Brugge, RA, Cartularium van Oudenburg, p. 170, tekst van de oorkonde van 24 oktober 1350 betreffende de overdracht van een rente op twee huizen te Nieuwpoort.

- Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 277 en 282, rolrekeningen betreffende het grafelijk domein, periode 1296-1321 en jaar 1351, rubriek "tonliu de Nuefport" en volgende rubrieken.

- Ibidem, Rekenkamer (inventaris Pinchart I, p. 215), nr 46, stuk van 1336 n.s. nopens de waterweg naar Ieper.

Hoofdstuk 3

- Boec, passim.

- Cout. N., p. 153-154, nr VI, jaar 1235, vidimus van de brief van de Nieuwpoortse parochianen van het jaar 1183; p. 155-156, nr VIII, jaar 1240; p. 158-159, nr X, jaar 1247, betreffende de heffing van het haringtiend; p. 172-173, nr XXIV, jaar 1292, betreffende de stichting in de Sint-Laurentiuskerk en p. 168-169, jaar 1294 (en niet 1284) aangaande aankoop van goederen, waarop de dode hand rustte.

- Cout. N., p. 180, nr XXIX, akte van 4 oktober 1328. Schepenbrief betreffende de onderwerping van Nieuwpoort aan Robrecht van Kassel. - Ibidem, p. 182, nr XXX, stuk van 13 mei 1329 betreffende de toelating door Robrecht van Kassel aan de gemeente Nieuwpoort gegeven "de faire loy par main souveraine et jusques à son rapel".

- Cout. F, dl II, p. 113-120, nr XXXIII, overeenkomst van 3 april en 16 mei 1350 tussen Veurne-Ambacht en de stad Nieuwpoort.

In art.V is er sprake van de lieden van Leke en Klerken, die "binnen der sterefte" of ten tijde van de pest te Nieuwpoort hun intrek genomen hadden en er poorters geworden waren.

- Cronica et cartularium monasterii de Dunis, uitgave F.Van de Putte, Brugge, 1839-1864, dl III, p. 597, nr DXLIX of 994, testament van J. Abbout van Ramskapelle van 6 januari 1266.

- Chronica et cartularium abbatiae S.Nicolai Furnensis (1120-1354), anoniem uitgegeven door F. Van de Putte en C.L. Carton, Brugge, 1849, p. 189-193, stukken van 22 juni 1338 betreffende de heffing van de "natans" door de parochiale geestelijkheid te Nieuwpoort en te Veurne. - Ibidem, p. 168-171, stuk van 10 maart 1356, n.s., aangaande het grondbezit in de "banlieuwe" van Nieuwpoort nabij het "capelrielant", het land van het gasthuis en het land van de dis van die stad. - Ibidem, p. 223, stuk van 1344 nopens het "capelrielant" van Salemon Verdebout.

- R. Degryse, De maritieme aspecten van de keure van Nieuwpoort, in Mededelingen van de Marine Academie, boek XX, Antwerpen, 1968, p. 63-82. Op p.82 de tekst van de Nieuwpoortse schepenbrief van 28 februari 1325 (n.s.) betreffende de afschaffing van het recht van de twaalf wethouders en hun twee getuigen in de haven in de aldaar uitgevoerde transacties een "part des eschevins" te eisen. - "Nulli detur nisi presentibus duobus scabinis de Novo Portu - de theloneo": rugnota op het dubbel van charter 3 inzake de tolvrijdom. Brugge, RA, OAN, 403.

- Gilles le Muisit, Chronicon Aigidii Li Muisis, abbatis S.Martini Tornacensis, in: J.J. De Smet, Corpus Chron.Flandriae, dl II. Brussel, 1841, anno 1349, over de pest en de geselaars.

- Inv. Br., dl I, p.174, stuk van 1303, rekening van de confiscaties na 1302.

- H. Pirenne, Le soulèvement de la Flandre maritime, 1323-1328. Documents inédits. Inventaire des biens confisqués, Brussel, 1900, p. 80-87, lijsten met de namen van de in 1328 in de slag bij Kassel gesneuvelde strijders uit Nieuwpoort en de Nieuwe IJde, en p.149-154, lijst met de namen van de Nieuwpoortse overlevenden na genoemde veldslag. In de lijsten van de gesneuvelden worden ook de voor confiscatie in aanmerking genomen bezittingen van die overleden strijders vermeld.

- F. Van de Putte, La pêche du hareng sur les côtes de Flandre au moyen-âge, in Annales de la Société d'Emulation de Bruges, dl VI, of 2de serie, sl III, Brugge, 1845, p. 339-352, met de tekst van acht oorkonden betreffende het haringtiend te Nieuwpoort.

- C. Wyffels en J. De Smet, De rekeningen van de stad Brugge, a.w., dl I, verbo Johannes de Novo Portu of Elisabeth, filia Johannis de Novo Portu: lijfrente ten bedrage van 27 pond parisis jaarlijks vanaf 1282.

* * *

- Brugge, RA, OAN, charter nr 16 (inv. nr 3199), stuk van 29 mei 1357 betreffende het "capelrielant" van Salomon Vardebout, charter nr 21 (inv.nr 198), stuk van 17 februari 1385 (n.s.), zijnde een vidimus van de oorkonde van 12 juni 1365 nopens de rente van 300 pond parisis op de tol van Nieuwpoort, verschuldigd aan de Hospitaalridders, en charter nr 37 (inv.nr 3290), akte van 1 januari 1396 (n.s.), zijnde het ontvangstbewijs "van der wederbuuck ofte scaep" door het gasthuis jaarlijks "ten hove van Oudewerve" aan te bieden.

- Ibidem, inv.nr 3487, stadsrekening 1393-1394, f° 77 r°, rente aan den "templiers" en nr 3488, stadsrekening 1394-1395, f° 10 v°, renten aan de hospitaalridders van Slijpe en de "lazersen" of melaatsen (werk van Jhan de Weildiche en Jhan Schewaert).

- Ibidem, nr 3138, Cartularium en handboek van de kerk, folio's 40, 41, 42 en 57, betreffende het kosterschap, de kerkmeesters en de hoogmis in de O.L.-Vrouwkerk. Stukken van 1251, 1261 en 1296 in kopie. Charter van 11 november 1337 ten voordele van de Sint-Niklaasabdij van Veurne betreffende de vrijstelling van de stedelijke "assisen" op de drank, kopie.

- Ibidem, fonds Burgerlijke godshuizen, nr 1, stuk van 16 februari 1330, aangaande het jaargetijde van Margareta, weduwe Guidoche.

- Brugge, Stadsarchief, charter nr 497, lijst van 1351 met de namen van degenen, die als tegenstanders door graaf Lodewijk van Male uit het graafschap waren verbannen, waaronder Jehan de Nuefport.

- Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1522 en 1523, rekeningen van Jehans de Clerkes, poortbaljuw van Nieuwpoort, respectievelijk eindigend op 23 september 1324, 6 januari 1326 en 3 mei 1326. In de eerste van deze drie rekeningen is er sprake van David Sporekin en Clais Zannekins in verband met een mogelijke samenkomst op een "samblee" of vergadering van de opstandelingen.

- Ibidem, nr 1320, rekening van Jehan de Zamer, hoogbaljuw van Veurne, van 4 juli 1336, rubriek "recepte en le ville de Lombardie" met de items betreffende de confiscaties ten nadele van Clay Mis en Clay Bursins, gewezen opstandelingen, toenmaals overleden.

- Brussel, ARA, Trésor de Flandre, nrs 858, 859 en 860, drie Nieuwpoortse schepenbrieven, respectievelijk van 14 april, 13 augustus en 11 september 1329 betreffende de "dit" of uitspraak van Robrecht van Kassel als vonnis na de overgave van de gemeente Nieuwpoort op 4 oktober van het jaar voordien.

- Ibidem, nr 866, 1ste en 3de stuk, klachten van de schepenen en poortbaljuw van Nieuwpoort in verband met allerlei moeilijkheden omstreeks 1333 of 1334 en gericht aan de vrouwe van Kassel. In het 1ste stuk vermelding van "leur doyen".

- Rijsel, ADN, B, nr 1374/568, stukken 5, 9 en 4, jaren 1232, 1285 en 1288, betreffende de stichting van de kapelanieën, in afschrift (onuitgegeven) en nr 1374/1288, 10de stuk, jaar 1261, betreffende het kosterschap (onuitgegeven).

Hoofdstuk 4

- Cout. N., p. 142-148, 151, 155-156, 158-159, 159-162 en 163-166, nrs II (keure van 1163), 1168 (tolvrijdom), 1240 (parochiale afbakening), 1247 (haringtiend), 1260, 1270, 1272, 1274 (tolvrijdom) en 1275 (afschaffing van de stalpenning). - Ibidem, p. 174-177, nr XXVI, akkoord van 1297 nopens het Nieuwpoorts grondbezit in Veurne-Ambacht. - Ibidem, p. 180, nr XXVIII, stuk van 10 juni 1315 betreffende de tolvrijdom van de Nieuwpoortenaars in het graafschap; p.183, nr XXX, oorkonde van 13 mei 1329 met de aktering van de erkenning door de gemeente Nieuwpoort van de souvereine rechtspraak in de stad door Robert van Kassel, met daarin onder de getuigen Philippus Serleis, "teolonarius ville Novi Portus" en p. 187, nr XXXV, stuk van graaf Lodewijk van Male van 30 mei 1364 betreffende de insteling in de stad van een vrije jaarmarkt.

- Bulletin de la commission royale d'histoire, Brussel, 3me série, dl I, p. 100, Nieuwpoortse schepenbrief van 24 december 1324, gericht aan de Engelse koning met het verzoek om schadevergoeding wegens verlies door Nieuwpoortse zeelui geleden tijdens een gevecht tegen zeerovers in de wateren vóór Great Yarmouth. - Twee soortgelijke brieven, respectievelijk van midden en eind mei 1327, betreffende het beroven door lieden van Sandwich en Winchelsea van een Nieuwpoorts schip.

- Chronica et cartularium abbatiae S.Nicolai Furnensis, o.c., p. 99, voorrecht van tolvrijdom te Diksmuide ten voordele van de abdij. Stuk van november 1209. - Ibidem, p. 168-171, stuk van 10 maart 1356 n.s. met de opsomming van het grondbezit van de dis, het gasthuis en verschillende Nieuwpoortenaars nabij het "capelrielant" in de "banlieuwe" van de stad.

- Cronica et cartularium monasterii de Dunis, o.c., p. 450. Oorkonde met rugnota betreffende Tristan de Hem en Balduinus de Novoportu.

- R. Degryse, 's Graven domein te Nieuwpoort (in de middeleeuwen), in Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis "Société d"Emulation" te Brugge, dl LXXXV, Brugge, 1948, p. 70-111, bijlage III, stuk van 1290 betreffende de verwerving van het terrein "Porteland", en bijlage IV, klaagbrief van de Nieuwpoortenaars aangaande de misbruiken inzake de tolheffing en de cumulatie van de ambten van schepen en tollenaar of van baljuw en tollenaar. Stuk van ca. 1293.

- O. Delepierre et F. Priem, Précis analytique des documents que renferme le dépôt des archives de la Flandre Occidentale, Brugge, 1840-1858. Dl II p. XIII, XVI en XLVII, stukken van 1360 en 1361 betreffende de schade toegebracht op zee aan burgers van Ieper en Nieuwpoort door lieden van Sint-Omaars in Artesië.

- Th. de Limburg-Stirum, Codex diplomaticus Flandriae (1296-1327), Brugge, 1879-1889, dl II, p. 204, nr 284, lijst van klachten over schade door de zeelui van Nieuwpoort en Lombardsijde in 1310 en 1311 vanwege de Engelsen op zee geleden. Het gaat er o.m. om de in 1311 met hun vennoten vermoorde Nieuwpoortse stuurlui Jaquemon de Darvere en Jehan Witteminne, alsmede om de verliezen geleden door de Nieuwpoortse reder Salemon Vardeboud in het schip gevoerd door Clais Denys uit Lombardsijde.

- N. De Pauw, Bouc van der Audiencie, o.v., p. 74, nr 173, uitspraak van 21 oktober 1370 in het geschil tussen Nieuwpoort en de tollenaars aldaar. - Ibidem, p. 216 en volgende, nrs 458, 493, 587, 1020, 1322, 1370, 1427, 1602, 1713 en 1714, reeks uitspraken in de geschillen tussen Veurne-Ambacht en genoemde tollenaars, in de jaren 1371 en volgende tot en met 1375. - Ibidem, p. 510, nr 1119, uitspraak van 12 december 1373 in het geschil tussen Sint-Omaars en de tollenaars. - Ibidem, p. 871, nr 1826, uitspraak van 8 juni 1376 in het geschil tussen Poperinge en de tollenaars.

- G. Des Marez, La lettre de foire au XIIIe siècle. Etude sur les origines des papiers de crédit, Brussel, 1900, p. 158 en 200, nrs 66 en 109, chirografen van 1276 en 1284. - Een reeks ontledingen van in 1914 vernietigde chirografen door dezelfde schrijver was in het bezit van professor P. Bonenfant en is nu in de Vrije Universiteit te Brussel.

- G. Des Marez et E. De Sagher, Comptes de la ville d'Ypres, a.w. dl I, p. 185, 262, 302, 437, 442 en 443: aankoop van hout te Nieuwpoort in 1305, 1308, 1312 en 1313; dl II, p. 211, aankoop van hout aldaar in 1321. - Ibidem, dl I; p. 320, onder de datum 18 oktober 1310: uitgave "pour le coust de cheaus ki alèrent outre ne Zelande pour faire l'acort entre les Flamens et de cheaus de Zelande del herenghison".

- J. De Smet, Les keures inédites du plus ancien livre de keures d'Ypres, in Bull. de la Comm. Royale d'Histoire, dl XCIV, Brussel, 1930, p. 404-408, periode 1289-1307.

- L. Gilliodts-Van Severen, La marine militaire de Bruges au XIVe siècle, in La Flandre, Revue, deel XII, Brugge, 1881, p. 291-319, met de tekst van de rekening van de Brugse maritieme expeditie van 1316.

- Norman Scott Brien Gras, The early English customs system, Cambridge, 1918, p. 173, an account of quayage collected at Scarborough, juli 1321: "de Willelmo Derve de Iser, 4 d.". - Ibidem, p.176, an account of murage collected at Great Yarmouth, 3 August 1342 - 2 August 1343: "de Thoma Botirman de Neweport pro navi vocata Blitheleven, 6 lastis et dim. allecii, 3 weiis salis, 21 d.".

- K. Höhlbaum e.a., Hansisches Urkundenbuch, Halle, vanaf 1876, dl III, p. 436, nr 632, Nieuwpoortse schepenbrief van 7 oktober 1319 betreffende de arrestatie van goederen behorende aan lieden uit Friesland als represaille wegens schade door Nieuwpoortenaars in Friesland geleden. - Ibidem, p. 436, nr 642, brief van de stad Wisby van 7 mei 1333 aan de stad Nieuwpoort met de bevestiging van hetgeen Heindrich Schwarz als aandeel in de lading van een kogge bezat, en dit blijkbaar in

verband met een schipbreuk nabij de IJzerhaven.

- H. Pirenne, Le soulèvement, o.c., p. 149-154, lijst van de in 1328 nabij Kassel gesneuvelde Nieuwpoortenaars en van hun onroerende goederen in de stad of op de buiten in Veurne-Ambacht, het Brugse Vrije en elders.

- Th. Rymer, Foedera, conventiones, litterae inter reges Angliae et alios quosvis reges etc., Uitgave, 1723, dl III, p. 760 en volgende, brieven van de Engelse koning Edward II van 25 maart 1319 aan de graaf van Vlaanderen en verschillende steden aldaar, waaronder Nieuwpoort, met het verzoek geen hulp meer aan de Schotse rebellen te willen verlenen en p. 770, antwoord van Robrecht van Bethune, die voor zijn onderdanen in de Engelse wateren de vrijheid van handelsbetrekkingen inroept.

- H. J. Smit, Bronnen tot de geschiedenis van den handel met Engeland, Schotland en Ierland. Rijksgeschiedkundige Publicatiën, nr 65, dl I, 1ste stuk, 's Gravenhage, 1928, p. 32, nr 87, Lynn, rekening 1286-1287, item 9; p. 60, nr 123, Boston, rekening 1296-1297, item 36, en p. 80, nr 129, Ipswich, rekening 1294-1298, item 12 met de vermelding van twee schepen herkomstig van "Yser" en een van Nieuwpoort d.i. in het totaal drie uit die havenstad.

C. Wyffels, Analyses de reconnaissances de dettes passées devant les échevins d'Ypres (1249-1299). Editées selon le manuscrit de Guillaume Des Marez, Brussel, 1991, passim.

* * *

- Boec, passim.

- Brugge, RA, OAN, charter nr 8, inventaris L. Van Werveke nr 403, bekrachtiging van het voorrecht van tolvrijdom in Vlaanderen, 3 juni 1279.

- Ibidem, nr 445, keurenboek (eerste helft van de 15de eeuw), opsomming van oude en nieuwe stedelijke ordonnantiën en van de keuren achtereenvolgens aan de gilden en ambachten door de stad uitgereikt. Passim.

- Ibidem, nr 3486, stadsrekening 1391-1392 (n.s.), f° 80 v°, vermelding van de "copynghe". - Ibidem, nr 3492, stadsrekening 1397-1398 en volgende rekeningen, items betreffende de afbraak van de "muelnewal" of "muelne ... up den buerchwal", passim.

- Brugge, Stadsarchief, stadsrekening 1310-1311, f° 36 ° : "Item, schepenen van der Nieuwer Port van coste dien zie daden als zie voeren in Zeeland over t ymeene land, t onsen deele 4 lb.17 s.6 d.".

- Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274 en 277, rekeningen van grafelijk domein, periode 1296-1321. Compte de la recette des gros de Flandre, afdeling "es baillies de Furnes, de Berghes etc.".

- Ibidem nrs 1306, 1308, 1313 en 1315, rekeningen van de hoogbaljuw van Veurne over de termijnen 1305 - III, 1306 - I, 1307 - I en 1307 - II, uitgaven voor de aankoop van vis voor de grafelijke keuken.

- Ibidem, nr 1527, rekening van de poortbaljuw van Nieuwpoort over de termijn 1373 - II. Daarin de opbrengst van de tol op de vaten vreemd bier: 68 lb.8 s.

- Ibidem, nrs 1529, 1532 en 1533, rekeningen van de poortbaljuw van Nieuwpoort over de termijnen 1374 - III, 1375 - III en 1376 - I, beboeting van degenen, die de keuren op het stuk van het haringbedrijf overtreden hadden.

- Ibidem, Rekenkamer nr 45962, tarief van de tol te Nieuwpoort, zoals, dit volgens de pachter Jan den Bil en zijn vennoten, in 1461 en volgende jaren van toepassing was.

- Gent, RA, fonds de Saint-Genois nr 1237, klachtenlijsten betreffende de schade ondervonden vanwege de Engelsen op zee of in de Engelse havens, niet gedateerd, waarschijnlijk dagtekenend van 1312, maar gaande over represailles gepleegd sinds 1309. De klachtenlijst in het begin van de rol betreft Nieuwpoort, maar is, wegens het ontbreken van het eerste membraan, onvolledig. Voor Lombardsijde is de lijst volledig.

- Ibidem nr 1390, klacht van Jacob van Houtkerke uit Ieper betreffende de beroving van een schip geladen met zijn bezit aan graan. Niet gedateerd, waarschijnlijk eveneens van 1312.

- Ibidem, fonds Gaillard nr 945 en 946, tweemaal dezelfde klachten aangaande het ombrengen op zee in juli 1312 door de Engelsen van de Nieuwpoortse stuurlui Willame Boutin, Lambert Daniel en Wautier fs Heneman Blote samen met een groot deel van hun vennoten, alsmede de klacht van Colard Sieptsous betreffende het verlies van een schip met de lading aan vis.

- Arras, Archives départementales du Pas-de-Calais nrs 507/3, 1006 / 6, 642 / 4 en 648 / 3, comptes de la boîte of havenrekeningen van Calais over de termijnen 1330 - III, 1344 - III, 1345 - II en 1346 - I, met de items betreffende de Nieuwpoortse stuurlui, die toen Kales aangedaan hadden om er, hetzij om er haring, hetzij om er tonnen wijn te lossen.

- Londen, Public Records Office, E 122 / 55 / 17, E 122 / 55 / 19, E 122 / 55 / 23, E 122 / 56 / 3, E 122 / 57 /1, E 122 / 56 / 7 en E 122 / 56 / 10, rekeningen van de "custom" te Scarborough, periode 1304-1310, met de opsomming van al de vreemde schepen, waaronder vaartuigen uit Nieuwpoort, de Nieuwe IJde en Lombardsijde, die genoemde Engelse haven hadden aangedaan om er ladingen zout, verse haring of soms gezouten haring te lossen en iets in te laden. - Ibidem, nr E 122 / 134 / 3, jaar 1321.

- Ibidem, Calendar of Close Rolls, Edward I (1302-1307), p. 5, betreffende zeeroverij door lieden uit Vlaanderen, waaronder Nieuwpoort. Klacht van 6 januari 1303. - C.C.R., Edward II (1307-1313), p. 432, aangaande de represailles gepleegd tegenover de Nieuwpoortse stuurlui Jacob Darvre en Withemine nabij Berwick-on-Tweed in Schotland. Antwoord dienaangaande van de Engelse koning aan de graaf van Vlaanderen van 11 september 1311. - Ibidem, C.C.R., Edward III, p. 120. Soortgelijk schrijven van de Engelse koning van 30 april 1327 aan de stad Brugge aangaande het roven door lieden van Sandwich en Winchelsea nabij Boulogne van een Nieuwpoorts schip.

- Ibidem, Custom Accounts Newcastle upon Tyne, nrs E 122 / 106 / 1, 4 en 5, rekeningen van de "custom" geheven tijdens de boekjaren 1377-1378, 1380-1381 en 1381-1382, met de lijst van al de vreemde vaartuigen, waaronder ook Nieuwpoortse en Lombardsijdse, die er de haven aangedaan hadden en daarna meestal met een lading steenkool vertrokken waren.

Hoofdstuk 5

- Cout N., p. 142-148 (keure van 1163), XVII (1275, afschaffing van de stalpenning), XXI (1287, jaarlijkse mandaatvernieuwing van de schepenen), XXII (1289 grute), XXIII (+ 1290, juridisch conflict tussen de magistraat en de Duinenabdij en XXIV (1292, stichting van de kapelanie in de Sint-Laurentiuskerk). - Dat de afschaffing van de stalpenning voor Nieuwpoort op het verwerven van een halle neerkwam, blijkt uit de oorkonde betreffende soortgelijke afschaffing voor Damme in 1241 : "quitamus perpetue de ... stallpenenghe, ita ut possunt habere hallam ad utilitatem villae ...". L.A. Warnkoenig, Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahre 1305, Tübingen, 1835-1842, dl II, bijlagen CXI. - Ibidem, p. 174-177, nr XXVI, akkoord van 13 februari 1297 tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht betreffende de "bede" en de aankoop of de verwerving van gronden door elkaars ingezetenen in elkaars gebied; p. 177-179, nr XXVII, aankoopakte van de polder van Jan van Namen van 28 januari 1307, n.s. (en niet 1311); p. 180-181, nr XXIX, akte van 4 oktober 1328 waardoor de gemeente Nieuwpoort zich na de nederlaag bij Kassel aan haar heer Robrecht van Kassel, onderwierp; p. 182-183, nr XXX, akte van non-prejudicie van de stad Nieuwpoort verleend aan genoemde grondheer wegens het herstel van het recht "de faire laoy par main souveraine", p. 184, nr XXXI, oorkonde van 16 januari 1360, n.s., betreffende het voorrecht door de graaf aan de schepenen gegeven aangaande voortaan te mogen "maken ende wisen bi maningh van de baljuw "ghiselsceip tusschen alle partien" en ppl. 1989-191, nr XXXVI, vidimus van de oorkonde van februari 1407, n.s. aangaande het herstel van de Nieuwpoortse stedelijke vrijheid door hertog Filips de Stoute na de beroerten van 1379-1383.

- Cout.L., p. 14, nr II. Gemeenschappelijke keure van Nieuwpoort en Lombardsijde van 1269.

- Th. de Limburg-Stirum, Codex diplomaticus Flandriae, o.c., dl I, p. 253, nr 141, lijst of verdelingsschaal van "de tax van den ouden transpoorte", toegepast in 1309 op basis van elke 100 pond parisis door de gemeenschap op te brengen. Het aandeel daarin van Nieuwpoort was 12 s. 6 d. tegenover 12 d. voor Lombardsijde, 4 lb. 10 s. 6 d. voor Veurne-Ambacht en 6 s. 9 d. voor de stad Veurne.

- Th. de Limburg-Stirum, Cartulaire de Louis de Male, o.c., dl I, p. 174 en 180, nrs 179 en 184, oorkonden van 5 en 11 augustus 1350 betreffende de aanstelling door Lodewijk van Male van Hughe van Halwyn tot "rewaert, ontfanghere ende bailliu" van de steden Sint-Winoksbergen en Nieuwpoort en van de kasselrij van Bergen. - Ibidem, dl II, p. 145, nr 873, aanstelling door de graaf van Jhan van Ryssele, hoogbaljuw van Veurne, en Godevaert de Gapere, baljuw van Nieuwpoort als commissarissen belast met een onderzoek naar de draagwijdte van zekere daden van geknoei met de verse deur van de sluis te Nieuwendamme.

- N. De Pauw, Bouc van der Audiencie, a.w., dl. II, p. 713 en 805, nrs 1508 en 1708, uitspraken van de Audiencie van 10 april en 10 december 1375 in het geschil tussen Nieuwpoort aan de enke kant, Veurne-Ambacht en de Duinenabdij aan de andere kant betreffende de wettinging van de pandingen en de daartoe behorende rechten van het "ammanscep van Oostdunkerke streckende bin der palen van der Nieuwerpoort".

- Froissart's Chronijke van Vlaendren, uitgave N. De Pauw, o.c., dl II, p. 213-218, rekeningen van de Nieuwpoortse poortbaljuw, Martin Trioel, over de termijnen januari-mei 1382 en 30 november 1382 - 4 mei 1383. Op p. 216 : Pieter van Oostbuerch, "scouthetene" van Nieuwpoort. - Ibidem, p. 259 en vlg, rekening van Godevaert van Heilt, hoogbaljuw van Veurne, over de termijn 2 oktober 1383 - 2 maart 1384. Op p. 259 : "Colin de Buusschere van der Niepoort ... borchmeester".

- Inv. Br., dl I, p. 353, opsomming van de totalen aan oorlogsschatting door de Vlaamse steden aan de Franse koning gedaan van 1306 tot 1324. Totaal voor Nieuwpoort 6177 lb 9 s. 10 d. tegenover 3614 lb 10 s. 7 d. voor de stad Veurne.

- T. Luykx, De grafelijke financiële bestuursinstellingen en het grafelijk patrimonium in Vlaanderen tijdens de regering van Margaretha van Constantinopel (1244-1278), Brussel, 1961, p. 449-453, lijst van de schulden van de gravin, opgemaakt op kerstdag 1278. Tekst van de oorkonde. Onder de steden, die voor de terugbetaling van een som van 15000 pond parisis aan de burgers van Arras borg stonden, bevond zich ook Nieuwpoort. Volgens de lijst waren er al gedeeltelijke betalingen van deze schuld gebeurd in 1275 en 1276, zodat er maar een achterstal van 9000 pond meer overschoot.

* * *

- Brugge, RA, OAN, inv. L. Van Werveke, nr 3138, cartularium en handboek van de kerk, f° 41, afschrift van de oorkonde betreffende de instelling in de O.L.Vrouwkerk van een dagelijkse grote mis, gedateerd 20 juni 1296. In dat stuk worden de twee poortmeesters van Nieuwpoort "seniores porti magistri" geheten. Samen met een twaalftal leden van het schepencollege en van de raad staan ze er met hun naam vernoemd.

- Ibidem, charter nr 9, inventaris nr 209, oorkonde waardoor graaf Gwijde van Dampierre verklaart van de stad Nieuwpoort een zekere som geld te hebben geleend tot bekostiging van de oprichting van " 's gravenbrug". Stuk van 20 februari 1287 (n.s.). Deze brug bevond zich blijkbaar over de IJzer te Mannekensvere. Heden : de Uniebrug.

- Ibidem, nr 3485 en volgende nummers, oudste stadsrekeningen vanaf het boekjaar 1 maart 1389 - 2 februari 1390 (n.s.). - Brussel, ARA, Rekenkamer nr 36701 en volgende nummers, oudste stadsrekeningen vanaf het boekjaar 1 februari 1391 - 1 februari 1392 (n.s.) - De stadsrekeningen van Nieuwpoort bleven, afgezien van enkele lacunes, in twee reeksen bewaard.

- Ibidem, charter nr 15 bis (inv. nr 50 bis), oorkonde van Lodewijk van Male van 1 september 1350 betreffende zijn eedaflegging als graaf te Nieuwpoort. - Ibidem, nr 3138, cartularium van de kerk f° 14 v°, kopie van een oordeel van graaf Lodewijk van Nevers van 11 november 1337 aangaande de vrijstelling van de "assisen" op de drank ten voordele van de geestelijkheid te Nieuwpoort. - Ibidem, nr 398, cartularium van 1502, f° 12 r°, stuk van 6 november 1365 van Lodewijk van Male nopens een aanslag gepleegd op de kolfdrager, eveneens in kopie.

- Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1306 - 1319, rekeningen van de Veurnse hoogbaljuw, periode 1304 (III) - 1308 (II) en termijn 1313 (I).- Ibidem, nrs 1521-1552, rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort, periodes 1304 (III), 1324 (II), 1325-1326 (III, I en II), 1364 (III), 1367 (III), 1373 (II) en volgende termijnen tot en met 1383 (III).

- Ibidem : Rolrekening nr 1308 of karton 82, nr 1640. Rekening van Soyer de Ham, grootbaljuw van Veurne van 16 mei 1306 met daarin de vermelding : "as eskievins de Nuefport et del Niewe Eide".

- Ibidem, Trésor de Flandre, nr 854, Nieuwpoortse schepenbrief van 30 juli 1306 met het verzoek aan de graaf een onderzoek te laten instellen nopens de bevrijding met geweld uit de gevangenis van zekere gevangenen, die de Veurnse hoogbaljuw naar elders wou laten overbrengen. - Ibidem, nr 860, Nieuwpoortse schepenbrief van 11 september 1329 inhoudende de verbintenis aan Robrecht van Kassel 4.000 pond parisis als boete uit te betalen. - Ibidem, nr 861, soortgelijke obligatiebrief voor de uitbetaling aan Robrecht van Kassel van 4.000 pond parisis als vergoeding voor de heffing van "assisen" met een looptijd van 10 jaar. - Ibidem, nr 866, 1ste en 3de stuk, twee klaagbrieven van de burgemeesters en schepenen van Nieuwpoort van 1334 betreffende allerlei moeilijkheden met Lombardsijde, Veurne-Ambacht en ook met de kerk te Nieuwpoort zelf. - Ibidem nr 862, Nieuwpoortse schepenbrief van 8 januari 1389 betreffende de schenking van een lijfrente van 300 pond parisis ten bate van de kinderen van Colaert van den Clyte, heer van Komen en gouverneur van de fortificatiewerken in de stad. Daarin beloven de burgemeesters en schepenen hun brief opnieuw te bezegelen, zodra de stad de beschikking zou hebben over "enen groten zeghel". In afwachting daarvan hebben ze hun brief voorzien "metter voorseider stede zeghele van causen".

- Gent, RA, fonds Gaillard nr 94, rekening van de baljuw van Nieuwpoort, termijn 16 augustus - 27 september 1305, tweede oudste stuk van die aard.

- Rijsel, ADN, B 1596, f° 147 v° en 148 r°, uitspraak van Lodewijk van Male van 24 juli 1360 in het geschil tussen Pietre van Meetkerke en Ystaes den Mien en diens partij.

- Brugge, Stadsarchief, charter nr 1312, rekening van de grafelijke domaniale en andere inkomsten over de periode 1302-1303. Daarin staat een ontvangst genoteerd van 35 pond parisis "des biens as anemis" door Jehan des Dusne "bailliu de Nuefport", oudste vermelding van zulk een ambtenaar met zijn naam.

- Rijsel, ADN, nr 1374 / 568 / 9, afschrift van een stuk van 19 juli 1285 betreffende de stichting in de O.L.Vrouwkerk van de kapelanie van Nikolaas Colekin en zijn vrouw Strangia. Daarin is ook sprake van de door de abdij van Sint-Niklaas te Veurne in verband daarmee aangegane verplichtingen ten overstaan van de beide stichters, evenals ten overstaan van de "scabinis et portmagistris".

- Ibidem, B 1561 / 539, jaar 1276, stuk waaruit blijkt dat de stad Nieuwpoort zich voor de som van 750 pond parisis, te betalen aan de Crespins te Atrecht en verschuldigd door gravin Margareta, borg stelde. - Ibidem, B 4050, oorkonde betreffende de lening aangegaan door graaf Gwijde van Dampierre en zijn zoon Robrecht en bestemd voor de Vlaamse steden, waaronder Nieuwpoort. Gedateerd juni 1292. Vervaldag 30 november 1299. Geldschieters : de Crespins.

Hoofdstuk 6

- Cout.N., p. 142-152, keure van 1163. - Vertaling in K. Loppens, Geschiedenis van Nieuwpoort, Koksijde, 1953, p. 88-96. - Vertaling afzonderlijk gevoegd bij de Catalogus van de Tentoonstelling Nieuwpoort 800. Brussel, 1963, dubbele folio in dik papier.

- Cout.N., p. 240-249, arrest van de Raad van Vlaanderen van 18 december 1459 betreffende het houden door de Nieuwpoortse wethouders van drie "kueren" of "waerheiden"

per jaar.

- Cout.F., p. 27-41, keure van Veurne-Ambacht van juli 1240; p. 64-65, nr XVI, oorkonde van oktober 1272 betreffende enkele wijzigingen inzake het strafrecht in Veurne-Ambacht, en p. 70-71, nr XIX, stuk van maart 1284 (n.s.), aangaande de afbakening van de rechtspraak van de Nieuwpoortse schepenbank ten overstaan van die van de Veurnse keurheren.

- Th. de Limburg-Stirum, Cartulaire de Louis de Male, o.c., dl I, p. 113 en 143, nrs 111 en 139, twee oorkonden uitgaande van de graaf, respectievelijk van 26 augustus en 3 november 1349, in verband met de dood van ridder Jehan Verdebout en het geschil daarover tussen de familie van de gedode en de stad Douai. - Ibidem, p. 620, nr 1276, stuk van 8 juni 1358 betreffende de verzoening tussen de kinderen van Jehan Vardebout en de stad Douai mits de betaling door de gemeente aan de eisers van een vergoeding ten bedrage van 100 "écus". - Ibidem, dl I, p. 545 en 549, nrs 590 en 596, twee gevallen van verbanning "inlande" door de wet van Nieuwpoort, telkens wegens doodslag en genoteerd onder de datum 4 juli 1356. - Ibidem, p. 582, nr 623, kwijtschelding door de graaf op 4 juli 1357 van een boete van 9 pond parisis die aan Jan Veurnarde door de wet van Nieuwpoort eertijds was opgelegd. - Ibidem, p. 604, nr 652, grafelijke beslissing van 12 december 1357 aangaande de wegen, waarover de lieden van de Nieuwe IJde mochten beschikken, waaronder twee gaande in de richting van Nieuwpoort respectievelijk "besuden an de galghe" en "benoorden der galghen".

- N. De Pauw, Bouc van der Audiencie, o.c., dl I, p. 271 en 295, nrs 559 en 610, uitspraken van de Audiencie van 15 maart en 24 mei 1372 in het geschil tussen Gillis fs Boudins en de familie de Langhe aangaande de nalatenschap van het kind van genoemde Gillis, dat overleden was en vroeger van zijn toen gestorven moeder zekere gronden had geërfd.

- Froissart's Chronijke van Vlaendren, o.c., dl II, p. 213 en volgende, rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort, 1382-1383, en van de baljuws van Veurne en Brugge, 1383-1384, items in verband met Nieuwpoortenaars.

- R. C. Van Caenegem, Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw. Verhandelingen van de Kon. Vl. Ac. voor Wet., Lett. en Sch. Kunsten van België, Klasse der Lett., nr 19, Brussel, 1954, passim. - In bijlage : p. 352, nr 11, verordening van Robrecht van Bethune van 24 maart 1307 betreffende de beteugeling van de vredebreuk, die voortaan te Nieuwpoort met de verbeurde van lijf en goed diende te worden bestraft. - Ibidem, p. 358, nr 17, oorkonde van Lodewijk van Male van 16 januari 1360, waardoor de Nieuwpoortse schepenen, na maning van de baljuw, voortaan gijzeling aan hun burgers in veten gewikkeld mochten opleggen.

* * *

- Brugge, RA, OAN, inventaris nr 398, cartularium opgesteld door Jan van Marijevoorde (1502), f° 12 r°, kopie van een schrijven van Lodewijk van Male van 6 november 1365 aangaande het instellen van een onderzoek nopens de aanslag gepleegd op de kolfdrager Pietre uten Wulpen.

- Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1306 - 1319, rekeningen van de hoogbaljuw van Veurne-Ambacht uit de jaren 1304 - 1308 en 1313. - Ibidem, nrs 1521 - 1552, rekeningen van de baljuw van Nieuwpoort, uit de jaren 1304, 1324, 1325-1326, 1364, 1367 en 1373 - 1383.

- Ibidem, Trésor de Flandre, nr 854, Nieuwpoortse schepenbrief van 30 juli 1306 met het verzoek aan de graaf een onderzoek te laten instellen in de zaak van de bevrijding met geweld van zekere gevangenen uit de handen van de hoogbaljuw van Veurne.

- Ibidem, nr 866, 3de stuk, klacht van de Nieuwpoortse baljuw Jacob Reyfin, in 1334, bij de vrouwe van Kassel ingestuurd, nopens allerlei moeilijkheden met Lombardsijde en Veurne, waaronder de verbanning door de Veurnse wethouders van Joerkin Bastaert, wiens zaak reeds vóór de wet van Nieuwpoort in behandeling genomen was.

- Gent, RA, fonds Gaillard nr 94, rekening van de baljuw van Nieuwpoort over de termijn augustus - september 1305.

- Rijsel, ADN, B 1596, f° 147 v° en 148 r°, uitspraak van Lodewijk van Male van 24 juli 1360 in het geschil tussen Pietre van Meetkerke en de partij van Ystaes de Mien.

Hoofdstuk 7

- Cout.N., p. 174-177, nr XXVI, akkoord van 13 februari 1297 tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht nopens het grondbezit van elkaars ingezetenen en de daarmede in verband staande fiskale verplichtingen.

- Cout.L., Loo nr II, monarchale keure van Lodewijk van Nevers van 1 mei 1332.

- Cout.F., dl III, p. 70-72, nr XIX, scheidsrechterlijke uitspraak van maart 1284 betreffende de rechterlijke bevoegdheden van de Nieuwpoortse schepenbank in de stad en in Veurne-Ambacht.

- Ibidem, dl II, p. 118-121, nr XXXII, akkoord van 3 april en 16 mei 1350 tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht betreffende elkaars ingezetenen en hun fiskale verplichtingen wegens hun grondbezit.

- N. De Pauw, Bouc van der Audiencie, o.c., dl II, nr 1083, beslissing van 3 mei 1378 van de Audiencie tot instelling van een onderzoek naar de gegrondheid van de bewering van de Nieuwpoortse schepenbank bevoegd te zijn inzake de berechting van de twisten zowel van die tussen Nieuwpoortenaars in Veurne-Ambacht, als van die tussen keurbroeders van dat

ambacht in de stad Nieuwpoort.

* * *

- Brussel, ARA, Trésor de Flandre, nr 857, kopie van de oorkonde van 20 september 1323 nopens het grondbezit van Willem en Clais Godescalc in Veurne-Ambacht.

- Ibidem, nr 866, 1ste en 2de druk, twee klaagschriften van de schepenen en de gemeentenaren van Nieuwpoort van 1334 betreffende de moeilijkheden met Veurne-Ambacht en Lombardsijde. In het eerste stuk wordt ook het geval aangehaald van het leen gelegen in het Brugse Vrije, van de in 1328 gesneuvelde Nieuwpoortenaar Jehan Ghiselin.

- Ibidem, nr 897, negen oorkonden respectievelijk gedateerd 1334 (drie stukken), 1335 (twee stukken) en 1344 (twee stukken) nopens het geschil tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht en de procedure daarover vóór het Parlement te Parijs.

- Ibidem, nr 898, drie oorkonden uit het jaar 1334 aangaande dezelfde zaak.

Hoofdstuk 8

- Boec 1314, folio's 18 r° - 21 r°. - R. de Beaucourt, o.c., p. 156-166.

- Cout.L., p. 13, stichtingsoorkonde van "Cnoc" (niet : "Oroc" of "Cuot'), 27 februari 1249 n.s. - Ibidem, p. 14-17, nr II, gemeenschappelijke keure van Lombardsijde en Nieuwpoort van 1269-1270. - Ibidem, p. 17-18, nr IV, oorkonde van 30 november 1319 aangaande het Nieuwpoorts voorrecht van "commuingne ou bourgoisie crier ... sour ceaus et contre ceaux de ... Lombardie". - Ibidem, p. 21-24, nr V, monarchistische keure van Lodewijk van Nevers voor Lombardsijde van 1 mei 1332. - Ibidem, p. 26, nr VI, Nieuwpoortse klachtenlijst van 1334 over de moeilijkheden met de baljuw van Lombardsijde. Daarin worden de namen opgesomd van de lieden van Lombardsijde, die door de wet van Nieuwpoort beboet waren "par jugement des curenghes", altezamen vijftien veroordeelden.

- Th. de Limburg-Stirum, Cartulaire de Louis de Male, o.c., dl II, p. 315, nr 1236, grafelijke uitspraak van 1 oktober 1352 in het geschil uitgebroken tussen de baljuws van Lombardsijde en Nieuwpoort betreffende de arrestatie van een zeeman in een in de IJzerhaven aangekomen schip.

- Inv.Br., dl I, Introduction, p. 275, stuk van 1285, schepenbrief in het Middelnederlands, betreffende de waterstaat en Lombardsijde.

- T. Lombaert, C. Loppens en J. Vannerus, Nieuwe Yde, Notes complémentaires, in Bull. de la Soc. belge d'Anthropologie, dl 38, Brussel, 1923, p. 187, stuk van 1265 in een ontleding ervan dagtekenend van 1382, Rijsel, ADN, B 11054 en B 11055, met de vermelding van de rechten van Lombardsijde te Nieuwpoort.

* * *

- Brugge, RA, fonds Abdij van Oudenburg, charter nr 7954 (101) of blauw 6738, oorkonde van april 1263, waardoor gravin Margareta aan de abdij de "novaliën" of tienden op de nieuw gewonnen gronden in de streek van de abdijhoeve Bamburg en van Westende schonk, met inbegrip van de parochie Lombardsijde, die er vroeger deel van uitmaakte: "in dicta parrochia de Westanda prout se antiquus extendebat antequam parrochia Lombardia fieret". Dit is de oudste vermelding van het toponiem "Lombardie" in een gelijktijdig document, na die van de plaatsnaam "Cnoc", die maar eenmaal, en dit in 1249, voorkomt.

- Brussel, ARA, Trésor de Flandre nr 866, drie lijsten met klachten van de schepenen en poortbaljuw van Nieuwpoort over de moeilijkheden met Lombardsijde en de ondergeschikte baljuw aldaar, blijkbaar dagtekenend van 1334.

- Ibidem, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1308, 1309 en 1313, rekeningen van de hoogbaljuw van Veurne van 16 mei 1306, 22 januari 1307 en 28 mei 1307, rubriek "Nuefport", uitgaven voor het houden van de "core" te Nieuwpoort en te Lombardsijde. Zo staat in de laatste rekening: "Item, pour les despens de le core tenir, pour les eskievins de Neufport, 65 s. Item, pour les despens de le core tenir a Lombardie, pour les eskievins, 50 s.".

- Rijsel, ADN, B 1375 / 3144, stuk van april 1290, "littera de gruta Lumbardie".

Hoofdstuk 9

- Cout.N., p. 189, nr XXXVI, genadeverlening aan Nieuwpoort en bekrachtiging van de stedelijke privilegies door de hertog in mei 1384. Vidimus van februari 1407.

- Chronique de Flandre (tot 1383), in Istore en croniques de Flandres, Uitgave Kervyn de Lettenhove, Brussel, 1879-80, dl I.

- Chronique rimée des troubles de Flandre à la fin du XIVe siècle, suivie de documents inédits relatifs à ces troubles, édition Ed. Le Glav. Rijsel, 1842. - Nieuwe uitgave door H. Pirenne, Gent, 1902, p. 49, vers 1040-1041: "le halle" (de Nieuwpoort).

- Th. de Limburg-Stirum, Codex diplomaticus Flandriae, o.c., dl II, p. 44, nr 211, Nieuwpoortse schepenbrief van 26 juli 1307 betreffende de aanstelling van vier schepenen en vier beëdigde burgers tot "procureurs" van de gemeente belast met de bekrachtiging van de vrede met de Franse koning.

- Ibidem, p. 276, ondertekening op 13 juli 1309 te Parijs van het vernieuwd vredesverdrag door "Simon d'Uutlate, clers de la ville de Nuefport, procureur des eschevins, bourgmaistres, conseil et pour la communauté de Furnes". - En passim.

- Th. de Limburg-Stirum, Cartulaire de Louis de Male, o.c., dl I, p. 174, nr CLXXIX (5 augustus 1350), p. 180, nr CLXXXIV (11 augustus 1350), p. 216, nr CCXLIII (30 augustus 1349 of 1350) en p. 251, nr MCCXXI (17 januari 1351 n.s.), stukken betreffende Hughe van Haelwin, Philips van Haveskerke en Michiel Damiin naar aanleiding van de reintegratie van Nieuwpoort door de graaf. - Ibidem, dl II, p. 170, nr DCCCCI (25 maart 1357), grafelijk mandement in verband met de recrutering van een contingent "sergante" voor de aflossing van de troepen voor Antwerpen.

- J. Finot, Inventaires sommaires des archives départementales du Nord, série B, dl VII, Rijsel, 1892, p. XXXII - LIII, betreffende Yolande van Bar en haar apanage.

- J. Froissart, Chroniques (1325-1400), uitgave Kervyn de Lettenhove, Brussel, 1867-1877 (26 delen), dl X, p. 216 en vlg.

- Froissart's Chronijke van Vlaendren, o.c., dl II, p. 217-218, rekening van de Nieuwpoortse poortbaljuw Martin Trioel over de periode 30 november 1382 - 4 mei 1393, uitgaven voor terechtstellingen. - Ibidem, p. 218, rekening van de ontvangers van de verbeurdverklaringen van de goederen van de opstandelingen van 1382 : confiscaties te Nieuwpoort.

- L. Gilliodts-Van Severen, Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges, Brugge, 1904-1906 (4 delen), dl I, p. 97 en 100, uittreksels uit de Brugse stadsrekening van 1302-1313 en 1303-1304 betreffende de buitengewone heffing op de verse haring.

- Inv. Bruges, dl I, p. 112, nr 171, rekening van de aankopen en uitgaven voor de keuken van Willem van Gulik van 23 mei tot 6 augustus 1302. - Ibidem, p. 164, Nieuwpoortse schepenbrief van 25 juni 1303 betreffende de verbintenis door de gemeente aangegaan tot 3000 pond parisis te betalen als vergoeding voor de schade veroorzaakt op zee door zes Nieuwpoortse stuurlui, nadat die daarvoor door de vijf goede steden van Vlaanderen vervolgd en gevangen gezet waren te Brugge. - Ibidem, p. 352 en p. 353, aandeel van Nieuwpoort in de boetes betaald van 1306 tot 1324.

- Ibidem, dl VI, p. 625, nr 1313, verklaring door H. du Marais, stuurman van de kogge Emont de Fowic, die door de Nieuwpoortenaars op zee was gekaapt, over de teruggave van dit schip op last van de vijf goede steden van Vlaanderen en erkenning van de gedane restitutie vóór de schepenen van Lamminsvliete, d.i. Sluis. Stuk van 7 juni 1303. - Ibidem, dl I, p. 174: "de le dette Jehan Sceleward de Nuefport", "des biens Salomon Verdebouts de Nuefport".
Rekening van de Brugse schepenen van einde augustus 1303.

- La Flandre, dl VI, 1875, p. 21-26, Classification des villes flamandes au XIVe siècle (1306-1324). Rol van de boetes aan de Vlaamse steden opgelegd.

- Th. Rymer, o.c. Uitgave Den Haag, 1739-1745, dl I, 2, p. 147, tekst van het schrijven van gravin Margareta aan koning Edward I ten einde de invrijheidstelling van een twintigtal Nieuwpoortse vissers, gevangen in het kasteel van Northam, te verkrijgen. Stuk van 6 september 1274.

- A. Teulet, Layettes du Trésor des Chartes, Parijs, 1963, dl I, p. 407 en dl II, p. 106, 344, 364, 560 en 595. Stukken van 1214, 1226, 1237, 1238, 1245 en 1246, de vijf laatste elk voorzien van het oudste Nieuwpoortse stadszegel. Akten waardoor de schepenen van Nieuwpoort in naam van hun gemeente getrouwheid aan de Franse koning bevestigden.

- P. Van Duyse et E .De Busscher, Inventaire analytique des chartes et documents appartenant aux archives de Gand, Gent, 1867, p. 82, nr 250. Stuk van 1 februari 1307, ontvangstbewijs voor de betaling "des nefs et soudoiers et des Zelandois".

- E.Warlop, onuitgegeven nota's betreffende het nageslacht van Balduinus de Novo Portu tot 1303.

- Brugge, RA, OAN, inventaris L. Van Werveke, nr 404 (charter nr 14), brief van Filips de Schone van mei 1309 in zake de kwijtschelding van alle belastingen, en nr 50 bis (charter nr 15 bis), oorkonde van graaf Lodewijk van Male van 1 september 1350 betreffende diens intrede te Nieuwpoort.

- Brussel, ARA, fonds Trésor de Flandre, nr 866, drie charters aangaande het behoud door Robrecht van Kassel en de vrouwe van Kassel van de in pand gegeven domeinen Nieuwpoort, Deinze en Bergen-Ambacht met de stad Sint-Winoksbergen, te dateren na september 1330. - Ibidem, nr 897, negen oorkonden respectievelijk gedateerd 1334 (drie stukken), 1335 (twee stukken), 1337 (twee stukken) en 1344 (twee stukken) betreffende het geschil tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht en de procedure daaromtrent vóór het Parlement van Parijs. Vijf van deze charters gaan direct uit van Filips de Schone. Ook is er een in het Frans gestelde Nieuwpoortse schepenbrief, gedateerd januari 1334 (n.s.), met de namen van de door stad aangestelde "procureurs". - Ibidem, nr 898, drie oorkonden uit het jaar 1334 aangaande het geschil tussen Nieuwpoort en Veurne-Ambacht en de procedure vóór de Franse koning in die zaak.

- Brussel, ARA, fonds Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, rolrekening nr 1305, rekening van Jehan des Dunes "des arrierages des forfaitures de le baillie de Furnes" over de periode oktober 1304 - augustus 1305, met de ontvangsten opgeleverd door de confiscatie "des biens Gillion Bruninc... des biens Jehan Schelewart... des biens Sale Vardeboud", etc.

- Brussel, ARA, Rekenkamer van Vlaanderen en Brabant, nrs 1544 tot en met 1555, rekeningen van de poortbaljuw van Nieuwpoort, periode 9 mei 1379 - 26 maart 1385.
- Gent, RA, Cartularium nr 506, 2° varia, f° 199. Bevestiging van de Nieuwpoortse vrijheden door graaf Lodewijk van Male.

Kopie van de oorkonde van 30 augustus 1350.

- Gent, RA, Fonds Chronologisch supplement nr 452. Nieuwpoortse schepenbrief, gesteld in het Frans, betreffende het burgerschap van Jehans dou Sollier te Grevelinge en het sturen naar die stad van 50 "serians de no ville, qui no soudoier estoient". Niet gedateerd, waarschijnlijk van omstreeks 1306.

- Gent, RA, Fonds de Saint-Genois, nr 1166. Rol, verslag van het onderzoek gedaan door de hoogbaljuw van Veurne, Ghosewin de Louwe, en Jehan des Dunes, ambtenaar, betreffende het door de Nieuwpoortenaars tijdens de oorlog tegen de Fransen op zee gekaapte vaartuig van Pierron de Barberi en Jehan dele Ferriere uit Rouen, als represaille voor de arrestatie in die stad van Nieuwpoortse goederen. Onder de getuigen, die daarover een verklaring aflegden, bevonden zich de Nieuwpoortenaars Jehans Scorenman en Jehan Stacioet, "qui furent de le partie monseigneur le roy" benevens negen andere burgers, alsmede de toenmalige schepenen en burgemeesters. Aan het einde van het verslag staat de inhoud van het schrijven van Jan van Namen betreffende de wettiging en aanvaarding van de gemaakte buit, gedateerd 1304. De datum van het verslag zelf is 18 januari 1307 (en niet 30 juni 1307). - Ibidem, Fonds Chronologisch supplement, nr 452, mandement van de Franse koning aan de baljuws van Vermandois en Amiens om de twee genoemde kooplui uit Rouen voor hem te dagvaarden in verband met de kwestie van het juiste tijdstip van de bewuste kaping en van de behandeling ervan tijdens de vredesbesprekingen. Stuk van 26 mei 1310, in het Latijn.

- London, Public Record Office, Calendar of close rolls (1296-1302), p. 22. Koninklijk schrijven van 23 maart 1297 met het bevel tot de invrijheidstelling van Nikolaas Scot. Soortgelijk schrijven voor de invrijheidstelling van Copinus Hebbes.

- Ibidem, Calendar of Close Rolls (Edward I, 1302-1307), p. 5, ontleding van een Engelse klacht van 6 januari 1303 betreffende de kaping door Nieuwpoortse en andere Vlaamse stuurlui van wol uit een schip met kooplui uit Florentië.

Register van eigennamen

Niet opgenomen zijn de waterlopen, de trefwoorden Nieuwpoort (met toponiemen) en Vlaanderen, alsook namen van heiligen (feestdagen), plaatsnamen in de illustraties of eigennamen in titels uit de bibliografie.
Leden van vorstelijke families worden onder de voornaam gerangschikt.

Aa: 12, 17
Aardenburg: 101
Aberdeen: 62
Abbout, J.: 135
Achten, Coppin: 67
Adela van Vlaanderen: 125
Adinkerke: 29, 67
Aigues-Mortes: 37
Albertus I: 124
Alexander III: 17, 124
Alexander IV: 124
Alout, Gilebert: 111
Alveringem: 29
Amiens: 97, 113, 143
Ammin, Boudewijn: 111
Anacletus I: 124
Anastasius IV: 124
Angelsaksen: 7
Antwerpen: 94, 115, 142
Arnouds, Cateline: 121
Arke: zie Arques
Arnulf III van Vlaanderen: 125
Arques: 50, 88
Arras: zie Atrecht
Artesië: 64, 66, 110, 136
Artois: zie Artesië
Assheman, Robert: 62
Athis-sur-Orge: 49, 61, 79, 91, 111
Atrecht: 18, 79, 138-139
Avesnes: zie Henegouwen graaf van
Avignon: 116 124, 126-127

Baer: zie Bar
Balkan: 118
Baltische Zee: 36
Bane, Willem: 120
Bar: 80, 94, 98, 114
Bar, vrouw van: zie Yolande van Bar
Bastaert, Joerkin: 93, 140
Beauvais: 111-112
Belle-Ile-en-Mer: 120
Benedictus XI: 124
Benedictus XII: 124
Benedictus XIII: 124
Bening, Simon: 57
Berck: 62
Bergen: zie Sint-Winoksbergen
Bertulf: 10-11
Berwick-on-Tweed: 61-62, 108, 138
Bethune: 42, 111
Bette: 121
Beukel, Willem: 71
Beverhoutsveld: 116
Biervliet: 12, 39, 69, 71, 110
Billile: zie Belle-Ile-en-Mer
Blancard, Jan: 111
Blankaerd, Jehan: 62
Blankenberge: 38, 110
Blauwvoet: 107
Blavoetin: zie Blauwvoet
Blondeel, Lanceloot: 56
Blote, Heneman: 137
Blote, Wautier: 137
Boekhoute: 54
Boens, Jan Wouter: 119
Boezegem: 39
Boid, Hannin: 119
Boide, Barat: 120
Bollard, Jacob: 64
Bollerhide: 62
Bone, Nicole: 72
Bonen: zie Boulogne-sur-Mer
Bonenfant, P.: 136
Bonifatius VIII: 124
Bonifatius IX: 124
Boston: 61, 65
Botirman, Thomas: 64, 136
Boudens: zie Boudins
Boudewijn II van Henegouwen: 125
Boudewijn III van Henegouwen: 125
Boudewijn IV van Henegouwen: 125
Boudewijn II van Vlaanderen: 7
Boudewijn VII van Vlaanderen: 10, 125, 133
Boudewijn VIII van Vlaanderen: 125
Boudewijn IX van Vlaanderen: 17, 125
Boudewijn van Avesnes: 70
Boudins, Claeus: 120
Boudins, Joos: 120
Boudins, Wouter: 120
Boullart: zie Bollard
Boulogne-sur-Mer: 38, 62, 138
Bourez: 10
Bourgondië: 42, 76, 84, 115-118
Bourgondië, hertog van: zie Filips de Stoute, Jan zonder Vrees, Filips de Goede, Karel de Stoute, Maria van Bourgondië
Boutin, Willem: 62, 137
Bouvines: 107
Brabant: 61
Bredene: 7
Breidel, Jan: 27
Bremen: 71
Brielle: 36
Broekburg: 7, 10-11, 13, 17, 28-29, 31, 39, 81, 87-88, 133
Brucghe: zie Brugge
Brugge: 8, 10, 12, 15-18, 25, 32-35, 39, 41-42, 48-52, 57, 61-62, 69-70, 83, 85-86, 95, 99-100, 104, 108-112, 114-116, 118-121, 126, 134, 136-

138, 140, 142
Brugse Vrije: 40, 42, 49, 52, 67, 87, 97, 99-101, 107, 141
Bruninc, Gielis/Gillion: 40, 110, 142
Bruninc, Martin: 120
Bruninghe: zie Bruninc
Brussel: 8, 136
Bulskamp: 108
Bursins, Clay: 52, 135
Byzantium: 118

Caerde, Jan: 120
Calais: 8, 36, 38, 60, 62, 64, 114, 116, 137
Caleis, Hannyn: 121
Callixtus II: 10, 124
Callixtus III: 124
Camerlinc: zie Camerlinck
Camerlinck, Jehan: 40-41, 52
Camerlinck, Nicholon: 71
Cauvenke, Hannin: 121
Champenois, Johannes: 52
Clais fs. Gheraerds: 66
Clais, Calle: 120
Clais, Dankaert: 120
Clais, Gheraerd: 120
Clemens III: 17, 124
Clemens IV: 124
Clemens V: 124
Clemens VI: 124
Clemens VII: 124, 126
Clementia: 10-11
Cnibben, Loy: 120
Cnoc: 101, 130, 141
Cock, E.: 76
Coelestinus II: 124
Coelestinus II: 124
Coelestinus III: 124
Coelestinus IV: 124
Coelestinus V: 124
Coenen, Jan: 119
Colekin, Nikolaas: 43-45, 139
Colin, Clais/Clay: 41, 57, 105
Colin, Ghiselin: 119
Colpart, Jehan: 111
Coolkin, Jan: 84
Courtray: zie Kortrijk
Crasdun: 62
Crécy: 114
Crespin: 79, 129, 139
Crespin, Baude: 79
Crespin, Robert: 79
Cucq: 25

Dalbourt, Jehan: 64
Damiin, Michiel: 142
Damme: 7, 12, 55, 69, 73-74, 107, 110, 138
Dampierre: zie van Dampierre
Daniaus: 72
Daniël, Lambert: 62, 137
Danin, Michiel: 114-115
Darvre, Jacob: 138
de Axpoele: zie van Axpoele
de Bacleroid, Henri: 56
de Bailloel: zie van Belle
de Barbari, Pierron: 111, 142
de Beldesnijder, Jan: 60
de Bederwane, Walter: 123
de Bierevliet, Petrus: 45
de Bil, Jan: 137
de Bléti, Hugo: 123
de Bolonia, Johannes: 45
de Brabandere, Christianus: 123
de Brabandere, Jehan: 123
de Brabandere, Michiel: 121
de Broekere: zie de Brouker
de Brouker, Jehan: 83, 92, 123
de Buffel, Coppin: 121
de Buusschere, Colin: 76, 138
de Clerc, Jan: 71
de Clerkes, Jehan: 49-50, 83, 93, 135
de Coninck, Pieter: 110
de Coopman, Hannekine: 120
de Coper, Claikin: 119
de Cranenbourg, Jakemes: 57
de Croy: 86
de Croy, Karel: 86
de Daervere: zie de Darvere
de Darvere, Jacob: 62, 136
de Darvere, Willem: 111
de Diepe, Jaquemon: 22, 27, 56-57
de Dieppe, Henri: 25, 82
de Gapere, Godevaert: 84, 138
de Ghibere, Pieter: 121
de Ghoes: 25
de Goes, Jan: 40, 52
de Ham, Soyer: 83, 139
de Haverskerke: zie van Haveskerke
de Held, Godfried: 123, 138
de Hem, Tristan: 66, 136
de Hemsrode, Josse: 123
de Herseberghe, Gillon: 57
de Hond, Jehan: 73, 92
de Hond, Maes: 120
de Hont: zie de Hond
Deinze: 113, 142
de Jagher: zie Jaghers
de Jonghe, Filips: 123
de Keiser, Jake: 85, 119
de Ketelboeter, Pauwelse: 25
de Kok, Pieter: 64
de la Brocquière, Bertrandon: 118
de la Court, Henri: 22, 56
de Langhe: 140
de Lauwe, Gossin: 83, 92
de le Ferrière, Jehan: 111, 142
de le Spriete: zie van der Spriete
de Leu, Clais: 121
de Lew: zie de Leu
de Louwe, Ghosewin: 142
de Mally, Huart: 97
de Man, Tirri: 111
de Man, Willem: 111
de Mien: 94
de Mien, Jaex: 83, 94
de Mien, Ystaes: 139-140
de Moor, Gerard: 123
de Muelnare, Clais: 120

de Muisis, Gillis: 53
den ...: zie ...
Dendermonde: 115
Denemarken/Deens: 36, 70-71, 73-74
de Neufport: zie van Nieuwpoort
d'Engleterre, Jehan: 27
de Noveglise, Jehan: 72
de Novo Portu: zie van Nieuwpoort
Denys, Clais: 136
de Porter, Pieter: 120
de Potter, Pieterkin: 120
de Preud'homme d'Hailly: 86
de Ram, Franskins: 95
Derings(on): zie Diericks
Derve, Willelmus: 136
Desaever E.: 5
de Saghere: zie de Zagher
de Schildknacht, Willem: 40
des Dunes, Jehan: 83, 139, 142
des Forches, Thierri: 72
Des Marez, G.: 71
de Stove: zie Wapenemijs
de Strepi, Barat: 123
de Teghelare, Jaexkin: 121
de Teghelare, Jake: 120
de Tollenaere, Pieter: 44-45, 55, 78, 80
de Tournai, Jehan: 123
de Usene, Jehan: 59
de Valkenare, Heine: 121
de Vierboetere, Jan/Hannin: 37
de Vinc, Jan: 84
de Vis: zie de Visch
de Visch, Franciscus: 123
de Visch, Jehan: 71, 123
de Vos, Wouter: 40
de Wachter: zie de Wachtere
de Wachtere, Hannekin: 119, 121
de Wachtere, Jehan: 72
de Wachtere, Michel: 72
de Waghenare: 131
de Wale, Gillekin: 119
de Wale, Jacob: 119
de Weildiche, Jhan: 47, 135
de Wilde, Goswin: 119-120, 123
de Zac, Jehan: 40, 57, 121
de Zagher, Jehan: 34, 40
de Zamer, Jehan: 123, 135
de Zwarte, Christiaan: 81, 101, 123
de Zoemer, Clais: 111
Diederik van de Elzas: 10, 12, 16, 125
Diederis fs. Diederic: 99
die Frere, Balthasar: 122
die Jagher, Winnoc: 119
Dieppe: 39
Diericks, Gillis: 65
Dikkebus: 39
Diksmuide: 9, 11-12, 15-17, 32-33, 35, 58, 66, 69-70, 72, 136
Dispencer, Henri: 116
Dobbelaere, Th.: 117
Don Dinis: 71
Doornik: 18, 47-48, 53, 107
Douai: 73, 94, 108, 110-112, 126, 140
Douay: zie Douai
dou Ham: zie van Ham
dou Lien: zie van den Leene
dou Monde, Chrestiens: 56
dou Sac: zie de Zac
dou Sollier, Jehans: 142
Dover: 62, 65
Droghebroec, Danekin: 111
Droghebroec, Pieter: 62
Duinenabdij: 10, 16-17, 23, 28-32, 41, 48, 50, 66, 85, 98, 103, 107, 115, 133, 138
Duinkerke: 12, 17, 38, 51, 56, 64, 72, 73, 101, 104, 108, 110, 114-116, 118
Duinkerke-transgressies: 7, 9
Duitsland/Duits: 66, 107-108
Dujardin, E.: 37
du Marais, H.: 142
Dunacapella: zie Oostduinkerke
Dunwich: 62, 65
Duunkerca: zie Oostduinkerke
d'Uutlate: zie van den Uutlate
Duvekine, Heinryc: 120
Dubekins: zie Duvekine

Edward van Bar: 114
Edward I van Engeland: 7, 61, 108-109, 124, 142
Edward II van Engeland: 62-62, 124, 137
Edward III van Engeland: 62, 113, 124
Elisabeth: 45
Engeland/Engels: 7-8, 12, 16, 25, 28, 36, 38, 42, 53, 59-66, 72-73, 76, 84, 104, 107-110, 113-117, 119, 121-122, 132, 136-138, 143
Engeland, konigen van: zie Edward I, Edward II, Edward III, Hendrik I, Hendrik II, Hendrik III, Hendrik IV, Jan I, Richard I, Richard II, Stefaan I, Willem I, Willem II
Erembous: 56
Eschoche: zie Schotland
Eugenius III: 124
Exeter: 64

Falesterho: 70
Falsterbo: 67, 71
Faucon: zie Valk
Ferdiewe, Lammin: 119
Ferrand van Portugal: 107-108, 125
Filey: 12, 55, 61, 65, 105
Filips de Goede: 118
Filips de Schone: 61
Filips de Schone: zie Filips IV van Frankrijk
Filips de Stoute: 8, 36, 53, 76, 115-117, 125, 138
Filips van Artevelde: 8, 84, 116
Filips van de Elzas: 7, 12-13, 15-17, 30, 69, 88, 107, 125
Filips I van Frankrijk: 124
Filips II August van Frankrijk: 107, 124
Filips III van Frankrijk: 124
Filips IV van Frankrijk: 97, 108-112, 124, 142
Filips V van Frankrijk: 112, 124
Filips VI van Frankrijk: 51, 113-114, 124
Filips II van Spanje: 118
Fiveley: zie Filey
Florentië: 110, 143
Fowey: 110
Frankrijk, Fransen: 8, 25, 36-37, 42, 49-53, 57, 61-64, 66, 71, 81, 83-84, 89, 91-92, 97, 107-118, 130, 138, 142-143
Frankrijk, koningen van: zie Filips I, Filips II August, Filips III, Filips

IV, Filips V, Filips VI, Jan I, Jan II, Karel IV, Karel V, Lodewijk VI, Lodewijk VII, Lodewijk VIII, Lodewijk IX, Lodewijk X, Lodewijk XI
Friesland: 66, 136

Galle, Boudewijn: 67
Geertrui: 9-10
Geertrui van Vlaanderen: 125
Gelasius II: 124
Gent: 8, 25, 28, 36, 42, 49-50, 53, 69, 76, 84, 88, 107-110, 114-116, 118, 126
Gerard, Johannes: 65
Germaans: 88
Ghelewide, Meus: 121
Gherebrand, Jehan: 67
Ghillemond: 59
Ghisebrachte, Andries: 120
Ghiselijn, Jehan: 52, 99, 141
Ghiselins, Loyse: 121
Gijvelde: 39
Gilliodts-Van Severen L.: 8
Gillis fs. Boudens: 95, 140
Gillots, Baernaerd: 121
Gillots, Pieter: 121
Gistel: 12, 25, 50, 110, 116
Godwin van Wessex: 7
Godescalc: zie Godschalk
Godschalk, Clais: 97, 141
Godschalk, Colin: 52
Godschalk, Jacob: 64
Godschalk, Willem: 97, 141
Godscalc: zie Godschalk
Gosine, Jan: 119
Gravelines: zie Grevelinge
Great Yarmouth: 55, 61-62, 65, 72, 136
Gregorius VII: 124
Gregorius VIII: 124
Gregorius VIII: 124
Gregorius IX: 124
Gregorius X: 124
Gregorius XI: 124
Grevelinge: 7, 12, 17, 56, 108, 110, 115-116, 142
Groot-Noord-Nieuwlandpolder: 10
Guidoche: 45, 135
Guion van Dampierre: 26, 37
Guys, Vane: 52
Gwijde van Dampierre: 22, 26, 29-31, 36-37, 44, 56, 59, 67, 70, 76, 79, 89-90, 97, 99, 102-103, 108-109, 111, 125, 139
Gwijde van Dampierre: zie Guion van Dampierre
Gwijde van Namen: 110

Hadrianus IV: 124
Hadrianus V: 124
Hagabernus: 10
Halle, Pieron: 62
Hartlepool: 65
Harwich: 65
Hategoed, Wouter: 21, 25, 40, 52, 57, 67
Hauwel, Eustachius: 123
Hazebroek: 39
Hebbes, Copinus: 108, 143
Heinrike fs. Heurs: 120
Heinrix, Pieterkin: 120
Hellinc, Arnoud: 119
Hendrik IV van Bar: 114
Hendrik I van Engeland: 124
Hendrik II van Engeland: 124
Hendrik III van Engeland: 108, 124
Hendrik IV van Engeland: 124
Hendrik van Terwaan: 131
Henegouwen: 108
Henegouwen, graaf van: zie Boudewijn II, Boudewijn III, Boudewijn IV, Jan van Avesnes
Henricus de Muris: 44
Heynen, Pieterman: 119
Hoirne: zie Hoorne
Holland: 58, 71, 111-112
Hondschoote: 110
Honorius II: 124
Honorius III: 124
Honorius IV: 124
Hoorne: 60
Hospitaalridders: 48, 58, 80, 135
Hue, Clais: 111
Hughe, Gillis: 71
Hughe, Jan: 25, 40, 45
Hughevliete: 71
Hull: 62, 65
Hulst: 56

Ichtegem: 39
Ieper/Ieperling: 8, 11-12, 15-17, 25, 32-35, 39, 42, 48-51, 53, 56, 58, 61-62, 66, 71-73, 76, 79, 109-110, 114-117, 126, 134, 136-137
Ingelbert: 9
Ingerikkapelle: 11
Ingherkin: 107
Innocentius II: 124
Innocentius III: 18, 101, 124
Innocentius III: 124
Innocentius IV: 124
Innocentius V: 124
Innocentius VI: 124
Ingels: zie Engeland
Ipswich: 61, 62
Isabella van Gistel: 29, 134
Italië/Italiaans: 37, 59

Jaghers, Willem: 40
Jan fs. Moits: 119
Jan fs. Steven: zie Jehan fs. Estievene
Jan van Avesnes: 111
Jan van Bretagne: 62
Jan I van Engeland: zie Jan zonder Land
Jan I van Frankrijk: 124
Jan II van Frankrijk: 124
Jan van Kassel: 113
Jan van Namen: 21, 23, 26, 30, 37, 41, 50, 79-80, 110-111, 125, 138, 143
Jan zonder Land: 107, 124
Jan zonder Vrees: 117
Janssone, Seger: 49
Jehans fs. Estievene: 71, 102
Jhan fs. Eyden: 121
Johanna van Bretagne: 8, 46, 97, 113
Johanna van Constantinopel: 18-19, 28, 55, 81, 101, 107-108, 125, 133
Johannes XXI: 124

Johannes XXII: 124

Kales: zie Calais
Kamerijk: 18
Kampen: 71
Karel de Goede: 10-11, 125, 133
Karel de Stoute: 118
Karel IV van Frankrijk: 50-51, 112-113, 124
Karel V van Frankrijk: 115, 124
Karel VI van Frankrijk: 124
Karolingen: 7
Kassel: 8, 31, 35, 42, 46, 51-52, 58, 67-68, 73, 78-79, 81, 83, 91, 93-94, 97-100, 104-105, 110-115, 135, 137-138, 140, 142
Kelten: 7
Kings Lynn: 61-62, 65
Kingston upon Hull: 61
Klerken: 42, 134
Knokke: 33
Koekelare, Clais: 62
Koksijde: 25, 29, 48, 132
Zie ook Duinenabdij
Komen: 81, 86, 139
Kortrijk: 39, 50, 72, 110-111

Lambrecht, abt van de Duinenabdij: 98
Lammin, Jehan: 104
Lamminsvliete: 56, 142; zie ook Sluis
Lampernisse: 49
Langhemaries, Jacob: 47
La Rochelle: 66, 120
Laurense fs. Hebbes: 119
Laurins, Bette, 119
Lauwaert, Jehan: 123
Lauwe, Goswin: 123
Lauwerszone, Clays: 65
Leffinge: 39
Leffrinkhoeke: 101
Leke: 34, 42, 135
le Kien: zie de Hond
le Noir, Jehan: 123
le Pisson: zie de Visch
le Quoc: zie de Kok
le Reude, Ryquart: 27
le Viscopre, Ghilebert: 71
le Woite: zie de Wachtere
li Lombard, Thumas: 59
li Noir, Pols: 56
Lissewege: 48
Lo: 7, 39, 99
Lodewijk VI van Frankrijk: 124
Lodewijk VII van Frankrijk: 124
Lodewijk VIII van Frankrijk: 107, 124
Lodewijk IX van Frankrijk: 36-37, 108, 124
Lodewijk X van Frankrijk: 112, 124
Lodewijk XI van Frankrijk: 118
Lodewijk II van Male: 8, 25, 27, 35-36, 38, 42, 53, 58-59, 64, 69, 76, 79-80, 83-84, 94-95, 98, 105, 114-116, 135-136, 138-140, 142
Lodewijk van Nevers: 112, 125
Lodewijk I van Nevers: 8, 30, 35, 46, 49-51, 58, 62-64, 93, 97-98, 104-105, 112-114, 125, 133, 138, 140-141
Lombard: 103
Lombarden: 59
Lombardie: zie Lombardsijde
Lombardsijde: 8, 12, 22-23, 29, 33-34, 42, 49-50, 52, 56-57, 61, 62-66, 71, 76, 83-84, 92, 99, 101-105, 111-112, 115, 117, 136-139, 141
Londen: 61-62
Loursone: zie Lauwerszone
Lübeck: 71
Lucius II: 124
Lucius III: 124
Lunnen: zie Kings Lynn

Mabezoeten: 41
Maeisen, Hughe: 119
Maertin, Gillis: 121
Maertin, Ihan: 121
Maes, Heinric: 74
Maes, Jehan: 40, 73
Maes, Pieter: 111
Makiel, Jehan: 59
Male: 72
Malegheers, Bette: 119
Mannekensvere: 12, 31, 79, 138
Mardijk: 12, 56
Mardyck: zie Mardijk
Margareta: 45
Margareta, weduwe Guidoche: 45, 135
Margareta van Constantinopel: 7, 22, 26, 30, 32, 56, 70, 78-79, 101-102, 108, 125, 133, 139, 141-142
Margareta van de Elzas: 125
Margareta van Frankrijk: 112
Margareta van Male: 115-116, 125
Maria van Bourgondië: 118
Marie, weduwe heer van Gistel: 25
Martinus IV: 124
Masins, Calle: 119
Mathilde van Portugal: 55, 81, 107
Mathilde van Vlaanderen: 125
Maximiliaan van Oostenrijk: 117
Mechelen: 42, 118
Meinard, Michiel: 67
Melis, Betkin: 119
Melun: 108
Mercator, Gerard: 109
Messina: 37
Meus, Jehan: 64
Middellandse Zee: 37
Miège, Pierre: 51, 130
Milo van Terwaan: 17
Mis, Clay: 52, 135
Mize, Steven: 119
Moenene, Clays: 25
Moeninc, Torkin: 119
Moeren: 29
Molinet, Jean: 118
Monke, Petrus: 65
Montreuil-sur-Mer: 25, 97, 108-109
Muelnare, Jordanus: 66
Muide: 56, 74, 83
Muloc, Raes: 84

Nabije Oosten: 118
Namen: 30
Nancy: 118
Nederland: 66
Nederlant: zie Neiderlandt

Neiderlande, Hannin: 52, 111-112
Neiderlandt, Henry: 64
Neiderlandt, Jehan: 62
Neiderlandt, Willaume: 71
Neuyth: zie Nieuwe IJde
Newcastle upon Tyne: 55, 64-65, 129
New(erh)ythe: zie Nieuwe Yde
Newport: 107
Nicolaas III: 124
Nicolaas IV: 124
Nicolaas V: 124
Niemaer, Jacob: 84
Niepe: 72
Niewehede: zie Nieuwe IJde
Nieuwendamme: 17, 29-30, 32-35, 57, 84, 134
Nieuwe IJde: 22-23, 25-28, 42, 46, 51-52, 56, 61, 62-65, 67, 76, 89, 92, 101, 134-135, 137, 139-140
Nieuwe Yde: zie Nieuwe IJde
Niger: zie de Zwarte, Schwarz
Nikolaas fs. Hannin: 71
Nona, Witterdus: 66
Noordzee: 36, 59-62, 66, 71, 117
Noormannen: 7
Norfolk: 59, 74
Normandië: 111
Northam: 108, 142
Northmouth: 110
Norwich: 8, 116
Noydekyn del Newehithe: 62

Olivier, Jan: 84, 116
Oostduinkerke: 7-8, 11-12, 17-18, 22, 26-27, 29, 43, 45-46, 67, 85-86, 92, 107, 138
Oostende: 38, 101, 110, 118
Oostenrijk, aartshertog van: zie Maximiliaan van Oostenrijk
Orchies: 73, 112
Orford: 65
Ortelius, Abraham: 109
Orwell: 65
Ottelins: 52, 100
Oudelant, Jehan: 72
Oudenaarde: 116
Oudenburg: 7, 10, 16, 29, 34, 39-40, 80, 101-102, 117, 134

Palestina: 118
Parijs: 8, 50, 52, 97, 107, 109, 112-113, 126, 141-142
Paschalis II: 9-10, 124
Paschalis III: 124
Passelin, Jehan: 42
Péronne: 108
Pervijze: 11, 67
Petegem: 48
Petingheem: zie Petegem
Pevelenberg: 111
Pikebaner, Jehan: 40-41
Pinsart, Fierin: 122
Pisa: 127
Pissoen: zie de Vis
Pleyte, Clays: 62
Plymouth: 110
Poitou: 66
Pollinkhove: 39
Pontoise: 112
Poperinge: 58, 88, 110-111, 136
Porrewaghen, Jan: 121
Portejoie, Johannes: 45
Portsmouth: 131
Portugal/Portugees: 71
Poulin, Robert: 111
Pouwelin, Lootkin: 119
Provendier, Wouter: 64
Puerquaet: 40
Purdaen, Coppin: 121

Quaetspel, Coppin: 111

Raes, Pieter: 121
Raes, Willem: 121
Rainerus: zie Reinier
Ramskapelle: 11-12, 29, 40, 47, 67, 92, 107, 135
Ravenser: 61, 65
Raversijde: zie Walraversijde
Reifin: zie Reyfin
Reinfin: 123
Remeyne, Pieter: 119-120
Reninge: 39
Repers, Antoon: 42
Repers, Elisabeth: 42
Reyfin, Bauduin: 22, 56
Reyfin, Christiaen: 120
Reyfin, Jacob: 83, 104, 140
Reyfin, Jehan: 72
Reynoudt, Mathias: 36
Richard I van Engeland: zie Richard Leeuwenhart
Richard II van Engeland: 124
Richard Leeuwenhart: 124
Richmont: 62
Rijsel: 39, 73, 107, 110-112, 126
Robrecht I de Fries: 9, 125
Robrecht van Ariën: 12
Robrecht van Artesië: 110
Robrecht van Bar: 114
Robrecht II van Bethune: 45-46, 49, 62-62, 72, 76, 109, 111-112, 125, 137, 139-140
Robrecht II van Jeruzalem: 10-11, 125, 133
Robrecht van Kassel: 8, 25, 49-53, 58-59, 73, 79-80, 83, 91-93, 97, 104, 112-113, 125, 134-136, 138-139, 142
Robrecht van Normandië: 125
Robrecht van Vlaanderen: 76
Roeselare: 72
Rome/Romeins: 7, 9, 38, 126-127
Rouen: 143
Ruischeure: 39
Rutseele: zie La Rochelle

Saint-Jean-d'Angély: 47
Sandeshoved: 7, 9-12, 14-18, 25-26, 28, 36, 69-70, 79, 88, 133
Sandwich: 59, 62, 65, 136, 138
Sangatte: zie Zandgat
Scake, Jehan: 123
Scaniöf Schonen: 71
Scarborough: 12, 55, 61, 62, 65, 137
Sceede: zie Schede
Scelewaerde: zie Scheleward
Schede, Clais: 52, 111-112
Schede, Jan: 52, 112

Scheleward, Clais: 119
Scheleward, Jehan: 47, 110, 142
Scheleward, Pieter: 40
Schewaert, Jhan: 135
Schipstal (bij Brugge): 16-17, 32
Schonen: 36, 70-71, 73-74
Schore: 29, 39
Schotland: 59-66, 138
Schwarz, Hendrik: 66, 137
Scorenman, Jehans: 143
Scot, Nikolaas: 108, 143
Scote, Heinekin: 119
Scuere, Hannin: 120
Scutelare, Willem: 111
Seaford: 62
Seghere, Jake: 120
Serleis: 58
Serleis, Philippus: 52, 136
Sevenscelle, Lamsin: 64
Sevenscelle, Nikolaas: 62
s Hoghen, Gherard Wouter: 119
Sieptsous, Colard: 62, 137
Sicilië: 37
Silvester IV: 124
Sint-Donaas: zie Brugge
Sint-Jan van Jerusalem: 58
Sint-Joris: 29, 31, 45
Sint-Niklaas: zie Veurne
Sint-Omaars: 7, 18, 33, 39, 50, 56, 58, 66, 136
Sint-Walburga: zie Veurne
Sint-Winoksbergen: 9, 50, 76, 81, 87-88, 107, 110, 113-115, 133, 137-138, 142
Sispain: zie Zesbroodt
Skanör: 70-71
Slijpe: 34-35, 48, 58, 80, 135
Sluis: 38-39, 49, 56-58, 66, 73-74, 110, 115, 142
Smuude, Jehan: 62
Snepaerde, Martin: 120
Sont: 70
Spaeu, Petrus: 45
Spanje/Spaans: 38
Spanje, koning van: zie Filips II
Sporekin, David: 49, 135
Stacioet, Jehan: 143
Staf, Nicolaas: 44
Staoghe, Jehan: 62
Stasioet, Philip: 67
Stefaan I van Engeland: zie Stefaan van Blois
Stefaan van Blois: 124
Steil, Claikin: 119
Steil, Hannekin: 119
Steven, Hannyn: 119
Steven, Willem: 120
Straenge: zie Strangia
Strangia: 43-45, 47, 139
Suffolk: 59, 74
Sybilla: 10

Talegeer, Jan: 119
Talegheers, Aechte: 119
Tempeliers: 39, 48, 58, 80, 135
Ter Doest: zie Lissewege
Teregoets, Clays: 25
Termote J.: 5
Terwaan: 18, 44, 46, 48, 52, 131
Testerep: 12, 101
Theodoricus I: 124
Thomas van Savoie: 19, 101, 108, 125
Tollenare: zie de Tollenaere
Torhout: 39
Trioel, Martin: 84, 86, 115-116, 138, 142
ts Veys: zie Veise
Tulpin, Jan: 118
Tunis: 36-37, 59
Tynemouth: 65

Urbanus III: 124
Urbanus IV: 124
Urbanus V: 124
Urbanus VI: 124, 126
uten Wulpen, Pietre: 95, 140

Vaenkin(s), Jehan: 98, 123
Valk, Willem: 71
Valke, Jehans: 97
Van Acker J.: 5
van Ansame, Rike: 119
van Ansinghem, Eustaes: 42
van Artevelde, Jacob: 64, 114
van Avesnes: 108
van Axpoele, Filips: 83, 91, 123
van Belle: 26, 130
van Belle, Boudewijn: 26
van Belle, Jan: 26-27, 48, 56-57, 79
van Belle, Pieter: 27
van Belle, Zeger: 26-27, 56, 90, 134
van Beveren, Diederik: 69
van Brugge, Lambrecht: 123
van Croy: zie de Croy
van Dampierre: 108, 111
van den Clyte, Colaert: 139
van den Leene, Pieter: 23, 41, 57
van den Spriete, Staes: 41
van den Uutlate, Symon: 41, 50, 112, 142
van den Vale, Jacob: 84
van der Beke, Pieter: 38
van der Broye, Remonde: 106, 111
van der Brugghen, Jehan: 123
Vanderdilf, Jan: 98
van der Hide, Hanne Heynse: 120
van der Horst, Henryc: 119
van der Mare, Hennyn: 119
van der Nieuwerpoort: zie van Nieuwpoort
van der Scare, Diederik: 40-41
van der Spriete(n), Eustaes: 82-83, 91, 123
van der Veste, Jehan: 123
van der Zee, Hannine: 121
van der Zee, Jacob: 40
van Deventer, Jacob: 24, 43
van de Wiele, Pieter: 111
van Diepen: zie de Diepe, de Dieppe
van Gistel, Jan: 116
van Haelwin: zie van Halewijn
van Halewijn: 86
van Halewijn, Hugo: 76, 83, 114, 138, 142
van Ham, Sohier: 91

van Hansame, Riquaert: 95
van Hansame, Tenis: 95
van Haveskerke, Boudewijn: 107, 130
van Haveskerke, Filips: 114, 142
van Heilt: zie Godfried den Held
van Heule, Willem: 123
van Houtkerke, Jacob: 137
van Komen: 80, 86
van Lanchmersch, Zegher: 120
van Leke(n), Jacob: 84, 123
van Lotharingen, Hugo: 123
van Marijevoorde, Jan: 140
van Meetkerke, Jacob: 84
van Meetkerke, Pieter: 83, 93, 139-140
van Nieuwpoort: 40, 42, 52, 107
van Nieuwpoort, Boudewijn (Balduinus): 42, 66, 107, 130, 136, 142
van Nieuwpoort, Elisabeth: 135
van Nieuwpoort, Giselinus: 107
van Nieuwpoort, Johannes: 21, 26, 42-43, 66, 107, 135
van Nieuwpoort, Willelm: 107, 111
van Oostbuerch, Pieter: 84, 116, 138
van Oostende, Michiel: 123
van Oostkerke, Willem: 123
van Outkerke, Jacob: 62
van Praet, Daniël: 118
van Quaedypre, Balduinus: 123
van Rininghe, Claeuse: 120
van Ryssele, Jehan: 84, 123, 138
van Scirveld, Walter: 123
van Score, Clais: 92
van Score, Gillis: 92
van Score, Jehan: 40, 92
van Score, Pieter: 120
van Score, Reynaut: 25
van Vaernewyc, Iwein: 123
van Valois: zie Filips IV van Frankrijk
van Wormout, Boide: 119
van Zeland, Calle: 119
Vardeboud: zie Verdeboud
Verdeboud: 52, 94
Verdeboud, Clai: 92
Verdeboud, Hannekin: 92
Verdeboud, Jehan: 94, 140
Verdeboud, Michiel: 92, 119
Verdeboud, Pierron: 92
Verdeboud, Salekin/Salemoen: 40-41, 45, 57, 62, 92, 110, 135-136, 142
Vernhiers, Bette: 122
Veurnarde, Jan: 94, 140
Veurne/Veurne-Ambacht: 7-12, 15-19, 21, 24, 26-27, 29-32, 35, 39, 41-47, 49-50, 52, 56, 58, 65-67, 69-70, 72, 76, 80-81, 83, 85, 87-99, 101-104, 107-108, 111-113, 115, 117, 120, 126, 131-141
Veise, Gillis: 123
Veise, Maroykin: 121
Vermandois: 143
Veys: zie Veise
Viande, Jehan: 58
Victor IV: 124
Victor IV: 124
Vivelo: zie Filey
Vlaanderen, graven van: zie Arnulf III, Boudewijn II, Boudewijn V, Boudewijn VI, Boudewijn VII, Boudewijn VIII, Diederik van de Elzas, Filips van de Elzas, Gwijde van Dampierre, Johanna van Constantinopel, Karel de Goede, Lodewijk I, Lodewijk II, Margareta van Constantinopel, Margareta van Male, Robrecht I, Robrecht II, Willem Clito
Vlade, Jan: 120
Vossaerde, Pieter: 119
Vox, Maertin: 121
Vranx: zie Frankrijk
Vueren: zie Veurne

Waasten: 18, 72-73
Waerdin, Jehan: 111
Walcheren: 107
Walraversijde: 65, 72
Wapenemijs: 21
Wapenemijs, Griele: 92
Warne(s)ton: zie Waasten
Warrekins, Jacob: 71
Wasebeen, Richard: 111-112
Wessex: 7
Westende: 12, 26, 29, 101, 141
West Hartlepool: 61
Westrozebeke: 8, 53, 84, 116
Whitby: 61, 65
Willaerd, Clais: 120
Willard fs. Annin: 72
Willelmus fs. Eustacii: 43, 67
Willem Clito: 125
Willem I van Engeland: 124
Willem II van Engeland: 124
Willem van Gullik: 110, 142
Willemszone, Willem: 111
Wilravenszeide: zie Walraversijde
Winc, Ghiselinus: 66
Winchelsea: 62, 136, 138
Windekins, Griele: 119
Wisby: 66, 136
Withersea: 65
Whitemine: 138
Witteminne, Jehan: 62, 136
Witzand: 11
Wulpen: 11, 29, 67

Ydensone, Heinkin: 121
Yoens, Jan: 115
Yolande van Bar: 8, 25, 80, 94, 98, 113-115, 125, 142
Yolande van Kassel: zie Yolande van Bar

Zandeshoofd: zie Sandeshoved
Zandgat: 11
Zannekin, Nikolaas: 49-51
Zannekins, Clais: 135
Zeeland/Zeeuw: 62, 71, 107, 111, 136-137, 142
Zerixee: zie Zierikzee
Zesbroodt, Hendrik: 34
Zierikzee: 74, 111-112
Zigher, Jehan: 52
Zeurinc, Christiaan: 64
Zoerin: zie Zeurinc
Zuidkote: 39, 115
Zweden: 71

Lijst van sponsors

Dank zij deze sponsors heeft u het genoegen dit werk te kunnen lezen en herlezen:

Aannemingen M. & J. Braet nv Haven- en Waterwerken Constructies Nieuwpoort
Agence Cailliau Nieuwpoort
Agence Immo De Nie Nieuwpoort
Agentuur Philips bvba Nieuwpoort
Bouwmaterialen nv Blomme-Eerebout & Zonen Nieuwpoort
Cosmopolite Duinhotel Nieuwpoort
Cosmopolite Regina Hotel Nieuwpoort
Cosmopolite New Hotel Nieuwpoort
Dewilde bvba Exclusieve korsetterie-lingerie-badmode Nieuwpoort
Dhr. en mevr. Jaak Droesbeke Nieuwpoort
Eurimas bvba Groep Dewitte Nieuwpoort
Gemeentebestuur Genk
Gemeentebestuur Koksijde
Gemeentebestuur Middelkerke
Gemeentebestuur Nieuwpoort
Generale Bank Nieuwpoort
Goetry - De Coninck cv Metropolitan Bank Nieuwpoort-Brussel
Immo Maritiem Nieuwpoort
Kwaliteitsslagerij Geert Nieuwpoort
Mandeco nv Nieuwpoort
Metropolitan Bank nv Brussel
New Center nv Unic Nieuwpoort
Oostende Lines - Oostende Ramsgate Brussel
Ray Vyvey - Agentschap Ford Nieuwpoort
Restaurant Carroussel Nieuwpoort
Seastar Rederij Cruise Ship Nieuwpoort
Suikerfabriek Veurne
Vakantie- en Seminariecentrum Ysermonde Nieuwpoort
Vanbillemont bvba Gevelschilderij en decoratie Nieuwpoort
Vinckier G. nv Bouwmaterialen, tegels Diksmuide
Vormingsinstituut KMO Veurne
Warreyn nv Koksijde
Zonneweelde Home voor kinderen Nieuwpoort

Lijst van voorintekenaars

Aannemingen M. & J. Braet nv Haven- en Waterwerken
Constructies Nieuwpoort
Algemeen Rijksarchief Brussel
Agence Cailliau Nieuwpoort
Agence Immo De Nie Nieuwpoort
Agentuur Philips bvba Nieuwpoort
J. Bauwens Koksijde
C. Becquevort Brussel
F. Becuwe Alveringem
R. Bernaert Nieuwpoort
H. Berquin Brussel
F. Beun Koksijde
J. Billiet Nieuwpoort
K. Blontrock Gistel
Boekbedrijf Pijl Borgerhout
J. Bonte Knokke-Heist
P. Bourgois Nieuwpoort
Bouwmaterialen nv Blomme-Eerebout & Zonen Nieuwpoort
Brugse Boekhandel Brugge
J. Capoen Gavere
Cera Nieuwpoort
Cosmopolite Duinhotel Nieuwpoort
Cosmopolite Regina Hotel Nieuwpoort
Cosmopolite New Hotel Nieuwpoort
R. Cuypers Brugge
H. De Baets Oostende
R. Deberdt Ieper
E. de Bethune Marke
L. Deblauwe Nieuwpoort
W. Decreton Oostende
V. Deconinck Veurne
J. De Cuyper-Vanderveken Holsbeek
A. Dedeystere Nieuwpoort
D. Defever Nieuwpoort
S. Degraeuwe Veurne
M. De Hantsetters Diksmuide
R. Demaegdt Oostende
G. Demerre Nieuwpoort
L. Denhaene Leffinge
J. Deplanter Nieuwpoort
Y. Deridder Nieuwpoort
Desmyter Gent
G. Devent Knokke-Heist
L. Devlieghere Nieuwpoort
Devos Oudenaarde
F. De Vuyst Nieuwpoort
H. Dewilde Nieuwpoort
M. Dewilde Koekelare
L. Dewulf Gistel
E. Dolphen Diksmuide
Donner Boeken Rotterdam
H. Donovan Nieuwpoort
J. Droesbeke Nieuwpoort
H. Dugardein Zeebrugge
R. Essel Veurne
L. Filliaert Nieuwpoort
Gemeentebestuur De Haan
Gemeentebestuur Genk
Gemeentebestuur Ichtegem
Gemeentebestuur Ieper
Gemeentebestuur Knokke-Heist
Gemeentebestuur Koksijde
Gemeentebestuur Middelkerke
Gemeentebestuur Nieuwpoort
Gemeentebestuur Oudenburg
Gemeentebestuur Veurne
Gemeentekrediet Brussel
Generale Bank Nieuwpoort
Goetry - De Coninck cv Metropolitan Bank Nieuwpoort
H. Gryspeert Gistel
A. Gysel Diksmuide
Heemkring Bachten de Kupe Koksijde
J. Herregat Nieuwpoort
M. Hindryckx Diksmuide
Immo Maritiem Nieuwpoort
M. Jungbluth Nieuwpoort
Katholiek Centrum Vereniging voor Lectuurvoorziening West-Vlaanderen Roeselare
Katholieke Universiteit Leuven Afdeling Kortrijk
Kwaliteitsslagerij Geert Nieuwpoort
Lagrou Izegem
H. Legein Nieuwpoort
F. Lenaerts Nieuwpoort
X. Lesage Houthulst
D. Leye Nieuwpoort
Librairie Agora Louvain-La-Neuve
L. Lybeer Blankenberge
Mandeco nv Brussel
D. Maurau-Delanghe Nieuwpoort
F. Meeuws Roeselare
Metropolitan Bank nv Brussel
G. Michils Sint-Genesius-Rode
O. Mus Ieper
Oostende Lines Oostende
J. Pattou Nieuwpoort
C. Pauwels Nieuwpoort
A.-M. Pollet Oostende
W. Priem Nieuwpoort
A. Questier Nieuwpoort
Ray Vyvey nv Ford Nieuwpoort

Restaurant Carroussel Nieuwpoort
Rijksarchief Brugge
Rijksarchief Kortrijk
J. Roels Nieuwpoort
P. Rotsaert Heusden-Zolder
R. Rybens Nieuwpoort
A. Ryserhove Knesselare
S. Sampers Alveringem
R. Sanders Oostduinkerke
School Luchtdoelartillerie Nieuwpoort
G. Schoonvaere Lombardsijde
Seastar Rederij Cruise Ship Nieuwpoort
O. Simoens Oostende
Sint-Bernarduscollege vzw Nieuwpoort
H.-M. Slabbinck Ukkel
H. Spriet Kortrijk
G. Stockelynck Nieuwpoort
Suikerfabriek Veurne
M. Swennen Nieuwpoort
J. Termote Oostduinkerke
UFSIA Antwerpen
Unic Nieuwpoort
Uitgeverij en Boekhandel L. Vanhaecke Brugge
Vakantie- en Seminariecentrum Ysermonde Nieuwpoort
J. Van Acker Veurne
Vanbillemont bvba Nieuwpoort
J. Van Buggenhout Koksijde
L. Vandamme Ieper
G. Vandenberghe Diksmuide
H. Vandenbriele Koksijde
R. Vanderheyden Oostende
W. Van Glabbeek Antwerpen
A. Van Hooreweghe Nieuwpoort
A. Vanhuyse Brussel
L. Vanhuyse Moorslede
G. Van Walleghem Brasschaat
D. Vermeersch Nieuwpoort
Vermeersch Nieuwpoort
Vlaamse Vereniging voor Familiekunde Oostende
Vinckier G. nv Bouwmaterialen Diksmuide
Vormingsinstituut KMO Veurne
Vrienden van het Patrimonium Nieuwpoort
Warreyn nv Koksijde
W. Wurst Nieuwpoort
I. Woussen Ieper
Zonneweelde Home voor kinderen Nieuwpoort
Zwaenepoel Nieuwpoort

Inhoud

Een woord vooraf 5

Inleiding 7

1. De oorsprong 9
A. Sandeshoved en de IJzerinham in de 11de en 12de eeuw 9
B. De stichting van Nieuwpoort (1163) 12
C. De eerste ontwikkeling van Nieuwpoort 16
D. De beroerte van 1236 18

2. De stad en haar omgeving 21
A. De stad 21
B. Het duinen- en polderlandschap 26
C. De waterstaat 30
D. De vuurbakens 36

3. De maatschappij 39
A. De bevolking 39
B. De kerkelijke gemeenschap 43
C. De opstand van 1328 en zijn nasleep 49

4. De economie 55
A. Het havenbedrijf 55
B. De zeevisserij en de scheepvaart 59
C. De agrarische en ambachtelijke bedrijven 66
D. De vishandel en de tolvrijdom in Vlaanderen 69

5. De overheid 75
A. De schepenen en het schependom 75
B. De baljuw van Veurne en het baljuwschap Nieuwpoort 81
C. De amman en het erfelijk ammanschap 85

6. De rechtspraak 87
A. Het formalistisch recht van de keure van 1163 87
B. De afbakening van de strafrechtelijke bevoegdheid (1284) 88
C. De rechtspraak tot aan het Kassels bewind (1302-1324) 90
D. De rechtspraak tijdens de Kasselse periode (1324-1350) 93
E. De rechtspraak onder Lodewijk van Male (1350-1383) 94

7. De akkoorden met Veurne-Ambacht en het Brugse Vrije 97

8. De betrekkingen met Lombardsijde 101
A. De stichting van Lombardsijde (1249) 101
B. De gemeenschappelijke keure van Lombardsijde en Nieuwpoort (1269) 102

9. De politieke context 107
A. De politieke context tot 1302 107
B. De oorlogstoestand in 1302 en daarna 110
C. De Kasselse periode (1324-1350) 113
D. De reïntegratie en de ramp van 1383 114

10. Nawoord 117

11. Bijlagen 119
A. Keus van uittreksels uit de rekeningen van de poortbaljuw van Nieuwpoort (1364-1380) 119
a. beboetingen 119
b. verbanningen 121
c. pijnbank 121
d. doodstraffen 121
e. bastaardgoederen 121
f. standrecht en "lagaen" of vondrecht 122
B. Lijst van de hoogbaljuws van Veurne 123
C. Vorstenlijsten ca. 1070-1400 124
a. Koningen van Frankrijk 124
b. Koningen van Engeland 124
c. Pausen 124
d. Graven van Vlaanderen 125
D. Glossarium 126

12. Bibliografie en bronnen 129
A. Bibliografie 129
B. Bronnen (gedrukte bronnen en archivalia) 133

Register van eigennamen 145

Lijst van sponsors 153

Lijst van voorintekenaars 155

Inhoud 157

De oudste geschiedenis van een stad, het ontstaan en de vroegste organisatie, is vaa' erg moeilijk te achterhalen. Het is een werk, dat vele jaren van nauwgezet vors vergt. R. Degryse is hierin volledig geslaagd voor de stad Nieuwpoort.

In meerdere merkwaardige artikelen analyseerde hij de eerste keure en het ontstaan van de stad e behandelde hij nauwgezet de Vlaamse zeevisserij en zeehandel in de Middeleeuwen. Deze bijdragen worden algemeen geprezen voor hun diepgaande inzichten en grondige kennis van het onderwerp.

In "De vroegste geschiedenis van Nieuwpoort" wordt in de context van de Westeuropese geschiedenis en in het bijzonder van de strijd tussen Engeland en Frankrijk, een verhelderend beeld geboden van de belangrijkste havenstad in het graafschap Vlaanderen. Van een uit de grond gestichte stad tot een levende werkgemeenschap. Over de Guldensporenslag, de opstanden onder Zannekin en de Arteveldes heen, tot op de vooravond van het Bourgondische rijk.

Haarscherp schetst de auteur de evolutie van Nieuwpoort temidden van andere steden als Veurne, Brugge, Duinkerke, Diksmuide en Ieper. Hierdoor overstijgt het werk het lokale belang om een verhelderende aanvulling te brengen tot de geschiedenis van de Westkust en het graafschap Vlaanderen als geheel.

de rode bles